

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Tomas Andriukonis

ORIGINALIEJI ANTANO BARANAUSKO TEKSTAI (1853–1863 m.) –
RAŠYMO ISTORIJA

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Vilnius, 2013

Disertacija rengta 2008–2013 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

dr. Brigita Speičytė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

Konsultantas:

prof. habil. dr. Viktorija Daujotytė-Pakerienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

Turinys:

Įvadas.....	4
<i>1. RAŠYMO ISTORIJA, RANKRAŠČIAI IR TEKSTINĖS BENDRUOMENĖS..</i>	<i>12</i>
<i>1.1. Metodinė prieiga: rašymo istorija.....</i>	<i>12</i>
<i>1.2. Istorinis kontekstas ir tekstinės bendruomenės.....</i>	<i>33</i>
<i>1.3. Šaltiniai.....</i>	<i>58</i>
<i>2. DIENORAŠTIS – RAŠYMAS KAIP SAVISTABA.....</i>	<i>78</i>
<i>2.1. Meditacijos.....</i>	<i>78</i>
<i>2.2. Pirmoji knygelė ir Dienoraščio projektas.....</i>	<i>91</i>
<i>2.3. Perrašymas ir struktūra.....</i>	<i>100</i>
<i>2.4. Trečioji knygelė ir Dienoraščio pabaiga.....</i>	<i>109</i>
<i>3. BARANAUSKŲ SILVA RERUM – SUTELKIJANTIS RAŠTAS.....</i>	<i>119</i>
<i>4. WIERSZE – IEŠKOMOS IR ATRASTOS BENDRUOMENĖS.....</i>	<i>137</i>
<i>4.1. Rašto šlovė ir pėsčia mintis.....</i>	<i>137</i>
<i>4.2. Svetimas raštas, nauja bendruomenė ir seksterno pabaiga.....</i>	<i>173</i>
<i>5. RAŠTAS, BALSAS IR VIETOS.....</i>	<i>206</i>
<i>5.1. Baranauskas ir poetinė Strazdo mokykla.....</i>	<i>207</i>
<i>5.2. Kraštovaizdis ir tekstai.....</i>	<i>229</i>
Išvados.....	263
Literatūros sąrašas.....	267

Įvadas

Tyrimo problema. Antano Baranausko biografija ir kūriniai, palyginti su kitais lietuvių literatūros klasikais, yra sulaukę nemažai mokslininkų dėmesio. Daugiausiai tyrinėti kanoniniais tapę tekstai: „Anykščių šilelis“, „Dainu dainelę“ ir „Kelionė Petaburkan“. Tačiau iki šiol problemiška ir mažai aptarta lieka ankstyvoji, lenkiškai rašyta Baranausko kūrybos dalis, savo apimtimi prilygstanti lietuviškajai jo poetinių kūrinių daliai. Todėl, neatsižvelgiant į tyrimų gausą, kalbėti apie šio klasiko kūrinių visumą ir šios visumos dalių santykius vis dar sudėtinga.

Palyginti menką lenkiškų Baranausko tekstų ištirtumą lėmė anksčiau vyravusios Baranausko „lituanizavimo“ tendencijos bei šių kūrinių priklausymas rankraštinių tekstų laukui. Paprastai į šią, savito tekstų skaitymo reikalaujančią priklausomybę, nebuvo atsižvelgiama. Dėl to lenkiškieji tekstai, kurie paprastai be didesnių išlygų rikiuoti šalia „Anykščių šilelio“ ir kitų lietuviškų Baranausko kūrinių, atrodė kaip nesusipratimas. Lenkiškoji ir lietuviškoji jo kūrybos dalys neatrodė pralaidžios viena kitai. Norint išvengti tokio fragmentuoto Baranausko kūrybos visumos vaizdo, reikia, iš akių nepaleidžiant ankstesnių mokslinių tyrimų, sugrįžti prie jo rankraščių. Jų rašymo istorija ir komunikacinių situacijų kismas, o ne vėliau susiformavęs dalies tekstų reikšmingumas, leidžia sukurti vientisą pasakojimą ir drauge aptarti iki šiol palyginti mažai tyrinėtą XIX a. rankraštinės literatūros specifiką bei šiam šimtmečiui būdingus literatūrinės komunikacijos modelius.

Šio disertacinio tyrimo **objektas** – originalieji Antano Baranausko tekstai. Tai jo rankraštinių tekstų šaltiniai: dienoraštis, eilių seksternas *Wiersze*, Baranauskų šeimos *silva rerum Ułamki...* Taip pat ir keturi lietuviški kūriniai (dalies jų autografų neišliko): „Vaina vilko ir piemenų“, „Dainu dainelę“, „Anikscziu Szilėlis“ bei „Kelionė Petaburkan“.

Šiame darbe neaptariami 1853–1863 m. laikotarpiui priklausantys, tačiau į originaliųjų tekstų kategoriją nepatenkantys verstiniai Baranausko kūriniai, o taip pat ir religinės jo giesmės.

Šio darbo **tikslas** – ištirti Baranausko rankraščius ir suformuoti jų rašymo istoriją, atskleidžiančią ne tik Baranausko kaip poeto formavimosi kelią, bet ir bendresnius XIX a. rankraštinės literatūros Lietuvoje funkcionavimo bei recepcijos bruožus; nužymėti būdingus Baranausko kūrinių sklaidos ir recepcijos būdus; sukurti galimybes vientisam požiūriui į Baranausko kūrybą.

Darbo **uždaviniai** – suformuluoti teoriškai pagrįstą prieigą rankraštiniams Baranausko kūriniams skaityti; aprašyti kiekvieną Baranausko rankraščių pluoštą, aktualizuojant jo specifines kultūrinės komunikacijos formas, suformuoti rašymo istoriją; išsiaiškinti bei išnagrinėti Baranausko kūrybos pokytį – perėjimą nuo lenkų prie lietuvių kalbos, šio pokyčio socialines bei komunikacines aplinkybes.

Metodiniai tyrimo principai. Šioje disertacijoje kūriniai aptariami aktualizuojant tris susijusius jų kūrimo ir apyvartos aspektus: teksto produkcija, cirkuliacija ir recepcija. Jiems aprašyti pasitelkiama rašymo istorijos koncepcija, kuri suformuojama kaip tyrimo priemonė kuo adekvatesniam Baranausko rankraščių tekstų skaitymui.

Rašymo istorijos tyrime dėmesys juda nuo veikimo pėdsakų (konkrečių teksto detalių – rašalo spalvų skirtumų, tekstų eiliškumo, dedikacijų, kūrinio semantikos ir pan.), link šį veikimą kontekstualizuojančių bendresnių tekstų funkcionavimo bei recepcijos modelių. Šiuo požiūriu tyrimo metodas yra sociokultūrinis.

Rašymo istorijos tyrimas dėmesį koncentruoja į lauką, kuriame persilieja kelios disciplinos: literatūros istorija (lietuvių literatūros klasiko veikalų tyrinėjimas), genetinė kritika ir tekstologija (rankraščių rašymo sekų ir jų ribų nustatymas bei aprašymas), knygotyra (XIX a. rankraštinės literatūros formų bei apykaitos būdų nagrinėjimas). Šis tyrimas yra artimas egodokumentikos (susijusios su mikroistorine ir antropologine perspektyva) tyrimams.

Ankstesni tyrimai. Galima išskirti kelis baranauskianos vystymosi etapus. Apie Baranausko biografiją ir, šiek tiek, apie tekstus pradėta rašyti

netrukus po jo mirties. Neskaičiuojant nekrologų, vienas pirmųjų tokių pasakojimų buvo 1905 m. *Vilniaus žiniose* paskelbtas Vinco Mickevičiaus-Kapsuko straipsnis „Jaunos Vyskupo Barono dienos“. Po šešerių metų – 1911 m. – pasirodo pirmoji knyga apie Baranauską – tai Seinuose išleistas Juozo Grajausko veikalas *Vyskupas Antanas Baranauskas*. Praėjus metams, ten pat išspausdinamas pirmasis Baranausko poetinių tekstų rinkinys *Vyskupo Baranausko raštai*. Toks buvo pirmasis baranauskiškos formavimosi etapas, kurio metu skelbiami daugiau populiarinamojo pobūdžio tekstai.

Antruoju, tarpukario Lietuvos gyvavimo laikotarpį apimančiu etapu, susiformavus lietuviškam švietimo įstaigų tinklui bei akademinėms institucijoms, pasirodo jau profesionalių mokslininkų rašyti darbai. Kaip išsamiausi veikalai minėtini: Mykolo Biržiškos mokykloms skirta knyga *Barono gyvenimas ir raštai* (1924) bei Juozo Tumo-Vaižganto „draudžiamo laiko“ paskaitų dalis (*Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Antanas Baranauskas 1835–1902*, 1924). Biržiška daugiau dėmesio skiria kultūriniais Baranausko kūrybos kontekstams, Vaižgantas daugiau aptaria kūrinis. Tačiau dėl tendencingai negatyvaus požiūrio į Baranauską, Vaižganto tekstas skaitytinas su atsarga.

Trečiąjį etapą galima sieti su pagrindinės Baranausko tyrinėtojos – Reginos Mikšytės veikla. Ji ne tik šifravo bei publikuoti ruošė neskelbtus jo rankraščius, rengė *Raštų* dvitomį (1970) ir dalį naujųjų, nuo 1995 m. pradėtų leisti *Raštų* tomų, sudarė Baranauskui skirtą *Literatūros ir kalbos* tomą (1986), bet ir 1964 m. išleido ligi tol išsamiausią Baranauskui skirtą monografiją *Antano Baranausko kūryba*. Po trisdešimties metų mokslininkė paskelbė esmingai perrašytą šios studijos variantą – *Antanas Baranauskas* (1993). Mikšytės darbai „nematomais“, bendriniais ir „savaime suprantamais“, todėl nebecituojamais teiginiais padarė daugelį Baranausko gyvenimo faktų. Jos parengtos Baranausko tekstų publikacijos (be Mikšytės, disertacijoje nagrinėjamus tekstus rengė Marius Daškus ir Brigita Speičytė) buvo pagrindinė šio tyrimo priemonė.

Ketvirtajame baranauskianos formavimosi etape, prasidėjusiame maždaug nuo antrojo Nepriklausomos Lietuvos dešimtmečio, galima matyti du pagrindinius procesus – (1) tebeleidžiamuose *Raštuose* publikuojami dar neskelbti Baranausko tekstai: *Mokslas šventosios iškalbos* (2005), Šventojo Rašto vertimas (2008), laiškai Hugo Weberiui ir Aleksandriui Dambrauskui (2009); (2) kritiškai peržvelgiami ankstesni Baranausko vertinimai bei siūlomos naujos interpretacijos. Antai Egidijus Aleksandravičius studijoje *Giesmininko kelias* (2003) į Baranauską žvelgia kaip asmenį, turėjusį iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros paveldėtą „dviaukštę“ – ir lietuvišką, ir lenkišką – tapatybę. Toks požiūris į Baranausko biografinį tekstą nebeįleidžia prieštaravimų, kurie ryškūs ankstesniuose pasakojimuose. Pastarieji formavosi ar pradėjo formotis tautinio atgimimo laikotarpiu, o jam būdinga identifikacinė sava-svetima įtampa pasakojimą apie Baranauską pavertė istorija apie atbudimus ir atkritimus, tėvynės meilę ir jos išdavystę, poezijos viršūnes bei mokslinius paklydimus. Šiuos pasakojimus kritikuoja ir Paulius Subačius, kuris monografijoje *Antanas Baranauskas. Gyvenimo tekstas ir tekstų gyvenimai* (2010) ne tik pabrėžia Baranausko biografinio bei kūrybinio kelio nuoseklumą, bet ir pristato jį kaip nepakankamai įvertintą asmenybę. Kitas svarbus šio mokslininko žingsnis – tai nuostata į Baranausko veiklą žvelgti ne, kaip tai daryta iki šiol, selektyviai, kuomet skirtingas jo veiklos kryptis atskirai vertino literatūrologai, kalbininkai, matematikai ir bažnyčios istorikai, o antropologiškai, t. y. daugiašakę jo veiklą matyti kaip vieno ir to paties asmens veikimo būdus, aiškintinus ne vienos disciplinos rėmuose. Nepamirština ir šio mokslininko Baranausko poezijos publikacijų tekstologinių problemų kritika, kuria, drauge su kita mokslininko knyga *Tekstologija* (2001), naudotasi rašant šią disertaciją.

Ketvirtasis baranauskianos etapas yra produktyviausias. Čia pristatytos tik atskiros Baranauskui skirtos knygos, tačiau taip pat nepamirštinas XXIII Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraščio tomas (2003), kuriame skelbiama Baranauskui skirtos tarptautinės konferencijos medžiaga, taip pat Dalios Čiočytės, Skirmanto Valento, Brigitos Speičytės, Dalios Satkauskytės ir

kitų mokslininkų straipsniai bei knygų skyriai, kuriuose naujai skaitomi Baranausko tekstai.

Nuodugniau aprašyti Baranausko tekstų rašymo istoriją anksčiau nebuvo bandyta. Rašymo istorijos koncepcija šioje disertacijoje pasirenkama kaip galimybė sukurti vientisą pasakojimą apie kūrybinį Baranausko kelią. Ankstesni tyrinėtojų darbai, Baranausko rankraščių šifravimas, jų publikacijos spaudoje įgalino ir šį tyrimą, kuris matytinas kaip grįžtamasis judesys, atliekamas remiantis ankstesniais tyrinėjimais.

Rašymo istorijos koncepcija kurta remiantis genetinės kritikos atstovų darbais, be atskirų straipsnių ir apžvalginių tekstų, daugiausiai naudotasi dviem knygomis *Генетическая критика во Франции. Антология* (1999) ir *Текстология и генетическая критика: общие проблемы, теоретические перспективы* (2008). Svarbūs buvo ir genetinei kritikai artimo mokslininko Philippe'o Lejeune'o diaristinių bei autobiografinių tekstų tyrimai, publikuoti knygoje „*Drogi zeszycie...*“, „*drogi ekranie...*“. *O dziennikach osobistych* (2010), *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii* (2008). Taip pat naudotasi Lejeune'o vertėjo, rašto kultūros, asmens ir visuomenės santykius nagrinėjančio mokslininko Paweło Rodako darbais. Daugiausiai remtasi jo knyga *Między zapisem a literaturą. Dziennik polskiego pisarza w XX wieku* (2011).

Rašymo istorijai tyrti svarbi buvo Braino Stocko pasiūlyta tekstinių bendruomenių koncepcija (ji pristatoma knygoje *The Implications of Literacy. Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries* (1983)), leidusi aiškiau artikuliuoti Baranausko kūrybinių apykaitos bei recepcijos specifiką. Abiejų Tautų Respublikai (ATR) būdingus rankraštines literatūros sklaidos modelius, rankraštinių tekstų bei žodinės tradicijos sąsajas savo straipsniuose nagrinėja Janusz Maciejewkis – šioje disertacijoje daugiausiai naudotasi teksta, sudėtais knygoje *Obszary i konteksty literatury* (1998). Tyrimui, ypač paskutinei jo daliai, svarbi buvo Vytauto Ališausko knyga *Sakymas ir rašymas* (2009) – nors į mokslininko nagrinėjamą laikotarpį

XIX a. nepatenka, jo išryškinti sakymo ir rašymo santykiai, šių santykių raida ir kaita leido aiškiau ir atsargiau formuluoti savas nuostatas. Taip pat minėtinos dar dvi antropologinių tyrimų laukui priklausančios ir šiam tyrimui svarbios knygos – tai Walterio Ong'o *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii* (2011) bei Grzegorz'o Godlewskio apžvalginė knyga *Słowo-pismo-sztuka słowa. Perspektywy antropologiczne* (2008).

Šios disertacijos **naujumą** lemia keli veiksniai: (1) darbo objektas – iki šiol rankraštiniai Baranausko tekstai įdėmiau tyrinėti nebuvo; (2) Baranausko rankraščių traktavimas – jie nagrinėjami ne kaip juodraščiai ar į spaudinį orientuoti, bet taip ir neišspausdinti tekstai, o kaip integrali XIX a. rankraštinės literatūros dalis; (3) Baranausko kūrinių aiškinimas aktualizuojant jų funkcionavimo rankraštine ar dainuojama forma specifika.

Ginamieji teiginiai:

Didžioji dalis Antano Baranausko tekstų sukurta ir orientuota į rankraštinę ir jai artimą oralinę komunikaciją, dėl to jie turi būti nagrinėjami atsižvelgiant į komunikacinę jų specifiką;

Baranausko kūrybinį kelią galima aprašyti tiriant jo santykius su nuolat kitusia Baranauskų tekstine bendruomene;

Baranausko posūkis į rašymą lietuviškai matytinas kaip nuoseklus ankstesnės, daugiausiai lenkakalbės kūrybos pratęsimas;

Klasikiniai Baranausko kūriniai („Dainu dainelę“, „Anykščių šilelis“, „Kelionė Petaburkan“), jų dalys ar fragmentai pirmiausiai buvo orientuojami į lokalią anykštėnų bendruomenę ir skirti giedoti.

Disertacijos struktūra. Disertaciją „Antano Baranausko originalieji tekstai (1853–1863) – rašymo istorija“ sudaro penki skyriai. Pirmajame skyriuje „Rašymo istorija: rankraščiai ir tekstinės bendruomenės“ pristatoma Baranausko kūrinių palikimo ir publikavimo problema, formuluojamos tyrimo prielaidos, aptariami rankraštinių tekstų apykaita ir jų

žanrai XIX a. Lietuvoje. Atskirai pristatomi darbe nagrinėjami Baranausko kūrinių šaltiniai, jų kultūrinis ir istorinis kontekstai.

Antrasis skyrius „Dienoraštis – rašymas kaip savistaba“ skirtas Baranausko Dienoraščiui nagrinėti. Aptariama situacija, kurioje jis pradėdamas rašyti, jo projekto specifika, pildymo būdai, perrašytumo problema bei problemiška Dienoraščio pabaiga, kuri iškelia autobiografinį šio teksto pobūdį bei jo santykį su viešumu.

Trečiajame skyriuje „Baranauskų *silva rerum* – sutelkiantis raštas“ nagrinėjama Baranauskų tekstinės bendruomenės viduje parengta namų knyga *Ulamki...*: aptariama jos struktūra, atskirų dalių santykis, jose pasirodantys pasakojimai. Išsamiau aptariama Antano Baranausko parengtoje dalyje išryškėjanti istorija apie nesėkmingą jo mėginimą eilėraščiais pelnyti raštininko vietą arčiau namų.

Ketvirtasis skyrius skirtas Baranausko seksternui *Wiersze*. Aptariama seksterno rašymo pradžios situacija, jo santykis su viešumu bei numatoma auditorija. Taip pat nagrinėjamos situacijos, kuriose Barauskui tenka formuluoti savą kūrybos sampratą. Atskiras dėmesys skiriamas seksterno rašymo pertrūkiui, čia pasirodančiam Karolinos Praniauskaitės autografiui bei situacijai, kurioje baigiama rašyti *Wiersze*.

Penktajame skyriuje „Raštas, balsas ir vietos“ nagrinėjami lietuviškieji Baranausko kūriniai. Aptariamas jų santykis su pirmine auditorija, dainavimo tradicija bei vėlesnių publikacijų performuota recepcija.

Darbo teiginių aprobavimas

Mokslo straipsniai disertacijos tema:

1. „Antano Baranausko dienoraštis: rašymo ir leidimo istorija“, *Literatūra*, nr. 52(1), 2010, p. 20–33.
2. „Baranauskų *silva rerum*“, *Literatūra*, nr. 54(1), 2012, 56–74.

Pranešimas konferencijoje:

1. „Iš dainos į *Auszrą* – ‚Dainu dainelė‘ atvejis“, konferencija: „Kalbiniai Antano Baranausko skaitymai: stereotipai ir XXI amžiaus įžvalgos“, Lietuvių kalbos institutas, 2013-05-15

Сиротство
звука, Томас, есть речь!
Оттолкнув абажур,
глядя прямо перед
собою,
видишь воздух:
анфас
сонмы тех,
кто губою
наследил в нем
до нас.

Josifas Brodskis

1. Rašymo istorija, rankraščiai ir tekstinės bendruomenės

1.1. Metodinė prieiga: rašymo istorija

Šis tyrimas, jo tema ir pobūdis pradėjo formotis dar magistrantūros studijų metu, kuomet tyrinėjant Baranausko dienoraščio autografus, ėmė aiškėti, kad *Raštuose* pateikti variantai negali visiškai perteikti rankraščio. Dėl šios priežasties į publikuotus variantus nepatenka detalės, kurios leistų koreguoti, tikslinti ir plėsti teksto supratimą¹. Aiškėjo, kad šis netapatumas atsiranda dėl dviejų priežasčių: (1) netikslaus rankraščio „vertimo“ į spaudinį, t. y. ydingų ar neadekvačių tekstologinių praktikų bei (2) dėl paties vertimo buvimo, t. y. dėl to, kad *traduttore* yra *traditore*. Pirmoji priežastis numato galimybę keisti ir tobulinti atitikimą, o antroji nurodo tapatumo negalimumą. Tačiau tai nereiškia, kad rankraštis į spaudinį neišverčiamas – kaip rašė Paulis Ricoeuras – „Kadangi vertimas egzistuoja, jis turi būti įmanomas.“² Tik tokiu atveju reikėtų kalbėti apie atitikimą, bet ne apie tapatumą³. Taip pat

¹ Dienoraščio leidimų ir jo rašymo istorijai apžvelgti bei iš čia atsirandančioms naujoms interpretacinėms galimybėms aptarti buvo skirta pirmoji šios disertacijos pagrindu parengta publikacija.

² Paul Ricoeur, *Apie vertimą*, vertė: Paulius Garbačiauskas, Vilnius: Aidai, 2010, 22.

³ *Ten pat*, 30.

reikia pripažinti čia pasitelktos vertimo–rankraščio perkėlimo į spaudinį paralelės ribotą „veiksenos zoną“. Ji pasitelkiama, kadangi beveik visi disertacijoje nagrinėjami Baranausko kūriniai nebuvo skirti spaudai arba autoriaus neparuošti spausdinti bei paskelbti po jo mirties.

Čia aptariamam atveju tapatumas negalimas ne dėl skirtingų kalbų (naujuosiuose Baranausko *Raštuose* tekstai pateikiami originalo kalba), o dėl skirtingų medijų, t. y. dėl to, kad neįmanoma vienos medijos (rankraščio) konvertuoti į kitą (spaudinį) be nuostolių. Tai viena pagrindinių šį darbą įgalinančių nuostatų. Jame pirmiausiai ir stengiasi žiūrėti tokių „nuostolių“, t. y. neatitikimų, kurių daugėja dar ir dėl to, kad dalis nagrinėsimų tekstų funkcionavo kaip rankraštinė, į spaudą neorientuota literatūra.

Taigi nuo neatitikimo suvokimo judėta link nuostatos, kad reikia grįžti prie rankraščių, kad būtent jie turi tapti tyrimo *punctum Archimedis*. Dinaminiai procesai, tyrimo varomoji jėga, paremti mėginimu aprašyti rankraščius, suprasti, kodėl ir kaip jie rašyti, kam skirti. Tokia pozicija leidžia akcentuoti ne tik rankraštį kaip vietą, kur užrašytas tekstas, bet matyti jį kaip daiktą, artefaktą, kaip komunikacijos priemonę, su jai būdingomis rašymo praktikomis, atsirandančią iš specifinio santykio su raštu ir sociumu.

Tokia prieiga atveria specifinių, dar neišnaudotų Baranausko kūrinių skaitymo galimybių. Viena jų pasirenkama kaip pagrindinė skaitymo strategija – tai rašymo istorija. Taip pavadintas siekis nustatyti rašymo sekas ir išryškinti atskirus vieno ar kito rankraštinio šaltinio rašymo etapus, kintančią rašymo sampratą ir autorinę savivoką bei kūrinių funkcionavimo specifiką. Rašymo istorija šiame darbe formavosi į pasakojimą apie Baranausko-poeto formavimosi kelią.

Norint grįžti prie rankraščių, pirmiausiai reikia išsiaiškinti dabartinį jų statusą ir pasižiūrėti, kaip jis susiformavo, kitaip tariant, rašymo istorija turi prasidėti nuo rankraščio istorškumo parodymo. Čia nagrinėsimų rankraščių parašymo laiką ir nūdieną skiria kiek daugiau nei pusantro šimto metų, kurie buvo ne nuolankaus tekstų glūdėjimo, o daugiau ar mažiau intensyvaus jų

grupavimo, skirstymo, interpretavimo bei reinterpretavimo laikas. Todėl tyrimą reikia pradėti nuo tekstų recepcijos bei su ja tiesiogiai susijusių Baranausko tekstų grupavimo praktikų (jos išryškėja didesnių Baranausko kūrinių pluoštų publikacijose) – tai sudarys būtinąjį foną išsamesniam rašymo istorijos koncepcijos pristatymui.

Paveldas ir palikimas. Baranauskas yra viena centrinių XIX a. lietuvių literatūros figūrų, po kurios lietuvių poezijos tradicija nuo trūkčiojančios ir trūkinėjančios tampa vientisa ir besitęsiančia ligi šiol. Kitaip tariant – tai klasikas. Tokia pozicija jam suteikiama visų pirma dėl „Anykščių šilelio“ – šis kūrinys tapo archimediškuoju atramos tašku, remiantis į kurį vertinami ir grupuojami ne tik Baranausko kūriniai, bet ir jo biografija. Baranausko kaip klasiko statusas įpareigoja domėtis ir *kitais*, už kanono ribų likusiais jo tekstais, pastaruosius vertinant atsižvelgiant į atraminius kūrinius, kurie likusiems „skolina“ dalį savo svarbos. Kitaip tariant, jie tampa svarbūs *visų pirma*, o gal ir *vien tik* dėl jų autoriaus, o ne dėl jų žinomumo, svarbos ar estetiškos kokybės. Tokie kūriniai svarbos įgyja imdami veikti vienoje sistemoje – formuojamame ar jau suformuotame autoriaus tekstų korpuse. Pastarasis gali būti formuojamas kaip vertikali hierarchinė struktūra, kurioje kūrinio svarba keliauja nuo svarbesnio prie mažiau svarbaus (ir beveik niekad atvirkščiai). Baranausko atveju tokia struktūra aiškiai išreikšta 1970 m. išleistuose ir netrukus nuodugniau aptarsimuose *Raštuose*, kurių pirmojo tomo pirmajame skyriuje, pradedamame „Anykščių šileliu“, pateikiami lietuviški eilėraščiai ir poemos⁴, antrajame – proginiai lietuviški tekstai bei kiti mažiau svarbūs lietuviški eilėraščiai, trečiajame – giesmės bei Biblijos vertimo fragmentai, penktajame – lenkiškai rašyti kūriniai.

Toks skirstymas – vėlesnės recepcijos pasekmė. Tiesa, kitokios būti ir negali, mat didžioji dalis Baranausko tekstų autoriui gyvam esant išspausdinti nebuvo, neliko (jeigu buvo) ir autoriaus nurodymų dėl jo veikalų grupavimo. Todėl rengėjams pirmiausiai tenka remtis rankraščiais ir nuorašais – jų pagrindu Baranausko tekstai interpretuojami bei ruošiami multiplikuoti. Tačiau čia

⁴ Tai trumpiausias knygos skyrius, kuriame yra vos septynios pozicijos.

susiduriame su problema, kurią išryškinti ir aptarti gali padėti dvi sąvokos, kurios literatūrologijoje nėra dažnai vartojamos, tačiau yra parankios kalbėti apie kūrinis iš akių nepaleidžiant jų materialumo, – *palikimas* ir *paveldas*.

„Taigi, kultūros palikimu vadintini nediferencijuoti pagal kultūrinę reikšmę praeities relikvai, kurie paliekami mums kaip buvusių kartų kultūrinės veiklos liudininkai.“⁵ Tad palikimas yra tai, kas mums paliekama (ar veikiau – lieka bei pasilieka) iš praeities, nors apibrėžime ginčytinas atrodo palikimo nusakymas kaip nediferencijuoto pagal kultūrinę reikšmę. Paveldui priklauso ta palikimo *dalis*, kurią apsisprendžiama paveldėti. Taigi, tai tam tikras interpretavimo, atsirinkimo, rūšiavimo (priėmimo bei atmetimo) ir aiškinimo procesas. „Palikimas“ ir „paveldas“ – tai ne alternatyvos ir ne sinonimai, o vientiso istorinio proceso susietos tęstinumo ryšiu sudėtinės dalys, tai atidavimas ir perėmimas.“⁶ Kaip pažymi Rasa Čepaitienė, „[...] paveldas visuomet yra sprendimo rezultatas, konvencijos vaisius. Taigi jis neegzistuoja *a priori*. Tam, kad įvyktų *įpaveldinimo* procesas, pasirenkamas objektas turi atitikti keletą kriterijų, kylančių iš numanomų jo verčių.“⁷ Atkreiptinas dėmesys, kad nors abu cituoti mokslininkai kalba apie objektus ir procesus, palikimo ir paveldo sąvokos lieka statiškos. Taip atsitinka dėl to, kad jie kalba apie institucijų veikimą, į savo dėmesio lauką neįtraukdami pirminio, „subjektyvaus“ santykio. Dinamiškumo momentas pasirodo atkreipus dėmesį į tai, kas įgalina institucinius sprendimus, nes, kalbant apie kultūros vertybes, palikimas ne tiek paliekamas, kiek veldimas, t. y. jis yra veiklus, kadangi išlaiko kreipinio galią ar galią kreiptis, kuri ir yra (visų pirma intersubjektyvaus) supratimo prielaida. Tad palikimas – veldimas, paveldas – paveldimas⁸.

⁵ Jurgis Bučas, „Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai“, *Kultūros paminklai*, nr. 1, Vilnius: Savastis, 1994, 134.

⁶ *Ten pat*, 135.

⁷ Rasa Čepaitienė, *Laikas ir akmenys*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005, 22.

⁸ Tiesa, ne visi mokslininkai atskiria palikimą ir paveldą. Antai Domas Kaunas knygoje *Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas* vartoja tik paveldo sąvoką, tačiau ji numato ir paveldą, ir palikimą – „Tačiau savaime paveldas vertės dabarčiai neįgis. Ją būtina sukurti nuosekliai ir išsamiai fiksuojant visuotiniu sutarimu pripažintus kultūros istorijos objektus, juos apsaugant, sukuriant prieigos ir panaudos sąlygas visuomenei ir tyrėjams.“ (Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, 11.)

Rankraščiais, nuorašais bei dainomis likusius Baranausko kūrinis gauname kaip palikimą, kurį apsisprendus paveldėti, reikia „įpaveldinimo“ procedūros.

Sąvoka „įpaveldinimas“ (pranc. *patrimonialisation*) pavartota prancūzų paveldosaugininko Jeano-Michelio Leniaud'o, apibūdina materialiosios praeities liekanos pripažinimo paveldo vertybe procesą. Tam, kad jis sėkmingai įvyktų, reikia kelių sąlygų: 1) utilitarią vertę praradusio objekto apropiacijos, paverčiančios potencialia paveldo vertybe; 2) tam tikrų kriterijų (estetinio, istorinio ir pan.) atitikimo ir 3) tarpininkų – iniciatorių (pavyzdžiui, kraštotyros draugijų, savivaldos atstovų ir pan.) įsikišimo.⁹

Baranausko rankraščių atveju taip pat galima matyti veikiant tokį triapakopį procesų modelį, nes jie (1) Jono Basanavičiaus po Baranausko mirties buvo paimti iš giminių, kaip (2) žinomo poeto kūrybinę veiklą liudijantys dokumentai bei naujų tekstų šaltiniai, (3) kurie, atsidūrę Lietuvos mokslo draugijos (LMD) archyvuose, vėliau virtusioje Lietuvių kalbos ir literatūros institute (LKKI), buvo išleisti. Institucijai darsyk pakeitus pavadinimą ir tapus Lietuvių literatūros ir tautosakos institute (LLTI), rankraščiai nuo 1995 m. pradėti publikuoti darsyk¹⁰, o kai kurie tekstai ir pirmąsyk. Publikavimo procesas čia

Rankraščio „kelionės žymės“ įsiterpia į jo materialumą. Užrašas ant Baranausko dienoraščio pirmosios knygelės (LLTIR, f. 1-573) paskutinio puslapio – „Gavau iš J. Baranausko Anykščiuose 1910 Dr Basan.“ Po juo – Lietuvių mokslo draugijos antspaudas

⁹ Čepaitienė, 2005, 22. Knygos autorė nurodo, kad šis sąlygų trejetas perteikiamas iš: J.–M. Leniaud, *L'Utopie française. Essai sur le patrimoine*, Paris: Menges, 1992, 3–4.

¹⁰ Tiesa, šįsyk jau smarkiai remtasi ne tik rankraščiais, bet ir ankstesne publikacija.

minimas ne atsitiktinai, mat „[...] kad įvyktų ‚įpaveldinimo‘ procesas, reikia, kad jis būtų tokiu pripažintas ir įvertintas ne tik specialistų, bet ir visos visuomenės.“¹¹

Ši labai glausta rankraščių istorija rodo ne tik materialaus objekto judėjimo trajektorijas, bet seką supratimo, vertinimo ir reikšmės suteikimo aktų, kurie ne tik kad neišnyksta, bet ir „įrašomi“ į tekstą bei tokiu būdu dalyvauja mūsų recepcijoje. Todėl rankraščių keliavimas iš Baranausko jo giminėms, iš giminių – Basanavičiui, iš pastarojo į LMD, o vėliau į LKLI bei LLTI yra ne tik rankraščio, bet ir jo reikšmės formavimo(si) istorijos dalis. Šitokia „kelionė“ koreguoja teksto recepciją, o didžiausią poveikį daro jų įpaveldinimas publikuojant. Žinoma, tai nereiškia, kad šie procesai užstoja „tikrąją“ kūrinį reikšmę, tačiau jeigu norime suprasti tekstą jo paties kontekste, svarbu išsiaiškinti, kaip ir kokiomis nuostatomis remiantis jis buvo kuriamas, kaip jis funkcionavo. Juo labiau jeigu kalbame apie rankraštinei apykaitai priklausantį kūrinį, kurio išspausdinimas ne tik keičia rašmenis į spaudmenis, bet ir jį rekontekstualizuoja, taip pridengdamas socialinių santykių tinklą, kuriuo remdamasis tekstas iškilo, į kurį buvo orientuotas ir kuriame cirkuliavo. Visa tai galima pavadinti kontekstu plačiąja šio žodžio reikšme. Skirtingos medijos remiasi skirtingais socialinių santykių ir pranešimo funkcionavimo modeliais. Pastarieji kitėja kintant medijai. Tai itin svarbu, kai kalbame apie lenkiškuosius Baranausko tekstus su jiems būdingu progiškumu bei situaciškumu.

Publikavimas kaip formavimas. Kaip jau minėta, vienas iš įpaveldinimo būdų yra publikacija. Mums rūpimu atveju tai yra kūrinį leidyba. Kūrinio ar kūrinų leidimas yra aktyvus teksto interpretavimo bei šios interpretacijos perdavimo veiksmas. Tai ypač akivaizdu Baranausko atveju, mat poetas gyvas būdamas nebuvo išleidęs ar spaudai paruošęs nei vieno savo poezijos rinkinio. Dėl to vėlesnis jo tekstų grupavimas, skirstymas, kanono sudarymas ir kitos operacijos vyko laisvoje, nuo autoriaus valios veik nepriklausančioje erdvėje, kurioje kryžiuosį prieštaringi Baranausko asmenybės ir kūrybos vertinimai. Bene pagrindinę įtampą šioje erdvėje lėmė

¹¹ Čepaitienė, 2005, 49.

specifinė Baranausko kūrinių recepcija, kuri suformavo vieną ankstyvesnių ir ryškesnių „autoriaus mirties“ ar, veikiau, „autoriaus numarinimo“ pavyzdžių lietuvių literatūroje, nes poetas, net užkeikimu mėgindamas saugoti savo tekstų vientisumą („Kto zmieni pisownę, niech nie dozna szczęścia; a tem bardziej, kto zmieni choć jedne słowo tekstu“¹²), neturėjo galios reguliuoti galingesnio ir jo kūrinių reikšmę kur kas labiau lemiančio veiksnio – recepcijos. Pastaroji, kaip vienas formuojančių veiksnių, veikė ir kūrė tautinio atgimimo ideologinę struktūrą¹³, kurios griežtas savų–svetimų skirstymo mechanizmas atskyrė „savus“ Baranausko kūrinius bei „svetimą“ jo asmenybę („Tauta pasijutusi atstumta, paminta, senei apraudojo dainių „Anykščių šilelio“, vyskupui dar gyvam beėsant“¹⁴). Bendruomenės dalis valingai atskiria autorių nuo jo kūrinių, o toks vertinimo prieštaravimas, per amžių sandūrai būdingus „atsibudimo“, „atsimetimo“ ir panašius vaizdinius, perkeliamas vertinamajam. Žinoma, tai nereiškia, kad minėti vaizdiniai priklauso tik išoriniam ideologiniam vertinimui – vien Vinco Kudirkos aprašytasis atsibudimas neleistų tuo abejoti. Tačiau vertinant Baranauską, kuris kaip reta nuosekliai laikėsi savo nuostatų (kad ir nespėjančių atliepti itin dinamiškų tautinio atgimimo laikotarpio permainų), toks vaizdinių naudojimas neatrodo adekvatus. Kad ir kaip ten būtų, vienokie ar kitokie skirtingų Baranausko gyvenimo etapų vertinimai yra tiesiogiai susiję ir su jo kūrinių vertinimu¹⁵. Tai matyti ir pastangose sudėti bei grupuoti jo kūrinius¹⁶.

¹² Antanas Baranauskas, *Raštai VIII/1*, Vilnius; Baltos lankos, 2003, 247 (toliau cituojant iš šio leidinio bus nurodomas knygos pavadinimas, tomo ir puslapio numeriai). „Tenezino laimės tas, kas pakeis rašybą, o tuo labiau tas, kas pakeis nors vieną žodį“ (*Ten pat*, 413).

¹³ Vienas akivaizdesnių to pavyzdžių galėtų būti Juozo Tumo-Vaižganto epopėjoje *Pragiedruliai* esantys epizodai, kuriose aprašomas Baranausko giesmių giedojimas.

¹⁴ Apuokas [Vladas Mongirdas?], „Pasikalbėjimas“, *Varpas*, 1903, nr. 1, 13.

¹⁵ Prie šios problemos knygoje *Antanas Baranauskas. Gyvenimo tekstas ir tekstų gyvenimai* (Vilnius: Aidai, 2010) nesyk grįžta ir Paulius Subačius.

¹⁶ Religinės Baranausko giesmės, kaip neišsitenkančios „grožinės literatūros“ apribuose, neretai matomos kaip atskira jo kūrybos dalis – net ir pirma stambesnė giesmių publikacija pateikiama atskirai (žr. *Vyskupo A. Baranausko, Dvasiškos giesmės*, spaudon prirengė ir prakalbą pridėjo A. Jakštas., Švento Kazimiero Draugijos išleidimas, Kaunas: Simono Banaičio spaustuvė, 1909.) Šis atskirumas nulemtas ne tik kūrinių pobūdžio, bet ir specifinių, tokiems tekstams tirti būtinų, kompetencijų stokos, kuri dažnam tyrėjui neleidžia giesmių skaityti kaip integralios Baranausko kūrybos dalies. Taip giesmės daugiau lieka bažnyčios

Per XX a., t. y. laikotarpį nuo Baranausko mirties iki nūdienos, galima išskirti tris stambesnius Baranausko tekstų įpaveldinimo atvejus, kuriais bandoma pateikti didesnę jo poetinių kūrinių pluoštą – tai (1) 1912 m. Seinuose publikuoti *Vyskupo Baranausko raštai*¹⁷, (2) pirmasis 1970 m. „Lituanistinės bibliotekos“ serijoje išleistas *Raštų* tomas¹⁸ bei (3) 1995 m. pasirodęs pirmasis „naujųjų“ *Raštų* tomas¹⁹.

Seinuose išleistoje knygoje pateikiami tik lietuviški eilėraščiai (pastebėtina, kad jie čia traktuojami ir kaip rašytiniai kūriniai, ir kaip dainos²⁰), nors iš „Prakalbos“ galima suprasti, kad apie lenkiškuosius kūrinius žinota²¹. Jau šiame leidinyje matome besusidarantį Baranausko kūrinių kanoną – pirmuoju numeriu čia atspausintas „Anykščių šilelis“, po jo – „Kelionė Petaburkan“. Tiesa, arti pabaigos spausdinama „Senovės daina“ (tai vienas iš „Dainu dainelę“ pavadinimų²²), kuri vėliau, nuslopus maištingo „Kelionės Petaburkan“ patoso aktualumui, atsidūrė tarp kanoninių Baranausko tekstų.

istorikų, o eilėraščiai – literatūrologų „reikalas“. Tiesa, Dalios Čiočytės bei Pauliaus Subačiaus tyrimai šį perskyrimą mažina.

¹⁷ *Vyskupo Baranausko raštai*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narijausko ir B–vės spaustuvių, 1912 (toliau cituojant iš šio leidinio bus nurodomas knygos pavadinimas ir puslapio numeris).

¹⁸ Antanas Baranauskas, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1970 (toliau cituojant iš šio leidinio bus nurodomas knygos pavadinimas, tomo ir puslapio numeriai).

¹⁹ Antanas Baranauskas, *Raštai I*, Vilnius: Baltos lankos, 1995 (toliau cituojant iš šio leidinio bus nurodomas knygos pavadinimas, tomo ir puslapio numeriai). Šios trys knygos nėra vieninteliai bandymai pateikti didesnius Baranausko kūrybos pluoštus, tačiau juose aiškiausiai matoma įpaveldinimo tendencija – į *Vyskupo Baranausko raštus* pirmąsyk mėginama surinkti lietuviškus tekstus, be to, tai pirmasis Baranausko eilėraščių rinkinys. *Raštuose* siekiama pateikti visus ar bent didžiąją dalį Baranausko poetinių kūrinių.

²⁰ „Plačiai mums visiems lietuviams žinomas vyskupas Antanas Baranauskas, todėl kiekvienam bus miela paskaityti jojo *raštus*, jojo *dainas*.“ [kursyvas – T. A.] (*Vyskupo Baranausko raštai*, 3).

²¹ „Šioje knygelėje skaitytojas [...] taip–pat neras ką parašė vyskupas lenkų kalboje“ (*Ten pat*, 4).

²² „Dainu dainelę“ yra ne tiek kūrinio pavadinimas, kiek incipitas – išryškinti pirmieji teksto pradžios žodžiai (būdingi rankraštiniams kūriniams bei ankstyvosioms spausdintoms knygoms), pagal kuriuos atpažįstamas kūrinys. Pavadinimai virš „Dainu dainelę“ atsiranda tik jam pasirodžius spaudoje – *Auszroje* (1883 m., nr. 1) tai „Lietuwôs senowês paminėjimas“, aptariamuose *Raštuose* – „Senovės daina“. Pavadinimų atsiradimas sietinas su šio teksto perkėlimu į spaudinį. Tad galime matyti, kad „Dainu dainelę“ pirmiausiai orientuota į mišrią – rankraštinę ir oralinę komunikaciją (tai išsamiau bus aptarta paskutiniame disertacijos skyriuje), tad ir atskiras pavadinimas jai nebuvo reikalingas. Kaip pastebi Walteris Ongas: „Homeris *Iliados* epizodų recitacijos tikriausiai nebūtų pradėjęs

1970 m. išleistuose *Raštuose* jau stengiamasi pateikti kaip galima daugiau tekstų – čia pirmąsyk publikuojami ir lenkiškieji kūriniai²³. Šiame leidinyje Baranausko tekstai grupuojami hierarchiniu principu: pirmoje („kanoninėje“) dalyje, pradedamoje „Anykščių šileliu“, sudėti svarbesni lietuviški tekstai, antroje – mažiau svarbūs lietuviški proginiai bei didaktiniai eilėraščiai, trečiojoje – giesmės bei keli Biblijos vertimo fragmentai. Ir paskutinėje, ketvirtojoje dalyje, pasirodo lenkiškieji, t. y. anksčiausiai rašyti Baranausko kūriniai. Pastarieji publikuojami originalo kalba, šalia pateikiant vertimus proza. Tačiau knygos turinyje pateikiami ne originalūs lenkiški, bet verstiniai lietuviški eilėraščių pavadinimai. Taip sukuriama paradoksali situacija, kai vertimas tampa pirminiu originalo atžvilgiu. Šis paradoksas viršun iškelia niekaip griežtesnėse lietuviškos tapatybės ribose neišsitenkančio Baranausko „lituanizavimo“ tradicijos veikimą. Žinoma, tai jau ne XIX–XX a. sąvarta, todėl nėra tokios radikalios perskyros, kai tauta imasi apraudoti „Anykščių šilelio“ autorių jam dar gyvam beesant, bet sava–svetima perskyra tebetveria, tad Baranauską stengiamasi padaryti kuo „lietuviškesnį“. Toks veiksmas beveik neišvengiamas, nes moderni lietuviška tapatybė, formuota per dichotominę *arba–arba* priešpriešą su lenkiškumu, tokios svarbios figūros kaip Baranauskas nei nori, nei gali atmesti. Dėl to netinkamos Baranausko kūrybos bei veiklos *dalys* arba atmetamos, arba (tai jau vėlesnis veiksmas) atitveriamos, per užtvarą įsileidžiant tik adaptuotus, t. y. lituanizuotus Baranausko gyvenimo

paskelbdamas: *Iliada*.“ (Ong, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, przekład: Józef Japola, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, 192).

²³ Kalbant apie šį leidimą nepamirština, kad tekstologinė praktika, kaip ir visos viešos interpretavimo ir grupavimo praktikos, tuo metu buvo reguliuojamos cenzūros, kurios veikimas netiesiogiai atskleidžiamas: „Iš poetinių kūrinių nespausdinamas eilėraščių ciklas ‚Kelionė Petaburkan‘, kuriame vyrauja mūsų skaitytojams svetima ideologija.“ (*Raštai*, t. 1, 5.) Pastarasis „pasiaiškinimas“ būtinas, mat poemos nebuvimas pažeidžia Baranausko kūrinių kanoną. Kad tai būtų rimto pažeidimo, galima matyti iš reakcijos išeivijos spaudoje. 1971 m., antrasis *Aidų* numeris pradedamas ištraukomis iš „Kelionės Petaburkan“, po kuriomis publikuojamas tekstas, pavadintas „Kad tu, gude, nesulauktum“ (publikacija pasirašoma slapyvardžiu Žlt., kuriuo pasirašinėdavo Juozas Girnius (žr. *Lietuviškieji slapyvardžiai*, t. 2, parengė ir sudarė: Jonas Mačiulis, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2004, 1089)). Jis pradedamas tokiu sakiniu: „Duodame ‚Kelionės Petaburkan‘ ištraukų, nors pažįstamų jau iš mokyklos suolo, viešai protestuodami prieš šio kūrinio ‚represavimą‘ (sovietiniu terminu tariant) pernai Vilniuje išleistuose Antano Baranausko raštuose.“ (*Aidai*, 1971, nr. 2, 50).

ir kūrybos tekstų fragmentus. Tad situaciją, kai lietuviškas vertimas iškeliamas virš lenkiško originalo, galima matyti ir kaip metaforą, apibūdinančią ilgalaikę Baranausko recepciją.

Žinoma, *vienas* lenkiškų eilėraščių grupavimo bei pateikimo atvejis *Raštuose* dar nesudaro pagrindo didesniems apibendrinimams, tačiau pastaroji detalė parenkama kaip galinti metonimiškai parodyti bendrąsias Baranausko tekstų skaitymo kryptis. O kad šis atvejis nėra tik pavienė, laike izoliuota detalė, matyti iš Baranausko *Rinktinės*²⁴, išleistos praėjus 24 metams po *Raštų* publikacijos. Šioje knygoje poetiniai tekstai suskirstyti į tris dalis: poezija, giesmės, eiliavimai²⁵. Pirmajai priskirti tik lietuviškieji, trečiajai – tik lenkiškieji tekstai. Ir nors skyrių pavadinimai implikuoja, kad dalys sudaromos remiantis estetiniais kriterijais, tačiau pernelyg didelis skirstymo sklandumas neleidžia tuo patikėti. Žinoma, ir estetinė argumentacija nėra nesuinteresuota – ji remiasi vienokiomis ar kitokiomis ideologinėmis nuostatomis, tačiau tenka pripažinti, kad *Rinktinės* skirstymas vykdomas pagal tekstų (ne)lietuviškumą. Tad visi lenkiški eilėraščiai pateikti kaip formalūs (eiliavimai), o lietuviškieji – substancionalūs (poezija). Toks skirstymas neatsižvelgia nei į pažinties su Karolina Praniauskaite metu rašytus lenkiškus eilėraščius, nei į tokį „substancionalų“ lietuvišką tekstą, išraiškiu pavadinimu „Tejp sow gesmėgalis“. Dar vienoje, jau 2001 m. išleistoje rinktinėje, pateikiami tik lietuviški Baranausko tekstai²⁶. Tačiau kadangi pastarųjų nėra gausu, tenka publikuoti eilėraščių-įrašų Mykolo Oginskio dvaro knygoje „Po šituo stogu...“²⁷, nors tarp lenkiškai rašytų kūrinių galima būtų rasti ne vieną ir ne kelis kur kas reprezentatyvesnius bei kokybiškesnius eilėraščius.

Panašių atvejų jau nerasime 1995 m. pasirodžiusiame pirmajame „naujųjų“ *Raštų* tome, kur kūriniai skirstomi vadovaujantis ideologiškai

²⁴ Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, parengė: Regina Mikšytė, Vilnius: Baltos lankos, 1994.

²⁵ Įdomu, kad trečiajame *Rinktinės* puslapyje esančioje paantraštėje („Antanas Baranauskas / Rinktinė / poezija / giesmės / dienoraštis / laiškai“) „eiliavimai“ arba visai dingsta, arba priglaudžiami po „poezijos“ stogu.

²⁶ Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, parengė: Rita Šepetytė, Vilnius: Baltos lankos, 2001.

²⁷ Šis Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomas (VUBR, f. 1–E 232) rankraštis su namų svečių įrašais bei piešiniais priklauso bene vienintelei oficialiosiose institucijose išlikusiai ir dar praktikuojamai rankraštinėms tekstų formai.

neutralesniu principu – chronologine seka. Čia matomas perėjimas nuo „vertinamojo“ prie „objektyvaus“ tekstų grupavimo leidžia išvengti lenkiškų tekstų atribojimo, tačiau jų statusas vis dar lieka problemiškas. Mat neretai jie funkcionuoja daugiau kaip pre-Baranauskas ar Baranauskas-iki-Baranausko bei tarnauja kaip pasyvūs biografinių detalių šaltiniai.

Tad nors formaliai šie Baranausko kūriniai traktuojami kaip paveldas, tačiau dar stokojama adekvataus jų perskaitymo, kuris leistų įsisavinti – paveldėti tai, kas veldima. Kad toks perskaitymas reikalingas ir neišvengiamas, pretenduojant į išsamesnį Baranausko supratimą, galima matyti iš kūrinių proporcijų. Jei skaičiuosime aktyvios Baranausko kaip poeto veiklos laiką, prasidedantį 1851 m. (toks yra ankstyviausias žinomas datavimas) ir pasibaigiantį 1863 m. parašomu „Naramūmas“, turėsime dvylikos metų laikotarpį²⁸. Pusė jo (iki 1857 m.) tenka lenkiškųjų tekstų periodui. O jeigu skaičiuosime kūrinius (vėlgi – neskaičiuojant giesmių), parašytus 1851–1857 bei 1857–1863 m., pamatysime, kad pirmajam etapui priklauso 88 tekstai (du iš jų lietuviški), antrajam keturissyk mažiau – 21 (vienas jų – lenkiškas). Nepaisant tokių disproporcijų, visi kanoniniai tekstai priklauso pastarajam dvidešimtukui. Ir išties, didžiąją šių kūrinių dalį galima vadinti brandžiausiais Baranausko kūriniais, tačiau tai ne priežastis už poezijos ribų palikti didžiąją jo eilėraščių dalį.

Nors tautinės ideologijos įtampos ir lėmė netolygų Baranausko kūrinių interpretavimą, grupavimą bei publikavimą, daugelis tokią situaciją lėmusių nuostatų nebeaktualios. Dalį pastarųjų yra kritiškai apsvarstęs Subačius, kita dalis, nesulaukdama alternatyvų, inertiškai veikia Baranausko kūrinių recepciją. Tačiau ne tik tautinės ideologijos nuostatos lenkiškuosius Baranausko kūrinius stūmė į pašalį. Tokį judesį skatino ir pačių tekstų pobūdis – beveik niekam nežinomi, platesniuose visuomenės sluoksniuose nefunkcionavę bei rankraštinei sferai priklausantys kūriniai buvo sunkiai

²⁸ Tiesa, „Naramūmas“ nėra paskutinis Baranausko eiliuotas tekstas, po jo parašomi bent aštuoni kūriniai (beveik visi – proginiai sveikinimo eilėraščiai), priklausantys šešiolikos (1871–1897 m.) metų laikotarpiui. 1863 m. riba pasirinkta kaip *aktyvios* kūrybinės karjeros pabaiga. Čia būtina išlyga – į šiuos skaičiavimus neįtraukiamos giesmės.

prakalbinami²⁹. Tad jų kitakalbiškumas ir kitokumas turėjo tapti viena pagrindinių priežasčių, lėmusių anksčiau aptartą „apribojimą“, dėl kurio Baranausko kūryba skilo į du, vienas kitam nepralaidžius etapus. Dėl to „pre-Baranauskas“ negalėjo aiškinti Baranausko, o perėjimas tarp šių etapų aiškintas ne kaip nuoseklus, o staigus sąmoningumo protrūkis. Veikiausiai todėl ir Seinuose leistuose *Raštuose* nėra lenkiškų kūrinių, kurių atsiradimą „Lituanistinės bibliotekos“ serijos dvitomyje „pateisino“ ne tiek jų numanoma svarba ar estetinė kokybė, kiek autorystė, t. y. tai, kad juos parašė Baranauskas.

Dominique`as Maingueneu, bendrindamas daugelio mokslininkų išvalgas, rašė: „Vis dėlto, jei norima apmąstyti, kaip apskritai atsiranda kūrinys, koks yra jo santykis su pasauliu, kuriame jis pasirodo, negalima to kūrinio atsieti nuo jo sklaidos būdų ir komunikacijos tinklų [...]. Teksto sklaida prasideda ne po to, kai jis sukuriamas; *teksto materialaus įtvirtinimo būdas yra neatsiejama jo prasmės dalis.*“³⁰ Tad, jeigu norime suprasti lenkiškuosius Baranausko tekstus, derėtų atsigręžti į jų materialaus įtvirtinimo būdą, kuris savo ruožtu atskleis dalyvavimo komunikaciniuose tinkluose taktiką. Ligi šiol šie tekstai dažniausiai traktuoti kaip spaudinio stokojantys avantekstai³¹. Turint omenyje tai, kad didžiausio Baranausko tekstų šaltinio pabaigoje yra spausdinti leidžianti cenzoriaus aprobeta, tokia interpretacija nėra be pagrindo. Tačiau neatsižvelgiant į tai, atsigręžti reikėtų ne į spaudinį, o į rankraštį, nes, kaip bus matyti vėliau, iki cenzoriaus aprobatos Baranausko seksternas bent ketverius metus palyginti aktyviai dalyvavo rankraštinės komunikacijos lauke ir net, galima sakyti, nulėmė visą tolesnę jo biografiją. Rankraštinės kultūros sistemai

²⁹ Viena to priežasčių – Baranausko veiklos aprašymuose vyraujanti vertinamoji nuostata, kai veiksmai, tekstai ir idėjos vertinti pagal vėlesnę jų svarbą. Tai ne tik prisidėjo prie lenkiškųjų Baranausko tekstų marginalizavimo, bet ir į nevykusių bandymų pašalius nustūmė vėlesnį jo bandymą sukurti labai savitą ir netipišką bendrinę lietuvių kalbos rašybos sistemą ar dabar kartais egzotiškai atrodančius, bet Baranausko pasaulėvaizdį puikiai parodančius matematinius tyrimus.

³⁰ Dominique Maingueneu, *Literatūros kūrinio kontekstas. Sakymas, rašytojas, visuomenė*, vertė: Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998, 87–88. Šiame darbe atskirai nurodomas tik darbo autoriaus kursyvas, visais kitais atvejais kursyvas priklauso cituojamojo fragmento autoriui.

³¹ Avantekstas (*avanttexte* – pranc.) – vienas pagrindinių genetinės kritikos terminų, žymintis kūrinio juodraščių, variantų visumą – tai, kas autoriaus parašyta iki atspausdinant. Terminas netrukus bus pristatytas išsamiau.

(XIX a. gyvavusiai greta ar veikiau – sykiu su oralinės bei spausdintinės komunikacijos būdais) priskirtini bei joje identifikuoti gali būti ir kiti šiame darbe nagrinėjami Baranausko tekstų šaltiniai. Tai reiškia, kad, nors buvo atliktas didelis darbas šifruojant, komentuojant bei ruošiant leidybai šiuos kūrinius, jiems dar reikalinga papildoma aiškinimo pastanga, kuri remtųsi grįžimu prie šaltinių. Tik šaltinis čia suprastinas ne kaip „pasyvi“, apdirbimo dar reikalaujanti forma – šaltinio kaip „žaliavos“ (to kas, pavyzdžiui, dar neišspausdinta) reikšmės čia neaktualios. Šiame tyrime šaltinis suprantamas kaip specifinė kultūrinė forma – tai ne *dar* „žaliava“, o *jau* kultūrinis produktas, kurį išspausdinimas ne galutinai išpildo, o perkeičia. Juolab jeigu tai ne avantekstai.

Tad prie šaltinio reikia grįžti ne kaip prie tam tikroje vietoje esančios grafemų sancaupos, o kaip prie specifinės kultūrinės komunikacijos formos. Tai nereiškia, kad reikia nepaisyti ankstesnio filologinio darbo, kuris atliktas ruošiant šaltinių publikacijas. Priešingai – *Raštų* tomai yra svarbiosios šio tyrimo knygos, mat jos sudaro pirmąjį interpretacinį ir aiškinamąjį tiriamųjų rankraščių „ratą“. Be to, *Raštų* sukurta „koordinacinių sistema“ leidžia koordinuoti nuorodas į šaltinius, todėl cituojant atskirus kūrinius bus nurodoma į leidinius. Taigi, be daugiamečio mokslininkų darbo su Baranausko rankraščiais, negalėtų būti ir šio tyrimo.

Rašymo istorija. Prielaidos. Grįžimas prie šaltinių atveria papildomas Baranausko tekstų skaitymo galimybes. Jei apie išspausdinimą kalbėsime ne tik kaip apie perkeičiantį, bet ir kaip apie perteikiantį, galima sakyti, kad esama detalių, kurias jis paprastai „praleidžia“ ir kurios suteikia galimybių suprasti rašymo procesą. Pastarasis savo ruožtu suteikia naujų impulsų tekstams interpretuoti.

Aprašinėdamas modelines oralinės ir rašytinės kultūros sistemas, Walteris Ongas neretai spaudinį pavadina uždaru ir dekontekstualizuotu tekstu. Spausdinimas, kaip mechaninis rašymas³², užsklendžia ir savaip formuoja

³² Жг. Маршалл Мак-Люэн, *Галактика Гутенберга*, перевод: Алесандра Юдина, Киев:Ника-Центр, 2004, 163.

puslapio erdvę – ji homogenizuojama bei suskirstoma į tolydžias, viena kitą atitinkančias bei pakeisti galinčias sekas. Kadangi tai mechanizuota procedūra, ji procesą fragmentuoja į atskirus bei pakartojamus ciklus³³. Tuo spaudinys skiriasi nuo rankraščio, tačiau žvelgiant iš rašymo istorijos perspektyvos svarbiausias skirtumas sietinas su rašymo procesu. Rankraštyje rašymas ir teksto atsiradimas puslapyje yra neperskiriami bei vienalaikiai, o spausdinimo metu atsiranda perskyra tarp rašymo (teksto surinkimo spaustuvėje) ir jo atspaudimo. Dėl to spaudinyje rašymo proceso pėdsakai veik išnyksta (juos galima užčiuopti iš knygos gale esančių klaidų ištaisymo lapelio).

Tad, jeigu spaudinys tekstą pateikia kaip uždara ir statiška, rankraštis turi galimybių išsaugoti rašymo procesualumą. Tiesa, oficialiuose institucijų dokumentuose rašymo procesualumo pėdsakai slopinami – ryškiausi jie privačioje rankraštinėje raštijoje. Tad čia veikia ne tik spaudinio-rankraščio, bet ir viešumo-privatumo perskyros³⁴. Taigi rašymas yra procesualus. Procesualumo reikalauja jau pati rašto sistema, paremta linijiniu grafemų išdėstymu (kuris, savo ruožtu, kildintinas iš bendresnės reikšmės formavimo mechanikos), todėl vien puslapio užpildytumas numato tam tikrą seką, kuri, kaip rodo pats žodis, sudaro pasakojimo, istorijos (nebūtinai įdomios ir intriguojančios) galimybę. Ir nors rašto sistema reikalauja linijinio judėjimo (šiuo atveju – iš kairės į dešinę), tai nereiškia, kad rašymas nuosekliai jo laikosi. Jis linkęs į pertrūkius, sluoksniavimąsi, šakojimąsi, o linijiškumas atliepia ne tiek teksto kūrimo, kiek (at)kodavimo, t. y. skaitymo tvarką, kuri yra rašto sistemos dalis. Rašymo netolygumas geriausiai matyti juodraščiuose su jiems būdingais taisymais, braukymais, perkėlimais, jungimais, ankstesnių taisymų atsisakymais etc. Tiesa, šie veiksmai negali būti įgyvendinami be skaitymo, todėl kūrinio atsiradimą tyrinėjanti genetinė kritika netgi postuluoja skaitymo ir

³³ Šis apibendrinimas taikytinas su išlygomis, kurių galėtų prireikti atskirais atvejais kalbant apie ksilografiją ar skaitmeninę spaudą.

³⁴ Šios dichotomijos, žinoma, yra modelinės ir grynų pavidalu nepasirodančios jau vien dėl to, kad rašantysis visuomet yra asmuo, o pats rašymas yra išmoktas ir į kitą nukreiptas veikimas.

rašymo proceso vienumą³⁵. Taigi čia mums ryškėja perskyra tarp rašomo teksto ir jo rašymo veiksmo. Kitaip tariant, rašytinio teksto vientisumas yra ne duotas, o sukurtas (spaudinys paprastai to perduoti negali, nes jis, už savęs palikdamas kūrimo, ruošimo, gamybos procesus, pateikia rezultatą). Kadangi rašymas yra procesualus bei pėdsakiškas, teksto sukurtumas gali būti pamatytas. Nors tokių pertrūkių pastebėjimas pažeidžia kūrinio vientisumo vaizdinį (didžiąja dalimi sukurtą spaudos technologijų), tačiau sykiu jis gali būti perkeliamas į teksto supratimo plotmę.

Genetinė kritika ir rašymo istorija. Tokios nuostatos šį darbą suartina su genetinė kritika, kurios dėmesio centre yra ne tiek konkretūs kūriniai, kiek jų rankraščiai, kadangi ji tiria „[...] gimstančio teksto laiko dimensiją ir remiasi hipoteze, kad net santykinai užbaigtas kūrinys tėra jo paties genezės pasekmė.“³⁶ Kitaip tariant, tekstas čia yra tik vienas iš ribojenklių, ties kuriuo tyrimas, priešingai nei kitose metodologijose, ne prasideda, o baigiasi. Tiesa, genetinė kritika savaip apibrėžia tekstą – čia jis suprantamas kaip „viskas, kas rodo užtektinai stiprią vidinę struktūralizaciją, kurią galima būtų pagrįsti ankstesnėmis, ją kildinančiomis (kalbinėmis, visuomeninėmis, psichinėmis) struktūromis“³⁷. Iš pirmo žvilgsnio šis abstrahuotas apibrėžimas gali atrodyti painus, nes jis formuluojamas atsižvelgiant į esminę genetinės kritikos sąvoką – avantekstas (*avant-texte*). Pastarasis apibrėžiamas kaip „[...] juodraščių, rankraščių, korektūrų, variantų materialinė visuma, tai, kas yra iki veikalo, traktuojamo kaip tekstas, ir galinti sudaryti sistemą su šiuo tekstu“³⁸. Tačiau ši visuma ne savaiminė – ją surenka, suformuoja bei struktūruoja tyrėjas. Tad tekstas čia yra baigtas ir atspausintas kūrinys, visi iki tol esantys juodraščiai, parengiamoji kūrinio medžiaga ir kt. (kuriuos genetinė kritika gana smulkiai

³⁵ Mitosek, *Teorie badań literackich*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2004, 449.

³⁶ Pierre–Marc de Biasi, „Genetinė kritika“, vertė: Rūta Kisielytė, in: Daniel Bergez, Pierre Barbéris, Pierre–Marc de Biasi, Marcelle Marini, Gisèle Valency, *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*, Vilnius: Baltos lankos 1998, 15.

³⁷ Mitosek, 2004, 447–448.

³⁸ Stanisław Jaworski, „Piszę, więc jestem“ o procesie twórczym w literaturze, Kraków: Universitas, 1993, 89. Avanteksto sąvoka su laiku kito. Dabar kartais atskiriamas avantekstas kaip juodraščių, rankraščių, korektūrų, variantų materialinė visuma (kuri dar vadinama genetiniu dosjė) bei avantekstas, kaip genetinės dosjė tyrimo produktas (plačiau žr. sąvoka „Avantekstas“ in: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt>)

rūšiuoja pagal priklausymą vienam ar kitam rašymo etapui³⁹) sudaro avantekstą⁴⁰. Ši sąvoka taip pat apima ir perrašinėtojo (jei toks buvo) leidėjui paruoštą švarraštį ar atspausdintas korektūras. Tad avantekstu, pavyzdžiui, gali būti vadinamas Lauryno Ivinskio archyvuose esantis Klemenso Kairio (rašiusio dailiau nei Baranauskas) ranka darytas „Anykščių šilelio“ nuorašas, kurio pagrindu ir buvo parengta publikacija kalendoriuje. Tiesa, genetinės kritikos atstovų tiriamus avantekstus sudaro ne pavieniai, o ištisi pluoštai dokumentų, kurie rūšiuojami pagal sintagminę (rašymo sekų) bei paradigminę (teksto rašymo etapų) ašis. Paprastai linkstama atskirti genetinę kritiką ir genetinę tekstologiją (nors neretai vienas ir tas pats mokslininkas dirba abiejose „stovyklose“). Pirmosios veikla priskiriama literatūros kirtikai, antroji – turi suformuoti avantekstą, t. y. jos tikslas – „[...] sutvarkyti ir padaryti įskaitomą rankraštinę medžiagą, galėsiančią tapti genetinės kritikos interpretacinio tyrimo pagrindu.“⁴¹ Taigi genetinė kritika užsiima tekstų genezės tyrimais (nors nuo genetinės tekstologijos jos griežčiau atskirti neįmanoma). De Biasi išskiria keturias pagrindines tokių tyrimų atšakas: psichoanalitinę, sociokritinę, lingvistinę bei poetikos tyrimų⁴². Nors apskritai genetinė kritika neapsiriboja kuria nors tekstų nagrinėjimo metodologija, netgi priešingai – skatinama jų įvairovė. Tad ji siūlo ne tiek konkrečią metodologiją, kiek tyrimo objektą. Todėl genetinės kritikos interesai neapsiriboja literatūra, į jos akiratį gali patekti muzikos kūrinio kūrimo⁴³, ar istorinio dokumento rašymo procesas⁴⁴.

³⁹ Smulkesnis atskirų kūrinio rašymo bei publikavimo etapų, jų atskyrimo ir aprašymo tipologijos vaizdas pateikiamas Marc De Biasi straipsnyje: „What is a Literary Draft? Toward a Functional Typology of Genetic Documentation“, translated by: Ingrid Wassenaar, *Yale French Studies*, 1996, nr. 89, 34–35. Prieiga per internetą: <http://www.item.ens.fr/index.php?id=13599>.

⁴⁰ Genetinė kritika dėmesį koncentruoja į kūrybinius procesus, o pirmoji publikacija ne visuomet žymi jų pabaigą. Po jos tekstas dar gali nesyk kisti (čia galima prisiminti Eduardo Mieželaičio poemos „Žmogus“ kitimą ar, tarkim, po 1990 m. dalies rašytojų išleistus pataisytus ar atitaisytus sovietmečiu publikuotų kūrinių variantus). Genetinė kritika vartoja postteksto (*après-texte*) sąvoką – ja žymimas kiekvienas naujas pataisytas ar autoriaus pakeistas teksto leidimas.

⁴¹ de Biasi, 1998, 29.

⁴² *Ten pat*, 38–45.

⁴³ Žr. *Genetic Criticism and the Creative Process Essays from Music, Literature, and Theater*, Rochester: University of Rochester Press, 2009, 95–217.

Kalbant apie avantekstą, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad, nors aptartų terminų daryba nurodo hierarchinius teksto ir avanteksto santykius, vis dėlto stengiamasi atsisakyti teleologinio, kitaip dar vadinamo finalistinio požiūrio, pagal kurį kūrinio genezė suprantama kaip tikslingas galutinio varianto „išsipildymas“:

[...] poemos ar romano genezė ne visiškai paklūsta išankstinei programai, ji nėra vairuojama nei vieno vienintelio proceso, nei paprasčiausios teleologijos ir net tam tikro modelio harmoningos plėtotės; nesėkmė, nukrypimas, atsitiktinumas čia daug labiau tikėtini negu griežta tvarka, aiški kryptis, įvykių numatymas. Genezė, nebūdama organinė, remiasi daugiau kombinatorika, kitokia, nei deterministinė priežasties ir pasekmės logika [...].

Juodraštis nepasakoja genezės „gerosios“ istorijos, vedančios į laimingą pabaigą – tekstas, juodraštis nepasakoja, jis *rodo*: konfliktų įniršį, pasirinkimų kainą, neįmanomas pabaigas, cenzūras, nesėkmes, įtampų lauką; visa tai, kas yra rašoma, ir tai, kas nerašoma. Juodraštis nėra pasirengimas, jis – kita teksto pusė.⁴⁵

Tad tekstas yra ne avanteksto išpildymas, o dar vienas, nesyk galintis kisti, rašymo etapas. Todėl „[...] genetinėje teorijoje rašantysis yra ne autorius (*auteur*), o skriptorius (*scripteur*) [...]“⁴⁶, t. y. tas, kuris rašymu formuoja, transformuoja, deformuoja reikšmes, o ne išsyk pateikia baigtinį spaudinio pavidalo tekstą. Taip kūrinyje pasirodo dar viena, „geologinė“ dimensija, todėl kartais sakoma, kad prie pagrindinių teksto elementų – laiko ir erdvės, genetinė kritika prideda „trečiąjį matavimą“, apimančią teksto rašymą⁴⁷.

⁴⁴ Žr. Галина Ивановна Зверева, „Французская генетическая критика и современная теория историографии: направления интеллектуального поиска“, *Текстология и генетическая критика: общие проблемы, теоретические перспективы*, Москва: ИМЛИ РАН, 2008. Kad genetinė kritika gali būti naudinga istorikams, galima matyti ir iš Edvardo Gudavičiaus straipsnio „I Lietuvos statuto redagavimo etapai“ (*Mokslas ir gyvenimas*, 2002, nr. 9). Tiesa, Gudavičius čia nesinaudoja genetinės kritikos instrumentarijumi, tačiau jis taip pat leistų puikiai aprašyti mokslininko nagrinėjamą temą. Avanteksto sampratą bandė skolintis ir folkloristai. Tačiau būtent sampratą, o ne terminą (žr. С. Ю. Неклюдов, „Авантекст в фольклорной традиции“, <http://www.ruthenia.ru/folklore/avantext.html> – žiūrėta 2013 m. kovo 22 d.

⁴⁵ Jean Levaillant, „Ecriture et génétique textuelle“, in: *Valéry à l'œuvre*, Presses Universitaires de Lille, 1982. Cituojama iš: de Biasi, 1998, 38.

⁴⁶ Mitosek, 2004, 448.

⁴⁷ Tiesa, kritikuojuosiemis genetinę kritiką šis trimatiškumas atrodo problemiškas ir abejotinas (žr. Laurent Jenny, „Genetic Criticism and its Myths“, translated by Richard Watts, in: *Yale French Studies*, nr. 89, 10–11.)

Mums svarbus dviejų figūrų – aktyvios skriptoriaus (tas, kuris veikia) ir pasyvios autoriaus (tas, kuris jau nuveikė) – perskyrimas negalėjo atsirasti be atsigręžimo į rankraščius ir jų specifiką, kuri šiek tiek jau aptarta. Į disertacijoje nagrinėjamus Baranausko tekstus siekiama žiūrėti kaip į skriptoriaus veiklos rezultatus.

Cenzoriaus Vincento Urbonavičiaus aprobeta Baranausko seksterno *Wiersze* (LLTIR, f. 1-572) pabaigoje: „Leista spausdinti įpareigojant įteikti Cenzūros komitetui nustatytą egzempliorių skaičių. Panevėžys, gegužės 4, 1861 m. Cenzorius Vincentas Urbanavičius.“ Ant aprobatos – LMD antspaudas su draugijos įkūrimo data – 1907 m.

Genetinės kritikos tyrimo laukas turi ir savo chronologinius apribus – ji tiria vadinamuosius „šiuolaikinius rankraščius“ (plg. pagrindinės, Prancūzijoje įsikūrusios genetinės kritikos institucijos pavadinimas – Institut des Textes et Manuscrites Modernes):

„Darbiniai rankraščiai“, kuriuos genetinė kritika bando aptarti, iš esmės skiriasi, pavyzdžiui, nuo klasikinės filologijos studijų objekto – „viduramžių rankraščio“. „Šiuolaikiniai rankraščiai“ genezės dokumentais gali būti laikomi tik tuo atveju, jei kartu egzistuoja ir kita teksto realizacijos forma, kuri yra jos estetiškas išbaigimas – atspausdinta knyga, kaip galutinis, autoriaus aprobuotas tekstas.⁴⁸

Nors genetinė kritika ir kritikuoja finalistinį mąstymą, ji negali apeiti rankraščio–spaudinio dichotominės įtampos. Ir štai čia pradeda ryškėti genetinės kritikos ir šio tyrimo takoskyros. Jau buvo minėta, kad Baranauskas pats neišleido nei vieno savo eilių rinkinio, o nemaža dalis čia aptarsimų tekstų pirmąsyk publikuoti tik 1970 m., t. y. praėjus 68 metams po jų autoriaus mirties ir daugiau nei šimtmečiui nuo jų parašymo. Nepaisant jau minėtos cenzoriaus

⁴⁸ de Biasi, 1998,16.

Vincento Urbanavičiaus aprobatos, leidinio nebuvo, todėl apie nagrinėjimus rankraščius kaip apie avantekstus kalbėti nepavyktų. Tad čia negali atsirasti viena svarbiausių genetinę kritiką struktūruojančių įtampų tarp teksto ir avanteksto. Tiesa, galima ieškoti išlygų, nes XIX a. viduryje, o juo labiau antrojoje jo pusėje, išspausdinti savo knygą buvo sudėtinga, todėl galima galvoti ir apie tam tikrą tuometį spaudinio atitikmenį, koks, pavyzdžiui, buvo Valerijono Ažukalnio knygos rankraštis, tapęs rankraštine knyga. Tačiau, šio tyrimo atveju, tokios išlygos nepadės, mat net nuleidus teksto apibrėžimo kartelę iki specifinėmis aplinkybėmis funkcionavusio rankraščio, retai kada bus galima kalbėti apie avantekstus (pagrindinį genetinės kritikos objektą), kadangi išlikę Baranausko rankraščiai neturi juodraščių. Išlikę rankraščiai – tai jau ne juodraščiai (juodraščiu dėl perrašytumo negalima būtų vadinti net Baranausko dienoraščio), o tam tikrai viešumai skirti švarraščiai. Tiesa, yra likę kelių Baranausko laiškų juodraščiai, bet šiuo atveju turime atvirkštinę situaciją – nėra jų švarraščių.

Išryškėjus genetinės kritikos ir šio tyrimo interesų takoskyroms, aiškesni darosi ir jų panašumai. Anot De Biasi, „Genetinė tekstologija (kuri tyrinėja pačius rankraščius bei juos dešifruoja) ir genetinė kritika (kuri bando interpretuoti dešifravimo rezultatus) teturi vieną tikslą – atkurti ‚teksto gimimo‘ istoriją ir bandyti joje atrasti jo sukūrimo paslaptis“⁴⁹. Šiame darbe taip pat esama panašaus judėjimo nuo tekstologinių duomenų, prie kūrinio ar kūrinų interpretacijos. Tiesa, genetinė kritika dinaminį rašymo aspektą stebi tyrinėdama kūrinio avanteksto *paradigmą*, tačiau Baranausko rankraščiai tokios galimybės beveik neteikia, nes nėra likę užrašų, kurie leistų sudaryti vieno ar kito kūrinio genetinį dosjė. Todėl šioje disertacijoje su rankraščiais teks dirbti „plokštumoje“. Nors rankraščių sluoksnių ir nėra, tačiau lieka rašymo sekos. Rašymo sekomis čia vadinami chronologiškai vientisi užrašymo segmentai. Jų buvimą, pradžias ir pabaigas parodo rašymo heterogeniškumas, netolydumai, pertrūkiai. Tai gali būti labiau sugrūstos eilutės, tuščios vietos, puslapio struktūros (a)simetrija, kūrinų seka, rašalo ar rašymo priemonės skirtumai ir

⁴⁹ *Ten pat*, 15.

pan. Šie segmentai – jeigu pamatomi – gali apimti kūrinio fragmentą ar kelis kūrinius išsyk. Tad rašymo sekos rodo rašymų chronologiją (geriausiu atveju segmentų eiliškumą, blogiausiu – jų atskirumą). Tai reiškia, kad sekos dažniausiai gali rodyti ne kūrybinį, o užrašymo procesą, kuris, kaip ir genetinėje kritikoje, gali būti matomas kaip skriptoriaus veikimas. Ši veikla, tiksliau, jos pėdsakai, gali būti interpretuojami, jungiami į naratyvą. Jis čia ir vadinamas rašymo istorija⁵⁰.

Tad, palyginti su genetinės kritikos perspektyva, šiame darbe atsiranda persislinkimas, kai mėginama (re)konstruoti ne atskiro kūrinio, o atskiro rankraščio, apimančio visą pluoštą kūrinių, rašymo istoriją. Šis persislinkimas lemia, kad genezės (ir jos niekaip neredukuojamo teleologiškumo) tyrimą keičia rašymo istorija. Pastaroji remiasi siekiu rekonstruoti rašymo sekas, kurios tikrai buvo, tačiau pati rašymo istorija, kuriama ne konstatacijos, o interpretacijos, visada liks tik galima istorija, jos rezultatas bus (re)kostrukcija. Šiame darbe nesiekama atsekti *visų* rašymo sekų. Ne tik todėl, kad tai ne visada įmanoma. Pirminė nuostata – rašymo kelias neabejotinai buvo, ir jis yra reikšmingas. Bet jis nėra vientisas ir, veikiausiai, iki galo neatkuriamas, tad galima kalbėti apie jo atkarpas ar etapus.

Minimaliausias rašymo istorijos apibrėžimas galėtų būti toks – tai bandymas nustatyti rašymų sekas. Tiesa, lygiai taip pat galima apibūdinti ir genetinę tekstologiją, tačiau sekų nustatymas yra tik pirmas rašymo istorijos tyrimo žingsnis. Rašymų chronologizavimas tyrimui suteikia *terra firma* bei leidžia atskleisti kitaip neišryškėjančius vidinės teksto sąrangos ar atskirų tekstų tarpusavio ryšius. Teksto ar tekstų rašymo dinamikos atskleidimas savo ruožtu suteikia papildomų kūrinio interpretavimo galimybių. Šias galimybes atskleidžia ne vien chronologinis kūrinių išdėliojimas, bet ir kompleksiškas

⁵⁰ Neringa Markevičienė savo disertacijos (*Balio Sruogos kūrinio Dievų miškas rašymo ir redagavimo istorija*, daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, filologija, 04H, Vilnius, 2012) pavadinime taip pat mini rašymo istoriją, tačiau ji tyrime nėra konceptualizuojama. Minimoje disertacijoje rašymo istorija, šalia redagavimo ir recepcijos istorijos, yra viena iš mokslininkės disertacinio tyrimo dalių, kurioje nagrinėjama *Dievų miško* genezė. Todėl Markevičienės tyrime ir šioje disertacijoje pasitelkiamos rašymo istorijos sampratos nesutampa.

žvilgsnis, kuriam šis išdėliojimas suteikia galimybę sieti tekstus, motyvus etc. Disertacijoje šie etapai neatskiriami ir aprašomi vienalaikiškai. Visa tai atliekama platesniame XIX a. tekstų rašymo, skaitymo ir sklaidos praktikų kontekste.

Šioje disertacijoje nagrinėjamus Baranausko rankraščius galima skirstyti į tris dalis: dienoraštis (jį sudaro atskiras dvilapis ir trys knygelės), Baranauskų šeimos *silva rerum Ułamki moich uczuć...* ir Baranausko eilėraščių seksternas *Wiersze*. Kiekvienu iš šių atvejų susiduriame su skirtingomis rašymo istorijos formavimo galimybėmis. Vienokios jos yra dienoraštyje, kurio jau pats žanras sieja įrašą ir laiką, kitokios – minėtoje *silva rerum*, kuri parengiama per vieną sykį, trečiokios – ne vienerius metus rašytame eilių seksterne. Kūrinio genezės tyrimas implikuoja imanentinę jo analizę, tačiau rašymo istorijos perspektyvai reikalingi kiek kitokie kontekstai, nes čia atsiranda poreikis skirti dėmesį rankraščio kultūrinei ir komunikacinei formai. Galime prisiminti jau cituotą Maingueneau mintį apie tai, kad, norint suprasti tekstą, jo atsiradimą, reikia kreipti dėmesį į komunikacinę jo funkciją bei materialaus įtvirtinimo būdą. Todėl, nagrinėjant Baranausko tekstus, dėmesys dažniausiai bus kreipiamas į keturis aspektus: teksto rašymą, jo rašymo aplinkybes, sąsajas su kitais Baranausko kūriniais ir jo recepciją. Paskutinėje disertacijos dalyje, kaip minėta, bus aptariami Baranausko kūriniai, kurių autografai neišliko, todėl teksto rašymo aspektas čia bus keičiamas į teksto įsirašymą vietovėje.

Visi disertacijoje nagrinėsiami Baranausko autografai priklauso rankraštinei sferai, kurios specifikos paisant jie ir turėtų būti nagrinėjami. Vienas iš genetinės kritikos atstovų Almuth Grésillonas teigia, kad šios mokyklos tikslas – aprašyti literatūrą kaip veikimą, veiklą ir judėjimą. Tiesa, šis judėjimas ir veikla pirmiausiai atsiranda iš genetinės kritikos siekio atverti dinamiškus procesus, jos noro stebėti ne vienatinį tekstą, o tekstualizacijų

gausą⁵¹. Tačiau šis aspektas gali vesti ir už genetinės kritikos valdų – link rašto antropologijos. Šiuo atveju mums svarbu tai, kad teksto dinamiškumas iškelia rašymą kaip istoriškai specifinę sociokultūrinę praktiką. Todėl reikšmingas ne tik pats tekstas, bet ir veikimas, rašymas, kuris yra ne atskiras ir autonomiškas, bet įtrauktas į socialines situacijas. Tad čia nagrinėjamus rankraščius sieja jų autorystė, apsibrėžtas chronologinis etapas bei žiūrėjimas į tekstą kaip atsirandantį per specifines rašymo praktikas.

1.2. Istorinis kontekstas ir tekstinės bendruomenės

Eilėraščiai, dainos ir „trys Antanai“. Jeigu norime suprasti XIX a. literatūrą, svarbu žinoti ne tik jos kanoną, bet ir būdus, kaip atrinktieji tekstai funkcionavo.

Szendien atsitinka jau neretai girdėti, jogei vienas ar kitas paraszės arba raszas lietuviszkai tą ir tą apie tą ir tą, bet mažai isz tu darbu turime dar naudôs, nêsa rasztai tankiausei liekti nespaudinti. Žinome szendien daugel rankraszcziu, kurie pelêja ir treszta gulêdami, o mes isz ju negalime turêti nê truputêlį dvasiszko peno, kursai mums teip didei yra reikalingas.⁵²

Tai citata iš Jono Basanavičiaus rašyto *Auszros* redakcinio straipsnio. Šis tekstas publikuotas XIX a. pabaigoje, tautinio atgimimo metu, kurio organizacija⁵³ būtų neįmanoma be masinės komunikacijos priemonių, šiuo atveju – be spaudos. Kalbamuojų laikotarpiu bene aštriausiai pasirodo poreikis rankraščius versti spaudiniais, ir todėl kone visam šimtmečiui būdinga situacija, kai raštai „tankiausiai liekti“ nespausdinti, tampa nebepriimtina. Rankraščiai turi būti išviešinti ir jais pasidalyta su bandoma telkti tauta, o

⁵¹ Žr. Алмут Грейзон, „Что такое генетическая критика?“, перевод: В. Мильчоной, in: *Генетическая критика во Франции. Антология*, Москва: ОГИ, 1999, 33 (toliau cituojant iš šio leidinio bus nurodomas knygos pavadinimas ir puslapio numeris).

⁵² *Auszra*, „Apie insteigimą „Lietuviszkôs mokslû bendrystês (draugystês)“, 1883, nr. 4. Beje, sumanymas organizuoti draugiją buvo realizuotas tik praėjus 24 metams po šio teksto publikavimo, kai 1907 m. įkurta Lietuvos mokslo draugija. Pastaroji, kaip minėta, ir sukaupė beveik visus šioje disertacijoje nagrinėjimus rankraščius.

⁵³ McLuhanas sakyty, kad ir – egzistencija (žr. Мак-Люэн, 2004, 345–349).

spaudos nepasiekęs, t. y. nepaviešintas ir neišplatintas rankraštis tampa beveik žuvusiu, mat taip jis negali dalyvauti naujuose komunikaciniuose tinkluose bei teikti „dvasiško peno“. Kitaip tariant, kintant visuomenės organizacijai, kinta ir tekstų sklaidos, o kartu ir jų recepcijos bei produkcijos būdai. Ir atvirkščiai.

Amžiaus pabaigoje rašytame tekste Basanavičius nurodo rankraštinių tekstų lauką, kuris šimtmečio pradžioje ir viduryje buvo gerokai platesnis. Jis buvo Baranausko tekstų kilmės ir apyvartos sfera. Ne kiekvienas spaudos nepasiekęs rankraštis yra žuvęs ir negali suteikti nė truputėlio dvasiško peno. Ne vien dėl to, kad dalies rankraštinių kūrinių autoriai nė neketino jų spausdinti – kai kurių tekstų gyvenimas buvo intensyviausias iki juos išspausdinant. Antai didelę dalį XIX a. poetų (Antanas Klementas, Dionizas Poška, Silvestras Valiūnas, Antanas Baranauskas, Klemensas Kairys, Antanas Vienažindys ir kt.) galima vadinti autoriais be (išspausdintų) knygų. Be knygų, bet su dainomis ir rankraščiais. Todėl atrodo, kad norint adekvačiau suprasti XIX a. pradžios bei vidurio literatūrą, o ypač poeziją, reikia atkreipti dėmesį ir į jos produkcijos, sklaidos bei recepcijos būdus.

Kad tokia pastanga reikalinga, galima matyti ir šio, dar XX a. pradžioje rašyto Juozo Tumo-Vaižganto pasažo, kurį anachronistiškai galima pavadinti viena pirmųjų recepcinės kritikos užuomazgų lietuvių literatūros kritikoje:

Daina, jei populiori, turi tokį vieną savumą – jos reikšmė, nelyginant, kefyro grybė vandeny, juo ilgiau esti žmonėse, juo plečiasi, didėja, didindama ir jos kūrėjo reikšmę. Tuo atžvilgiu ne tas autorius reikšmingesnis visuomenei, kurs daug storų knygų yra prirašęs, bet tas, kuriuo daugiau naudojasi. Man rodos, lietuvių literatūroje nėra ir nebus didesnio autoriaus už Didįjį Lietuvos Kunigaikštį Vytautą, kuris į lietuvių kalbą išvertęs poterius: per penkis šimtus metų juos diena dienon vartoja du milijonu žmonių, jais nusistatydami savo etiką, santykį su Dievu ir artimu, jais – kulturindamies. O visa to juk labai nedaug. [...]

Mūsų kultūros istorijoje XIX šimtymetyje didieji autoriai buvo ne Donelaitis, ne Simanas Daukantas, net ne Motiejus Valančius, bet trys Antanai, kurie po labai nedaug tebuvo parašę: Strazdas, Baranauskas ir Vienažindys.⁵⁴

Tegalima pridurti, kad ir kiek nedaug trys Antanai tebuvo parašę, gerokai mažiau jie buvo išspausdinę – tekstai sėkmingai gyvavo ir plito neįgydami spaudinio pavidalo. Žinoma, už šios trijulės kūrinių apykaitą nuorašais, kur kas populiariesnis buvo jų dainavimas. Todėl tenka konstatuoti, kad vienas svarbesnių literatūros istorijos „matavimo vienetų“ – leidybinis faktas, mėginat suprasti XIX a. literatūrą, ne visada tinkamas. Juk tai, kad *Giesmies swietiszkas ir szwintas* buvo pirmoji grožinės literatūros knyga, žiūrint iš Strazdo kūrinių recepcijos perspektyvos, yra veikiau statistinis faktas, mat spaudinys veikiau tik suteikė papildomą impulsą tekstams plisti⁵⁵. Juolab kad beveik išnykus šios knygos tiražui (kol kas žinomi tik 2 išlikę jos egzemplioriai)⁵⁶, autoriaus vardas ir tekstai toliau sėkmingai gyvavo. Tad XIX a. Strazdo recepcijos lauke *Giesmies swietiszkas ir szwintas* negalėtų užimti centrinės vietos, kokią užima dabar, kai jo tekstų giedojimo tradicija ar veikiau tos tradicijos dalis išliko tik bažnyčioje. Dar paprastesnė situacija yra su Vienažindžiu, kuris, Vaižganto teigimu, nė negalvojęs apie savo kūrinių publikavimą spaudinio pavidalu ir tik prieš mirtį dalį jų užrašęs⁵⁷. Populiariausi trečiojo Antano – Antano Baranausko – tekstai buvo atskiros giesmės iš „Kelionės Petaburkan“ – poemos, kuri pirmąsyk išspausdinta tik XX a. pradžioje, bet buvo jau tokia populiari, kad dar XIX a. pabaigoje kaip

⁵⁴ Doc. J. Tumas, *Lietuvių literatūros draudžiamojo laiko paskaitos* [Antanas Vienažindys, Antanas Kriščiukaitis, Ksaveras Sakalauskas, Martynas Jankus], Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1925, 47.

⁵⁵ Čia galima prisiminti Michało Ceraskio skundą dėl Strazdo eilėraščio „Pagrabas Palšio“. Šiame 1818 m. rugsėjo 17 d. datuotame dokumente (po *Giesmies swietiszkas ir szwintas* išleidimo jau praėję ketveri metai) pateikiamas Strazdo eilėraščio vertimas į lenkų kalbą, pats Ceraskis sakosi knygą pasilaikęs sau, tačiau adresatas (laiškas skirtas Vilniaus diecezijos oficiolui) galys nesunkiai patikrinti jo pateikiamo teksto autentiškumą, nes jį visur dainuoja, o galbūt ir spaustuvėje yra likę pora egzempliorių (skundo tekstą žr. Vytautas Vanagas, *Antanas Strazdas*, Vilnius: Vaga, 1968, 289–290). Taigi net ir išleidus knygą, joje esančio teksto žodžius siūloma tikrinti ne leidinyje, o dainoje.

⁵⁶ Vytauto Vanago spėjimu, knygos tiražas turėjęs būti maždaug 200–300 egzempliorių (žr. Vanagas, 1968, 137).

⁵⁷ Tumas, 1925, 54.

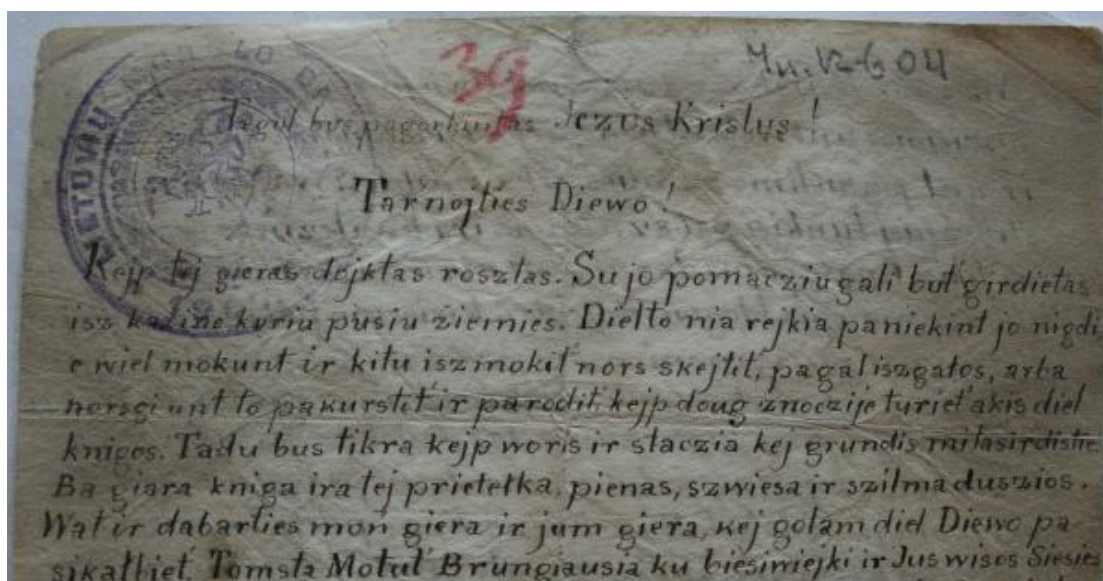
architekstinis modelis galėjo veikti tekstus, aprašančius kelionę iš Lietuvos⁵⁸, o V poemos giesmė (Maironio „Eina garsas“ yra šios giesmės palimpsestas), anot Vaižganto, tapo „lietuviškąja marseliete“.

Hipotetiškai netgi galima būtų sakyti, kad *Giesmies swietiszkas ir szwintas* nebuvo skirtos skaityti. Tiksliau – skaitymas buvo tik pirminė fazė, nes knygoje surašytos giesmės, o giesmės skirtos giedoti. Tokioje situacijoje raštas yra tai, kas leidžia kūriniui judėti laike ir erdvėje, tačiau pats kūrinys pradeda funkcionuoti tik įtrauktas į bendruomenę, o tai atsitinka ne pasklidus knygos tiražui ar nuorašams, o ėmus jį dainuoti. Balsas yra tai, kas suteikia kūriniui tikrumo, jį realizuoja. Nepamirškime, kad Strazdo (tiek ir dviejų kitų Antanų) kūriniai daugiausiai sklido XIX a. Lietuvos kaimuose, kurie aiškiai rėmėsi oraline tradicija. Žinoma, tai nereiškia, kad ten gyvenę žmonės buvo neraštingi – tai reiškia, kad gebėjimas rašyti buvo savotiškas amatas, kurio prisireikdavo bendraujant su valdžios institucijomis ar išoriniu pasauliu, pavyzdžiui, rašant laiškus. Tiesa, galima būtų sakyti, kad Strazdas, o ir Baranauskas, žodį *giesmė* vartojo todėl, kad dar nebuvo žodžio *eilėraštis*. Bet galima sakyti ir atvirkščiai – *eilėraščio* nebuvo, nes jis nebuvo reikalingas. Pastarasis žodis akcentuoja ne klausos-balso, o regos-rašymo porą, mat nurodo vietą, kur eilėmis surašytas tekstas. Šis žodis sietinas jau su privačiu, asmeniniu skaitymu. Tačiau kaimo bendruomenėje, tik antrojoje XIX a. pusėje pradeda formuotis „viena didžiausių šiuolaikybės kultūrinių revoliucijų“⁵⁹ – skaitymo praktikų „supratinimas“. Paparastai nei rašymas, nei skaitymas tuo laiku nebuvo privati veikla – laiškus (ir kitus raštus) rašydavo tie, kurie mokėjo, tad nebūtinai adresantai; skaitydavo irgi gebantieji tai daryti, tad nebūtinai adresatai⁶⁰. Tekstas bendruomenėje gali

⁵⁸ Žr. „Kelionė į Ameriką“, in: *Surinktos dainos izš visos Lietuvos*, Išleista turtu P. P. Miklaucko, „Žvaigždės“ Spaustuvėje. Shenandoah, Pa. 1906. NB – knygos viršelyje, priešingai nei tituliniam lape, rašoma ne *izš*, o *iš*.

⁵⁹ Žr. Roger Chartier, „Stosowanie pisma“, in: *Historia życia prywatnego*, t. 3 (Od renesansu do oświecenia), red.: Philippe Ariès, Georges Duby, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 2005, 147–150.

⁶⁰ Apskritai galima sakyti, kad dabartinė korespondencijos, kaip privataus ir konfidencialaus komunikacijos kanalo, samprata ėmė formuotis tik nuo XIX a. vidurio – kai panašiu laiku atsiranda pašto ženklas, vokas ir pašto dėžutės (žr. John Durham Peters, *Kalbėjimas vėjams. Komunikacijos idėjos istorija*, vertė: Patricija Droblytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, 206–208.)

Klemenso Kairio laiškas namiškiams (LLTIR, f. 1-604)

funkcionuoti tik įtrauktas į ją, o tokia absorbcija vyksta ne savaime, bet per tam tikras praktikas. Kalbamuoji laikotarpiu tai buvo ne privatus, tylus skaitymas, o dainavimas (šis teiginys, taikomas tik poetiniams tekstams Ši praktika geriausiai atitiko uždaros, „įsivietinusios“ valstietiškos bendruomenės gyvenimo būdą⁶¹.

⁶¹ Jeigu kalbame apie XIX a., omenyje turėtina, kad rašymo ir skaitymo gebėjimai tuomet nebuvo labai tarpiai susiję – skaitantieji ne visuomet gebėdavo rašyti, ypač moterys – „Rašyti mama nemokėjo, tik ant knygos skaitė, bet savo bajorišką kilimą ir lenkišką kalbą labai gerbė“ (Žemaitė „Autobiografija“, in: *Rytą giedrą*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 2005, 21–22). Šis reiškinys buvo būdingas visai Europai: „[...] moterys nebuvo tiek įvaldžiusios rašymo meno, kaip vyrai, tačiau to negalima pasakyti apie skaitymą. Iš tikrųjų senosiose bendruomenėse dukrų auklėjimas ilgą laiką buvo orientuojamas į mokymą skaityti, o ne rašyti, nes pastarasis laikytas nebūtinu ir pavojingu silpnajai lyčiai.“ (Chartier, 2005, 136). O ir skaitymas neretai ribodavosi gebėjimu skaityti vieną knygą („Daugeliui ‚skaitytojų‘ ji [knyga – T. A.] iki XIX a. ir net vėliau bus tik mnemotechninė priemonė, lydinti mintinai išmoktą maldą ar poterius (taip skaitė ir iki šiol skaito kai kurios kaimo bobutės).“ (Arvydas Pacevičius, „Skaitymas“, in: *Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, 663.) ar tik spausdintą tekstą. Užuomina į tokią situaciją matoma pateiktoje Žemaitės citatoje, ji taip pat aprašoma Šatrijos Raganos apysakoje „Vincas Stonis“: „Paskaityti ant knygos Vincukas truputį mokėjo, motyna per kelias žiemas buvo jį jau į kelias litanijas įstačiusi, bet rašytinių litarų jisai visiškai nepažino ir nebuvo matęs.“ (Šatrijos Ragana, *Vincas Stonis*, Vilnius: „Vilniaus žinių“ spaustuvė, 1906, 18-19.) Kaip būdą prisitaikyti prie galinčių skaityti tik spausdintą tekstą, galima aiškinti ir šriftą, kurį Klemensas Kairys naudojo rašydamas laišką motinai ir seserims (žr.: Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas (LLTIR), f. 1-604). Vertėtų pacituoti šio laiško pradžią, susijusią su čia nagrinėjama tema: „Kejp tej gieras dojektas rosztas. Su jo pomacziugali but girdietas isz kazino kuriu pusiu ziemies. Dielto nia rejkia paniekint jo nigdi, e wiel mokunt ir kitu iszmokit' nors skejtit', pagal iszgalos, arba norsgi unt to pakurstit' ir parodit', kejp doug znoczije turiet' akis diel knigos. Tadu bus tikra kejp woris ir staczia kej grundis miłasirdistie. Ba giara kniga ira tej prietelka, pienas, szwiesa ir szilma duszios. Wat ir dabarties moñ giera ir jum giera, kej golam diel Diewo pasikalbiet“ (*Ten pat.*)

Taigi poetinių tekstų sklaida XIX a. ne visuomet gali būti aiškinama leidybiniais faktais (pastebėtina, kad Antanų triumviratą Vaižgantas išskiria juos priešindamas spausdintiems autoriams – Donelaičiui, Daukantui, Valančiui). Tačiau tai nereiškia, kad problemą galima išspręsti paisant „didžiojo padalinimo“ – balso ir rašto priešstatos⁶². Svarbu ne tik atskiros sferos: oralinė, rankraštinė ar spausdintinė, bet ir praktikos, kuriomis remdamiesi tekstai funkcionavo⁶³. Bet kuriuo atveju galima sakyti, kad XIX a. literatūra neįsivaizduojama be balso. Tiesa, galima sakyti ir atvirkščiai – neįsivaizduojama balsinga, nes balso tiesiog nelieka. Vis dėlto įmanu bent iš dalies atkurti erdves jam įsivaizduoti.

Tai, kas jau pasakyta šiame poskyryje, bus aktualiau paskutinėje šios disertacijos dalyje. Dabar reikėtų aptarti rankraštinės literatūros vietą, jos apykaitos bei recepcijos būdus, kad būtų aiškesnis Dienoraščio, *Ulamki...* ir *Wiersze* kontekstas.

Sferos ir mediosferos. Čia buvo atskirtos trys tekstų funkcionavimo sferos: spausdintinė (greta knygų matytinos publikacijos periodikoje *etc.*), oralinė (greta giedojimo matytinas deklamavimas) ir rankraštinė (šalia nuorašų matytinos ir rankraštinės knygos, eilių rinkiniai bei kita privati raštija). Tai pagrindinės literatūros funkcionavimo sferos, būdingos tiek XIX, tiek ir ankstesniems amžiams⁶⁴. Tiesa, reikia pripažinti, kad toks trilypis skirstymas yra tik modelinis – juo žymimos sferos yra ne atskiros, grynos ir savarankiškos, bet įvairiškai viena su kita susijusios ir persipynusios. Tai, kas čia vadinama „sferomis“, yra (dažniausiai sintetiškai išskiriama) veikimų visuma. Todėl šis „statiškas“ modelis tinkamesnis kaip pagalbinių priemonė.

⁶² Trumpa „didžiojo padalinimo“ kritikos ir pagrindinių jos nuostatų apžvalga – Grzegorz Godlewski, *Słowo–pismo–sztuka słowa. Perspektywy antropologiczne*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008, 151–171.

⁶³ Pavyzdžiui, daina metonimiškai neatstovauja viso oralumo. Ji skiriasi nuo deklamavimo. Pastarasis paprastai siejamas su specifine situacija, bendruomenės susirinkimu, bei numato pirmiau esantį užrašytą tekstą, o dainavimui susirinkimas nėra būtinas, kaip ir nebūtinai ankstesnis užrašytas tekstas.

⁶⁴ Hanna Dziechzińska, *Kultura literacka w Polsce XVI i XVII wieku*, Warszawa: Semper, 1994, 27.

Tad šis trilypis skirstymas tinkamesnis kalbant apie modelinius sferų santykius. Tačiau kalbant apie konkrečius laikotarpius, galima išskirti pagrindinius jiems būdingus perdavimo būdus, kurie tiesiogiai (abipusiai ryšiais) susiję su bendruomenių savipratos ir organizacijos modeliais. Régis Debray tai vadina – *mediosferomis*.

Kolektyvinis mentalumas balansuojamas bei stabilizuojamas apie vyraujančias atminties technologijas, socialiai apibrėžiančių kompetencijų židinį ir reorganizuojantį jam pavaldžių medijų (ir kolektyvų) centrą. Vyraujantis yra pagrindinis įsiminimo bei pėdsakų (raštyja, elektronika, skaitmeninės technologijos) metodas. Šį procesą-hegemoną atitinka tam tikra pranešimų perdavimo terpė [...], makroterpė, kurią mes pavadinsim „mediosfera“. Pastaroji nustato reguliuojančių tikėjimų tipą, konkretų temporalumą (ar santykius, būdingus astronominiam laikui) ir tam tikru būdu suburia bendruomenes [...].⁶⁵

Taigi mediasfera yra laike išsitęsusi terpė, su jai būdingu dominuojančiu pranešimų perdavimo būdu. Debray išskiria kelias mediasferas: mnemosferą (iki-rašytinių atminties menų periodą), logosferą (periodas po rašto atradimo, tačiau sakymas čia išlieka pagrindinė komunikacijos ir perdavimo priemonė), grafosferą (laikotarpis, kurį pradeda knygų spauda) bei videosferą (vyraujanti garso-vaizdo terpė, prasidėjusi elektrono atradimu)⁶⁶. Pastebėtina, kad mediasferos nėra monolitinės, jos apibrėžiamos ne pagal vienintelį, o pagal vyraujančių pranešimų perdavimo būdą.

Kad ir kokie būtų prieštaravimai, kuriuos iš istorinės perspektyvos galima (ir būtina) daryti dėl mūsų idealiųjų-tipinių taksonomijų: logo-, grafo-, video-, mes vartojame priesagą *sfera*. Ji žymi apimtį, o ne susidūrimą kaktomuša, tuo ji skiriasi nuo *lauko*. Pastarajai dvimatei ir optinei sampratai prieštarauja trimatis, sinerginis, panardinantis mediasferų pobūdis.⁶⁷

⁶⁵ Режи Дебрэ, *Введение в медиологию*, перевод: Б.М.Скуратова, Москва: Практис, 2009, 78–79.

⁶⁶ *Ten pat*, 82–83.

⁶⁷ *Ten pat*, 86.

Jeigu kalbėsime apie XIX a. Lietuvą ir bendruomenę, iš kurios buvo nukaldinta modernioji lietuvių tauta, šį laikotarpį galima matyti kaip logosferos ir grafosferos persilieimo vietą. Tiesa, čia reikėtų išlygų, kadangi valstietijos situacija nebuvo tokia pati kaip nykstančios bajorijos ar besirandančios inteligentijos. Tačiau tvirčiau galime sakyti tai, kad vienas pagrindinių šio laikotarpio procesų yra siekis pereiti prie tokio visuomenės organizacijos ir pranešimų perdavimo būdo, kurį įgalina spauda. Šis siekis nebūtų taip ryškiai matomas, jeigu jo negatyviai neišryškintų vadinamieji spaudos draudimai. Vaižgantas savo paskaitų pavadinimu („Lietuvių literatūros draudžiamąjį laiką paskaitos“) šį laikotarpį netgi parodė kaip oficialiai nesantį, uždraustą ir nelegalų⁶⁸.

Tačiau šalia egzistavo ir rankraštinė tekstų sfera, kuriam dar priklausė administracinių institucijų bei privati raštija. Pastebėtina, kad Baranauskas – raštinių tarnautojas bei rankraštinė tekstų autorius – darbavosi abiejose šio lauko dalyse. Apskritai galima sakyti, kad ši specifinė viešumą turinti sfera yra labai intensyvi bei pralaidi, čia persilieja oralinė ir spausdintinė sferos. Kad rankraštiniai tekstai išlaiko glaudesnę nei įprasta manyti santykį su oraline sfera, pastebi ir McLuhanas: „[...] raidos istorija nuo rankraščio iki spausdinio – tai istorija palaipsnio savytinių supratimų pranešimo bei jo gavimo būdų pakeitimas vizualiais.“⁶⁹ Tiesa, McLuhanas modeliuoja labiau teorines savytines, rankraštes ar spausdintines kultūras, mat nei viena jų „grynu“ pavidalu nepasirodo. Tačiau jo pastaba, kad „[s]kirtumai tarp žmogaus, priklausančio rankraštinėi ir priklausančio spausdintinei kultūrai, ko gero, yra tokie pat dideli, kaip ir skirtumai tarp raštingo ir rašto neturinčio“⁷⁰, permuša mąstymo automatizmą, kuris linkęs priešinti balsą ir raštą, pastarojo visai nediferencijuojant.

⁶⁸ „[...] vyraujančio medijų sfera kiekvienam periodui suteikia maksimumą politinio *furia*. Valdžia prižiūri skirptoriumų, spaustuvių, dirbtuvių darbą, kur kassyk su nauja jėga įsiplieskia nuožmi kova dėl vyravimo“ (Дебрэ, 2009, 83).

⁶⁹ Мак-Люэн, 2004, 131.

⁷⁰ *Ten pat*, 136.

Kalbant apie rankraštnių tekstų funkcionavimą XIX a., žodį „literatūra“ tenka vartoti su išlygomis. Nes šis šimtmetis yra dabartinės literatūros (ar, tiksliau, grožinės literatūros) sampratos susiformavimo laikas. Be to, rankraštnių tekstų sferoje ne visuomet galioja aiškios skirtys tarp grožinės ir negrožinės literatūros. Pastarosios labai ryškios spaudiniuose, su jiems būdingu homogenizuotu turiniu, kadangi tai daugelio žmonių tikslingai atliekamas institucionalizuotas darbas. Tuo metu rankraštinė literatūra (kalbu apie XIX a.) yra privačiam naudojimui skirti tekstai, kurie vienas šalia kito surašomi ne tiek dėl išankstinio per vienąsyk įgyvendinamo sumanymo, kiek dėl utilitarinio ar kitokio poreikio. Būdingiausia rankraštnių tekstų rinkinių forma yra vadinamoji *silva rerum*, kurioje vienas šalia kito įrašomi įvairiausio pobūdžio ir paskirties tekstai. Tokios knygos yra ne tiek tekstų pateikimo, kiek jų sankaupos vietos.

Buvę ir nesami rankraščiai. Kalbant apie rankraštinę literatūrą ir jos situaciją XIX a., papildomų komplikacijų kelia tai, kad galima remtis tik išlikusiais tekstais. O išliko gerokai mažiau nei buvo parašyta, tad čia galimas veikia metoniminio pobūdžio supratimas. Lenkų literatūros istorikų darbuose *loci communes* tapo Aleksandro Brücknerio frazė apie „rankraščių amžių“: „Co żyło, pisało“⁷¹. Atrodytų, kad, turint omenyje augantį visuomenės raštingumą, taip galima sakyti ne tik apie XVII–XVIII a., bet ir apie XIX a. Tačiau tai būtų sunku pagrįsti išlikusiais tekstais.

Privatus kūrinų pobūdis, labai ribota ar net nesanti sklaida lėmė ir didelės jų dalies užmarštį ir išnykimą. Funkcionavę tarp šeimynykščių, draugų ir kaimynų, paprastai jie nebuvo tiražuojami, tad po savininko mirties neretai tiesiog išnykdavo. Tiesa, būta atvejų, kai kūriniai netikėtai išnirdavo – taip, pavyzdžiui, atsitiko ir su Antano Klemento tekstais. Štai kaip jo rankraštnių knygų atradimą aprašo Mykolas Biržiška: „Kun. J. Tumas pirm kokių 10 metų gavo iš b. Plungės klebono Antano Lenkevičiaus 3 storokas A. Kl. rašinių knižas, bendru antrašu sujungtas [...] Šias knižas kun. L. buvo pirkęs Šiauliuose

⁷¹ Aleksander Brückner, *Dzieje kultury polskiej*, t. II, Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1931, 600.

per licitaciją iš kokio-ten seno kunigo daiktų.⁷² Tačiau Klemento atvejis veikiau yra vienas iš išimtinių, taisyklę patvirtinančių atsitikimų, nes jis rodo, kiek aplinkybių turėjo sutapti, idant rankraštis išliktų.

Antai Dionizas Poška Petruui Keppenui siųstame tekste apie lietuvių kalbą ir Lietuvos rašytojus mini ne vieną autorių, kurių tekstų nežinome⁷³. Kaip, beje, nežinome, koks likimas ištiko antrąją Poškos rankraštinės knygos dalį. Draugų ir kaimynų aplinkoje funkcionuojančios rankraštinės literatūros autoriai neturėjo galimybių (o dažniausiai – ir ambicijų) plėsti savo tekstų sklaidą. Dėl to problemiškas tampa ne tik rankraščių išlikimas, bet ir kokios nors žinios apie juos. Tiesa, tokių rankraščių ar žinių apie juos retai teprireikdavo. Vienas tokių atvejų buvo mokslinis Keppeno interesas, kitas – XIX a. pradžioje organizuotas žemaičių sąjūdis, kur drauge su vienijimosi idėjomis kyla ir susižinojimo būtinybė. Dėl to mėginta apimti šią decentralizuotą ir pavienę raštiją (panašus užmojis matomas Basanavičiaus citatoje). Ryškiausias to bandymas 1840 m. parengta (bet tik 1975 m. išspausdinta) Liudviko Adomo Jucevičiaus knyga *Mokyti žemaičiai*.

Apskritai visa, kas susiję su rankraščiais, dažnu atveju yra pažymėta neaiškumo. Antai Poška, rašydamas Keppenui, spėja, kad nemažai lietuviškai rašytų tekstų galėjo pražūti Kražių archyve⁷⁴. Toks spėjimas sietinas ne tik su žiniomis apie rankraščių netvarumą bei išgrobstytas bibliotekas, bet ir poreikiu turėti „užnugarį“ – kokią nors literatūrinę tradiciją, kurios beveik nėra, tačiau ta tuštuma gali būti paaiškinta ne kaip tiesiog neesimas, o kaip nebebuvimas. Ne „nėra“, bet „neišliko“. Bene įspūdingiausiai tokią nuostatą išplėtoja Pranciškus Ksaveras Bohušas (pateikiu Vaclovo Biržiškos vertimą):

Ko nesukandžiojo kandys ir pelės, tą galutinai prarijo ir sunaikino nepaliaujami barbariški, viską naikinę karai su Maskva, totoriais, švedais, danais, prūsų kryžiuočiais, kryžiaus karai, vedami iš visur suplaukusių prancūzų, anglų ir kitų tautų atstovų. Kiekvienam

⁷² Mykolas Biržiška, *Antanas Klementas. Lietuvių rašytojas pradžioj XIX-ojo amžiaus*, Vilniuje, M. Kuktos spaustuvė Rūmų (Dvorcovaja) g–vė № 4, 1910, 3.

⁷³ Петр Кеппен, *О происхождении языка и литературы литовских народовъ*, Санктпетербургъ, въ Типографіи Карла Крайя, 1827, 93–105.

⁷⁴ *Ten pat*, 105.

dvarininkui svarbesni už mokslo rankraščius dokumentai buvo suvartoti šautuvų šoviniams ar drauge su archyvais, raštinėmis, miesteliais ir mediniais namais supleškėjo ugnyje, nepalikdami jokių žymių... Kas keliolika, keliasdešimt metų ta nelaboji ugnis degino be karų ir per karus ištisus kaimus, miestelius ir miestus, naikindama drauge su ekonominiais ir visus kultūrinius, iš žilos senovės išlikusius turtus...⁷⁵

Šiame pasaže Bohušas siekia apimti laiką nuo viduramžių iki pat XIX a. pr. ir paaiškinti, kodėl nėra lietuviškai rašytų tekstų, kurie – jo tvirtinimu – tikrai turėję būti, nes lietuvių kalba yra „kultivuota“, t. y. kultūringa, nes turi užtektinai abstrakčių sąvokų, be to, į ją galima versti antikinę literatūrą, o tai jau nepaneigiamas kultūringumo, t. y. etalono atitikimo požymis⁷⁶. Tad Bohušas raštiją kaip įspaudą atranda kalboje, o raštiją kaip artefaktus palieka už (degančių rankraščių) dūmų uždangos. Tačiau šiuo atveju svarbu būtų ne Bohušo argumentacijos įtikinamumas, bet jos tinkamumas. Ugnis – tvirtas argumentas, ypač gyvenant savotiškame postlaike po dar atsimenamos Respublikos padalijimo.

Rankraščių tekstų apykaita. Literatūros istorikai XVII a. ATR nesyk pavadina „rankraščių amžiumi“, tačiau šio epiteto XIX a. jau nebepritaikysi. Šiame šimtetyje, po Respublikos padalijimo, galutinį nuosmukį patiria bajorija, kurios bendruomeninio gyvenimo formos labiausiai ir palaikė rankraštinės literatūros gyvenimą bei apykaitą⁷⁷.

XIX a. yra pervartos laikas, kai rankraštinės literatūros funkcionavimas tampa nebepatenkinamas, ir kai išlikusius „rankraščių amžiaus“ kūrinius (dalis jų taps klasikineis tekstais) pradedama publikuoti. Pastarosios permainos susijusios ir su tuo metu susiformavusia nauja samprata – „grožinė literatūra“, kuri kūrinio publikacijos suvokimą vis labiau sieja su jo išspausdinimu. Tad rankraštinės literatūros plotas mažta, savo pozicijas čia

⁷⁵ Prof. Vaclovas Biržiška, *Senųjų lietuviškų knygų istorija, I dalis*, Chicago lietuvių literatūros draugijos leidinys, 1739 South Halsted Street Chicago 8. Illinois, 1953, 53–54.

⁷⁶ *Žr. O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa przez Xawiera Bohusza...*, wydrukowana w Warszawie. W Drukarni Gazety Warszawskiej, 1808, 180–207.

⁷⁷ Vardijant vienas pagrindinių rankraštinės literatūros iškilimo priežasčių XVII a., paprastai minima politinio gyvenimo decentralizacija, karų nulemtas spaustuvių nuosmukis bei sąlyginai stipri cenzūra.

išlaiko tik tokie „neliteratūriniai“ žanrai kaip epistolika ar diaristika. Galima sakyti, kad pastaroji XIX a. tik ima išibėgėti. Tiesa, būta ir proveržių, nors ir laikinų, – amžiaus pradžioje pakilimą išgyvena jau minėta vardynų ar, kitaip, – albuminė poezija (ne vienas jos pavyzdžių sutinkamas ir lenkiškuose Baranausko tekstuose), tačiau šis pakilimas ilgai netrunka ir jau XX a. pradžioje ją aptinkame kaip vaikų folkloro dalį.

Tad XIX a. yra rankraštinės literatūros nykimo laikas. Tiesa, savus akcentus čia sudėlioja spaudos draudimai bei cenzūra, kuri – kaip ir kiekviena viešojo gyvenimo reguliavimo forma – skatino atoveiksmį privačiame gyvenime, šiuo atveju – privačios raštijos plėtrą. Apskritai cenzūra, kaip jau minėta, visuomet suteikdavo gyvybinį impulsą rankraštiniams tekstų funkcionavimui. Jau buvo minėtas Ažukalnio knygos rankraštis, tapęs rankraštine knyga. Tačiau kur kas labiau paplitęs reiškinys buvo spausdintų knygų perrašinėjimas. Tai yra sena, nuo pat spaudos išradimo žinoma praktika: „Dar vienas reiškinys, būdingas ir Vakarų Europai, – tai spausdintų knygų perrašymas. Vien Lenkijos bibliotekose saugomi bent 3 egzemplioriai, kuriuose perrašytas Pranciškaus Skorinos Vilniuje 1522 m. išspausdintas *Apaštalas*. Kai kurie egzemplioriai perrašyti paraidžiui, o kai kurie – suredaguoti savaip.“⁷⁸ Tačiau, jeigu spausdintų knygų perrašymą anksčiau galėjo lemti ir finansiniai sumetimai, XIX a., dėl gerokai atpigusios spaudos tokie motyvai gerokai retesni. Pagrindinės perrašymų priežastys čia buvo knygų stoka ir nepasiekiamumas – tokią situaciją bene labiausiai lėmė cenzūra ar/ir spaudos lotynišku ir gotišku šriftu uždraudimas. Tačiau vien valdžios institucijų nuleisti apribojimai dar negalėjo lemti knygų perrašinėjimo – svarbu dar ir tai, kad tokia praktika buvo suprantama kaip galima. Kitaip tariant, tai rodo ne tik carinės administracijos griežtumą, bet tuo pat metu ir rankraštinės sferos gyvybingumą.

Neseniai būdamas Raseiniuose, pas vieną advokatą aptikau Volnėjaus veikalą *Tautų griuvėsiai*. Bet žinai koks tai leidinys? Tai rankraštis, perrašytas paties advokato ranka*. Kitas veikalas, kurį taip pat atradau pas jį, J. J. Ruso *Išpažintis*, ištrauktas iš kažkokios

⁷⁸ Rima Cicėnienė, *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės rankraštinės knygos kultūra (iki XVI a. antrosios pusės): daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, 74.

palėpės, yra toks senas ir sutrūnijęs, jog turiu pasidaryti nuorašą, nes bijau, kad nesubyrėtų. [Žvaigždute tekste pažymėta puslapio apačioje esanti autorinė išnaša: „Kadangi draudžiami raštai Lietuvoje yra retenybė, daugelis gavę kokią nors knygą, pasidaro nuorašus.“]⁷⁹

Tai fragmentas iš beletrizuotų Jono Goštauto atsiminimų. Pastebėtina, kad personažo užmojis persirašyti *Išpažintį* nėra kaip nors išskiriamas, nors turint omenyje šio veikalo apimtį, perrašinėtojo laukė nemenkas darbas. Kiek vėlesniam laikotarpiui priklauso Miko Vaicekausko pristatytos jau valstiečių perrašytos religinės knygos⁸⁰.

Kaip minėta, cenzūra visuomet katalizudavo rankraštinių tekstų apykaitą. Taip būta tiek XVII „rankraščių amžiuje“, tiek ir XX a. – „Achmatova sakė: „Mes gyvename po lozungu: „Šalin Gutenbergą“. Ji dažnai kartodavo, kad jos eilėraščius skaito būtent dėl to, kad jų nespausdina“⁸¹. Achmatovos ironija rodo, kad tokia situacija suvokiama kaip nenormali. Nenormali ji atrodo ir XIX a. viduryje, kadangi toks gyvavimas jau remiasi ne tiek tradicija, kiek nemalonia būtinybe. Tiesa, su minėtąja nemalonia būtinybe susiduriama tik mėginant peržengti privačios erdvės ribas, t. y. atsiradus užmojiui multiplikuoti ir paskleisti savo tekstą. „Anej rosztó anej druko mum turet neduoda / Tegul soko bus letuwa ir tumsi ir joda.“⁸² Nors šias „Kelionės Petaburkan“ eilutes Baranauskas rašė dar iki spaudos lotyniškais ir gotiškais rašmenimis draudimo, jis turėjo aiškiai suprasti – net jeigu skundas dėl spaudos ribojimo bus išspausdintas, tai įvyks dar negreit. Ir išties, pirmos poemos publikacijos

⁷⁹ Jonas Goštautas, *Ponas teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją*, Vilnius: Vaga, 1967, 35.

⁸⁰ Žr. Mikas Vaicekuskas, „Lietuviška rankraštinė knyga spaudos draudimo laikotarpiu“, in: *Naujasis Židinys–Aidai*, 2009, Nr. 1–2.

⁸¹ Вячеслав Всеволодович Иванов, „Беседы с Анной Ахматовой“, cituojama iš: <http://www.akhmatova.org/articles/ivanov.htm> (žiūrėta: 2012 m. gegužės 3 d). Čia galima prisiminti ir Nadeždą Mandelštam, atmintyje nešiojusią savo vyro eilėraščius.

XX a. rankraštinė literatūra Lietuvoje jau sietina su rezistentų ar tremtinių tekstais, tačiau jų aptarimas būtų kito tyrimo objektas. Čia nebent galima būtų prisiminti Kazio Inčiūros rankraštinio rinkinio *Nelaisvės psalmės* (Kaunas: Santara, 1998) faksimilės išleidimą. Nors leidėjai ir neaiškina apsisprendimo leisti faksimilę, tačiau matyti, kad šio aiškiai ir dailiai surašyto rinkinio (jį Inčiūra perrašė Jonui Kastyčiui Matulioniui į pastarojo paruoštą bei oda įrištą sąsiuvinį, po perrašymo tapusį knyga) su paginacija, turiniu, puošnėmis skyrių antraštėmis išspausdinimas redukuotų knygos išskirtinumą.

⁸² *Raštai I*, 218.

spau­do­je ten­ka lau­kti 53 me­tus (ji pa­si­ro­do 1912 m. – pra­ė­jus de­šimt­me­čiui po Ba­ra­naus­ko mir­ties), o vi­sas kū­ri­nio tek­stas pa­si­ro­do jau po so­vie­ti­nės cen­zū­ros pa­nai­ki­ni­mo, t. y. pra­ė­jus 130 me­tų nuo tek­sto pa­raš­ymo. XIX a. pa­baigo­je at­si­ran­da daugiau ga­li­my­bių pu­bli­kuo­ti tek­stus pe­ri­odi­ko­je ir iš­ky­la ne tiek tek­stų drau­di­mo, kiek jų tiek­i­mo pro­ble­ma, kuri fik­su­o­ja­ma jau ci­tu­o­ta­me Ba­sa­na­vi­čiaus tek­ste.

XIX a. rankraš­ti­nes kny­gas ren­gu­si­as in­sti­tu­ci­jas ga­lu­ti­nai pa­kei­čia spaus­tu­vės⁸³, o kiek pla­tes­nį rankraš­ti­nių tek­stų pa­pli­ti­mą už­ti­krin­si­os Re­spu­bli­kos pi­lie­čių, t. y. ba­jo­rų lu­omo, ben­dru­o­me­ni­nio ir po­li­ti­nio gy­ve­ni­mo for­mos po val­sty­bės pa­da­li­ji­mo nu­nyk­sta. Pa­žy­mė­ti­na, kad net ir „rankraš­čių am­žiu­je“ rankraš­ti­nių tek­stų „skaity­to­jų ra­tas už­si­ver­davo ties pa­vie­to ri­bo­mis ar tiesiog gi­mi­nių-kai­my­nų ra­tu“⁸⁴. Tad net ir ge­riausiais lai­kais rankraš­ti­nių kū­ri­nių skaity­to­jų bū­davo pa­ly­gin­ti ma­žai. Rankraš­ti­nei tek­stų a­py­kai­tai bū­din­ga ori­en­ta­ci­ja į ga­na siau­rą au­di­to­ri­ją, re­tkar­čiais jie skiri­ami tik sau (kaip sa­vo rankraš­ti­nės kny­gos pra­džio­je ra­šė Sa­mu­e­lis Mackie­wic­zius: „Sam so­bie gę­dę / Sam wesół bę­dę“⁸⁵) ar, veikia, pi­r­miausia sau. Da­žniausiai tai bū­ta to­kios a­py­kai­tos, kurią ge­rai nu­sa­ko Ra­d­vilų glo­bo­to Ba­ro­ko po­e­to Zbignie­wo Mor­sz­ty­no rankraš­ti­nės kny­gos pa­va­di­ni­mas – *Naminė mūza* (*Muza domowa*). *Naminė mūza* nu­ro­do ne tik tai, kad ad­re­sa­tų ra­tas ri­bo­ja­mas gi­mi­nėmis, kai­my­nais ir pa­žįs­ta­mais ar­ti­miausiais žmo­nėmis, bet ir ne­tiesio­giai nu­sa­ko, kad to­kia li­te­ra­tu­ra plinta rankraš­čiais. Rankraš­ti­nei li­te­ra­tu­rai bū­din­ga dvi­sluo­ksnė ko­mu­ni­ka­ci­nė struk­tu­ra – a­pi­brė­žtas, ta­čiau ne a­pri­bo­tas ad­re­sa­tas. To­kia a­py­kai­ta yra ar­ti­ma pri­va­čiai. Kr­zy­sto­fas Mro­cie­wic­zius, ra­šy­damas a­pie ATR Ba­ro­ko po­e­tus, kurių tek­stai ci­r­ku­li­avo rankraš­čiais, pa­ste­bi: „Žino­ma, ,dai­nuo­ti sau“ ne­rei­škė dai­nuo­ti tik­tai sau. Tai veikia pa­brė­žia­mas as­me­ni­nis, in­ty­mus to­s po­e­zi­jos to­nas. Dėl to ir mūza a­pi­brė­žia­ma kaip ,naminė“ [...] po­e­zi­jos

⁸³ Domas Kaunas, pateikdamas „Spaudos leidinių periodacijos rekomendacinę schemą“, rankraš­ti­nių kny­gų lai­ko­tar­pio ri­bas žymi ties pa­sku­ti­niu Re­spu­bli­kos pa­da­li­ji­mu – 1795 m., kuomet pa­si­baigia 1499 m. pra­si­dė­jęs LDK rankraš­ti­nių ir spaus­di­ni­nių kny­gų lai­ko­tar­pis (žr. Domas Kaunas, *Knygos kultūra ir kūrėjas*, Vilnius: Vilniaus uni­ver­si­te­to lei­dy­kla, 2009, 373.)

⁸⁴ Dziechzińska, 1994, 38.

⁸⁵ *Ten pat*, 41.

gyvavimas rankraščiais yra „viešas privatumas“⁸⁶. Tiesa, jeigu kalbame apie „viešą privatumą“, darytina išlyga, kad privatumas čia suvokiamas iš šiandieninių, o ne iš aprašomojo laikotarpio, kuriame privatumo ribos nebuvo nei tokios griežtos, nei tokios palyginti siauros, pozicijų.

Robertas Darntonas straipsnyje „Kas yra knygos istorija“⁸⁷ pateikia knygos komunikacijos ciklo schemą. Rima Cicėnienė šią ciklo schemą kiek perkeičia pritaikydama rankraštinių knygų komunikaciniam ciklui aprašyti⁸⁸. Tačiau kalbėdami apie XIX a. šios schemos pasitelkti negalime. Pirmiausiai ir labiausiai dėl to, kad tai, kaip jau nesyk minėta, buvo jau privati neinstitucionalizuota veikla. Tad tokiai apykaitai aprašyti reikėtų kiek kitokių priemonių. Viena jų galėtų būti Januszo Maciejewskio pasiūlytas skirstymas.

Rašydamas apie XVII–XVIII a. rankraštinės literatūros apytaką, Maciejewskis pastebi, kad ilgą laiką rankraščiais funkcionavę kūriniai tyrinėtojų traktuoti kaip spausdintinės literatūros paraštė ir nekreipta dėmesio į rankraštinės apytakos autonomiškumą bei nepriklausomumą⁸⁹. Aptardamas rankraštinių tekstų apykaitos specifiką, jis išskiria dvi jos formas – tiesioginę (kai tekstai plinta nuo žmogaus prie žmogaus, netarpininkaujant institucijoms) bei tarpinę (kai rankraštinių tekstų sklaida įtarpinama institucijų). Akivaizdžiausias pastarosios pavyzdys – rankraštiniai laikraščiai, kurie, pasak mokslininko, Respublikoje išpopuliarėjo XVIII a.⁹⁰ Kalbant apie XIX a., tokia rankraštinių tekstų sklaidos forma nebeaktuali – nors šiame amžiuje ir būta pavienių rankraštinių laikraščių, tačiau jų sklaida rėmėsi tiesiogine komunikacija labai menkoje skaitytojų auditorijoje.

XIX a. galime kalbėti tik apie tiesioginę komunikaciją. Šią formą Maciejewskis smulkina į keturis apytakos modelius: šeimyninį, dvaro,

⁸⁶ Krzysztof Mrociwicz, „Drukarz w wirydarzu. Czyli co pisali autorzy staropolskich rękopisów o swoich wierszach“, in: *Staropolska kultura rękopisu*, Warszawa, IBL PAN, 1990, 10–11.

⁸⁷ Robert Darnton, „Kas yra knygos istorija“, vertė: R. Kriauciūnienė ir A. Navickienė, in: *Knygotyra*, t. 34, 1998.

⁸⁸ Žr. Cicėnienė, 2011, 19.

⁸⁹ Janusz Maciejewski, „Specyfika rękopiśmiennego obiegu literatury w XVI–XVIII wieku“, in: *Napis*, Seria VIII, 2002, 3.

⁹⁰ Šios formos užuomazgos matomos jau viduramžiais, ir ji beveik visad aptariama kalbant apie rankraštinių tekstų publikacijas.

kaimyninį ir luominį. Pirmasis modelis remiasi komunikacija šeimynykščių rate. Pagrindinis tokių tekstų adresatas – giminės ir jų palikuonys (tai nereiškia, kad šių tekstų negali pasiekti niekas kitas). Antrąjį modelį Maciejewskis iliustruoja Jano Andrzejaus Morsztyno pavyzdžiu – šio poeto kūriniai, perrašyti kaligrafu, buvo siunčiami į karaliaus dvarą, kur jie buvo skaitomi bei persirašinėjami. Kaimyninės komunikacijos modelis kiek primena šeimyninį, tik šiuo atveju tekstai funkcionuoja tarp kaimynų – šis modelis remiasi bajorų gyvenimo būdu, kuriame kaimynystė užėmė svarbią vietą. Ketvirtasis modelis taip pat susijęs su bajorija – jį Maciejewskis išskiria siekdamas apimti visai bajorijai skirtus tekstus. Tiesa, tai dažnusiai buvo publicistiniai tekstai, manifestai, rezoliucijos, Seime sakytos kalbos, tačiau būta tarp jų ir vieno kito teksto, kurį dabar apibūdintume kaip grožinę literatūrą. Šiam komunikaciniam modeliui priskiriami tekstai neretai būdavo spaudinių nuorašai, o jų paplitimas ir tiražai, palyginti su anksčiau aptartais komunikaciniais modeliais ir formom, buvo didžiausi.

Tokių skirstymą Maciejewskis pasitelkia norėdamas apimti XVI–XVIII a. rankraštinės literatūros sklaidos būdus. Jo teigimu – „Rankraštinė apytaka taip pat ir XVIII a. tebebuvo viena pagrindinių literatūros sklaidos formų“⁹¹. Tiesa, mokslininkas pastebi, kad, į amžiaus pabaigą pingant spaudai bei plintant Apšvietos idėjoms, rankraštiniai tekstų funkcionavimo būdai nunyksta ir jau, pavyzdžiui, Ketverių metų seime tekstai tarp bajorų sklido lygia greta spaudiniais ir rankraščiais. Tad XIX a. galime kalbėti apie tiesioginę komunikacijos formą bei išlikusias šeimyninės ir kaimyninės komunikacijos formas.

Mišri komunikacija. Kaip minėta, rankraštinis tekstų funkcionavimas dažnai persipynęs su oraline komunikacija. Išraiškiai rankraščių funkcionavimas pasirodo Liudvikos Didžiulienės-Žmonos vaikystės atsiminime: „Apie kunigą Strazdą žinojau iš p. Žiurkelio, kuris jį pažinęs, ir iš mano tėvelio; pas tėvelį buvo ir dainos, beveik visos Strazdelio sumanytos. Man

⁹¹ Maciejewski, 2002, 11.

jų neduodavo, bet aš jų daugumą iš atminties mokėjau⁹². Tiek žinios apie autorių, tiek patys tekstai vaiką pasiekia žodžiu, tačiau ši oralinė sfera yra įcentruota rankraščių. Tekste tiesiogiai nenurodoma, koku pavidalu saugomos dainos, tačiau į rankraštinę sferą nukreipia užuomina apie tekstų korpuso nepilnumą. Rankraštinės literatūros sklaidai dėl principinio decentralizuotumo vienas esminių bruožų yra, variantiškumas. Kadangi nėra autoritetingo centro, galinčio nurodyti tekstų korpuso (ne)pilnumą, pastarojo samprata šioje sferoje svetima. Nepaminėti rankraščiai taip rodo ir tokio literatūros apytakos būdo įprastumą – tai bendroji, į pasakotojos pasaulėvoką kaip savaiminis dalykas įtraukta, todėl galima praleisti vieta. Nors vaikui rankraščiai neduodami, jis žino, kad jų esama – tad slepiamas ne buvimo faktas, o ribojamas pasiekiamumas, t. y. saugoma ne tiek nuo akių, o nuo vaiko rankų, kurių vikrumu ir atsargumu dar nepasitikima. Šis nepatikimumas galėtų būti aiškinamas dvejopai – vaikas dar neskaito, ar/ir tai yra dar vaikas ir negana to – mergaitė. Atrodo, kad Didžiulienei Strazdo tekstai taip ir liko esantys visų pirma oralinėje sferoje, nes ji jų neįvardija nei kaip eilėraščių, nei – kaip tai siūlo pats Strazdas – giesmių. Tačiau šioje tiek biografiją, tiek tekstus apimančioje oralinėje sferoje, regis, nepatiriančioje stokos, veikia ir raštas, kuris ne tiek papildo, kiek hierarchizuoja tekstus – vaikui iš klausos žinomos dainos tampa nebeprieinamos jas užrašius. Šiuo atveju rankraštis yra ne tekstų šaltinis, o atskira – „riboto priėjimo“, „aukštesnė“ ir „autoritetingesnė“ – kultūrinė erdvė, net jeigu ir užrašyta yra tas pats, kas pasiekama oralinėje sferoje. Cituotame fragmente Didžiulienė kalba maždaug apie 7–ąjį XIX a. dešimtmetį, tačiau kuo labiau judėtume link amžiaus pradžios, tuo ryškesnis darytųsi rankraščių savarankiškumas ir svarba.

Tekstinės bendruomenės. Jeigu spaudinio sklaidos būdą galima būtų lyginti su sprogimu, kuomet daiktan surinktas tekstas vėliau paskleidžiamas dažniausiai anoniminei auditorijai, tuomet rankraštinio kūrinio

⁹² Liudvika Didžiulienė–Žmona, *Ką aš beatmenu (Rokiškiuojant)*. Redagavo doc. J. Tumas., Kaunas: Koper. s–gos spaudos fondo leidinys, 1926, 30–31.

sklaidos būdas (bent XIX a.) veikia lygintinas su augaline logika – plisdamas tekstas šakojasi nuorašais, kurie po tam tikro laiko tarpo jau gali „nebeatsiminti“ pirmaraščio⁹³. Toks plėtojimas itin glaudžiai susijęs su socialiniais santykiais, nes kūrinys skaityti bei persirašyti gaunamas su autoriaus ar anksčiau jį persirašiusiojo sankcija. Tad paprastai tokie tekstai cirkuliuoja jau esamų santykių (šeimyninių, kaimyninių, darbinių, bičiulystės) kanalais. Todėl davimas/gavimas persirašyti ar persiskaityti yra ir tarpasmeninis, ankstesnius santykius papildantis bendruomeninis veiksmas. Tokioje komunikacijoje ir autorystės institutas išsilaiko bendruomeninėse ribose – jei autorius žinomas, tuomet lengvai apeinamas *Faidre* Sokrato išsakytas priekaištas raštui, esą, jis nebylus – kūrinys gali būti paaiškintas, aptartas ir kilti iš skaitytojui jau žinomų aplinkybių. Tačiau jeigu autorius – asmuo iš už bendruomenės ribų, jo vardas greitai ir nesunkiai užmiršamas.

Kaip minėta, rankraštiniai tekstai funkcionuoja palyginti uždaroje bendruomenėje. Jos čia bus vadinamos tekstinėmis bendruomenėmis. Terminą tekstinės bendruomenės (*textual community*) – savotišką Stanley Fisho „interpretacinės bendruomenės“ (*interpretive community*)⁹⁴ modifikaciją – pirmąsyk pasiūlė Brainas Stockas, aprašinėdamas XI–XII a. eretikų bendruomenes⁹⁵. Nors Stockas tyrinėjo specifines viduramžių bendruomenes, jo pasiūlytas terminas gali būti taikomas ir kalbant apie XIX a. rankraštinę literatūrą. Kad šis terminas chronologiškai neįrėmintas, nurodo ir Richardas Firth Greenas, kurio nuomone, tekstine bendruomene gali būti vadinama ir

⁹³ Didžiajame lietuvių kalbos žodyne, šio XIX–XX a. sąvartoje daugiausiai vartoto žodžio pirmoji reikšmė nurodoma „originalas“, antroji – „pirmieji rašinio metmenys“. Tačiau žodžio daryba rodo, kad juo žymėta tai, ką dabar vadiname autografu – pirmuoju raštu. Žodžio sudarymo logika nurodo į rankraštinę sferą – mat tai, kas užrašyta pirmiausia, numato ir tai, kas užrašyta paskiau. Tad šis žodis dar numato rankraštinių tekstų cirkuliavimą. Tikėtina, kad vėliau žodžio semantika atsišakojo, perskirdama rankraštį (pirmieji rašymo metmenys) ir autorinį tekstą (originalą), kuris jau sietas su spausdintine sfera.

⁹⁴ „Interpretacinės bendruomenės sudaro tie, kurie turi bendras interpretacines strategijas ne tik tekstams skaityti, bet ir rašyti, tekstų savybėms nustatyti.“ (Jeremy Hawthorn, *Moderniosios literatūros teorijos žinynas*, vertė: Dalia Čiočytė, Vilnius: Tyto Alba, 1998, 135–136.)

⁹⁵ Žr. Brian Stock, *The Implications of Literacy. Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Princeton: Princeton University Press, 1983.

Bloomsbury grupė⁹⁶. Šiame darbe bus remiamasi abstrahuotu, žodyniniu, Peterio Bealo pateiktu tekstinės bendruomenės apibrėžimu:

Terminas „tekstinė bendruomenė“ yra naujadaras, žymintis vietą ar socialinę sferą, kurioje rankraštiniai tekstai buvo rašomi, skaitomi bei cirkuliuodavo tam tikroje žmonių grupėje. Viduramžiais tai buvo skriptoriumus turintys vyrų ir moterų vienuolynai bei abatijos, kur uždaram bendruomeniniam naudojimui ruoštos religinių tekstų kopijos. Kiti, jau ir Naujųjų laikų epochą apimantys pavyzdžiai, būtų atskiri namų ūkiai, paprastai aristokratų ar dvarininkų, kur rankraščiai buvo rašomi ribotam šeimos ar draugų ratui; universitetai ir kolegijos, kur studentų grupės rašė, kopijavo ir keitėsi įvairių rūšių tektais [...]. Tokios bendruomenės nebūtinai turėjo priklausyti vienai vietai ar didesniai geografiniam plotui.⁹⁷

Dar vienas svarbus Stocko pabrėžiamas tekstinės bendruomenės bruožas yra tai, kad joje komunikacija yra ne tik rašytinė, bet ir oralinė. Pastaroji nebuvo įtraukta į Fisho sampratą, kuri kritikuota už jos orientaciją tik į spausdintinius tekstus⁹⁸. Bealo pateikiamas apibrėžimas yra „paslankesnis“ ir tinkamas apibūdinti ne tik eretikų bendrijoms, kuriose itin svarbus buvo specifinis religinių tekstų rašymas, jų aiškinimas (mat ne visi mokėjo skaityti) bei skaitymas. Eretikų bendrijose tokie veiksmai sudarė ir palaikė bendruomenės tapatumo pagrindą. Apie taip „kietai“ susaistytas tekstines bendruomenes šiame darbe nebus kalbama. Tačiau, kaip matome iš Bealo pateikiamo apibrėžimo, pasirodžiusio praėjus 25 metams po *The Implications of Literacy* išleidimo⁹⁹, terminas abstrahavosi. Tad pratęsiant anksčiau aptartą Maciejewskio rankraštinė tekstų komunikacijos skirstymą, galima sakyti, kad XIX a. likę rankraštinės tekstų apytakos modeliai išliko tik specifinėse tekstinėse bendruomenėse.

⁹⁶ Richard Firth Green, „Textual production and textual communities“, in: *The Cambridge Companion to Medieval English Literature 1100–1500*, edited by Larry Scanlon, New York: Cambridge University Press, 2009, 30.

⁹⁷ Peter Beal, *A Dictionary of English Manuscript Terminology 1450–2000*, Oxford University Press, 2009, 414–415.

⁹⁸ Žr. George E. Marcus, „A Broad(er)side to the Canon: Being a Partial Account of a Year of Traveling Among Textual Communities in the Realm of Humanities Centers, and Including a Collection of Artificial Curiosities“, in: *Rereading Cultural Anthropology*, edited by George E. Marcus, Duke University Press, 2000, 109–111.

⁹⁹ Pirmoji žodyno laida – 2008 m.

Baranauskų tekstinė bendruomenė. Viena tokių bendruomenių šiame darbe bus vadinama Baranauskų tekstine bendruomene. Kad jos būtų, aiškiai matyti iš Baranausko tekstų. Štai laiško Hugo Weberiui fragmentas, priklausantis neretai cituojamam pasažui, savotiškam Baranausko lietuviškumo išpažinimui. Šiuo atveju reikėtų atkreipti dėmesį į citatoje nurodomą literatūros funkcionavimo būdą: „Wáikszczodamas mókslinczon, ką tiktai nũ mókytoju ar rúsiskai ar lénkiskai girdédawau, arba patsai po knygàs skaitýdawau, wis tai sãwo tewēlams potãm lètùwiskai apsakinédawau.“¹⁰⁰ Kad ši frazė nėra atsitiktinė, galime matyti ir iš šių dviejų Baranausko eilėraščių „Do tęsknoty“ (beje, tai paskutinis tekstas, parašytas prieš pradėdant studijuoti seminarijoje) strofų:

Bo też mgła twoja, tło twoich obszarów

Pełne uroku i młodości czarów

Tak oczaruje, omami,

Zda się jesteś z Rodzicami

Zdaje się dłonie wyciągasz dziecięce

Gdy biorą ciebie na ręce.

Albo dobywszy ze swój szkolnej teki

Lampę na zmarle narody i wieki

Gdy z niej światełko wybucha

Każdy cię pieści i słucha

Całą rodzinę zabawisz i zdziwisz

Nawet ucieszysz – siebie uszczęśliwisz.¹⁰¹

Prisiminimų vaizdai pereina be pasipriešinimo, sklandžiai – nuo ant rankų imančių tėvų iki skaitymo. Nuo bendrumą patvirtinančio atsiliepimo į gestą, iki veikimo. Abiem atvejais matome sąryšį: iš pradžių gestinį, paskui –

¹⁰⁰ Antanas Baranauskas, *Raštai VII/2*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, 35.

¹⁰¹ *Raštai I*, 98. „Nes ir tavo migla, tavo plotai beribiai / Sklidini žavesio bei jaunystės burtų / Taip užburia, apsvaigina, / Rodos su Tėvais esi / Rodos vaikiškus delnus tiesi / Kuomet ima tave ant rankų. // Arba ištraukęs iš savo mokyklinio krepšio / Žiburį – kada plyksteli iš jo šviesa / Ant mirusių tautų ir amžių / Kiekvienas tave myluoja ir klauso / Visą šeimyną nustebinsi ir palinksminsi / Netgi paguosi – save pradžiugini.“ (*Raštai I*, 452–453).

verbalinį. Pažymėtina, kad tai yra valstiečių šeimyna, tačiau iš Baranausko perspektyvos bendrumas atrandamas (ir kaip idilinis vaizdinys konstruojamas) ne per ūkio darbus, o per balsų skaitymą. Pažymėtina, kad tai ne individualus ir tylus, o balsus – bendruomeninis skaitymas¹⁰².

Atkreiptinas dėmesys, kad Baranauskas knygą, o gal mokyklinį sąsiuvinį čia pavadina žiburiu (*lampa*). Galima kalbėti, kad čia esama iš Apšvietos perimto vaizdinio, tačiau sykiu tai yra ir daugiau. Tai matyti iš eilėraščio vaizdų montavimo – pirmojoje strofoje šviesa nors ir neminima, bet ją galima sieti su aukštai esančiais tėvais, kurių veidų link tiesiamos rankos. Tėvų-veido-šviesos junginys kitoje strofoje atsikartoja šeimos-knygos-šviesos triada.

Juozo Vailokaičio užrašų knygelėje¹⁰³, kuria naudotasi 1905 m. renkant medžiagą Baranausko biografijai, galima rasti fragmentą, rodantį, kad ne tik Baranauskas tapatinosi su tokiu savo vaidmeniu – tokį jį matė ir kiti: „Vakarais būdavo verpdami gieda. Antanas neduodavęs giedoti, bet prisikišęs prie balanos skaitydavo su balsu.“¹⁰⁴ Su darbu ūkyje jis nei pats tapatinosi, nei buvo tapatinamas. „Darbas nesisekdavęs. Labai mėkdavęs pasakoti. Pasakodavo, pasakodavo, ką tik skaitęs budavo ir kitus nuo darbo atitraukdavo.“¹⁰⁵ Galime matyti, kaip šiame užrašytame (veikiausiai šeimynykščio) atsiminime darbas kaitaliojasi su to, kas skaityta, perteikimu. Darbas ir pasakojimas čia nesuderinami – jie gali būti greta, bet ne tuo pat metu,

¹⁰² Kad darbo etika gali prieštarauti individualiam tyliam skaitymui, matyti iš šio Alfonso Nykos–Niliūno dienoraščio fragmento: „Mūsų mama labai mėgo literatūrą, bet pati, išskyrus ‚mišiaunas‘ maldas bažnyčioje, niekuomet nieko neskaitė. Atsisėsti su knyga rankoje ir skaityti! Taip darydama, ji būtų jautusis sunkiai nusidedanti. Jeigu kada ir pavartydavo kokią knygą, tai tik prieš tai apsidairiusi, ar niekas nemato, nes jau ankstyvoje vaikystėje buvo išmokyta dirbti tik ‚naudingus‘ darbus ir gyventi niekad nesibaigiančiais rūpesčiais. Todėl ji niekad nepraleisdavo progos apiberti tėvą, kuris iš viso buvo labiau linkęs į knygą negu arklą ir kuriam prozaiškas darbas niekad nebuvo pats mėgiamiausias užsiėmimas. Bet mūsų skaitymą ji ne tik kad toleravo, bet dargi labai dažnai prašydavo ką nors balsu paskaityti. Ir taip pamažu skaitymas balsu Nemeikščiuose virto tradicija. Ypač žiemos metu. Skaitydavau aš arba kuris iš mano brolių, o ji sėdėdavo prie užšalusio lango akinančios žiemos šviesos nupliekstu veidu ir klausydavosi, visa nušvitusi, gražesnė ir jaunesnė.“ (Alfonsas Nyka–Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, 283).

¹⁰³ LLTIR, f. 1–560 (puslapiai nenumeruoti). Pirmajame knygelės puslapyje užrašyta: „Šis tas prie vyskupo Ant Barono bijografijos. // Rankiojo klierikas J. Vailokaitis 1905 metais.“

¹⁰⁴ *Ten pat.*

¹⁰⁵ *Ten pat.*

mat geras pasakojimas (tiek pasakotoją, tiek klausytojus) atitraukia nuo darbo. Tad Baranausko vaidmuo siejosi su veikiančiojo per tekstus.

Vienas pirmųjų įrašų Vailokaičio knygelėje yra pastabos apie susitikimą, įvykusį dar pakeliui į Anykščius:

Važiuodamas iš Šventėnų į Anykščius užtikau vagone senyvą žmoną važiuojančią į Anykščius, trečios kartos Barono giminė – Urdavienė.

Jiji pasakojo.

Antanas budamas jaunas – dar ganydamas piemenims sakydavęs pamokslus. Duodavęs šliūbą piemenims.

Paaugęs buvo labai mylimas draugijų. Per susirinkimus žiurėk ir klausinėja vienas kito: kur Baronas Antanas, kad jisai, žydišką pamokslą pasakytų.¹⁰⁶

Baranauskas veikdamas prisiima dvasininko vaidmenį, apeiginė situacija yra kūrybingumo realizacijos momentas, tačiau kadangi toks veikimas nesankcionuotas, jis tampa karnavaliniu – tuokiami piemenys, pamokslai – „žydiški“. Čia ryškėja specifinė ribų ir galimo jų pažeidimo situacija – kaimo bendruomenėje Baranauskas neišsitenka. Bet neišsitenka ne dėl to, kad per didelis, o dėl to, kad veikia ar siekia veikti kitaip – vaizdžiai tariant, jam rūpi ne laukas, o lapas¹⁰⁷. Tačiau tuo pat metu tai nepažeidžia šeimos ir bendruomenės santykių struktūros, kuria remdamasi ir pradeda kondensuotis Baranauskų tekstinė bendruomenė, kurios svarbiausia figūra ir tapo Antanas Baranauskas¹⁰⁸.

¹⁰⁶ *Ten pat.*

¹⁰⁷ Ši sąlyginė lauko ir lapo ar vagojimo ir rašymo priešprieša susijusi su statiškumo ir judrumo bei savumo ir svetimumo priešpriešomis. Tapęs rašto amatininku, Baranauskas pereina į valstybės tarnautojų tarpą ir taip palieka uždarą, judrumą ribojančią bendruomenę. Rašymo amato suteiktas mobilumas, kaip bus matyti vėliau, tampa ankstesnio gyvenimo būdo (kurį siekiama išlaikyti) pažeidimo bei svetimumo įsiveržimo priežastimi. Su tuo Baranauskas bando kovoti dvejopai – rašydamas Dienoraštį bei pildydamas *Wiersze* ir tuo pat metu mėgindamas gauti vietą kuo arčiau namų (tam, kaip matysime vėliau, bus pasitelkiami ir eilėraščiai). Taigi, mėgindamas įgyti daugiau judėjimo laisvės, Baranauskas peržengia bendruomenės ribas, tačiau išsyk papuola į mobilumo nelaisvę, nes čia judėjimas vyksta ne pagal asmens poreikius ir norus, o pagal konjunktūros smarkiai veikiamą institucinę logiką.

¹⁰⁸ Kad Baranauskas netilps ir pažeis jam tekusias ribas, matė ir jo mokytojas Anykščių parapijėje mokykloje, bent taip galima suprasti jo pasakymą Jonui Baranauskui (Antano tėvui) – „Baranauskai, tavo sunelis bus arba didžiu žmogum arba eis Sibirijon“ (Anupras Baranauskas, „Jaunos vyskupo Baranausko dienos“, in: *Draugija*, 1907, nr. 2, 106).

Tiesa, iš kol kas pateiktų pavyzdžių galime kalbėti tik apie jos užuomazgas bei specifinį Baranausko vaidmenį joje¹⁰⁹.

Tai, kad būta vienos ar kitos tekstinės bendruomenės, sužinome tik iš tekstų. „Miły mi Ojczy! przyjm nieskładne wiersze / Mego umysłu ztrudnienia pierwsze / Na świat wysyłać nie mam odwagi“¹¹⁰ – tai pirmasis sakinyš iš dedikacinio eilėraščio „Kochanemu Ojcu! Janowi Baranowskiemu“. Šiuo tekstu tėvui dedikuojamas eilių seksternas *Wiersze*.

O štai dedikacija iš *silva rerum Ułamki...*, kurią Baranauskas kartu su broliu ar broliais parengė savo tėvui.

Papo! uczuć okruszyny
W obrazki skupione
Składam w holdzie swój daniny
Wieńce uplecione
[...]
Niepogardzaj tój ofiary
Bo jeśli odrzucisz
Synowskiego serca dary
Toż serce zasmucisz.

poświęcenca
syn Antoni Baranowski¹¹¹

¹⁰⁹ Žinoma, nereikia pamiršti, kad šituos atsiminimus užrašo klierikas, o pasakojama apie Seinų vyskupo bei žinomo poeto vaikystę, bet, atrodo, kad žemdirbiškoje bendruomenėje toks veikimas apskritai būdingas kūrybingai asmenybei. Antai vienas iš Jurgio Kindaro atsiminimų apie Vincą Krėvę fragmentas: „Kai tik jis ateina [ganyti – T. A.], tuoj visi vaikai ir pas jį. Jis visokias baikas išdarinėja, pasakoja, o gyvuliai iškrinka, kažin kur nueina. Būdavo, žmonės, pamatę gyvulius javuose, ir sako: „Tai tas padla Vincukas jau tenai“. [...] Ir pats Krėvė, bovdamasis su vaikais, dažniausiai vaidindavo kunigą: įsilipęs medin, ar nuo tvoros, nuo kelmo sakydavo pamokslus. Būdavo, skelbia užsakus, duoda šliūbą piemenim, o te jau daro veseilią. Turėjo ten tokias kokias karbonkas pasemt vandeniui. Tai tas vanduo jau vynas. Susodina Krėvė poras, ir tie jau būna ženoti. Tai jis jau labai nuduodavo kunigą.“ (*Literatūra ir kalba*, t. XVII, Vilnius: Vaga, 1981, 319.)

¹¹⁰ *Raštai I*, 1.

¹¹¹ *Ten pat.*, 74. „Tėveli! Trupinius jausmų / Į vaizdelius sulipdytus / Nešu kaip duoklę pagarbos / Vainikan supintą // [...] // Nepaniekink tos aukos / Nes jei atmesi / Dovanas sūnaus širdies / Tą širdį nuliūdinsi. // skiria / sūnus Antanas Baranauskas“ (*Ten pat.*, 441–442, vertimas koreguotas).

„Wiersze zaczynałem powoli pisać w 1849. roku. pisząc do Rodziców w niedokładnym wierszu opisałem sęs ich listu otrzymanego w Giełwanach [...]“¹¹² – tai sakinys iš Baranausko dienoraščio.

Tiek laiško ištraukoje, tiek atsiminimų užrašymuose minimos tekstų perteikimo (taigi interpretavimo bei formulavimo) praktikos, tiek dedikacijos ir dienoraščio ištrauka rodo anksti susiformavusią bendruomenę, kuri (su tam tikrais pakitimais) veikė ne tik būsimajam vyskupui mokantis Anykščių parapinėje ir Rumšiškių raštininkų mokyklose, tarnaujant Gelvonuose ir dirbant raštinėse, studijuojant Varnių seminarijoje ir akademijoje Peterburge. Tad Baranausko tekstai esmingai susiję su jo šeimos aplinka, kurioje būta nekonfliktiško tekstų recepcijos ir produkcijos lauko.

Baranauskų tekstinė bendruomenė iškyła ir susiformuoja remdamasi šeimynos struktūriniu modeliu. O tai yra XIX a. pirmosios pusės patriarchalinė karališkųjų valstiečių šeimyna, kuri nebuvo labai tipiška, mat kurį laiką dirbo ne paveldėtą, o nuomojamą jurzdiko žemę. Be to, šeimynos galva Jonas Baranauskas mokėjo rašyti, skaityti keliomis kalbomis ir Anykščių valsčiaus valdyboje dirbo mokesčių rinkėju¹¹³. Tad gebėjimas skaityti ir rašyti yra ne tai, ką vaikai į šeimą kaip naujovę atsineša iš mokyklos, o tai, kas joje jau buvo. Ar tiksliau – tai, kas joje buvo perduota („Antano tėvas Jonas [...] [n]eidamas nei kokion mokyklon, pats išmoko skaityti ir rašyti lenkiškai, rusiškai, o ir lotiniškai daug suprato. Paskui ir visus savo vaikus mokė rašto“¹¹⁴). Šiuo požiūriu raštas, bent jau vyriškoje linijoje (nėra žinoma, ar Antano Baranausko sesuo mokėjusi skaityti ir rašyti), yra ne modernumo, o normalumo ženklas. Be to, raštas įveda (ar atkuria¹¹⁵) ir kitokį šeimyninės atminties tipą. Tiesa, ja daugiausiai disponuoja vyrai, mat vienokia ar kitokia forma dar kone 150 metų išlieka akivaizdi vyriškos linijos ir rašto sampyna.

¹¹² *Raštai VII/1*, 23. „Eiles rašyti pradėjau po truputį 1849 metais. Rašydamas tėvams, nevykusiai sueiliavau Gelvonuose gauto jų laiško mintis [...]“ (*Ten pat*, 268).

¹¹³ Regina Mikšytė, *Antanas Baranauskas*, Vilnius: Vaga, 1993, 7–10.

¹¹⁴ Anupras Baranauskas, 1907, 104.

¹¹⁵ „Baranauskai sakėsi kilę iš bajorų, net nuo Valuinės Lietuvon atkilusių, kurie betgi, caro vyriausybei ėmus bajorus varyti nuo karališkos žemės, įsirašę karališkaisiais ir likę prie žemės.“ (Mykolas Biržiška, „Antanas Baranauskas“, in: *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 2, Kaunas: Kooperacijos sąjunga „Spaudos fondas“, 1934, 1158.)

Antai Antano Baranausko rašytinį biografinį tekstą Baranauskų giminėje kuria vien vyrai: brolis Anupras¹¹⁶, brolio Jono anūkas Antanas Vienuolis¹¹⁷ bei pastarojo sesers sūnus Rapolas Šaltenis¹¹⁸.

Geriausiai Baranauskų tekstinę bendruomenę reprezentuojančiame tekste – namų knygos *Ulamki...* antraštiniame puslapyje nurodoma, kad jos adresatai yra abu tėvai, tačiau dedikaciniame eilėraštyje kreipiamasi tik į tėvą (kuriam taip pat skiriami ir *Wiersze*). Apskritai Baranauskų tekstinėje bendruomenėje nei motina Teklė, nei sesuo Rozalija nepasirodo kaip rašančios (net jeigu jos tai ir gebėjo). Pirmoji *galimai* rašanti moteris čia yra Antano Baranausko seserėčia Rozalija Baranauskaitė-Žukauskienė (Antano Vienuolio motina) – yra išlikęs jai adresuotas Antano Baranausko laiškas. Apskritai daugeliui valstiečių moterų mokėjimas rašyti (kaip gebėjimas veikti viešai) nebuvo reikalingas, mat patriarchalinė tvarka jas nuo šios, vyrų prisiskirtos, sferos atskyrė¹¹⁹. Bendresniame lygmenyje tokie paskirstymai pasirodo ir kaip perskyra tarp balso („motinos kalbos“) ir rašto („tėvų (ar protėvių) rašto“). Pastaroji raiškiai pasirodo Maironio poemos „Lietuva“ dedikaciniame eilėraštyje, skirtame „Jo Mylistai Šviesiausiam Vyskupui Antanui Baranauskui“: „Tenai gieda lietuvė / Dūmàs T a v o, Tėveli! / Kelias broliai pražuvę / Skaito T a v o, Šilelį!“¹²⁰ Šios Maironio eilutės leidžia niuansuoti ankstesnį kalbėjimą, mat jos parodo, jog čia svarbi perskyra ne tarp *(ne)mokėjimo* skaityti/rašyti, o tarp *veikimo būdų*¹²¹.

¹¹⁶ Anupras Baranauskas, 1907, 103–109.

¹¹⁷ Antanas Vienuolis, *Iš mano atsiminimų*, Kaunas: Šviesa, 1982, 150–213.

¹¹⁸ Rapolas Šaltenis, *Mūsų Baranauskas*, Vilnius: Vaga, 1985.

¹¹⁹ Antai ištrauka iš Antano Baranausko, jau gyvenimo pabaigoje versto katekizmo: „Todėl vyrui reikia nekartą kreiptis į žemiškas vyresnybes, apmokėti mokesčius; nekartą pačiam pildyti bendrąsias žmonių priedermes, prisiimti ant savęs kokią vyresnybę, keliauti žygius, arba savo rankom kiloti vargus dėl savo tėvynės“ (*Platesnis Katekizmas arba Švento Rymo–Katalikų Bažnyčios mokslo išguldymas patvirtintas Žemaičių ir Vilniaus Vyskupijoms* vertė: Antanas Baranauskas, spaudon rengė: Juozapas Skvireckas, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1908, 272).

¹²⁰ Maironis, *Raštai II*, Vilnius: Vaga, 1988, 292.

¹²¹ Šiame *užrašytame* tekste vyrai veikia per raštą – jis juos aktyvina, judina, kelia bei skatina veikti ir taip leidžia realizuoti savo mobilumo potencialą. Raštas aktyvina aktyvų – pražūti ir keltis galintį vyrą. Tuo metu moterys savo veiklumą „išsemia“ dainuodamos. Jos pražūti ir keltis negali – moterims priklauso statiškoji sfera, kurioje išsilaikoma dainuojant.

Remiantis *išlikusiais* tekstais, galima sakyti, kad Baranauskų tekstinėje bendruomenėje rašančios figūros buvo tik vyriškos giminės – tėvas ir jo sūnūs. Nors Baranauskų tekstinėje bendruomenėje motina nedalyvauja kaip rašanti, tai nereiškia, kad ji iš jos eliminuojama. Rašydamas laiškus namo, Antanas Baranauskas naudoja daugiskaitinius kreipinius, neišskiriančius nei tėvo, nei motinos, tačiau pats jis gauna laiškus, kuriuos vienaskaitos pirmuoju asmeniu rašo ir pasirašo tik tėvas (vienu atveju esama ir vyresniojo brolio Jono prierašo¹²²). Iš tėvo rašyto laiško (1853 m. gruodžio 12 d.): „Co pisząc zastię zdrówi wesoł takoz i Matka zdrowa i Jan i Józef i Onufrryi i Idzie szkoł Uczytł Nowy Alixew Afonasalski kturen bardzo posciwy człowi“¹²³. Tačiau Baranauskas motinos figūrą išskaito iš tėvo vienasmeniškumo (neatrodė, kad Baranauskų tekstinės bendruomenės viduje toks interpretacinis veiksmas buvo nelegalus) – eiliuodamas ką tik cituotą laišką, Baranauskas jį pavadina „List od Rodziców“ („Laiškas nuo tėvų“).

1.3. Šaltiniai

Šiame poskyryje smulkiau bus aptariami trys Baranausko rankraštinių tekstų pluoštai – rankraštinė knyga *Ułamki...*, eilių rinkinys *Wiersze* bei dienoraštis. Paskutinis skyrius skirtas aptarti laikotarpį, kuriame rašymo istorija modifikuojasi, todėl čia bus remiamasi likusiais nuorašais. Tai nevienodo pobūdžio šaltiniai, dėl to jų aprašymo specifika kiek įvairuos. Šis poskyris skirtas kiekvieno iš jų kultūriniam ir istoriniam kontekstui pristatyti bei tyrimo prieigai konkretizuoti.

¹²² Iš šio laiško rankraščio (LLTIR, f. 1–604) galima matyti, kad vyriausiojo Baranausko brolio rašysena yra gerokai dailesnė bei bėglesnė už sunkų ir lėtą tėvo braižą. Tačiau Baranauskų šeimynoje laiškus rašo autoritetingiausias, o ne tas, kuris rašo dailiausiai ir geriausiai.

¹²³ LLTIR, f. 1–604. „Tai rašydamas, pasilieku sveikas ir linksmas, taip pat ir motina sveika, ir Jonas, ir Juozapas, ir Anupras, ir eina į mokyklą.“, *Literatūra ir kalba*, t. XIX, Vilnius: Vaga, 1986, 281.

Trys knygelės su 1853 m. (LLTIR, f. 1-573), 1854 m. (LLTIR, f. 1-574) ir 1855–1856 m. (LLTIR, f. 1-576) dienoraščiais

Dienoraštis. Dienoraštį sudaro trys atskiros knygelės bei vienas sąsiuvinio dvilapis. Šiame tyrime minėti rankraščiai traktuojami kaip priklausantys vienam veikalui – Baranausko dienoraščiui. Tiesa, šis kūrinys neturi pavadinimo, dėl to, vengiant galimos painiavos bei sekant *Raštų* pavyzdžiu¹²⁴, jis bus vadinamas Dienoraščiu. Minėti rankraščiai saugomi LLTI rankraštyne. *Raštuose* pateikiamas toks jų apibūdinimas:

[...] trys knygelės, rašytos 1853, 1854, 1855–1856 metais Rumšiškėse, Kaune, Vainute, Raseiniuose, Sedoje ir Skuode. 1853 ir 1854 metų knygelės be antraštinių puslapių 14 x 10 ir 13 x 8 centimetrų formato. Susiūtos drobiniu siūlu, popierius pageltęs, rašalas rudas, išblukęs. 1853 metų knygelė – 62 nenumeruotų lapų, viršelis neišlikęs. [...] Antroji 1854 metų knygelė – 31 nenumeruotas lapas, išlikusi pirmoji (viršutinė) kieto viršelio dalis. [...] Trečiasis 1855–1856 metų dienoraštis – 20 x 16,5 centimetrų formato. Oda aprėmintame kietame viršelyje užklijuota antraštė, kurioje aukso raidėmis spaustuvinio būdu įspausta: DZIENNIK ANTONIEGO BARANOWSKIEGO. [...] Autografai saugomi LLTIR, f. 1-573, 574, 576.

Baranausko 1853 metų Dienoraščiui priklauso dar du lapai, antrašte *Uwaga: 1853 roku Stycznia 4 dnia (Apmąstymas. 1853 metų sausio 4 diena)*. [...] Autografas 21 x 16 centimetrų formato. Saugomas LLTIR, f. 1-604, kartu su laiškų rinkiniu.¹²⁵

Tokia būtų minimali jų charakteristika. Kaip gi mums reikėtų skaityti šiuos spausdinti neskirtus tekstus? Autobiografijų ir dienoraščių

¹²⁴ Žr. Regina Mikšytė, „Antano Baranausko Dienoraštis ir laiškai“, in: *Raštai VII/1*, xi–xxvii.

¹²⁵ *Raštai VII/1*, 255.

tyrinėtojas Philippe'as Lejeune'as (atskiri jo labai pateikiami ir kaip genetinės kritikos pavydžiai), mėgindamas pateikti kuo glaustesnį dienoraščio apibrėžimą, jį apibūdina kaip „seriją datuotų pėdsakų“¹²⁶. Žodis „pėdsakas“ nėra atsitiktinis, nes kalbėdamas apie dienoraščius, mokslininkas nesyk pabrėžia, kad dienoraštis beveik visada yra rašymo *praktika*, o ne baigtinio produkto kūrimas. Baigtinį pavidalą dienoraščiui paprastai suteikia jo publikacija, tačiau publikuoti tie tekstai sudaro tik menką procentą visų rašomų dienoraščių. Autoriaus valia paskelbtas dienoraštis veikiausiai yra išimtis nei taisyklė, nors literatūrologų paprastai nagrinėjami kaip tik tokie tekstai¹²⁷. „Knyga, žinoma, nėra autentiška dienoraščio forma – ji sukuria tik šešėlį, *ersatz*. Diena iš dienos kuriamas, laiko pažymėtas rankraštis dažnai turi visai kitokius elementus nei spaudinys. Panašiai kaip ir plastinio meno kūriniai, dienoraščiai iš tiesų egzistuoja tik vieninteliu egzemplioriumi.“¹²⁸

Taigi dienoraštis yra tam tikras veikimo būdas, diaristinė praktika. Šiame kontekste jis ir turėtų būti nagrinėjamas. Kadangi toks veikimas yra datuotas, galima kalbėti apie jo etapus, stebėti teksto formavimosi kelią. Taip vėl priartėjame prie genetinės kritikos.

Kuo genetinė kritika gali būti naudinga dienoraščių tyrinėtojiui? Visų pirma ji aktualizuoja materialųjį rašymo, o kartu ir diaristinės praktikos lygmenį [...]. Padeda pastebėti, kad esminę įtaką dienoraščio charakteriui ir funkcijoms turi tai, kuo naudojantis, kur ir koku būdu jis vedamas.¹²⁹

¹²⁶ Philippe Lejeune, „*Drogi zeszycie...*“, „*drogi ekranie...*“. *O dziennikach osobistych*, przekład: Agnieszka Karpowicz, Magda i Paweł Rodakowie, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010, 36.

¹²⁷ Lejeune'as, remdamasis Prancūzijos kultūros ministerijos duomenimis, teigia, kad Prancūzijoje dienoraščius rašo maždaug trys milijonai žmonių. Tačiau publikuojama tik apie 80 dienoraščių per metus. Be to, dažniausiai publikuojami rašytojų, istorijos liudytojų, rečiau – asmenų, keliančių svarbius visuomeninius klausimus. Ir publikuojamas paprastai ne visas dienoraštis ištiesai, o tik atrinktos jo dalys. „85% šiuo metu Prancūzijoje publikuojamų dienoraščių [straipsnis, kurio fragmentas dabar cituojamas, pirmąsyk paskelbtas 2005 m. – T. A.] autoriai yra vyrai, ir tik 15% moterys. Tuo metu tyrimai rodo, kad 2/3 diaristų yra moterys. Moterys rašo, vyrai publikuoja.“ (Lejeune, 2010, 140–141.)

¹²⁸ *Ten pat*, 278–279.

¹²⁹ Paweł Rodak, *Między zapisem a literaturą. Dziennik polskiego pisarza w XX wieku*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, 41. Tiesa, paskutinis sakinytis galėtų būti formuluojamas ir atvirkščiai – ne tik dienoraščio materialumas lemia jo pobūdį bei charakterį, bet ir pobūdis, ir charakteris veikia jo materialumą.

Kalbėti apie Baranausko Dienoraštį ir to meto diaristikos kontekstą sudėtinga, nes ši problema kol kas nesulaukė didesnio tyrinėtojų dėmesio. Labiau apertas tik XX a. lietuvių dienoraščių kontekstas¹³⁰, o XIX a. diaristikai skiriami atskiri straipsniai¹³¹. Bendresnę ir, regis, dar tik kuriamą jų panoramą galima pamatyti Lietuvos egodokumentinio paveldo interneto svetainėje¹³². Todėl šiuo metu Baranausko dienoraštį galima vadinti išskirtiniu – tai, regis, vienintelis publikuotas (tai daryta net trissyk) tokiu laiku rašytas valstietiškos kilmės jaunuolio dienoraštis.

Šioje disertacijoje Dienoraštis yra ne tik nagrinėjimo objektas, bet ir darbo priemonė – jo įrašai suteikia pagrindą *Ułamki...* bei *Wiersze* rašymo istorijai pasakoti.

Ułamki... Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne (LLTIR f. 1-575) saugomi *Ułamki moich / uczuć / czyli / okruszyny / żywiołów karmiących się w mojej / duszy w pobycie w Rossiejniach. / Tam i w Kownie złona wydobyte, / w gruby*

Antraštinis *Ułamki...* (LLTIR, f. 1-575) puslapis

¹³⁰ Žr. Rimantas Glinskis, *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

¹³¹ Viena paskutinių tokių publikacijų yra Redos Griškaitės beveik studijinės apimties straipsnis „Emilijos Beniovskytės–Vrublevskienės (Emilia z Beniowskich Wróblewska, 1830–10–05–1886–12–23) dienoraščiai (1850–08–05–1886–09)“, *Archivum Lithuanicum*, nr. 14, 2012. Taip pat reikėtų paminėti ir Vilmos Žaltauskaitės straipsnį „Luomo tapatybės ženklai Romos katalikų dvasininkų dienoraščiuose (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmieji dešimtmečiai)“ netrukus turėsiančioje pasirodyti knygoje *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*.

¹³² Žr. <http://legodoc.lt>

rym / spowite; i rodzicom ofiarowane – yra 48 nenumeruotų puslapių¹³³, 22 x 17,5 cm namų knyga (*silva rerum*). Iš kitų nagrinėsimų rankraščių ji išsiskiria savo nevienalytiškumu, kuris savo ruožtu reikalauja specifinio skaitymo. Tiesa, jo specifika išryškėja konkrečioje skaitymo situacijoje, todėl apie tai daugiau bus kalbama jau nagrinėjant minimą *silva rerum*.

Ulamki... – tai vaikų tėvui paruošta knyga. Iki šiol ji vadinta rankraštiniu Baranausko eilėraščių rinkinėliu¹³⁴, tačiau pastarasis aprašomojo pobūdžio apibūdinimas neatrodo tinkamas, kadangi tai nėra nei *vien tik* Antano Baranausko, nei *vien tik* eilių rinkinėlis – jis rengtas mažiausiai dviejų žmonių, dar čia esama ir kitų autorių kūriniių nuorašų, figūrų eskizų, portretas bei žemėlapių piešiniai. Be to, taip iš akių pametama šios *silva rerum* kultūrinė forma. Štai kaip Maria Zachara apibrėžia *silva rerum*:

[Jos] buvo rašomos jų savininkų asmeniniams arba nedidelio šeimyninio ar kaimynų rato poreikiams. Atsižvelgiant į knygos kūrėjo interesus, užsiėmimus ar poreikius, čia buvo įrašomi įvairiausi (taip pat ir literatūriniai) tekstai. [...] *Silva rerum* autoriai kaip priežastis, paskatinusias juos rašyti šias knygas, dažnai pateikdavo religines, visuomenines (nauda ateinančioms kartoms), taip pat ir asmenines priežastis (noras išgarsinti savo ar savo giminės vardą).¹³⁵

Tad *silva rerum* galime vadinti (1) už oficialiųjų institucijų ribų sukurtą rankraštinę knygą, (2) skirtą naudoti privačioje ar/ir artimiausioje aplinkoje, čia (3) sudėti tekstai pasižymi įvairumu bei nevienalytiškumu. Kaip matysime, *Ulamki...* išsitenka tokios apibrėžties ribose.

Dabar reikėtų trumpai aptarti bendresnius XIX a. rankraštines knygos kontekstus. Visų pirma pastebėtina, kad šiame šimtmetyje apie rankraštines knygas kalbėtina kaip apie atsirandančias ir funkcionuojančias privačioje aplinkoje ar apibrėžtame žmonių rate – institucijos tokių knygų

¹³³ Tiesa, *Raštuose* nurodoma, kad tai esąs „[...] 16-os nenumeruotų puslapių [...] sąsiuvinis“ (*Raštai I*, 391) – tokie nesutapimai atsiranda dėl skirtingai traktuojamo šaltinio. Apie tai smulkiau bus kalbama dėstymo dalyje.

¹³⁴ Žr. *Raštai I*, 391.

¹³⁵ Maria Zachara, „Silva Rerum“, in: *Słownik literatury staropolskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1998, 872–873.

neberengė. Matyt, tuo galima būtų aiškinti palyginti menką mokslininkų dėmesį šiam reiškiniui. Kaip netrukus bus matyti, knygotyrininkai rankraštinės knygos laikotarpio pabaigą žymi XVIII a., o pereidami į XIX a. paprastai imasi aptarinėti spaudinius¹³⁶.

Kalbant apie rankraštinės knygas XIX a., pirmiausiai minėtina amžiaus pradžioje dar gyvuojanti iš ATR paveldėta bajoriškosios raštijos tradicija, kurią aiškiausiai ir reprezentuoja *silva rerum* (nors *silvas* dažniausiai rašė bajorai, tačiau tai nebuvo tik bajorams būdinga praktika). Viena žinomiausių XIX a. Lietuvoje rašytų *silva rerum* yra Dionizo Poškos *Pszczółka w Baublu* (nusistovėjo nuomonė, kad išlikusi knyga – tik pirmasis dvitomės Poškos rankraštinės knygos tomas¹³⁷), taip pat minėtini ir Motiejaus Valančiaus *Namų užrašai*¹³⁸. Visgi XIX a. yra bajoriškosios raštijos tradicijos (kuri intensyviausiai reiškėsi XVII–XVIII a.) blėsmo laikas, nulemtas tiek plintančios bei pingančios spaudos, tiek nuosmukio, kurį po Respublikos padalijimo patiria šis luomas. Tai matyti ne tik iš mažtančio tokių knygų skaičiaus – pasikeitusį santykį rodo ir prasidėjęs senesniųjų *silva rerum* spausdinimas (pvz., 1836 m. išleidžiami ir išpopuliarėja XVII a. pabaigoje rašyti dabar jau klasikiniai Jano Chryzostomo Paseko *Pamiėtniki*). Beje, net blėstanti tradicija *atskirais* atvejais išsilaiko iki XIX a. pabaigos – čia galima paminėti Kajetano Kraševskio (Ignaco Kraševskio brolio) rašytą *Kronika domowa Silva rerum: wspomnienia i zapiski dzienne z lat 1830–1881*. Tačiau *silva rerum*, kaip minėta, nebuvo tik bajorų praktikuojamas raštijos žanras, be to, nykdamos tarp bajorų, tokios knygos išsilaiko kituose visuomenės sluoksniuose (pvz., vis raštingesniais

¹³⁶ Žr.: Aušra Navickienė, *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010; Vanda Stonienė, *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo (1864–1990)*, Vilnius: Versus aureus, 2006; ir kt.

¹³⁷ Žr.: Michał Brensztejn, *Dionizy Paszkiewicz, pisarz polsko-litewski na Żmudzi w pierwszej połowie XIX wieku*, Wilno, 1934, 27 (beje, Brensztejn pirmasis *Pszczółka w Baublu* identifikavo kaip *silva rerum*, tačiau šiame kontekste Poškos knyga išsamiau nenagrinėta); Vytautas Vanagas, *Dionizas Poška*, Vilnius: Pradai, 1994, 40; Paweł Bukowiec, *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej*, Kraków: Universitas, 2008, 104.

¹³⁸ „Namų užrašais“ pavadinta prieš dešimtmetį išleista knyga (Motiejus Valančius, *Namų užrašai*, Vilnius: Baltos lankos, 2003), kurioje sudėti rankraščiniai, spausdinti neskirti Valančiaus tekstai.

tampančių valstiečių) ir, įgydamos naujus pavidalus, tokius kaip iškarpu ar receptų knygos ir kt., išlieka iki dabartinių laikų (itin palankią terpę šiai kultūrinei formai egzistuoti suteikia internetas).

Tad rankraštinių knygų kultūra XIX a. laikėsi privačioje sferoje. Tačiau vis griežtėjanti cenzūra¹³⁹ bei amžiaus viduryje įsigalioję spaudos draudimai aktualizavo ir specifinį bei nedažną rankraštinės knygos tipą, kuri sąlyginai galima apibūdinti kaip neišspausdintą knygą. Tokį atvejį gerai iliustruoja Valerijono Ažukalnio veikalo *Rasztej Letuwiszki tikras runkas, Ižguldimey ir Siekioimey* likimas. Šios knygos rankraštį dėl posukiliminių spaudos apribojimų leista spausdinti tik kirilica. Autoriui nesutikus, cenzūros braukytas rankraštis su titulinio puslapiu, pratarmėmis, paginacija bei turiniu ėmė funkcionuoti jau kaip rankraštinė knyga, kurios atskiri tekstai per patį Ažukalnį plito kaip dainos, o knyga (ar atskiri jos tekstai) ne sykį¹⁴⁰ buvo ištiesai perrašyta. Taip knygos rankraštis virto rankraštine knyga.

Jeigu palygintume *Rasztej Letuwiszki tikras runkas...* bei Poškos knygą, matytume akivaizdžius jų organizacijos skirtumus. Pastaroji yra „įcentrinio“ pobūdžio – čia perrašomi ir kaupiami skirtingi, skirtingų autorių tekstai, kurie skiriami asmeniniam ar artimiausios aplinkos naudojimui (iš čia ir kyla bitelės, iš skirtingų vietų surenkančios tekstus ir sunešančios juos į vieną daiktą, metafora, kuri plėtojama knygos įvadiniame eilėraštyje „Pszczolka w Baublu – do czytelnika“¹⁴¹). Tuo metu Ažukalnio knyga yra „išcentrinio“ pobūdžio – čia esamus tekstus siekiama ne sukaupti, o paskleisti – tekstas

¹³⁹ Cenzūra visuomet skatino rankraštinės literatūros apytaką – kaip viena iš tokios apytakos suvešėjimo XVII–XVIII a. ATR priežasčių nurodoma bažnytinė cenzūra (žr. Luigi Marinelli, „O rękopiśmiennym i anonimowym charakterze poezji polskiego baroku: cenzura jako hipoteza konieczna“, in: *Staropolska kultura rękopisu*, Warszawa: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 1990).

¹⁴⁰ Ažukalnio teksto rengėjai fiksuoja bent tris išlikusius jo knygos nuorašus bei dar daugiau atskirų jo tekstų pluoštų nuorašų (žr. Valerijonas Ažukalnis, *Raštai lietuviški*, Vilnius: Vaga, 1968, 307–310.)

¹⁴¹ Dionizas Poška, *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, 80. Gali būti, kad bitelės metafora į Poškos tekstą atkeliauja iš seniau. Cicėnienė, rašydama apie rankraštinių knygų pabaigas, kuriose rašantieji išreiškia džiaugsmą baigtu darbu, pastebi: „Jau XVI a. pradžioje suskamba ir seni/nauji motyvai. Motiejus Dešimtasius panaudojo knygos sudarytojo ir bitės darbo palyginimą, žinomą nuo 1073 m. Sviatoslavo Izborniko laikų: *И якоже бчела собирает ꙗ всякого цвѣта в един сов и изливаєть маяд сладкоу*“ (Cicėnienė, 2011, 89).

struktūruojamas ir organizuojamas pagal spaudinio ir jo komunikacinės specifikos logiką. Poškos ir Ažukalnio knygos yra tarsi dviejuose poliuose – *Pszczółka w Baublu* tarpsta rankraštinų knygų kultūros erdvėje (tai netrukdo kai kuriuos čia esančius tekstus skelbti spaudoje), tuo metu kai *Raszej Letuwiszki tikras runkas...* siekia atsikratyti savo rankraštiškumo, pereiti į spaudinį, tačiau tam duris uždaro cenzūra¹⁴². Nepaisant priežasčių, lėmusių tekstų buvimą ar pasilikimą rankraščiais (čia galima prisiminti ne vieną taip ir neišleistą žodyną ar gramatiką), dažniausiai jie funkcionuoja kaip knygos. Kitaip tariant, privačioje sferoje skirtumą tarp knygos ir „ne knygos“ neretai lėmė ne tiek medžiaginiai, kiek funkciniai skirtumai.

Silva rerum – nėra tik ATR teritorijai būdingas reiškinys, tik kitose šalyse tokios knygos vadintos *commonplace books*, *les livres de raison*, *Hausbuch*, *notizie della famiglia*, *chatniaja kniga*¹⁴³ ir kt. Rogero Chartier manymu, toks rankraštinų knygų tipas buvo labiausiai išplitęs:

Išties, vyraujanti rankraštinės knygos forma yra registras (arba, kaip sako italai, *Libro zibaldone* – knyga-mišinys). Šiose, pačių skaitytojų perrašytose, vidutinio ar mažo formato knygose naudojami įvairūs kursyvo variantai bei nėra jokių papuošimų. Tai iš pažiūros netvarkingi įvairiausių tekstų rinkiniai, kuriuose rašoma proza ir eilės, maldos ir techniniai aprašymai, dokumentai ir išgalvotos istorijos. Šios kompiliacijos atsirasdavo už tradicinių rankraštines knygas gaminančių institucijų ribų, jos buvo kuriamos pasauliečių, kuriems kopijos gamyba buvo būtina parengiamoji skaitymo sąlyga. Būdingas tokių knygų požymis – visiškai nėra autorinės funkcijos. Tokiai knygai suteikia vientisumą tik tai tapatumas žmogaus, kuriam ji skirta, ir kuris ją paruošė savo rankomis.¹⁴⁴

Citatoje Chartier „knygų-mišinių“ vientisumą sieja su jas rašančiojo tapatybe. Tačiau *Ułamki...* yra ne asmens sau rašoma knyga, o kolektyvinis šeimos narių tekstas. Todėl šios, iš pažiūros padrikos, knygos

¹⁴² Nors Ažukalnis savo knygą ir orientavo į spaudą, tačiau jos pavadinime (raštai tikros rankos) dar jaučiamas rankraštinės kultūros fonas.

¹⁴³ Stanisław Roszak, *Archiwa sarmackiej pamięci. Funkcje i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2004, 12.

¹⁴⁴ Роже Шартъе, *Письменная культура и общество*, перевод: Ирина Стаф, Москва: Новое издательство, 2006, 68.

vienijantis veiksnys yra bendra šeimynos tapatybė, kuri formuoja rašymą ir yra jo formuojama. Tad šiai tapatybei priklausantys pasakojimai Baranauskų *silva rerum* yra ryškesni ir aiškiau artikuliuoti bei tekstualizuoti.

Rankraštinio teksto skaitymas ir rašymas XIX a. dar nėra apribotas privačia erdve. Tad, jeigu kalbame apie viešumo-privatumo skirtį, galima sakyti, kad spaudinys ir rankraštis anuomet buvo labai artimi. Šis artimumas lėmė palyginti intensyvią cirkuliaciją tarp rankraštinės ir spausdintinės sferos. Antai Poškos *silva rerum*, pildoma šeiminkui, šeimynai bei svečiams pasiskaityti kaip namų almanachas – *Pszczółka w Baublu* „Perspėjime“ (jį Poška adresuoja būsimiems knygos skaitytojams) rašoma: „Ši Knyga nėra Joks Originalus Veikalas – tik Rinkinys Gražių Ištraukų bei Minčių Surinktas iš Įvairių Autorių – Kurių *negalėdamas atsiminti*, stengiausi turėti Raštu ir turėti *pramogai ir pasiskaitymui* senatvėje.“¹⁴⁵ [kursyvas – T. A.] Taigi, ši *silva rerum* traktuojama kaip visiems prieinama *knyga*, implikuojanti to, kas užrašyta, aiškumą ir prieinamumą kitam skaitančiajam asmeniui, juolab kad ji rašoma mažiausiai 5 asmenų rankomis¹⁴⁶. *Pszczółka w Baublu* taip pat reprezentuoja (ir tuo pačiu metu organizuoja) tekstinę bendruomenę, kurioje šiuo atveju dalyvauja ne tik šeimynykščiai, bet ir, pavyzdžiui, Silvestras Valiūnas. Beje, *Pszczółka w Baublu* apibūdinama ne pagal jos autorystę, nors joje yra ir autorinių Poškos tekstų bei vertimų, tačiau pagal nuosavybę, priklausomybę kam nors, metaforiškai tariant, pagal asmens atmintį. Apskritai rankraštinė kultūra ne mažiau už autorių akcentuoja užrašiusįjį – tą, kuris (re)produkavo tekstą. Kaip pastebi McLuhanas: „Kad ir keista, bet būtent į vartojimą orientuotai kultūrai būdingas domėjimasis autoryste ir autentiškumu. Rankraštinė kultūra, kaip ‚pasidaryk pats‘ kultūra, buvo orientuota į gamintoją ir dėl to labiau rūpinosi kūrinio naudojimu nei jo šaltiniu.“¹⁴⁷ Tad galima sakyti, kad *Pszczółka w Baublu* parašė Poška ir jo aplinkos žmonės, bet nereiškia, kad jie yra tų tekstų autoriai. Beje, Poškos pateikiama argumentacija

¹⁴⁵ Poška, 1959, 257, vertimas koreguotas.

¹⁴⁶ Vanagas, 1994, 40–41.

¹⁴⁷ Мак–Люэн, 2004, 197.

– rašoma, nes negalima atsiminti, ne tik primena jau minėtą Sokrato išsakomą kritiką raštui, bet ir nurodo oralinį tekstų funkcionavimą – deklamacines praktikas¹⁴⁸.

Poškos pasergėjimas *Psczólka w Baublu* neskaityti kaip originalaus darbo rodo, kad toks knygos pobūdis jau ne visuomet yra savaimė suprantamas. Tačiau drauge pasergėjimas leidžia suprasti, kad rankraštinių knygų skaitymas nebuvo neįprasta veikla. Užuominoje apie rankraštines knygas Poška kalba apie autorinius veikalus, kuriuose, kaip Ažukalnio knygos atveju, įgyvendintas vienas svarbesnių autorinės funkcijos bruožų – knygos materiali forma sutampa su autoriaus sumanymu, atitinka vieną tikslingą formą¹⁴⁹, veikalo ir rankraščio ribos sutampa. Tačiau tarp rankraštinių knygų tokie tekstai yra reti, mat pastarąją funkciją aiškiausiai įtvirtino bei išgrynino spaudiniai. Ir Ažukalnio atveju toks išgryninimas įvyksta tik dėl to, kad jo veikalas ruoštas spaudai ir organizuotas pagal jos logiką.

Pastebėtina, kad kalbant apie rankraštines knygas, parašytas už tradicinių knygų leidusių institucijų ribų, neišvengiamai atsiranda nesklaidumų, mat, nesant aiškesnio reglamentavimo, rankraštinės tradicijos tekstų rinkinių apibūdinimas yra komplikuoatas ir priklausomas nuo dalinių sprendimų. Didžiausia painiava kyla, kai mėginama spaudos technologijų suformuluotas sąvokas pritaikyti rankraštiniams tekstams. Ši rankraščio bei spaudinio medijų sąveikos problema mūsų literatūrologijoje, regis, nėra tematizuojama, nors su ja nuolatos susiduriama. Dėl to tekstų nominacijos įvairuoja, o mokslininkai pasitelkia neutralėsius aprašomuosius, kultūrinės

¹⁴⁸ Galima manyti, kad būta dar vienos neįrištos Poškos *silva rerum* – tekstą, svyruojantį tarp knygos ir laiškų rinkinio: „O dėl tavo laiškų, gerbiamasis Bičiuli, tai juos ne tik sauguju, bet ir kaip atminimą Sveiko bičiulystės iki mirties saugosiu, net ir po mirties įpėdiniams paliksiu. Visi Tavo laiškai, drauge su laiškais kitų bičiulių, mokytų literatų, su kuriais turėjau laimės susirašinėti, mano bibliotekėlėje, *tam tyčia gražiai padirbtoje trijų knygų pavidalo skrynuteje* yra pagarbiai sudėti ir taip saugojami, kaip bajorystės patentai [...]“ [kursyvas – T. A.], (Poška, 1959, 469.) Taigi laiškai ne tik renkami, bet ir saugomi bibliotekoje sykiu su knygomis, knygų pavidalo skrynelėje. Pastaroji rodo ne tik tai, kad ateinančioms kartoms palikti planuojami laiškai suvokiami kaip galintys būti knyga, bet ir tai, kaip įsivaizduota, kas gi knyga yra. Tiesa, knygos–dėžutės nebuvo didelė retenybė – dalis albumų buvo ne knygelės, o paskirų kortelių pavidalo. Pastarosios kaip tik ir laikytos tokiose dėžėlose.

¹⁴⁹ Žr. Шартье, 2006, 67–71.

rankraščio formos neatliepiančius įvardijimus. Tad, tarkim, vietoj „knyga“, rašoma: „rinkinys“, „rinkinėlis“, „pluoštas“ ir pan. Antai *Pszczółka w Baublu* vienur vadinama rankraščių rinkiniu¹⁵⁰, kitur rankraštine knyga¹⁵¹; Ažukalnio veikalas *Rasztej Letuwiszki tikras runkas, Ižguldimey ir Siekioimey* tiek eilėraščių rinkiniu¹⁵², tiek eilėraščių rinkinio rankraščiu¹⁵³; Baranausko eilių seksternas *Wiersze* vadinamas lenkiškųjų eiliavimų rankraštiniu rinkiniu¹⁵⁴ ir t. t. Paminėti atvejai nėra išskirtiniai – jie liudija bendresnį tokių tekstų nominacijų sumišimą.

Ulamki... kaip Baranauskų *silva rerum* specifinė tuo, kad atsiranda ne bajorų ar miestiečių, o valstiečių aplinkoje. Šią knygą galima matyti šalia kitų, valstiečių rečiau ar dažniau praktikuotų rankraštinių tekstų formų, tokių kaip rankraštiniai dainynai. Jurga Sadauskienė aprašo daugiausiai miestiečių turėtus tokius dainynus – pasak mokslininkės, LLTI tautosakos rankraštyne yra apie 80 XIX a. datuojamų rinkinių¹⁵⁵. Tokių rinkinių vadinimas dainynais lemtas mokslininkės tyrimo perspektyvos, kuriai pakitus šie tekstai gali tapti eilėraščių rinkiniais ir pan. XIX a. kaimo bendruomenėje užrašymas neretai buvo teksto saugojimo forma, o į apyvartą patekdavo ir buvo „realizuojamas“ jau oralinėje sferoje. Šie rinkiniai yra folklorinės ir literatūrinės tradicijos susikirtimo vieta, ir, kaip pastebi Sadauskienė, šis reiškinys „tirtinas kaip atskira reikšminga tradicija, veikusi ir individualiosios poezijos raidą, ir vėlyvojo folkloro kaitą“.¹⁵⁶ Šalia šių dainynų galima matyti ir tokią valstietiškosios raštijos formą kaip kolekcijos¹⁵⁷. Šitų raštijos formų aiškiai atskirti nepavyktų, galima būtų manyti, kad tai net ne atskiros formos, o atskiri tos pačios formos

¹⁵⁰ Poška, 1959, 7.

¹⁵¹ Vanagas, 1994, 40.

¹⁵² Juozas Girdzijauskas, „Laiko skola“, in: Ažukalnis, 1968, 6.

¹⁵³ Ažukalnis, 1968, 307.

¹⁵⁴ *Raštai I*, 391.

¹⁵⁵ Jurga Sadauskienė, *Didaktinės lietuvių dainos. Poetinių tradicijų sandūra XIX – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 65.

¹⁵⁶ *Ten pat*, 65.

¹⁵⁷ Šį terminą savo straipsnyje pasiūlė, reiškinį aprašė (bei jo ir *silva rerum* skirtumus nurodė) lenkų mokslininkas Roch Sulima straipsnyje „Między oralnością a piśmiennością. Strategia kolekcjonera a ludowa kultura rękopisu (XIX–XX wiek)“, in: *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, 1997, nr. 1.

etapai. Tačiau dabar į tokio pobūdžio svarstymus nebus leidžiamasi, svarbiau yra pažymėti, kad šitos rankraštinės formos tarpsta oralinės ir rašto sferų persiliejimų vietose,

Jono Baranausko rankraštinės knygos (LLTIR, f. 1-604) viršeliai

tad joms būdinga mišri – ir sakininė, ir rašytinė – komunikacija. Janusz Maciejewski *silva rerum* netgi yra aprašęs kaip bajoriškojo folkloro dalį¹⁵⁸.

Jau minėta, kad *Ulamki...* – vaikų tėvui paruošta knyga. Ji neatsiranda tuščioje vietoje – Baranauskų namuose jau iki tol turėjo būti rankraštinių tekstų. Bent taip galima spręsti iš Dienoraščio įrašo, datuojamo 1853 m. kovo 20 d. (*Ulamki...* bus įteikta dar tik po dvejų metų): „20 Piątek – również – i przepisuję wiersze do Ojcowskiego seksternika –“¹⁵⁹. Taigi tekstai, parašyti už namų ribų, į tekstinę bendruomenę įtraukiami juos perrašant centrinei Baranauskų šeimynos figūrai – tėvui. Todėl *Ulamki...* įteikimą tėvui galima vadinti nusistovėjusios tvarkos patvirtinimu¹⁶⁰.

Taigi namuose būta ne vieno rankraštinių tekstų pluošto. Be *Ulamki...* ir tik ką minėto seksterno, veikiausiai buvo bent viena, tačiau

¹⁵⁸ Žr. Janusz Maciejewski, *Obszary i konteksty literatury*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1998.

¹⁵⁹ *Raštai VII/1*, 18. „20 – taip pat – ir nurašinėju eiles į tėvo seksterną –“ (*Ten pat*, 264).

¹⁶⁰ Atrodo, kad eilių rinkinėlį savo tėvui vardo dienos proga buvo įteikęs ir artimas Baranausko bendražygis Klemensas Kairys (apie jį daugiau bus kalbama paskutinėse disertacijos dalyse). Bent taip spręsti siūlo jo eilėraščio „Pasvejkinimas dienoj Warduwiu Tiewo – ir Užgimimo Wieszpaties Jezuso, del Brung. Gimditoju 1856 m. 24 d. Gruodžio meniesio.“ paskutinės dvi eilutės: „Do atklok isztykiel sawo pirsztejs loksztu, / E rasi puspiedi žodžiu – nor jau bloksztu.“ (*Varpai*, 1944, nr. 2, 67) Tiesa, tėvui įteiktas rinkinėlis (jei jis buvo) neišliko. Šio ir dar vieno Kairio eilėraščio („Ing skejtitoju“) autografą (galbūt, minėto rinkinėlio fragmentą) tarp Ažukalnio rankraščių aptiko ir *Varpuose* (1944, nr. 2) paskelbė Vaelovas Biržiška. Mokslininkas kūrinių Kairiui priskyrė pirmiausiai pagal Kairio monogramą (ji matoma žemiau pateiktame rinkinėlio *Zbiorek* antraštinio puslapio fragmente). Gali būti, kad Kairio autografus Ažukalnis gavo iš su juo bendravusio Baranausko.

neišlikusi tėvui priklausanti *silva rerum*. Taip galima spręsti iš LLTIR saugomo Mykolo Biržiškos daryto oracijos nuorašo, po kuriuo užrašoma pastaba: „Anykščiai Okmergės pav. pas Baronus vyskupo giminę – iš tėvo¹⁶¹ Jono užrašų knygos apie astrologijos ir ūkės dalykus lenkiškai rašytos 1836 m., bet tosios oracijos lietuviškai rašytos rodos jo ranka.“¹⁶² Kaip minėta, šios knygos neliko, tačiau tikėtina, kad būtent jos viršeliai vėliau tapo savotišku aplanku, kuriame į LLTIR pateko dalis Baranausko korespondencijos, su kuria jie šiuo metu ir saugomi. Kad tai Jonui Baranauskui priklausiusios knygos viršeliai, galima spręsti pagal proveniencijas. Tarp lotyniškų, lietuviškų bei lenkiškų inskripcijų esama ir savotiško kolofono – keturių eilučių lietuviškos maldos, po kuria yra lenkiškas įrašas: „Jan Baranowski własciciel tey Księgi 1833 podpisano Własną ręką“¹⁶³.

Rašymo istorijos požiūriu *Ulamki...* yra mažiausiai informatyvus iš nagrinėsimų šaltinių, mat čia esantys Antano Baranausko eilėraščiai perrašomi vienu kartu. Tačiau ši *silva rerum* yra kolektyvinis kūrinys, kuris išryškina rankraštinių tekstų komunikacijai būdingą bendruomeniškumą (ne tik adresato, bet ir adresatų) ir leidžia parodyti skirtingas Antano Baranausko tekstų funkcionavimo erdves bei motyvus.

¹⁶¹ Rankraštyje neaišku, ar šis žodis buvo taisytas, ar – nubrauktas.

¹⁶² LLTIR, f. 1–620.

¹⁶³ LLTIR, f. 1–604. Tiesa, Biržiška oracijos nuoraše nurodo ne 1833 m., o 1836 m. datą, tad arba jis prieš save turėjo kitą knygą, arba suklydo rašydamas.

Seksternas. LLTIR (f. 1–572) saugomas Baranausko eilėraščių rinkinys *Wiersze* – didžiausias Baranausko tekstų šaltinis. Šiame 20,5 x 17 cm formato, 166 puslapių (iš jų prirašyti 161 psl.) sąsiuvinyje yra 81 eilėraštis (du iš jų lietuviški). *Wiersze* čia bus vadinamas seksternu. Dėl pastarojo lietuvių kalbos žodynuose nesančio žodžio reikėtų išsamiau pasiaiškinti, juolab kad būta ginčų dėl jo vartosenos.

Pats Baranauskas seksternu vadino ne tik *Wiersze*, bet ir *Ulamki...*¹⁶⁴. Tiesa, abu šie rankraščiai yra lenkiški ir, Pauliaus Subačiaus manymu, nevertėtų iš lenkiško *sekstern* ar *seksternik* (jie vartojami sinonimiškai) daryti lietuvių kalboje nesančio *seksterno*. Recenzuodamas pirmąjį Baranausko *Raštų* tomą, mokslininkas kritikavo tokią žodžio vartoseną:

Pamokomu vertimo konfūzu laikytume eilėraščio pavadinimo „Do seksternika wierszow“ perteikimą „Eilių seksternui“ [...] Žodžio *seksternas* [...] nėra jokiam lietuviškame

¹⁶⁴ *Wiersze* seksternu pavadinami eilėraščiu „Do seksternika wierszow“; *Ulamki...* atveju, tokia nominacija suteikiama Dienoraštyje: „30. Sroda – Piszę wiersze swoje ostatnie sporządziwszy seksternik pod tytułem *okruszyny żywiołów karmiących się w mojej duszy w pobycie w Rossiejnach. Tam i w Kowne złona wydobyte, w gruby rym spowite i rodzicom ofiarowane.*“ (*Raštai VII/1*, 73. „30. Trečiadienis - Savo paskutiniąsias eiles rašau į paruoštą seksterną, pavadintą „Mano jausmų nuolaužos, arba Raseiniuose mano sielą slėgusių gaivalų trupiniai, ten ir Kaune iš gelmių iškelti ir tėvams paskirti“ (*Ten pat*, 300)). Tiesa, čia kalbama tik apie Antano Baranausko ruošą Baranauskų *silva rerum* dalį.

Klemenso Kairio eilių sąsiuvinio (pradėto rašyti 1857 m.) *Zbiorek Rymów i Poezji* (LLTIR, f. 1-577) antraštinio puslapio fragmentas. Po pavadinimu – anksčiau minėta monograma

žodyne ar žinyne, o ir lenkiški *sekstern* bei *seks-ternik* mažai vartoti, dabartiniuose žodynuose nebe- nurodomi makaroniniai archaizmai. Pirmasis reiškia retą popieriaus lakšto lankstymo būdą į šešias dalis – *in sexto*, o išvestine reikšme – iš taip sulankstyto lakšto padarytą 12 puslapių sąsiuvinėlį. Lotyniška žodžio šaknis tapo pagrindu „transliteracijai“ į lietuvių kalbą, nors geriau būtų tikę rašyti: *sąsiuvinėlis*, *lankas* (žinomas laikraščio pavadinimas *Literatūros lankai*), *pluoštelis* ar pan.¹⁶⁵

Pirmasis seksterno Wiersze (LLTIR, f. 1-572) puslapis. Po pavadinimu – įžanginis eilėraštis

Taigi, kritikuodamas žodžio *seksternik* vertimą, Subačius siūlo bent tris alternatyvius variantus. Iš jų labiausiai abejotinas atrodo *pluoštelis* – taip nepavadinsi nei vieno iš anksčiau minėtų Baranausko rankraščių. To padaryti neleidžia siūlai, kuriais susiūti lapai. Susiuvimas panaikina šiam žodžiui taip svarbią paskirumo semą. *Lankas* taip pat neatrodo tinkamas, nes tai yra jau nusistovėjęs techninis terminas, reiškiantis *spaudos produkcijos* matavimo vienetą.¹⁶⁶ Visgi siūlas, tapęs argumentu atmesti *pluoštą*, tuo pat metu yra ir

¹⁶⁵ Subačius, 2010, 196.

¹⁶⁶ *Knygotyra. Enciklopedinis žodynas*, Vilnius: Alma littera, 1997, 212 (toliau cituojant iš šio leidinio bus nurodomas knygos pavadinimas ir puslapio numeris). Lietuvių kalbos žodynuose žodis „lankas“ taip pat siejamas su spaudos technologijomis ir jo reikšmė čia nurodoma kaip „šešiolika puslapių spausdinto teksto“ (pvz., žr. *Lietuvių kalbos žodynas*, t. VII, Vilnius: Mintis, 1966, 127). Taigi čia susiduriame ne tik su jau nusistovėjusia žodžio vartosena, bet ir gana griežta jo reikšme – tai 16, o ne 12 ar pan. psl. Ne tokia technine reikšme žodis „lankas“, „lankai“ vartotas žemininkų aplinkoje, bet tiek „Literatūros lankai“, tiek, pavyzdžiui, Juozo Kėkšto knyga *Ramybė man* (Juozas Kėkštas, *Ramybė man*, Gabija, 1951) su paantrašte „Poezijos lankas“ yra ne tik spaudos produktai, bet ir kryptingai į ją orientuojasi.

argumentas priimti žodį *sąsiuvinėlis* (nors deminutyvinė priesaga ne visai tiksliai kalbant apie 166 puslapių *Wiersze*). Šitas žodis atrodo tinkamas, mat juo akcentuojama materialinė rankraščio forma – tai yra kodekso forma sudėti ir susiūti lapai. Tokiai vartosenai neprieštarautų nei *Wiersze*, nei *Ułamki...* forma – pastarojoje Baranauskas seksternu pavadina tai, kas vėliau sudarys tik dalį knygos, bet toks atvejis nepažeidžia sąsiuvinio apibrėžimo.

Tačiau žodis *sąsiuvinis* (jeigu naudosimės formalia formos ir turinio priešprieša) yra nepakankamas, mat nurodo *tik* materialią formą ir tokiu būdu „praleidžia“ galimą sąsiuvinio turinį. Todėl žodis seksternas atrodo tinkamesnis – kaip rodo žodynai, jis žymi ne tik tam tikru būdu sulankstyta popieriaus lapą, sąsiuvinį, bet ir neįrištą knygą¹⁶⁷. Taigi, tai ne tik materialioji forma, t. y. iš tam tikru būdu sulankstyto popieriaus susiūtas sąsiuvinis, bet ir tam tikras – nors ir neapibrėžtas – turinys¹⁶⁸. Be to, šis žodis jau yra įsipynęs į rankraštinę kultūrą bei išlaiko jos daugialypę semantiką. Kadangi privačių rankraštinių knygų ruošimas nėra toks technologizuotas kaip spaudinių, tai ir šios srities terminai yra gana laisvi, todėl čia sąsiuvinis (materialioji plotmė) tuo pat metu gali būti ir knyga (turinio plotmė)¹⁶⁹. Juk tiek *Wiersze*, tiek *Ułamki...* nėra tiesiog sąsiuviniai – tai ne atsitiktinė, o tikslinga ir numatyta forma, seksternai susiuvami iš anksto numatytam tikslui, o prireikus gali būti

¹⁶⁷ Žr. *Słownik języka polskiego*, t. VI, Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego. W drukarni „Gazety Handlowej“, Szpitalna, 10, 1915, 59; *Słownik języka polskiego*, t. XVIII, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1966, 124. Beje, žodynuose nurodoma, kad *sekstern* pirmiausiai reiškia šešis kartus sulankytą popieriaus lapą. Taip sulankščius lapą gaunami 64 lapai (128 puslapiai) vadinamuoju *sexagesimo-quarto* formatu. Tai labai nedideli – maždaug 7,6x5 cm – lapai, o iš jų susiūta knygelė lengvai tilptų delne. Galbūt žodį *sekstern* galima sieti su kitu formatu – *sexto decimo*. Pastarasis gaunamas lapą sulankus keturis kartus ir taip sudarant jau ne 64, o 16 lapų (32 puslapius). Tokio formato knygelės dažnai kaip tik ir buvo naudojamos asmeniniams užrašams (žr. Beal, 2009, 377). Kad ir su koku formatu sietume *seksternik* kilmę, galime matyti, kad jo nuoroda į formatą sykiu nurodo ir į privatų užrašų pobūdį.

¹⁶⁸ Formos ir turinio skirtis čia sąlyginė, ja naudojamosi norint parodyti skirtumą tarp sąsiuvinio (kurį dabar suprantame kaip (už)pildyti skirtą, taigi jau suformuotą erdvę) ir tam tikrų rankraštinės literatūros (taigi to, kas jau parašyta) formų, kurios dažniausiai pasirodo sąsiuvininiuose.

¹⁶⁹ Pvz.: Mykolas Biržiška, rašydamas apie Antano Klemento rankraštinius tekstus, vartoja dvigubą nominaciją: „Kiekviena kniņa (rankos raštų sąsiuvinis) turi 1000 puslapių, kitaip paskaičius – 20.000 eilučių.“ (Biržiška, 1910, 3.) Tuo metu spaudinys negalėtų būti tuo pat metu ir sąsiuvinis, ir knyga, mat pirmojo apimtis gali būti nuo 4 iki 32 psl., antrojo – nuo 48 lapų. (žr. *Knygotyra. Enciklopedinis žodynas*, 324.)

papildomi popieriaus lapais (šia prasme, seksternas yra artimesnis ne sąsiuviniai, o bylai). Tad iš seksterno ir laukiama daugiau nei iš sąsiuvinio – tikimasi, kad jo forma galės būti saugos būdas, gebėsiantis užtikrinti vardo tvermę laike:

Jeśli kto mię wspomnie będąc winien tobie
Bo me dni jak majskie kwiaty prędko zwioną
Życie moje minie Imie moje zginie
Szczęśliwy, kto w swoich poezjach słynie
O! seksternie luby o! seksternie miły
Bodajby tve kartki nigdy nie pogniły...¹⁷⁰

Seksterną su sąsiuviniau sieja ir tai, kad jie glaudžiai susiję su mokymo(si) aplinka, tačiau, priešingai nei dabar, seksternas nebūdavo užmirštamasis perėjus į kitą klasę ar išklausius kursą. Tai galime matyti ir iš Klemenso Kairio bylos, kurioje saugomi jo konfiskuoti popieriai¹⁷¹. Nors Kairys suimamas 1863 m., t. y. praėjus dvejiems metams po studijų Peterburgo dvasinėje akademijoje, didžiąją dalį jo bylos sudaro seksternai iš studijų laikų. Tad tai buvo ne tik mokymosi priemonės. Jie veikiausiai funkcionavo panašiai kaip ir persirašytosios knygos, tik šiuo atveju užsirašoma sekant ne tik raštą, bet ir balsą. Tokie seksternai yra artimi rankraštiniams knygoms bei išlaiko sąryšį su viduramžių studijų procesais, kuomet studentams diktuojamų paskaitų užrašai virsdavo rankraštiniams knygoms: „Metodas ‚la dictee‘ (dictamen, diktavimo) viduramžių mokyklose, be abejo, turėjo savo tikslą – aiškaus rašytinio teksto

¹⁷⁰ *Raštai I*, 39. „Jei kas mane atmins, tai tik dėl tavęs / Nes mano dienos kaip gegužės gėlės greit nuvys / Gyvenimas praeis ir Vardas mano pražus / Laimingas, kas savo eilėmis garsus / O! Seksterne mielas o! seksterne mylimas / Duokdie, kad puslapiai tavo niekad nesudulėtų...“ (*Raštai I*, 423, vertimas koreguotas). Čia taip pat galima paminėti ir įvadinio *Wiersze* eilėraščio epigrafą: „Ten, który umiera bez żadnej sławy, umiera cały / *Fr. Karpiński*.“ (*Ten pat*, 1) – „Kas numiršta be jokios šlovės, numiršta visas“.

¹⁷¹ Byla saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA) f. 378, ap. 220, b. 200.

sukūrimą, kuris tiktų ne tik naudotis vietoje, bet ir kitam žmogui, o pasitaikius progai – ir parduoti.¹⁷²

Nors žodžio „seksternas“ lietuvių kalbos žodynuose neužtiksimė, jis visgi vartojamas 1956 m. išleistoje dvikalbėje knygoje, kurioje publikuojami mokinio Bernardo Gedimino daryti Adomo Mickevičiaus Kaune dėstytų dalykų užrašai¹⁷³. Tiesa, knygos rengėją Vladą Abramavičių, matyt, trikdė žodžio „seksternas“ ar jo atitikmens nebuvimas lietuvių kalboje, todėl vietoj lenkiškame knygos pavadinime esančio „sekstern“, rašoma „dalykai“. Kad šis žodis sunkiai „prasikala“ į lietuvių kalbą, galima matyti ir iš to, kad įvadiniamė šios knygos straipsnyje pirmąsyk jis rašomas kabutėse, taip savotiškai legalizuojant jo vartoseną. Tačiau kalbant apie rankraštinius tekstus, panašūs trikdžiai beveik neišvengiami, mat lietuvių kalboje esama mažai žodžių, leidžiančių specifiukuoti rankraštinius tekstus¹⁷⁴, o ir esantieji dažniausiai persidengę su spaudiniais susijusiomis konotacijomis. Pavyzdžiui tai, ką Abramavičius pavadiną štambuchais¹⁷⁵ (ši žodį perimdamas iš lenkų kalbos, į kurią jis, savo ruožtu, pateko iš vokiečių), lietuviškai vadinama *atmintimis*, *atminčių albumais* arba tiesiog *albumais* ar *albumėliais*. Tačiau lietuviška leksika fiksuoja jau paskutiniuosius šio žanro gyvavimo etapus, kai jis stingsta ir konvencionalizuojasi. Lietuviškas žodis „neatsimena“, kad tai vėlyvaisiais viduramžiais¹⁷⁶ tarp studentų susiformavęs rankraštinės literatūros tipas, kuris

¹⁷² Istvan Hajnal, *L'Enseignement de l'écriture aux universités médiévales*, Budapest: Academia Scientiarum Hungarica Budapestini, 1959, 68. Cituojama iš: Мак–Люэн, 2004, 145.

¹⁷³ *Adomo Mickevičiaus Kauno mokykloje dėstyti dalykai 1819–1821. Seksterny wykładów kowieńskich Adama Mickiewicza 1819–1821*, paruošė: Vladas Abramavičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956 (toliau cituojant iš šio leidinio bus nurodomas knygos pavadinimas ir puslapio numeris).

¹⁷⁴ Tokios leksikos nesusiformavimą lietuvių kalboje galima mėginti aiškinti tuo, kad nebuvo jai atsirasti reikalingos pirmiausiai lietuviškai rašančios ir skaitančios bendruomenės, kurioje tokie rankraštiniai tekstai funkcionuotų. Sąlygos tam atsiranda tik antrojoje XIX a. pusėje, tačiau tai jau buvo laikas, kai rankraštinė sfera buvo atsitraukusi į pakraščius.

¹⁷⁵ *Adomo Mickevičiaus Kauno mokykloje dėstyti dalykai 1819–1821. Seksterny wykładów kowieńskich Adama Mickiewicza 1819–1821*, 5.

¹⁷⁶ Nors aiškesnes apibrėžtis šis tipas ir įgijo vėlyvaisiais viduramžiais, jo ištakos kartais žymimos XI–XII a. sandūra. Trumpą šio žanro ir jo transformacijų istoriją yra pateikusi Dorota Simonides straipsnyje „Między literaturą a folklorem“ (in: *Kultura, literatura, folklor*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1988).

ATR teritorijoje savo atgimimą išgyveno XIX a. pradžioje¹⁷⁷. Tad tenka arba skolintis tokius žodžius kaip seksternas, arba kurti neologizmus, nes esami leksiniai ištekliai „neatsimena“ šių formų.

Wiersze, kaip poetinių tekstų rinkinys, buvo dalis senesnio ir didesnio reiškinių:

Vėliau, XIX a. būta praktikos vesti eilių sąsiuvinius, juose įrašant rimuotus kūrinus, kuriuos vėliau kopijuodavo kiti eilių mėgėjai – tokiu būdu kai kurie kūriniai būdavo paskleidžiami nemenku tiražu. Kiekvienas savą rinkinį komponavo pagal nuosavą skonį. Šitaip veikdami jie apsiimdavo tiek autorius, tiek skaitytojo vaidmenis. Šalia žinomų poetų kūrinių įrašinėti draugų ar nuosavi eilėraščiai. Buvo tai europinis paprotys, žinotas, pavyzdžiui, ir Vokietijoje, tačiau mūsų krašte, kur cenzūros spaudimas lenkakalbei kūrybai buvo ypač stiprus, toks nurašinėjimas įgijo ypatingos reikšmės.¹⁷⁸

Prie tokių sąsiuvinų galima priskirti ir Kairio *Zbiorek Rymów i Poezycj*, kurio antraštinio puslapio dalies nuotrauka pateikta anksčiau. Šiame sąsiuvinyje rasime įrašytus paties Kairio, Baranausko, taip pat ir Mickevičiaus eilėraščius. Tokie sąsiuviniai žinoti ne tik XIX a. Pavyzdžiui, Anglijoje jie vadinti *verse miscellany*, anot Peterio Bealo, čia jie klestėjo XVI–XVII a., ir kiek mažesniu mastu – XVIII–XIX a.¹⁷⁹ Beje, būtent pagal tai, kad tokiuose sąsiuvinuose nurašomi vien tik poetiniai kūriniai, juos Bealas atskiria nuo *silva rerum* pobūdžio knygų. Atskirai svarstyti tokių poetinių sąsiuvinų ir antologijų ryšiai, tačiau tam dėmesio čia nebus skiriama.

Wiersze nėra tipinis eilių rinkinys. Čia surinkti tik autoriniai tekstai, kuriuos Baranauskas ilgą laiką kruopščiai pasirašinėja. Taigi, tai ne įcentrinio

¹⁷⁷ „Kaip iš vardynų [*imionników* – tai vienas iš albumų sinonimų] sukurti ilgesingai kvepiančius sodus, kaip sukurti išgyvenimų ir atminčių lobyną, to pirmiausiai išmoko vilniečiai filaretai. Lietuvoje albumai išplito anksčiausiai. Reikia tik įsivaizduoti, kad toks albumas, kaip ponios Liudwikos Kastrowickos, lyg dangus buvo nusėtas visomis Vilniaus žvaigždėmis; Korsakų, Puttkamerių, Domejkų ir Chodźkų pilnatis turėjo kiekviena įžymesnė Lietuvos ponija.“ (Stanysław Wasylewski, *Sztambuch – skarbnica romantyzmu*, Nakładem A. Altenberga i J. Mortkowicza Lwów H. Altenberg – Warszawa Tow. Wydawnicze, druk. Narodowa w Krakowie, 1922, 12).

¹⁷⁸ Janusz Dunin, *Pismo zmienia świat. Czytanie, lektura, czytelnictwo*, Warszawa–Łódź: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998, 86.

¹⁷⁹ Beal, 2009, 429.

pobūdžio rinkinys. Jis – prisiminus „Pszczółka w Baublu – do czytelnika“ – funkcionuoja ne kaip savotiškas atminties „pratęsimas“, tekstų kaupykla ar „sandėlis“, o, pratęsiant gyvenamosios erdvės paralelę, kaip „svetainė“.

Šiame darbe *Wiersze*, kaip didžiausiam Baranausko kūrybinių šaltinių, bus skiriama daugiausiai dėmesio. Seksternas, priešingai nei *Ułamki...*, rašytas ilgą laiką, dėl to jame galima matyti atskiras rašymo sekas bei etapus. Be to, *Wiersze* skirtas viešumai – tai reprezentacinis, nuolat papildomas jauno raštininko padėjėjo, o vėliau ir klieriko eilių rinkinys, kuris drauge buvo jo savirealizacijos vieta bei socialinio poeto prestižo kaupimo priemonė. Nagrinėjant *Wiersze* bus siekiama ne vien išryškinti rašymo sekas, bet ir kreipti dėmesį į eilėraščius, kuriuose vienaip ar kitaip nagrinėjama rašymo bei buvimo poetu problemika.

2. Dienoraštis – rašymas kaip savistaba

2.1. Meditacijos

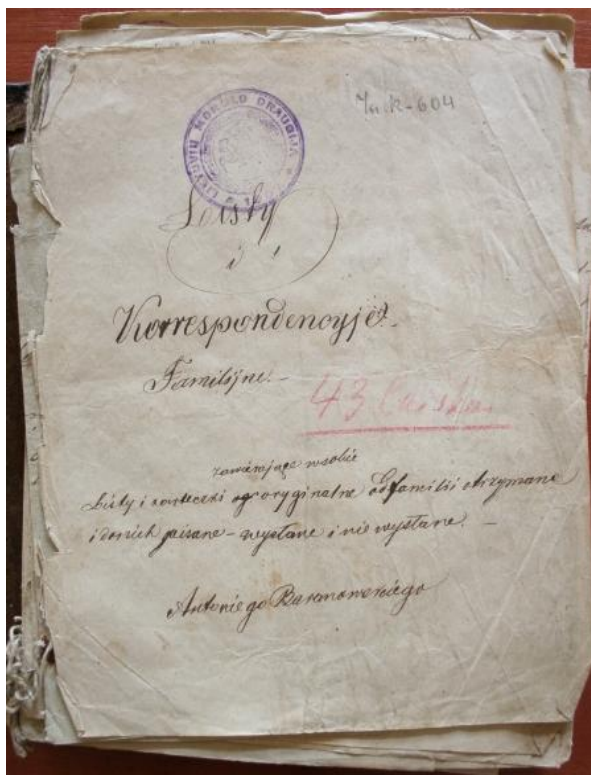
Teorinėje šios disertacijos dalyje, remiantis Philippe'u Lejeune'u, dienoraštis pristatytas kaip specifinės praktikos pėdsakas, o ne galutinio produkto kūrimo padarinys. Tad, jeigu norime suprasti Dienoraštį, pirmiausia mums reikia suprasti, kaip susiformuoja ši praktika, ir koku modeliu remiantis ji vykdoma. Tai reiškia, kad reikia įdėmiai išnagrinėti Dienoraščio pradžią. Tačiau čia iškyla keblumų, mat šio kūrinio interpretavimo tradicija siūlo du pradžios variantus. Interpretavimo tradicija čia vadinama Dienoraščio, kurio pats autorius publikuoti neketino, leidimus. Pastarųjų ruošimas yra interpretacinė (ir neretai labai intensyvi) procedūra, savotiškas vertimas, kurio metu vienetinis ir nepakartojamas rankraštis subendrinamas tiek, kad tampa „prieinamas“ esamoms leidybinėms technologijoms bei adresato pasirengimui.

Šiuo metu yra pasirodę trys Dienoraščio leidimai¹⁸⁰. Visus juos rengė vienas ir tas pats asmuo – ilgametė ir svarbiausia Baranausko tekstų tyrinėtoja Regina Mikšytė. Todėl, regis, turėtų užtekti pasiremti paskutiniu juo tyrinėtojos pateikiamu variantu. Tačiau Mikšytė neargumentuoja, kaip ir kodėl kinta Dienoraščio pradžios interpretacija. Todėl šį pokytį reikia išsiaiškinti iš naujo. Argumentacijos stoka ir interpretacijų susikirtimai suteikia ne tik akstiną, bet ir galimybę kur kas išsamiau nagrinėti Dienoraščio pradžią. Toks nagrinėjimas šiame darbe reikalingas ne dėl to, kad būtų pateiktas „teisingas“ variantas, o dėl to, kad jis leidžia aiškiau suprasti tiek Baranausko tekstą, tiek dienoraščio žanro konvencijas. Kitaip tariant, teksto redakcijos nagrinėjimas sudaro galimybes aiškinti tiek leidžiamąjį kūrinį, tiek jo rašymo sekas. Nors svarstymai apie Dienoraščio pradžią ir iškyla nagrinėjant atskirus jo leidimus, tai nereiškia, kad liekama tekstologijos lauke. Čia nuo leidimų problemikos išryškavimo judama link rašymo istorijos.

¹⁸⁰ Antanas Baranauskas, *Raštai II*, Vilnius: Vaga, 1970; Antanas Baranauskas, *Dienoraštis*, Vilnius: Baltos lankos, 1996; Antanas Baranauskas, *Raštai VII/1*, Vilnius: Baltos lankos, 2003.

Pradžia ir pradžios.

Kaip minėta, iki šiol Dienoraštis publikuotas trisysyk. Pirmojoje publikacijoje, pasirodžiusioje 1970 m., Dienoraščio korpusą sudaro 3 knygelės, rašytos 1853, 1854, 1855–1856 metais Rumšiškėse, Kaune, Vainute, Raseiniuose, Sedoje ir Skuode. Taigi Dienoraštis čia pradėdamas nuo 1853 m. knygelės. Kiek kitaip atrodo antroji ir trečioji publikacijos – jose atsiranda Dienoraštį pradėdantis atskiras

Antraštinis laiškų rinkinio puslapis (LLTIR, f. 1-604)

dvilapis ir nurodoma, kad „Baranausko Dienoraštis pradėdamas aštuonioliktojo gimtadienio meditacijomis.“¹⁸¹ Tačiau šis apsisprendimas išsamiau neargumentuojamas. Tiesa, paskutiniame leidime patikslinama: „Baranausko 1853 metų Dienoraščiui priklauso dar du lapai, antrašte *Uwaga: 1853 roku Stycznia 4 dnia.*¹⁸² Šios gimtadienio meditacijos laikytinos Dienoraščio įžanga.“¹⁸³

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šis dvilapis nėra naujai atrasta medžiaga – ligi tol jis buvo publikuotas kartu su laiškais tėvams. Pokytį lemia jo perdislokavimas, taigi tai aiškus teksto leidėjo interpretacinis judesys, po kurio *Uwaga* (taip toliau bus vadinamas šis dvilapis) iš laiško tėvams tampa Dienoraščio pradžia.

Iš tiesų meditacija nėra nei laiškas, nei tėvams rašytas tekstas. Tarp Baranausko epistolografijos *Uwaga* atsiduria veikiausiai dėl to, kad 1970 m.

¹⁸¹ Regina Mikšytė, „Antano Baranausko Dienoraštis“, in: Antanas Baranauskas, *Dienoraštis*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, 87; Regina Mikšytė, „Antano Baranausko Dienoraštis ir laiškai“, in: *Raštai VII/1*, xi.

¹⁸² „Apmąstymas. 1853 metų sausio 4 diena“.

¹⁸³ *Raštai VII/1*, 255.

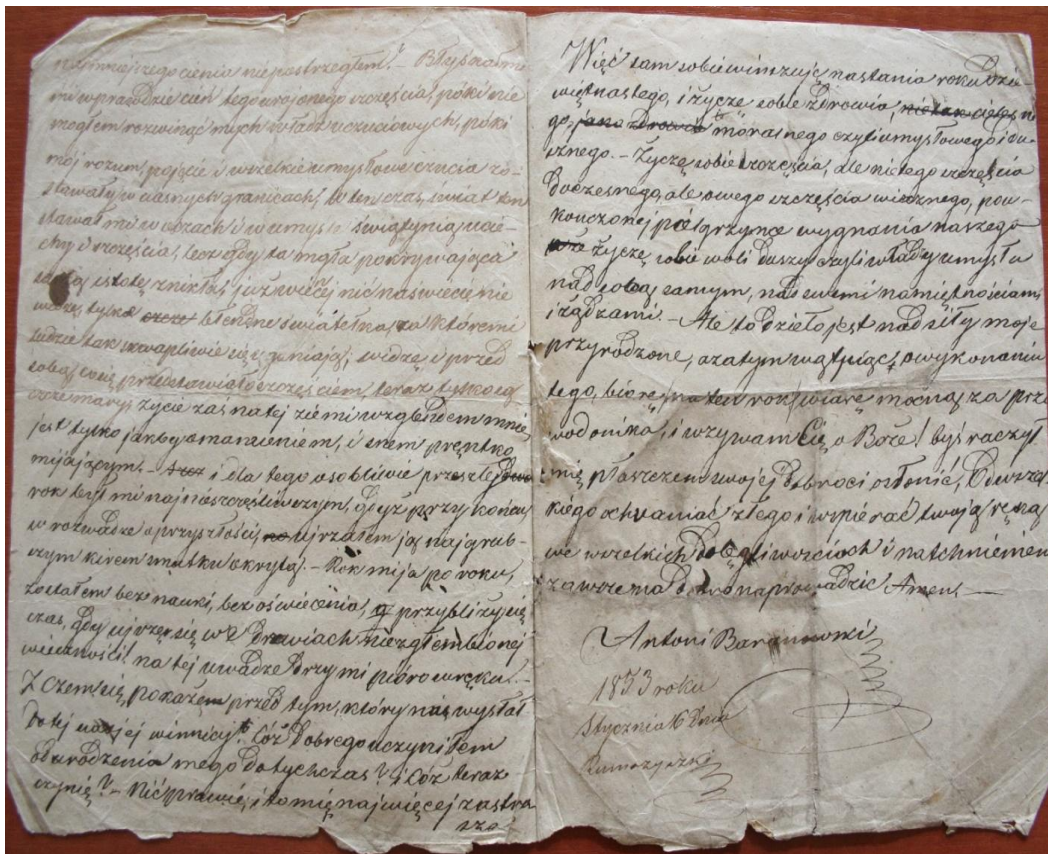
leidime stengtasi laikytis nuostatos išsaugoti rankraščių pluoštų vientisumą (dėl to atskirai, nekeičiant tekstų tvarkos, yra pateikiamas rankraštinis Baranausko eilėraščių rinkinys *Wiersze*, taip pat stengiamasi pateikti ir *Ulamki...*, iš jo neskelbiant tik *Wiersze* esančių eilėraščių). Tad tarp laiškų tėvams *Uwaga* atsiranda dėl to, kad ji kartu su įvairiais laiškais įsiūta savotiškame laiškų rinkinyje, kurį Baranauskas pavadino *Listy / i / Korrespondencyje. – / Familijne. – / zawierające w sobie / Listy i karteczki oryginalne od familii otrzymane / i do nich pisane – wysłane i nie wysłane. – / Antoniego Baranowskiego*¹⁸⁴. Šio laiškų rinkinio kontekste *Uwaga* atrodo išskirtinė – reinkinyje nėra nei vieno į ją panašaus teksto. Tad dabar reikėtų atidžiau

¹⁸⁴ LLTIR, f. 1–604. „Laiškai ir šeimyninė korespondencija. Originalūs laiškai ir kortelės iš šeimos gauti ir jai rašyti – išsiųsti ir neišsiųsti. Antano Baranausko“. Dabar sunku tiksliai pasakyti, kiek laiškų sudarė pastarąjį rinkinį: nors pora iš jo išplyšusių tekstų yra saugomi kartu su susiūtaisiais, tai dar nereiškia, kad nebuvo daugiau išplyšusių ir pasimetusių lapų. Laiškų susiuvimo eilės tvarką dabar galima nuspėti pagal numeraciją mėlynu pieštuku, kuri veikiausiai atlikta tekstams patekus į Lietuvos mokslo draugiją. Pagal šią numeraciją *Listy i Korrespondencyje Familijne...* sudaro 11 tekstų: 1) 1851 m. tėvo laiškas, rašytas nenurodyto mėnesio 28 d. (tikėtina, kad tai buvo spalio, mat laiško viršuje yra pastaba – „получано 2-ого ноября“; 2) *Uwaga*; 3) Vainute tėvams rašyto laiško juodraštis, datuojamas 1853 m. spalio mėnesiu; 4) Vainute tėvams rašyto laiško juodraštis, datuojamas 1853 m. lapkričio 21 d.; 5) Antanui Baranauskui tėvo rašytas laiškas su brolio Jono priedu – laiške pažymėta: „otrzymano 28. Grudnia 1853 roku – Wojnuta“; 6) tą pačią dieną rašyto atsakymo į pastarąjį laišką juodraštis; 7) tėvo rašytas laiškas, rašymo data – „1854 Liutego 12 dnia Onikszy“; 8) Vainute 1854 m. tėvams rašytas laiškas su Baranausko pastaba „Niewysłany“; 9) laiško tėvams juodraštis su pastaba: „Wysłany 22 maja“; 10) 1854 m. tėvams rašytas laiškas su pastaba: „Niewysłany“; 11) Dar vienas neišsiųstas laiškas, rašytas tikriausiai 1854 m. viduryje. Taigi rinkinyje apimami beveik trejų metų tekstai, rašyti nuo 1851 m. rudens iki maždaug 1854 m. vidurio. Sprendžiant pagal rinkinio pavadinimą, jame minimus neišsiųstus laiškus, tikėtina, kad tekstai susiūti vienu metu, gal net tais pačiais 1854 m. Rinkinio antraštinio puslapio apipavidalinimas toks pats kaip ir eilių rinkinio *Wiersze*, pradedamo rašyti 1853 m. vasarą.

Dabar išsamiau laiškų rinkinys nagrinėjamas nebus (tai bus aktualu kituose skyriuose), šiuo metu svarbu tai, kad *Uwaga* įrišta Dienoraščio pildymui jau išibėgėjus, t. y. praėjus maždaug pusantrų metų nuo jo rašymo pradžios. Tad, grįžtant prie Mikšytės interpretacijos, galima sakyti, kad chronologiniu požiūriu ji nėra klaidinga. Ir pats *Listy i Korrespondencyje Familijne...* atrodo kaip mėginimas sukaupti į viena privačius tekstus, dabar sakytume – egodokumentus. Tad *Uwaga* yra svarbus, išsaugotinas tekstas, tačiau dėl Dienoraščio knygelės ir dvilapio formatų skirtumų šie tekstai negalėjo būti (jeigu apie tai galvota) sujungti į vieną rankraštį. O štai į *Listy i Korrespondencyje Familijne...* susiūti tekstai rašyti skirtingiausių formatų lapuose – dėl formatų skirtumų rinkinyje naudotas specifinis lapų susiuvimo būdas. Kaip minėjau, ir šiame rinkinyje (kuris laiškų rinkiniu vadinamas tik sąlyginai dėl jame dominuojančių tekstų žanro) matomas *Uwaga* atskirumas.

įsižiūrėti į gimtadienio meditaciją ir pamėginti aiškintis, ar čia aptariamas dvilapis gali būti Dienoraščio pradžia¹⁸⁵.

Uwaga yra keturių ištiesai prirašytų puslapių dvilapis. Tai yra dviejų dalių tekstas – pirmoji apima 1–3 puslapius ir baigiama parašu su data; antrajai lieka 4-asis puslapis, tik šįsyk nėra nei antraštės, nei datos, nei parašo. Kadangi pirmoji dalis rašyta dviejų spalvų rašalu, o antraštėje ir parašo vietoje nurodytos datos skiriasi, manytina, kad dvilapis užpildomas per tris kartus. Turinio

Uwaga (LLTIR, f. 1-604) – antras ir trečias puslapis. Ties antrojo puslapio viduriu rudas rašalas keičiamas juodu. Trečiojo puslapio pabaigoje – Baranausko parašas ir data

atžvilgiu šį tekstą galima apibūdinti kaip savo gyvenimo ir dabartinės situacijos apmąstymus ar, kaip siūlo *Raštų* rengėjai, meditacijas. Tiesa, *Raštuose* abi *Uwaga* dalys vadinamos gimtadienio meditacijomis, tačiau su šiuo iniciaciniu

¹⁸⁵ Pastebėtina, kad atvirkštinio varianto – *Uwagos* negalimybės tapti Dienoraščio pradžia – nesvarstau. Tokį variantą pagrįsti būtų paprasta – užtektų nuostatos, kad meditacija priklauso aplankui *Listy i Korrespondencyje Familijne...* arba kad Dienoraštis prasideda tik tuomet, kai pradamas rašyti dienoraštis, o ne kokie nors jam artimi svarstymai. Tačiau tokia pozicija neatrodo produktyvi, nes užveria kelią rašymo istorijai ir atskirų tekstų ryšiams nagrinėti.

momentu susijusi tik pirmoji, todėl šiame darbe rašant „gimtadienio meditacija“ omenyje bus turima tik pirmoji dvilapio teksto dalis.

Tad kaip šis atskiras, dviejų spalvų rašalu prirašytas sąsiuvinio dvilapis gali tapti Dienoraščio įžanga, kai visas likęs tekstas rašomas ne atskiruose lapuose, o knygelėse? Visų pirma reikėtų pasakyti, kad *Uwaga* nėra rašoma kaip dienoraštis. Tačiau dėl savo žanrinio neapibrėžtumo šis kūrinys linkęs gravituoti link aiškesnę žanrinę tapatybę turinčių tekstų – artimiausias toks kūrinys yra Dienoraštis. Galima netgi sakyti, kad *Uwaga* yra Dienoraščio „avantekstas“, t. y. tai tekstas, esantis dar iki Dienoraščio ir galintis aiškinti pastarojo atsiradimą. Žinoma, šis terminas vartojamas tik sąlygiškai, nes Dienoraštis iš genetinės kritikos perspektyvos nevadintinas tekstu, kadangi pats kūrinys autoriaus ne tik kad nebuvo ruoštas publikuoti, bet tam ir nebuvo skirtas. Šitaip vėl atsiremiamė į rankraštinei sferai būdingą neapibrėžtumą. *Uwaga* yra Dienoraščio „avantekstas“, tačiau abu tekstai priklauso rankraštinei sferai, todėl jų sąsaja yra ne vertikalaus, o horizontalaus pobūdžio. Kitaip tariant, dvilapis akivaizdžiai susijęs su Dienoraščiu, šios sąsajos negalima ignoruoti, vadinasi, ji turi būti realizuota, o tai gali būti įvykdoma ne *pajungus* vieną tekstą kitam, o juos *sujungus*. Tokiu būdu tampa įmanoma *Uwaga* kaip Dienoraščio pradžios galimybė.

Galvojant apie žanrinę *Uwaga* tapatybę, tenka kreiptis į krikščioniškojo, o tiksliau – katalikiškojo religingumo tradiciją, į jai priklausančius tekstus, skirtus tikinčiųjų dvasinei savistabai ugdyti. Štai, pavyzdžiui, Juozapo Bukotos parengtoje *Knigiale apraszanti broctwa* trečiosios dalies antraštinis puslapis skelbia: „Dalis trecia knigieles kurioje meditacyies arba myslijimay apey dayktus pri iszganima prigulencius ant koznos dienos par mienesi ira iszdality“¹⁸⁶. Dėstomojoje dalyje šios meditacijos arba mislyjimai vadinami „Uwoga“. Tiesa, šioje knygoje „uwogos“ nesiejamos su rašymu. Nežinia, ar tokią praktiką sau atranda pats Baranauskas, ar perima ją iš kitų

¹⁸⁶ *Knigiale apraszanti broctwa Pamoksła krikscioniszka po wardu Families Szwentos tay ira Jezusa Mazutele, Marios P. ir Jozupa S. essanti wysu pirmiausey bažnicioy katedralnoy Žemayciu biskupistes metusy 1630. uždieta, o potam kitoms bažnicioms pazwalita...*, Wilniuy: drukarnie J.K. Milistos Akademios, 1773, 101.

tekstų. Kadangi tai – meditacija, užrašytas tekstas skaitytinas ne kaip galutinis produktas, o kaip mąstymo proceso pėdsakas. Tai kūrinys, kuriame rašymas ne juda link galutinio tikslo (čia tokio nėra), o yra susitelkimo ir mąstymo priemonė – jis eksteriorizuoja vidujybę ir suteikia jai sintaksinio bei naratyvinio rišlumo ir grafinio akivaizdumo. Taigi meditacijoje raštas medijuoja vidujybę, ją išryškina ir įkūnija. Todėl čia svarbi tampa savistabos galimybė, kuri vėliau bus realizuojama Dienoraščio projektu. Žinoma, tam būtina pasitikėti, kad „rašto šviesoje“ „atspindys“ yra adekvatus „atspindimajam“. Savistaba čia reikalinga tam, kad sukurtų ne smalsią, bet kontroliuojančią „akį“ (kontrolės taisyklės bus vėliau užrašytos pirmojoje Dienoraščio knygelėje). Tai galima matyti iš šio pirmosios meditacijos pabaigos fragmento: „[...] zyczę sobie woli duszy czyli władzy umysłu nad sobą samym, nad swemi namiętnościami i żądzami.“¹⁸⁷

Kad *Uwaga* atsiranda ne kaip užrašymas, o kaip simultaniško mąstymo ir rašymo proceso pasekmė, aiškiai matyti iš štai šio fragmento:

Rok mija po roku, zostałem bez nauki, bez oświecienia, przybliży się czas, gdy ujrzę się we drzwiach niezgłębionej wieczności! *na tej uwadze drzy mi pióro w rękę. Z czym się pokażę przed tym, który mię wysłał do tej swojej winnicy?* [kursyvas – T. A.]¹⁸⁸

Sukrečianti mintis permuša rašymą. Taip gali atsitikti tuomet, kai mąstoma ir rašoma vienu metu. Ši citata priklauso pirmajai meditacijos daliai ir žymi lūžinį jos momentą, prasidedantį klausimu: „Su kuo pasirodysiu Tam, kuris išsiuntė mane į savąjį vynuogyną?“ Į šį klausimą netiesiogiai atsakinėjama ir antrojoje meditacijos dalyje, todėl atrodo, kad tai yra vienas stipriausių dvilapio tekstus siejančių elementų.

Galima sakyti, kad šis klausimas yra aiškiau suformuluota mąstymą permušusioji mintis. Baranauskui pats klausimas neturėtų būti pirmiena, tačiau

¹⁸⁷ *Raštai VII/1*, 6. „[...] linkiu sau sielos laisvės, arba kad protas valdytų pats save, savo aistras ir geidulius“ (*Ten pat*, 256–257).

¹⁸⁸ *Raštai VII/1*, 5–6. „Eina metai po metų, aš likau be mokslo, be apšvietos, artėja laikas, kai išvysiu save neaprėpiamos amžinybės angoje! Apie tai *pagalvojus virpa man plunksna rankoje...* Su kuo pasirodysiu Tam, kuris išsiuntė mane į savąjį vynuogyną?“ [kursyvas – T. A.] (*Ten pat*, 256).

čia tenka kalbėti apie specifinį jo išgyvenimą, kurio sukeltas sukrėtimas, kaip matysime vėliau, tampa akstinu (kad ir ne visai sėkmingu) keisti savo gyvenimą. Dabar yra svarbu tai, kad sukrėtimas išgyvenamas ir apmąstomas rašant, o taip pat ir tai, kad šie apmąstymai veda prie Dienoraščio projekto užuomazgų, apie kurias netrukus bus kalbama.

Būtina pasiaiškinti – kiek tokio pobūdžio tekstas kaip *Uwaga* turi panašumų su dienoraščio žanru? Atrodo, kad Baranausko atveju bendrumų esama nemažai. Visų pirma susiduriame su rašomosiomis meditacijomis, antra – meditacija suponuoja savistabą, atidumą savo vidiniam gyvenimui. Be to, meditacijos siūlomos ne kaip atsitiktinė, o kaip reguliari praktika – trečiosios *Knigiale apraszanti broctwa* dalies antraštiniame puslapyje „uwogos“ suskirstytos ant „koznos dienos par mienesi“. Tad krikščioniškos meditacijos praktika numato laike ištęstą rašymą ir savistabą – šių elementų dažnai užtenka dienoraščiui pradėti. Kaip matysime vėliau, iš religinių meditacijų besiformuojantis Dienoraštis turės specifinę struktūrą, kuri atsiranda iš meditacijų, kaip vidinio gyvenimo discipliną palaikančių praktikų. Siekis palaikyti discipliną aiškiausiai matyti Dienoraščio pradžioje surašytose taisyklėse – savotiškoje vidinio ir bendruomeninio gyvenimo reguloje. Tad, kiek užbėgant už akių, galima sakyti, kad Dienoraštis yra formalizuotas ir laike ištęstas *Uwaga* plėtojimas.

Galvojant apie *Uwaga* galimybę būti Dienoraščio pradžia, kyla klausimas, kaip tokie tekstai (dienoraščiai) pradedami? Rašant bent kiek ilgesnį dienoraštį, jį reikia suvokti kaip projektą. Visgi tai nereiškia, kad dienoraščio rašymas turi prasidėti nuo projekto – jis gali būti atrandamas jau pradėjus rašyti. Šiuo aspektu *Uwaga* retrospektyviai bei labai atsargiai galima vadinti dienoraščiu be projekto. Pastarojo dar nesama, tačiau meditacija jau yra atskira – jai turi būti išplėstas dvilapis. Šis atskyrimo veiksmas rodo, kad *Uwaga* suvokiama kaip kažkas atskira ir neturinčio su kuo sutapti – nėra teksto, šalia kurio galima būtų jį rašyti, reikia pradėti iš naujo. Negalėtume manyti, kad ligi tol nebūta panašių apmąstymų, – veikiau nebūta poreikio juos rašyti ar, tiksliau – apmąstyti raštu.

Darsyk grįžkime prie Lejeune'o formuluoto dienoraščio apibrėžimo:

Dienoraštį sudaro s e r i j a pėdsakų. Jis įtvirtina intenciją žymėti laiką atskirų susijusių vienetų seka. Kai yra vienas įrašas, jis turi kitą funkciją: ne lydėti praeinantį laiką, o pagauti jį tuo momentu, kuomet jis yra kieno nors pradžia. Pavienis pėdsakas – tai veikia „memorialas“: Blaise'as Pascalis pasižymėjo tik vieną savo gyvenimo momentą – *metanoia*, kurį pirmadienį, lapkričio 23 d., 1654 m. užrašė tai ant popieriaus lapo su data, kurį įsisiuvo apsiausto pamušalan ir nešiojo iki mirties. Tuo tarpu dienoraščio atsiradimas sietinas su ilgesniu laikotarpiu. Įrašų „serija“ neturi būti nei kasdienė, nei reguliari. Dienoraštis – tai laiko tinklo mezgimas, tinklo didesnėmis ar mažesnėmis akimis.¹⁸⁹

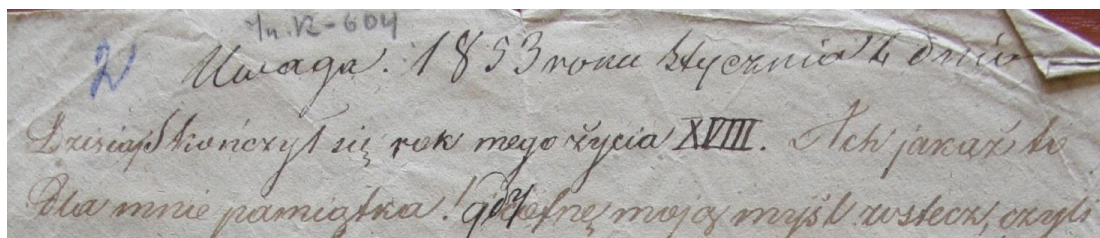
Taigi ir *Uwaga* galima pavadinti tokio tinklo užuomazga. Užuomazga mezginiu virsta realizuojant projektą. Kad pastarojo (dar) nematyti, rodo tai, kad yra *tik* dvilapis. Antra vertus, pats dvilapio buvimas jau suponuoja, kad kažkas *jau* yra. Ir šis neapibrėžtas „kažkas“ jau tame pačiame dvilapyje pradeda įgyti projekto apybrėžas po to, kai užbaigiama pirmoji meditacijos dalis, pasirašoma ir nurodoma data. Antraštėje žymima sausio 4 diena, po tekstu nurodoma – sausio 6 d. Skirtingi rašymo laikai ne slepiami kūrinio vientisumo labui, o priešingai – eksponuojami. Paprastai datuodamas eilėrašį Baranauskas nurodo eilėraščio užrašymo datą, o vėlesni taisymai neatspindimi. *Uwaga* atveju yra kitaip – tekstas, susijęs su savęs, savo situacijos apmąstymu, iškelia ir rašymo veiksmo laikiškumą ir situaciškumą. Ir šis eksponavimas, demonstruodamas rašymo laikiškumą, pradeda struktūruoti tekstą. Tai išryškina antroji dvilapio dalis – *Uwaga* tarsi ir užbaigta, galime atskirti antraštės nurodomą pradžią, parašo išryškintą pabaigą, tačiau ši pabaiga, *Uwagos* vienatimumas, peržengiamas ir paneigiamas kitu įrašu. Antrasis dvilapio tekstas deformuoja (jeigu į tai žiūrėsime ne dvilapio, o Dienoraščio kontekste, vietoj „deformuoja“ galima rašyti „transformuoja“) pirmąją meditaciją, nes meditacija pratęsiama ir taip pasirodo kaip priklausanti ne sau pačiai, o didesnio kūrinio daliai.

¹⁸⁹ Lejeune, 2010, 38.

Antrasis įrašas – tai jau pakartotinio rašymo veiksmas. Turint omenyje dienoraščio žanrines konvencijas, tai svarbu, kadangi jos rašančiajam kaip tik ir duoda rašymo ritmą, kurio idealus, bet neprivalomas modelis – viena diena, vienas įrašas. Ritmo, kaip vientisumą ir formalią laiko struktūrą atliepiančio tąsumo, buvimas yra būtinas. Antrosios meditacijos atsiradimas reiškia tęstinumo atsiradimą – svarbu ir tai, kad ji pasirodo tame pačiame atskirtame dvilapyje. Antroji *Uwaga* dalis jau priklausoma nuo pirmosios, ji nepradedama nuo nulio (erdvės paieškos, lapo išplėšimo, skaitymo kodo pateikimo etc.) – tai jau yra padaryta ir įsteigta. Dabar jau užtenka pasinaudoti įsteigtąja tvarka ir rašyti *ten pat, taip pat*.

Pirmoji meditacija išsitenka lygiai trijuose dvilapio puslapiuose, antroji užima visą ketvirtąjį. Taigi dviem įrašais išbaigiama visa erdvė – toks palyginti simetriškas dalių išsidėstymas bei parašo ir datos nebuvimas po antruoju įrašu gali kelti įtarimą, kad šis dvilapis buvo ne vienintelis. Tačiau tokiu atveju jis veikiausiai irgi būtų įrištas sykiu su kitais laiškais. Svarbu, kad po meditacijų užrašymo prieinama apsisprendimo situacija, kurioje nutariama „persodinti“ begimstantį projektą į naują erdvę. Tiesa, „persodinimas“ susijęs ne tik su erdviniu, bet ir su laikiniu aspektu – negalima pasakyti, koks laiko tarpas skiria antrąjį *Uwaga* įrašą, nuo pirmojo Dienoraščio knygelės įrašo, tačiau šis tarpas neturėtų būti didelis.

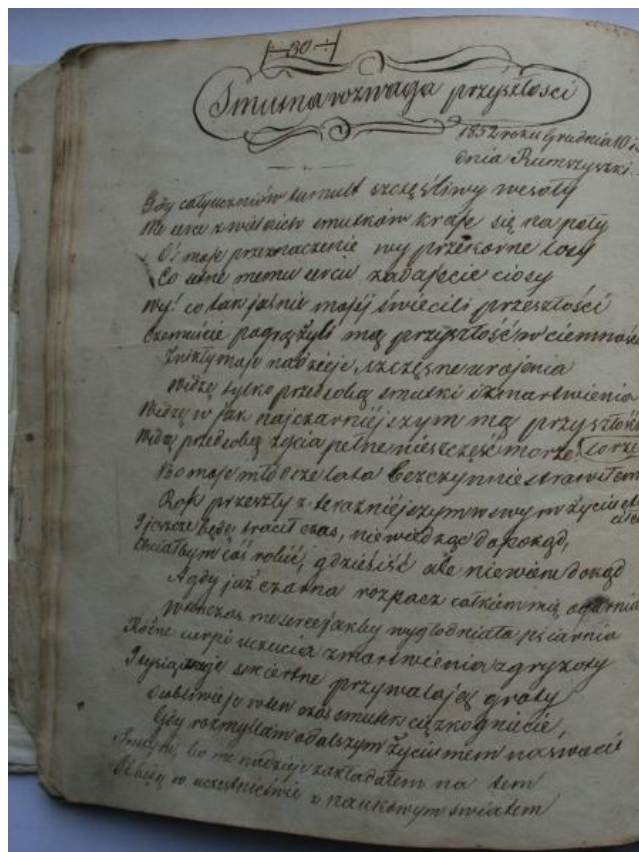
Tikėtina, kad pirmoji meditacija savo formą ir žanrą įgauna tik prirašius antrąją jos dalį. Pirmoji dalis rašoma rudu, antroji – juodu rašalu. Būtent tokiu rašalu užrašyta ir dvilapio antraštė: „Uwaga. 1853 Stycznia 24 dnia“.

***Uwaga* pavadinimas ir teksto pradžia rašomi skirtingu rašalu**

„**Smutna rozwaga przyszłości**“. *Uwaga* atsiradimas sietinas ne tik su 18-uoju gimtadieniu, bet ir su tuo laikotarpiu intensyviai apmąstoma savo

situacija. Tai matyti atkreipus dėmesį į eilių rinkinį *Wiersze*. Seksternas turi nemažai sąsajų su Dienoraščiu – tekstai iš pastarojo rankraščio kartais perkeliami į *Wiersze* ir atvirkščiai. Viena pirmųjų sąsajų išryškėja per eilėrašį „Smutna rozwaga przyszłości“, kuris datuojamas „1852 m. gruodžio 10 d. ir 30 d. / Rumšiškės“¹⁹⁰. Tiek *Uwaga*, tiek eilėraštis rašomi Rumšiškėse, tik antrasis yra ankstesnis – jis pradedamas

„Smutna rozwaga przyszłości“ (LLTIR, f. 1-572) pradžios fragmentas. Po pavadinimu – parašymo laikas ir vieta

bei pasikartojančių motyvų ir intonacijų persipynimas leidžia kalbėti apie juose reiškiamų jausenų artimumą.

Kaip matome, eilėraštis žymimas dviguba data, kuri turėtų rodyti ne laiko intervalą, kuriuo rašytas tekstas, o dvi atskiras rašymo dienas. Šis dvigubumas matomas ir eilėraščio struktūroje – tekstas po 28 eilutės perskiriamas į dvi temiškai skirtingas dalis. Aiškėja, kad „Smutna rozwaga przyszłości“ ir *Uwaga* sieja panašus parašymo laikas bei panaši struktūra, kuomet pirmoje dalyje dominuojančiam pesimizmui priešinamas tikėjimas antroje, vėliau prirašomoje dalyje. Šių dalių skirtumas ryškesnis eilėraštyje (meditacijoje jis matomas veikiau kaip perėjimas, o eilėse – kaip kontrastas), bet tai gali būti susiję su tarpu tarp atskirų dalių rašymo: „Smutna rozwaga przyszłości“ šis skirtumas yra 20 dienų, *Uwaga* – 2. Beje, tekstų sąsają netiesiogiai nurodo ir pats Baranauskas, pirmojoje meditacijoje rašydamas: „[...]

¹⁹⁰ *Raštai I*, 416.

i dlatego osobliwie przeszły rok był mi najnieszczęśliwszym, gdyż przy końcu, w rozwadze o przyszłości, ujrzałem ją najgrubszym kirem smutku okrytą¹⁹¹. Tad jei meditacijas laikome Dienoraščio pradžia, meditacijų pradžia galima matyti eilėraštyje „Smutna rozwaga przyszłości“.

Gerokai aiškesnės šių tekstų sąsajos matomos teminiame lygmenyje, tik viename jų daugiau apmąstoma praeitis, kitame – ateitis. Bet tai jau ne tiek teminis, kiek proporcijų skirtumas. Abiejuose tekstuose aprašoma niūroka situacija bei neaiškios, nežinomos ir todėl grėsmingos ateities perspektyva. Pastaroji priešinama su ankstesnėmis (bet apgaulingomis) svajonėmis (plg. „Smutna rozwaga przyszłości“: „Wy! co tak jaśnie mojej świecili przeszłości / Czemuście pogrążyli mą przyszłość w ciemności? / Znikły moje nadzieje, szczęsne urojenie / Widzę tylko przed sobą smutki i zmarwienia [...]“¹⁹²; Uwaga: „[...] czyliż mogę wierzyć w szczęście, którego w tylu latach życia mego najmniejszego cenia nie postrzegłem? – Błyskał mi w prawdzie cień tego urojonego szczęścia [...], lecz gdy ta mgła pokrywająca samą istotę znikła, już wiecej nic na świecie nie widzę, tylko błędne światelka, za którymi ludzie tak skwapliwie się uganiają, widzę i przed sobą, co się przedstawiało szczęściem, teraz tylko są czcze mary [...]“¹⁹³. Taigi abiem atvejais atsiduriama prieš tuštumą, nes ateities projekcijos netikros, o naujų neatrandama. Šis pasimetimas siejamas su atskyrimu nuo namiškių ir gimtinės bendruomenės. Tokioje situacijoje krepiamasi į tikrumo ir pastovumo šaltinį – Dievą. „Smutna rozwaga przyszłości“ antrąją dalį Dalia Čiočytė apibūdino kaip mąstomosios maldos pagrindu kuriamą originalią maldą¹⁹⁴. Panašu, kad tiek

¹⁹¹ *Raštai VII/1*, 5. „Ir todėl ypač praeitiei metai buvo man labai nelaimingi, nes jų pabaigoje, svarstydamas ateitį, išvydau ją dengiamą storiausio liūdesio šydo“ (*Ten pat*, 256).

¹⁹² *Raštai I*, 26. „Jūs, kurie taip aiškiai švietėt mano praeity, / Kodėl gi paskandinot ateitį tamsoj? / Išnyko mano viltys, laimingos svajonės, / Prieš save tik liūdesį ir rūpesčius matau. / Matau savo ateitį juodžiausių spalvų [...]“ (*Ten pat*, 416).

¹⁹³ *Raštai VII/1*, 5. „[...] tad ar galiu tikėti laime, kurios nė menkiausio šešėlio per tiek gyvenimo metų nepastebėjau? Spindėjo man iš tikrųjų tos tariamos laimės šešėlis [...], bet kai ta migla, dengianti pačią esmę, išnyko, jau daugiau nieko nematau pasaulyje, tiktai blyškius žiburėlius, kuriuos žmonės taip skubiai vejasi, regiu prieš save ir tai, kas pirma atrodė laimė, dabar tėra tušti sapnai [...]“ (*Ten pat* 256).

¹⁹⁴ Dalia Čiočytė, *Biblija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, 73.

eilėraščio, tiek *Uwaga* atvejais matome panašią, nuo žanro nepriklausančią tekstų komponavimo struktūrą, kuri veikiausiai perimama iš religines praktikas aprašančių tekstų („*Uzbęgis Myslijima, pabažnay fukalbiek Tiewe mu fu ir Sweyka Marya.*“¹⁹⁵). „Ankstyvoji Baranausko kūryba imituoja tradicinę religinės laikysenos struktūrą“¹⁹⁶ ir ši laikysena labiausiai ryškėja intensyviausiose situacijose, kaip tvirčiausias ir aiškiausias pasaulėžiūrinis karkasas.

Neužtenka vien konstatuoti glaudų „Smutna rozwaga przyszłosci“ ir meditacijų ryšį. Reikėtų pamėginti suprasti, kodėl Baranauskui reikia rašyti panašų tekstą, kuris iš dalies atkartoja tai, kas *jau* rašyta. Atsakymų gali būti įvairių, bet šiuo metu labiausiai rūpėtų tai, kad pakartojimas (kad ir koks sąlyginis jis būtų) pasirodo kaip žanrinė transformacija. Tai galima matyti ir kaip būdo kalbėti apie save paiešką.

Lenkų kalbos žinių stoka besiskundžiančiam Baranauskui eilėraščiai neturėjo būti parankus kasdienės savistabos būdas. Čia reikalinga kitokia pasakojimo(si) struktūra, kitaip tariant – dienoraštis. Tiesa, vėliau abu pasakojimo būdai bus derinami (eiliuotų užsklandų¹⁹⁷ ir eilėraščių fragmentų problema bus aptarta vėliau). Tad dienoraštyje gali būti papasakota tai, kas svarbu, bet pagal konvenciją ar medžiagos savybes negali pakliūti į eilėrašį – dienoraščio žanrinė struktūra tokį kalbėjimą ne tik legalizuoja, bet ir struktūruoja bei suteikia siužetą. Galima sakyti, kad dienoraštis negali būti nepasakodamas, o šiame pasakojime, jo „istorijoje“ svarbiau ne siužeto konkretumas, o pats pasakojimas, pasakojimo tąsumas, atliepiantis laiko

¹⁹⁵ *Knigiale apraszanti broctwa Pamoksla krikscioniszka po wardu Families Szwentos tay ira Jezusa Mazutele, Marios P. ir Jozupa S. essanti wysu pirmiausey bažnicioy katedralnoy Żemayciu biskupistes metusy 1630. użdieta, o potam kitoms bažnicioms pazwalita...*, Wilniuy: drukarnie J.K. Milistos Akademios, 1773, 103.

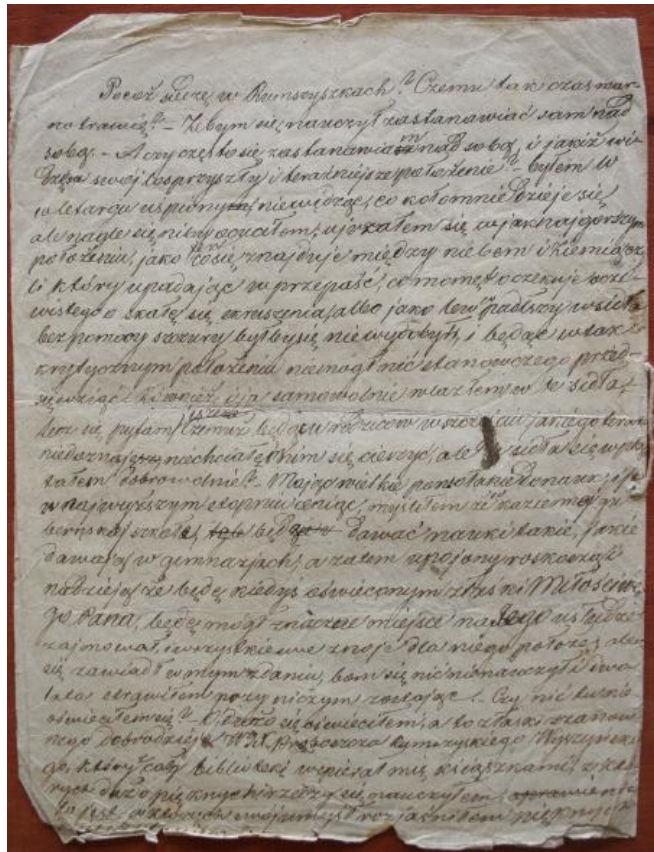
¹⁹⁶ Čiočytė, 1999, 72–73. Tiesa, žodis „imitacija“ citatoje gali kiek klaidinti, mat jis paprastai siejamas su mėgdžiojimu, antrumu. Tačiau Baranausko atveju kūryba tradicinę religinės laikysenos struktūrą ne tiek imituoja, kiek organiškai išplaukia iš jos. Ji – tokios laikysenos dalis.

¹⁹⁷ Beje, kaip netiesioginius ir, regis, anksčiausiai pasirodžiusius dienoraščio (tokio, kokį rašė Baranauskas) pradžios pėdsakus galima vadinti eilėraščius: „Wiosna“, „Lato“, „Jesien“ – tai eilėraščių tipas, kuris vėliau tampa eiliuotomis mėnesio užsklandomis Dienoraštyje. Kaip tik pradėjus jį rašyti, tokie gamtiniai–proginiai metų laikui ar mėnesiui skirti eilėraščiai išnyksta iš *Wiersze*.

tašumą. Šioje vietoje atsiranda sąlyčio su autobiografija galimybė, kuria Baranauskas vėliau pasinaudos.

Antroji meditacija. Nors antroji meditacija priklausoma nuo pirmosios, kuri sudaro artimiausią ir pagrindinį jos kontekstą, būtent ji aiškiausiai jungia dvilapį ir vėliau pradėtą rašyti Dienoraščio knygelę.

Pirmoje *Uwaga* dalyje pasirodžiusi savistabos bei savipratos pastanga atsikartoja ir antrojoje

Ketvirtasis *Uwaga* puslapis (LLTIR, f. 1-604) – antroji meditacija

meditacijoje: „Po coż siedzię w Rumszyszkach? Czemu tak czas marnotrawię?“¹⁹⁸ Ne tik klausimo atverta savistabos perspektyva rodo, kad meditacijos susijusios. Antrojoje dalyje esama nuorodos į pirmąją:

[...] byłem w w letargu uśpiony, nie widząc, co koło mnie dzieje się ale nagle się niby ocuciłem; ujrzałem się w jak najgorszym położeniu, jako ten co się znajduje między niebem i ziemią czyli który upadając w przepaść, co momęć oczekuje oczewistego o skałę się skruszenia, albo jako lew wpadłszy w sidła bez pomocy szczury byłby się nie wydobył, i będąc w tak krytycznym położeniu nie mógł nic stanowiczego przedsięwziąć.¹⁹⁹

Abi *Uwaga* dalis vienija neaiškumas – rašoma dar nežinant, kas rašoma, ir juo labiau – kas bus parašyta. Tai, kaip minėta, yra savotiška

¹⁹⁸ *Raštai VII/1*, 6. „Ko gi sėdžiu Rumšiškėse? Kodėl gi taip gaištu laiką?“ (*Ten pat*, 257).

¹⁹⁹ *Ten pat*, 6. „Buvau užmigęs letargu, nematydamas, kas aplinkui mane dedasi, bet staiga tarsi pakirdau ir išvydau save blogiausios būklės, tarsi tarp dangaus ir žemės, tai yra kaip tą, kuris krisdamas į bedugnę suvokia akimirksniu neišvengiamai ištišiąs į uolą arba kaip liūtą, kuris patekęs į spąstus, nebūtų ištrūkęs be pelės pagalbos ir atsidūręs tokioje beviltiškoje būklėje negalėjo ryžtingai veikti“ (*Ten pat*, 257).

mąstymo raštu forma – dėl to ir antroji meditacija pradedama nuo nežinojimo – nuo klausimo, kurio stumiamoji jėga yra galimybė pradėti rašyti dar nežinant *ką*, bet žinant *kad* rašyti. Panašiai atsitinka ir su pirmąja Dienoraščio knygele – antruoju jos įrašu, kuriame žinoma *ką* (medžiagos prasme), bet dar svyruojama *kas* tai – dienoraštis ar užrašai („2.7. – Stycznia – Sporządziłem niniéjszy [čia nurodomas knygelės ir joje esančio teksto erdviškumas bei vienietinis konkretumas – T. A.] dziennik czyli notatki *żandego nowego uczucia nie mialem* –²⁰⁰ [kursyvas – T. A.]). Trimis paskutiniaais citatos žodžiais pasirodo Dienoraščio programa – kokių būdu dienoraščio erdvė yra laidi raštui. Tiesa, ši rašymo programa pasirodo per užrašą, kad nėra *ką* užrašyti. Bet parašymas, kad nieko neįvyko, irgi svarbus – reikia parašyti, net jei nėra *ką*, užrašą provokuoja pati Dienoraščio struktūra.

2.2. Pirmoji knygelė ir dienoraščio projektas

Šį poskyrį norėtusi pradėti pastebėjimu, kad pirmosios dvi Dienoraščio knygelės yra „smulkiaformatės“. Tai sietina su jų funkcionavimo pobūdžiu – jos (bent iš pradžių) nebuvo skirtos viešumai (viešumo-privatumo santykiai trečiojoje knygelėje yra komplikuoti ir bus aptarti šiame skyriuje), todėl privalo būti arti kūno. Tai, kas užrašyta, neturi nuo jo nutolti, nes atstumas kelia pavojų rašto privatumui. Taip pat kaip ir ištartas žodis – kuo garsiau tariamas, tuo toliau sklinda ir tuo viešesnis tampa. Kitais atvejais dienoraščio viešumas gali būti ribojamas jį slepiant ar saugant specifinėse vietose – (rakinamame) stalčiuje ir pan. Tad paprastai tai nėra daiktas, kurį gali *bet kur* pasidėti – jo saugojimo vietos rodo specifinį tokio rašto ir viešumo santykį. Smulkaus formato ir viešumo santykį galima būtų ryškinti ir per rašymo bei skaitymo gestų smulkumą. Gestas kaip ir balsas – kuo „platesnis“, tuo „skambesnis“, t. y. viešesnis. Svarbus ir praktinis smulkaus formato aspektas – tokią knygelę paprasta nešiotis su savimi. Čia galima prisiminti maldaknyges.

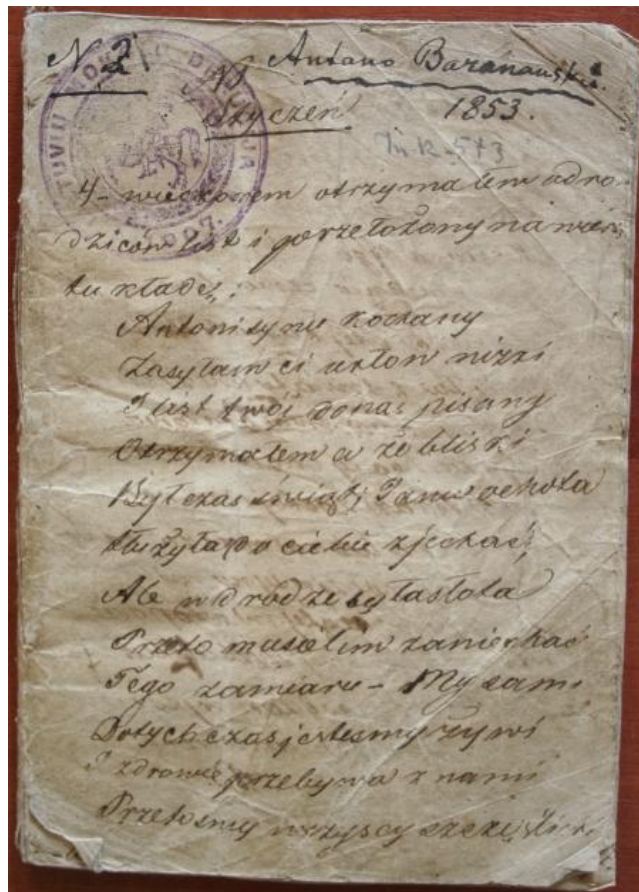
²⁰⁰ *Raštai VII/1*, 8. „Sausio 27 d. Sutvarkiau šį dienoraštį, arba užrašus, *nieko nauja nepatyrčiau*“ [kursyvas – T. A.] (*Ten pat*, 258).

Pradžia ir tėvų laiškas. Dienoraštis kaip projektas pradamas įgyvendinti pirmojoje knygelėje, čia jau galime kalbėti apie seriją datuotų pėdsakų. Į šią knygelę tilpo lygiai visi 1853 m. įrašai. Pati knygelė, kaip minėta, nedidelė, 14 x 10 cm formato, dabar sakytume – užrašų knygelės dydžio, taigi pritaikyta ne viešioms, o asmeniniams raštams. Knygelės formatas susijęs su joje rašomų tekstų pobūdžiu, taip pat – su rašymo proceso intymumu²⁰¹.

Tai, kad pradama rašyti turint projektą, matyti nuo pirmojo įrašo: „N1 / Styczeń“. Po žodžiu „Styczeń“ – horizontalus brūkšnys. Tad įrašai turi eiti po mėnesio pavadinimu, kuris brūkšniu hierarchizuojamas kaip viršesnis. Šis išskirtinumas pasirodo ir kaip išryškėjimas – žodis ne tik atskirtas, bet ir pabrauktas. Pabraukimas ne tik paryškina, bet kartu atskiria mėnesio pavadinimą, ir jau pradeda žymėti ribas viso mėnesio įrašams. Taip sausio įrašai po žodžiu „Styczeń“ tampa jam pajungti. Taigi turime struktūriškai į būsimąjį laiką orientuotą tekstą. Negana to, prieš mėnesio pavadinimą rašomas skaičius (vienetas). Tad matome, kad Dienoraščio laikui organizuoti pasirenkama labai „kieta“, objektyvuojanti struktūra. Dienoraštis, kaip savistabai skirta praktika, turėtų sukurti kitą, desubjektyvizuotą žvilgsnį ir taip suteikti galimybę vertinti pačiam save. Čia susiduriame su vienu pirmųjų fiksuotų Baranausko bandymų tramdyti save – šią savitvardą reikėtų sieti ne tik su stipriu jo religingumu (kuris dažnai šiai savitvardai suteikdavo vienokias ar kitokias formas), bet ir būdo gaivališkumu (būtent iš čia kyla savitvardos poreikis) – užuominą apie tai galima rasti dar pirmosios meditacijos pabaigoje:

²⁰¹ Iš Liongino Baliukevičiaus–Dzūko dienoraščio: „Dienoraštį rašyti prie kitų vengiu. Kažkaip neatviras tada būnu su savimi.“ *Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraščiai*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002.

Žyczę sobie szczęścia, ale nie tego szczęścia doczesnego, ale owego szczęścia wiecznego, po ukonczonej pielgrzymce wygnania naszego – życzę sobie woli duszy czyli władzy umysłu nad sobą samym, nad swemi namiętnościami i żądzami. – Ale to dzieło jest nad siły moje przyrodzone, a zatem wątpiąc o wykonaniu tego, biorę na ten rok wiarę mocną za przewodnika [...] ²⁰²

Pirmosios Dienoraščio knygelės pirmasis puslapis (LLTIR, f. 1-573)

Galima spėti, kad siekio protą priversti valdyti patį save projekcija į ateinančius metus, gali būti susijusi su Dienoraščio struktūros ypatybėmis. Beje, pradžioje neminimi metai,

kuriais pradėta rašyti, tikėtina, kad Dienoraščio rašymas buvo susijęs tik su programa „šiems metams“.

Pirmasis įrašas pradedamas taip: „4 – wieczorem otrzymałem od rodziców list i przełożony na wiersz tu kładę [...]“ ²⁰³. Likusią įrašo dalį sudaro sueiliuotas laiškas. Taigi, sausio 4-ąją ne tik gaunamas laiškas, bet ir pradedama rašyti gimtadienio meditacija. Susiduriame su labai specifine situacija, kai sueiliuojamas iš tėvų gautas laiškas. Regis, jis buvo svarbus, nes Baranauskas fiksuoja ne tik gavimo dieną, bet ir paros laiką – „vakare“. Šis tikslinimas nėra būtinas, jo buvimą galima motyvuoti tuo, kad taip parodomas ar pasirodo

²⁰² *Raštai VII/1*, 6. „Linkiu sau laimės, tik ne tos laikinosios, bet amžinosios laimės užbaigus mūsų tremties kelionę, linkiu sau sielos laisvės, arba kad protas valdytų pats save, savo aistras ir geidulius. Bet tai pranoksta mano prigimties jėgas, ir todėl, sėkme abejodamas, vadovu imuosi šioms metams tvirtą tikėjimą [...]“ (*Ten pat*, 256–257).

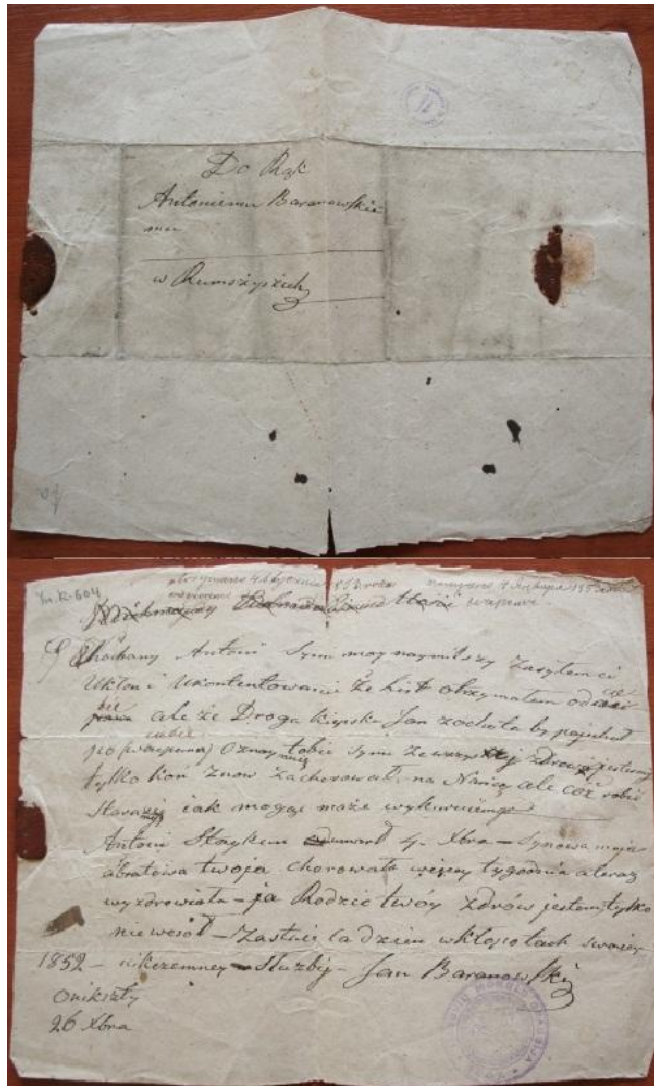
²⁰³ *Raštai VII/1*, 7. „4-tą [dieną] vakare gavau iš tėvų laišką, kurį sueiliavęs čia įrašau [...]“ (*Ten pat*, 257).

asmeninis įvykis. Dienoraštin įrašydamas sueiliuotą laišką, Baranauskas nurodo ne sueiliavimo, o jo gavimo datą, kuri, regis, jam svarbesnė.

Nors aptariamame Dienoraščio įrašė kalbama apie sausio 4 d., nėra aišku, kada darytas pats įrašas. Jo laiką išsiaiškinti gali padėti tas pats eilėraštis, tačiau jau perrašytas į *Wiersze*. Seksterne jis pavadintas „List od rodziców“, o po jo pavadinimu nurodoma:

„pisany 1852 roku Grudnia 26 dnia. – Przełożony na wiersz 1853 Stycznia 25 wieczorem Rumszyszki –“²⁰⁴. Tad dabar galima nustatyti šio tokią chronologiją – sausio 4 d. vakare gaunamas laiškas ir tikėtina, kad *Uwaga* rašymas bus susijęs su jo gavimu. Sausio 25 d. vakare sueiliuojamas prieš 3 savaites gautas laiškas (galima spėti, kad sueiliavimo pradžia kyla iš pakartotinių laiško skaitymų) ir būtent šis tekstas tampa pirmuoju įrašu Dienoraštyje. Tėvų laiškas, regis, bus dar viena *Uwaga* ir Dienoraščio jungtis. Tad čia matome, kad pradedama rašyti nuo atogrąžos į šeimyną, namus. Tai neatsitiktinis ir, kaip matysime vėliau, nesyk pasikartojantis Baranausko judesys.

Dabar peržvelkime patį laišką. Nors Baranausko tėvas buvo raštingas, tačiau jo rašytas tekstas (sakinių struktūra, gramatinės klaidos,

Jono Baranausko laiškas (LLTIR, f. 1-604) – recto ir verso

²⁰⁴ *Raštai I*, 34.

formuluotės, braižas) rodo, kad rašymas jam veikiau buvo įtemptų grumtynių su rašto kalba procesas. Čia jis negalėjo būti toks laisvas kaip sūnūs. Štai visas tėvo rašyto laiško tekstas:

Kochany Antoni Synu moy naymilszy Zasyłem ci Ukłon i Ukontentowanie Ze List otrzymałem od ciebie ale że Droga kiepska Jan zochota by pojechał po ciebie (wacpana) Oznamuię tobie Synu Ze wszyscy zdrowy jestemy tylko koń znow zachorował na Naricą ale cóż robi Staramy sie iak mogąc może wykuruiem go. –

Antoni Staykun umarł 4. Xbra – Synowa moja abratowa twoja chorowała więcej tygodnia a teraz wyzdrowiała – ja Rodzic twój zdrów jestem, tylko nie wesół – zostaie Co dzien wkłopotach swoiey nikkzemney Sluzby – Jan Baranowski

1852 –

Onikszy

26 Xbra²⁰⁵

Nemažai laiško klaidų pataisytos kitos spalvos – ruda – rašalu. Tikėtina, kad tai galėjo daryti Antanas Baranauskas. Tokiu atveju laiško eiliavimo pradžia galima sieti su jo taisymu – gramatiškumo, taisyklingumo suteikimas jau nebeatrodo pakankamas (juolab kad visų klaidų be didesnių intervencijų į tėvo rašytą tekstą ištaisyti nepavyktų), todėl nuo korekcijų pereinama prie transformacijos.

Laiško tekste aiškiai matome, kaip adresatas, adresantas ir tie, apie kuriuos pasakojama, suskirstomi pagal šeimos modelį („Mano mieliausias sūnau“, „Pranešu tau, sūnau“, „Mano marti, o tavo brolienė sirgo“, „Aš, tavo gimdytojas“) – nenurodomos tik vyriausiojo sūnaus ir tėvo patėvio Antano Steikūno pozicijos. Laiško sakinių ilgis ir jungtys rodo, kad raštas išsilaiko oficialaus rašymo lygmenyje, asmeniškumai artikuliuojami gerokai sunkiau. Taip vėl grįžtame prie minties, kad raštas čia daugiau yra gebėjimas, savotiškas

²⁰⁵ Mylimas Antanai, mano mieliausias sūnau. Siunčiu tau sveikinimą ir esu patenkintas, kad gavau Tavo laišką, jei nebūtų prastas kelias, tai Jonas su noru nuvažiuotų pas Tamstą. Pranešu tau, sūnau, kad visi esame sveiki, tik arklys vėl susirgo geležuonimis, bet ką daryti, stengiamės, kaip galima, gal jį išgydysim. / Antanas Steikūnas numirė gruodžio 4–tą dieną. Mano marti, o tavo brolienė sirgo daugiau kaip savaitė, o dabar pasveiko. Aš, tavo gimdytojas, esu sveikas, tik nelinksmas. Palieku su kasdieniais savo niekingos tarnybos rūpesčiais. Jonas Baranauskas / 1852 / Anykščiai / gruodžio 26“, *Literatūra ir kalba*, 1986, 280–281.

amatas, kurio prireikdavo bendraujant su išoriniu, balsu nepasiekiamu pasauliu ir valdžios institucijomis. Tai reiškia, kad jam skaityti reikia specifinės hermeneutikos. Akivaizdžiausias tokio skaitymo pavyzdys – tai jau minėtas atvejis, kai Antanas Baranauskas tėvo rašytą ir pasirašytą laišką skaito kaip laišką nuo abiejų tėvų, nors motina tekste neminima. Vienintelę „gramatinę“ jos figūros pasirodymo galimybę suteikia įvardis „visi“, tačiau jis geriausiu atveju nurodo *ir* motiną, mat parodo, kad iš adresanto vienasmeniškumo galima išskaityti kitus. Tačiau kitų išskaitymas dar nėra jų pavertimas adresantais. „Visi“ apima ir brolius su seserimi²⁰⁶, tačiau kreipiasi tik tėvai, kurie hierarchiškai yra aukščiau. Pastebėtina, kad, rašydamas namo, Baranauskas kreipiasi išsyk į abu tėvus. Ši asimetrija, regis, nebuvo trikdanti – tai, ko trūkdavo, buvo išskaitoma. Todėl, nors motina lieka bebalsė, ji visgi yra nepasirodydama, nes laiškas skaitomas kaip išplėtota metonimija, išskaitant tai, ko tekste akivaizdžiu pavidalu nėra, bet gali ar turi būti. Laiško sueiliavimą galima matyti kaip tokio skaitymo pratęsimą, kuris vis dėlto ne papildė laišką, o jį transformuoja.

Jeigu grįžtume prie neseniai aptarto įvardžio „visi“, pamatytume, kad tėvas juo įvardija ne tik šeimyną, bet ir visą ūkį – „Pranešu tau sūnau, kad *visi* esame sveiki, *tik arklis* vėl susirgo geležuonimis, bet ką daryti, stengiamės, kaip galima, gal jį išgydysim.“ Eiliuodamas laišką Baranauskas šią vietą taiso ir atskiria šeimyną nuo naminių gyvulių:

[...] My sami,
Dotychczas jesteśmy żywi
I zdrowie zawsze jest z nami;
Przetośmy wszyscy szczęśliwi. –

I żywiola w dobrém stanie
Tylko jeden kon choruje
Lecz może moje staranie

²⁰⁶ Tuo pat metu „visi“ nurodo į visumą, kurios dalimi yra ir Antanas Baranauskas.

Z naricy go wykuruje.²⁰⁷

Štai tėvas rašo: „Synowa moja abratowa twoja chorowała więcej tygodnia a teraz wyzdrowiała –“²⁰⁸, o sūnus sueiliuoja:

Ma synowa twa bratowa
Tydzień cały chorowała
Lecz teraz zostaje zdrowa
*I czeladka nasza cała*²⁰⁹
[kursyvas – T. A.]

Kursyvu išskirtos eilutės laiške nėra – tai Antano Baranausko pratęsimas. Šis papildymas svarbus, net jeigu į jį žvelgtume pragmatiškai, sakydami, kad pirmiausiai jis atsiranda kaip struktūrinė būtinybė, nes reikia papildomos eilutės ketureiliui išbaigti. Tačiau, galėdamas rinktis, Baranauskas parašo būtent tai, kas parašyta. Šios eilutės svarbą pabrėžia ir tai, kad ji iš dalies atkartoja, kas sakoma 10–11 eilutėje („Ligi šiol tebegyvuojame / Ir sveikatos vis dar užtenka [...]“). Kokie pagrindiniai šios eilutės atsiradimo padariniai? Visų pirma, mažta adresanto išskirtinumas bei vienasmeniškumas – šeimos ir tėvo planai, buvę atskiri, smarkiai suartėja. Apskritai tėvo laiške žodžio „šeimyna“ net nebuvo. Taip ima matytis, kaip plečiasi bei šakojasi Baranausko skaitymas ir kaip „laiškas nuo tėvo“ virsta „laišku nuo tėvų“. Sueiliavimu tarsi siekiama įveikti distanciją tarp (tik) rašytinėje plotmėje pasirodančio tėvo laiško skurdo, atskleidžiant savo girdėjimą ir išsivaduojant nuo skausmingos gėdos, kuri kartais lydi vaikus, pajutusius savo pranašumą prieš tėvus. Bent taip galima

²⁰⁷ *Raštai I*, 34. („[...] Mes patys / Lig šiolei gyvuojame / Ir sveikata mūs neapleido; / Todėlei laimingi visi. – // Ir gyvuliai laikosi gerai, / Tik vienas arklys sirguliuoja, / Bet gal pastangos mano / Jam išgydys naryčią.“ (*Raštai I*, 420, vertimas koreguotas). Čia cituojamas ne Dienoraštyje, o *Wiersze* esantis tekstas, mat čia užrašytas jau išbaigtas ir sutvarkytas variantas. Tuo pat metu galime matyti, kaip šis laiškas jungia tris Baranausko rankraštinius šaltinius – laiškų rinkinį, Dienoraštį ir *Wiersze*.

²⁰⁸ LLTIR, f. 1 – 604. „Mano marti, o tavo brolienė sirgo daugiau kaip savaitę, o dabar pasveiko.“, *Literatūra ir kalba*, 1986, 281.

²⁰⁹ *Raštai I*, 34 („Mano marti tavo brolienė / Savaitę visą sirgo / Tačiau dabar sveika yra / Kaip ir mūsų visa šeimynėlė.“ (*Ten pat*, 420, vertimas koreguotas).

suprasti sueiliuoto laiško pabaigą, pažymėtą dviguba autoryste – „Jan Baranowski / AB“.

Taisyklės ir nekaltas kentėjimas. Taigi, nustačius su Dienoraščio pradžia susijusių tekstų seką, galima sakyti, kad 1852 m. gruodžio pabaigos ir 1853 m. sausio pradžios laikotarpis matytinas kaip lūžio laikas. Nusivylimą dabartimi bei ateities perspektyvomis bandoma keisti apsisprendimu „[...] postępować drogą od Zbawiciela ukazaną [...]“²¹⁰. Būsena, iš kurios norima išsivaduoti, pasirodo per sunkiai įveikiamo nejudrumo vaizdinius: „Po coż siedzię w Rumszyszkach? [...] albo jako lew wpadłszy w sidła bez pomocy szczury byłby się nie wydobył [...]“ [kursyvas – T. A.]²¹¹. Gali būti, kad Dienoraščio rašymas turėjo tapti ta pasakėčios pele, kuri padėjo liūtui ištrūkti iš spąstų, t. y. jis gali būti siejamas su pastanga atrasti „judrumą“. Kaip skelbia pasakėčios moralas: „Ir maži draugai gali didžiai patarnauti.“²¹²

Su šia lūžio situacija yra susijęs Dienoraščio (meditacijų) atsiradimas. Nuorodų į šį laikotarpį esama ir Dienoraščio tekste. Viena jų – tai bene dažniausiai cituojamas Dienoraščio fragmentas, kuriame sau surašomos elgesio taisyklės. Jos atsiranda po neteisingo mokytojų apkaltinimo, neva jis, kartu su kitais Rumšiškių raštininkų mokyklos mokiniais, buvo išėjęs už Nemuno: „[...] i jako niewinnie będąc podejrżany cały dzień z tego powodu byłem zamartwiony i względem dalszego postępowania sporządziłem sobie ustawy [...] które powinienem spełnić póki będę w szkole –“²¹³. Šios taisyklės gali pasirodyti deklaratyvios, bet tai būtų klaidingas įspūdis²¹⁴. Jomis iškeliamos nuostatos, kurių Baranauskas ir taip *turėtų* laikytis – vargu, ar jų punktuose yra kas nors nauja. Kad tai nebuvo tik vienkartinis, su bendresnėmis laikysenomis nesusijęs veiksmas, galime matyti iš to, kad jų stengtasi laikytis

²¹⁰ *Raštai VII/1*, 12. „[...] žengti Išganytojo nurodytu keliu [...]“ (*Ten pat*, 260).

²¹¹ *Ten pat*, 6. „Ko gi sėdżiu Rumšiškėse? [...] arba kaip liūtą, kurs patekęs į spąstus nebūtų ištrūkęs be pelės pagalbos [...]“ [kursyvas – T. A.] (*Ten pat*, 257).

²¹² *Ezopo pasakos – surinko ir į lietuvių kalbą išvertė Karolis Vairas*, Vilnius: Algita, 1991, 47.

²¹³ *Raštai VIII/1*, 8. „Nekaltai įtartas visą dieną buvau nusiminęs dėl to. Ateičiai susidariau tokias elgesio taisykles [...], kurių privalau laikytis, kol būsiu mokykloje“ (*Ten pat*, 258).

²¹⁴ Trumpai priminsiu, kad taisyklėse numatomi tokie punktai: negerti alkoholinių gėrimų, nerūkyti, laikytis tylos, dietos, valgymo tvarkos, nesivaidyti, nepiktžodžiauti, nemeluoti. Daugiausiai vietos skiriama rytmetinių ir vakarinių maldų tvarkai surašyti.

jau pabaigus mokyklą bei dirbant įvairiose Lietuvos raštinėse. Jau kalbėta apie meditaciją kaip savistabai skirtą tekstą. Taisyklės atlieka panašias funkcijas – formuoja stebėjimo erdvę, o viena pagrindinių Dienoraščio funkcijų – stebėti, kaip laikomasi taisyklių. Nors jų nėra pačioje Dienoraščio pradžioje kaip tam tikros programos, bet jų svarba ir programiškumas išryškėja pamačius, *kada* jos parašytos. Tačiau pirmiau verta pasižiūrėti, kaip jos baigiamos rašyti, o jos baigiamos sakiniu – „[...] pisałbym więcój ale wyzywają grac w śniezki [...]“.²¹⁵ Tokių esminių taisyklių rašymas iškeičiamas į mūšį sniegais. Bet vėl – tai nerodo jų nesvarbumo. Ne tik dėl to, kad, regis, beveik viskas buvo užrašyta, bet ir dėl to, kad tai – *jau esančių* nuostatų užrašymas, jų įtvirtinimas raštu. Užrašymas formuoja „optiką“, per kurią Dienoraštyje bus mėginama žvelgti į save.

Štai kaip atrodo pirmasis taisyklių punktas:

Ponieważ dziś zająrzałem sam w siebie porównałem stan mojej wewnętrznej sytuacji i duszy względem postępowania w cnoty pełnienia obowiązków tak duchownych jak świeckich i w porównaniu z owym czasem gdy w rodzinnym domu zostawał widzę, iż mocno pobiłdziłem, i daleko od ukazanej mi drogi odstąpiłem – i za to Pan *Bog* napominając często każe cierpieć i niewinnie – i inaczej nie można świecczyznę skażonego mojemu umysłu i serca na przednią drogę wrócić jak przez zaprowadzenie ścisłego we wszystkim porządku i zakreślenia wszelkiemu należytych granic. –²¹⁶

Čia aprašomą situaciją ir iš jos išvedamas taisyklės galima laikyti dar vienu dėmeniu, papildančiu „Smutna rozwaga przyszłości“-gimtadienio-antrosios meditacijų seką, kuri tokiu būdu jau galutinai įpinama Dienoraštin. Vėl – kaip trim pirmais atvejais – čia nurodoma „išklydimų“ situacija, kuri turi būti ištaisyta, tik šįkart ne tik prašant Dievo tvirtybės, bet jau ir rašant. Taisyklės turi padėti išvengti „nekalto kentėjimo“, o pastarasis matomas kaip

²¹⁵ *Raštai VII/1*, 10. „Rašyčiau daugiau, bet kviečia muštis sniegais.“ (*Ten pat*, 260).

²¹⁶ *Ten pat*, 8. „Kadangi šiandien žvilgtelėjau pats į save ir savo vidaus bei sielos būvį tiek dvasinių, tiek pasaulietinių pareigų vykdymo požiūriu palyginau su anuo metu, kai dar buvau tėvų namuose, matau, kad smarkiai klydau ir labai nutolau nuo man nurodyto kelio. Ir todėl Viešpats Dievas primindamas įsako dažnai ir nekaltai kentėti. O pasaulietiškumo sugadintų mano proto ir širdies kitaip neįmanoma sugrąžinti į pirmąjį kelią, kaip tik visur įvedus griežtą tvarką ir viskam nubrėžus deramas ribas“ (*Ten pat*, 258).

nutolimo nuo nurodytojo kelio padarinys. O šis nutolimas, savo ruožtu, matomas kaip nutolimas nuo savo namų. Šią „horizontalaus“ pobūdžio problemą Baranauskas mėgina spręsti „vertikaliai“. Anykščiuose jaustas adekvatumo, buvimo savo vietoje jausmas Rumšiškėse pažeidžiamas. Šis pažeidimas suprantamas ne tik kaip vidinė problema, bet ir kaip sakralios erdvės pažeidimas – išvykimas iš namų, pasitraukimas iš jų bendruomenės lemia pasaulietiško invaziją. Pastarasis regimas kaip dezintegruojantis – kaip vienas sakralios erdvės pažeidimo simptomų pasirodo „nekaltas kentėjimas“. Todėl taisyklės ir turi būti *užrašomos* – jos nėra naujos, tačiau šalia nėra bendruomenės, kurioje jų (daugiau ar mažiau) laikytasi. Ši atstumo įtampa verčia išryškinti, iškelti ir įtvirtinti elgsenos ir laikysenos modelius, metaforiškai tarant, perkelti Rumšiškės į Anykščius ir taip atkurti santarvę su pasauliu. Taigi raštas – taisyklės, dienoraščio žanras bei Dienoraščio struktūra – turi tapti savotiška „bendruomenės akimi“.

Tiesa, taisyklės formuluoja labai kietą elgsenos struktūrą, norint jų laikytis reikia didelių pastangų. Tačiau atrodo, kad Vytautas Kavolis nebuvo teisus teigdamas: „[...] Baranausko savo spontaniškumu mažiau pasitikintis protas arba vadovaujasi absoliučiais principais („negerti degtinės“ iš viso), arba žlunga [...]“²¹⁷. Principų absoliutumai čia yra ne dominuojantis – jis atsiranda kaip priešprieša dideliame spontaniškumui (kuris neretai pergali, kaip tai vaizdžiai matyti situacijoje, kuomet baigiamos rašyti taisyklės). Didelės valios ir galingo spontaniško jausmingumo grumtynės yra viena raiškiausių Baranausko charakterio savybių.

2.3. *Perrašymas ir struktūra*

Rašymo sluoksniai. Dienoraštį paprastai suprantame kaip chronologiškai vientisą pėdsakų seriją. Tačiau Baranausko dienoraštis trikdo tokią vientisumo viziją, mat jame atvirai deklaruojamas teksto perrašytumas. Pirma atkreipkime dėmesį į du įrašus:

²¹⁷ Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, 462.

[1853 rugsėjo 19 d.?] – T. A.] [...] znacznie z kieszeni i z wielkim moim żalem ujrzałem go na Ziemi poszarpanego ale nie całkiem tylko sprawy Stycznia i trochę lutego.

[...]

[1853 spalio 4 d. – T. A.] [...] byłem na połowie summy w Kosciele, piszę znow dziennik za styceń – zamiast poszarpanego suką. –²¹⁸

Šuo sudrasko dalį Dienoraščio (sausio ir vasario fragmentą), kurį Baranauskas imasi atkurti. Iš to galime matyti, kad Dienoraštis jam svarbus kaip integrali visuma, kuri, esant pažeidimui, turi būti atkurta (perrašymas remiamas ir pildymo strategijos, kai įrašymo ir įrašo datos neprivalo sutapti). Tokia nuostata labiau būdinga kūriniui kaip visumai – tekstui su apibrėžta pradžia ir pabaiga. Tačiau teorinėje dalyje akcentuota, kad dienoraščiai paprastai yra ne rezultatyvūs, bet procesualūs, o dienoraščio rašymas apibūdintas kaip praktika. Kiek visa tai tinka Baranausko tekstui? Baranausko diaristinė praktika, kaip matėme, įsprausta į labai tvirtos struktūros rėmus, dėl to rašymo procesualumas yra apribotas. Struktūros dominavimas ir leidžia atkurti dalį teksto, be to, kūrinio vientisumo atkūrimas galimas matyti kaip chronologinio atkūrimo pasekmė, kitaip tariant, Baranauskas atkuria ne tiek Dienoraštį kaip vientisą kūrinį, o pirmiausiai jo chronologinę struktūrą.

Perrašymo paminėjimas išduoda Dienoraščio perrašytumą – genetinį tam tikrų fragmentų antrumą, kurio be autoriaus nuorodos pastebėti negalima. Tokiu būdu tekstas pasiūlo įtarus skaitymo galimybę, nes atskleistas perrašytumas ir keblumas jį pastebėti skaitymą daro atsargesnį, tartum būtų atrasta antro (bet ne visur esančio) dugno galimybė. Pastebėti perrašytumą yra komplikotas dalykas – anot autoriaus, labiausiai sugadinti sausio mėnesio užrašai, tačiau vartant knygelę šuns „vandalizmo“ žymių nematyti. Tad jei Dienoraštis – kaip teigia Baranauskas – buvo sudraskytas, vadinasi, apgadintieji puslapiai buvo išplėšti (knygelė surišta iš trijų lankų, pirmasis yra akivaizdžiai

²¹⁸ *Raštai VIII/1*, 39–40. „[1853 rugsėjo 19 d.?] – T. A.] [...] [ne]žymiai iš kišenės ir mano dideliame gailesčiui pamačiau jį sudraskytą ant grindų, bet ne visiškai – tik tai sausio ir truputį vasario užrašų. // [...] // [1853 spalio 4 d. – T. A.] Bažnyčioje buvau pusę sumos, vėl rašau kalės sudraskytą sausio mėnesio dienoraštį“ (*Ten pat*, 279–280).

plonesnis už likusius) ir perrašyti iš naujo. Tačiau kaip jie galėjo būti perrašyti, jeigu nebuvo kur perrašyti, nes laisvų puslapių neturėjo būti likę, o po sausio įrašų ėjo vasario, kovo, balandžio įrašai ir t. t. iki rugsėjo pabaigos? Iš kur atsirado erdvės? Atrodytų, kad čia esama dviejų galimybių – arba Baranauskas pats iš naujo įrišo išplėštuosius puslapius, arba viską perrašė į naują knygelę – iš pradžių sugadintąją pradžią, o vėliau ir sveikuosius įrašus. Tačiau kol kas daryti kokias nors tvirtesnes išvadas, manau, būtų pavojinga²¹⁹.

Tad Dienoraščio įrašų įrašymo chronologija stokoja vientisumo, yra sujaukta. Čia vėl matome gana ryškų įrašo laiko ir įrašo įrašymo laiko išsišakojimą, kuriame gali atsirasti jau ir atsiminimų ar autobiografijos elementų. Beje, šį išsišakojimą eksponuoja ir pats Baranauskas – prie 1853 m. vasario mėnesio pabaigos eilėraščio prirašomas ketureilis, kuris atskirai datuojamas spalio 4 diena, t. y. viena tų dienų, kai buvo perrašinėjamas Dienoraštis; o štai prie vasario mėnesio pabaigos eilėraščio šešių eilučių (datuojamų vasario 28 diena) prirašomos dar aštuonios (datuojamos spalio 6 diena). Nors apie pastarąjį atvejį ne visai tikslu būtų sakyti „prirašomos“, nes eilėraščiai skiriasi savo tema ir stilistika.

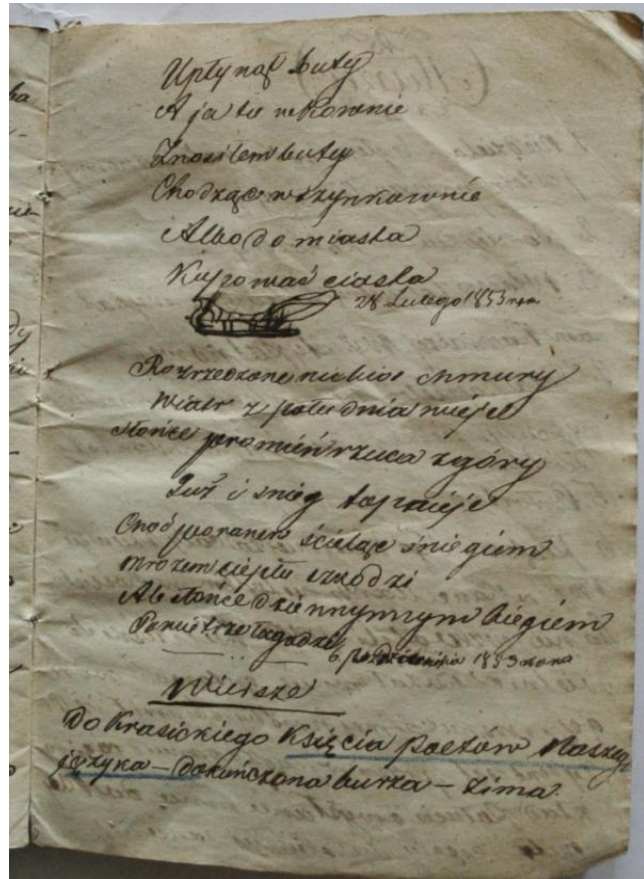
Kad būtų aiškiau, pacituosiu abu tekstus:

Upłynął Luty
A ja tu w Kownie
Znosiłem buty
Chodząc w szynkownie
Albo do miasta
Kupować ciasta
28. Lutego 1853 roku
Rozrzedzone niebios chmury
Wiatr z południa wieje
Słońce promień rzuca z góry
Już i śnieg topnieje

²¹⁹ Vien hipotetinių svarstymų lygmenyje galima palikti spėjimą, kad šuns sudraskytoji 1853 m. knygelė vėliau tampa antrąja – 1854 m. knygele, t. y. išplėšus iš jos 1853 m. įrašus, į ją pradedami rašyti 1854 m. įrašai – vizualiai būtent ši knygelė atrodo labiausiai nukentėjusi, nors apie kokius nors Dienoraščio knygelės nuotykius 1854 m. Baranauskas neužsimena.

Choć poranek ścieląc śniegiem
Mrozem ciepłu szkodzi
Ale słońce dziennym biegiem
Powietrze łagodzi
6. Października 1853 roku²²⁰

Taigi vēlesnioji dalis nėra papildanti, tai jau visai atskiras tekstas. Atrodo, kad antruoju eilėraščiu tvirtinama nauja tvarka (mėnesio pabaigoje – eilėraštis apie tą mėnesį) priklauso ne vasario, o vēlesniam – spalio mėnesiui (o tai yra perrašymo laikotarpis). Labai panašios stilistikos yra ir kovo mėnesio pabaigos eilėraštis, kuris datuojamas: „1853 m. spalio 7 d.“, taigi rašytas kitą dieną po vasario pabaigos teksto. Ta pačia – spalio 7 dienos data – pažymėtas eilėraštukas balan-

Vasario pabaigos eilėraštis ir vēlesnis jo prierašas (LLTIR, f. 1-573)

džio 18 dienos įrašė. Tokia pati data žymi ir pirmąją balandžio mėnesio pabaigos eilėraščio dalį, o antroji jo dalis datuojama spalio 31-ąja diena (šia data pažymėtas ir spalio pabaigos eilėraštis). Nuo gegužės iki spalio galo mėnesio pabaigos eilėraščiai nebedatuojami.

²²⁰ *Raštai VII/1*, 15–16. „Prabėgo vasaris / O aš čia Kaune / Nuplėšiau batus / Bevaikščiodamas tai smuklėn / Tai miestan / Pyragėlių pirkti / 1853 metų vasario 28 d. / Debesys danguje praskydę / Pučia pietys / Saulė iš aukšto spindulius žeria / Ir sniegas tirpsta / Nors klodamas sniegą rytmetys / Aušina šilumą šalčiu / Bet saulė įsidienojusi / Sušvelnina orą / 1853 metų spalio 6 d.“ (*Ten pat*, 263, vertimas koreguotas).

Šie gana paprasti, bet pasidarantys keblūs vos išreikšti raštu, datų pasikartojimai siūlo mintį, kad, perrašinėjant Dienoraštį, buvo koreguojama viso teksto struktūra. Bet ir čia galima klausti – iš kur atsiranda vietos spalio mėnesio eilutėms? Iš anksto joms erdvės lyg ir negalėjo būti palikta, nes „užsklandų“ sumanymas yra vėlyvesnis – tai aiškiai matyti ir iš stilistinio disonanso dviejose paskutinės citatos dalyse. Šio klausimo akivaizdoje variantas apie kitur (maždaug spalio 4–7 dienomis) perrašytą visą dienoraštį tampa tikresnis. Tačiau, matyt, ne visą šuns sugadintą tekstą galima buvo tiesiog perrašyti – kai ką reikėjo pasistengus prisiminti ir parašyti iš naujo. Nereikėtų pamiršti, kad nebūna neutralaus (veidrodinio) perrašymo – kiekvienas perrašymas keičia tekstą, o ypač tada, kai perrašinėja autorius. Taigi Baranauskas ne tik perrašo tekstą, ne tik jį atkuria, bet ir kažką perkuria. Negana to, tuo pat metu nutariama modifikuoti Dienoraščio struktūrą, įvedant „užsklandų“ sumanymą – mėnesio pabaigoje rašyti su gamta susijusius eilėraščius. Atrodytų, kad dienoraščiams, tiksliau, jų rankraščiams, kurie nebuvo ruošti viešumai ir į ją orientuoti, nėra būdingas perrašinėjimas, nes kone visad įrašai išsidėsto chronologiškai vienas po kito (to reikalauja dienoraščio struktūra) ir erdvės perrašyti nebūna, be to, šis linijiškas įrašų išsidėstymas pačius įrašus daro tarsi vienkartinus. Baranausko Dienoraštis organizuojamas pagal kitokio – vientiso ir nekintančio laiko modelį. Toks objektyvuotas laikas nesipriešina perrašymui, nes jis tiesiog yra ir yra tariamai objektyvus, todėl galintis būti daug sykų pakartotas.

Šis perrašytas tekstas yra dvilypis, nes jis ne tik tiesiogiai byloja, bet ir nurodo į pirminį tekstą – tekstą, kurio nėra. Toks dvilypumas skatina ir interpretacijų išsišakojimą – vieno ir to paties fragmento supratimas skiriasi atsižvelgiant į tai, ar mes jį matysime kaip priklausantį pirminiam tekstui, ar kaip atsiradusį perrašymo metu. Net ir nebūdamas, pirminis tekstas lieka veikiantis. Antra vertus, kiek tikslinga kalbėti apie pirminį variantą, jei viskas atliekama autoriaus valia ir ranka bei tuo pat metu keičiama pati Dienoraščio struktūra – gal paprasčiau būtų šių tekstų sąryšį įvardyti tik kaip genetinį? Kam prisirišti prie pirminio kaip pirmesnio, taigi ir tikresnio teksto, kai jį pakeičia

pats autorius? Tokia pozicija, manyčiau, būtų tikslinga, jeigu būtų nutarta nepaisyti kai kurių dienoraščio žanrinių savybių, pvz., chronologinio įrašų nuoseklumo, dienoraščio rankraščių įrašų vienkartiškumo ir pan. Visa tai parodo tekstų susisluoksniavimą, tačiau čia svarbu ne pamatyti, atskirti ir hierarchiškai sudėlioti šiuos sluoksnius, o išvysti ir atskleisti juos kaip esančius kartu, pamatyti pirmojo teksto nesantį buvimą ir veikimą.

Visa tai suproblemina ir Dienoraščio pradžios klausimą – kur yra jo pradžia ne tik struktūriškai, bet ir chronologiškai, t. y. kurie įrašai iš tiesų yra anksčiausi, nes šio teksto chronologinė struktūra nesutampa su rašymo chronologija (nors dienoraštyje šių dėmenų sutapimas turėtų būti lyg ir savaime suprantamas)? Juk dienoraščiai yra labai siužetiški – pagal žanro reikalavimus įrašai eina vienas po kito, ankstesnis įrašomas pirmiau, vėlesnis – po jo. Tačiau Baranausko dienoraščio atveju šis sąryšis ne visada galioja – pagal įrašo datą pirmesnė yra viena teksto dalis, pagal įrašymo – kita. Šiuo atveju turime sampyną, kurią išpinti ne visada įmanoma. Vertėtų pabrėžti, kad šie išpynimai negali atskleisti kokios nors tiesos, kuri įgalintų keisti ar bent kiek modifikuoti Dienoraščio tekstą.

Nesantys eilėraščiai. Kalbant apie Dienoraščio rankraštį, omenyje turėtinas jo pildymo būdas ir pildymo kelias, nes kiekviename rankraščio puslapyje pinasi savi puslapio formato, rašysenos, rašymo priemonės, popieriaus savybių ir pan. sąryšiai. Todėl reikšmingas tampa ir „tylėjimas“ – išplėšti puslapiai, (palikti) tušti tarpai ir pan. Šie rankraščio aspektai turi būti pastebėti kaip raiškūs ir reikšmingi, nes kiekvienu atskiru atveju šis raiškumas ir reikšmingumas yra labai skirtingas.

Antai Baranausko dienoraščių knygelėse į akis krinta vis pasitaikančios tuščios vietos, kartais nežymios, o sykais užimančios iki pusantro puslapio. Negana to, esama vietų, kuriose tekstas akivaizdžiai sugrūstas. Šie netolygumai, kuriuos išryškina puslapio erdvės pertekliaus ir stokos kaita, atskleidžia Dienoraščio pildymo būdą.

Kad būtų aiškiau, kaip Baranauskas pildė Dienoraštį, reikėtų menko lanksto, kuriame išskirsiu dvi dienoraščio rašymo strategijas – tekstuose

jos nepasirodo grynu pavidalu, tačiau vieną jų galima matyti kaip vyraujančią. Iš esmės tai yra pasakojimo būdai, kuriems aptarti paranku pasitelkti formalistų įvestą skirtį tarp siužeto ir fabulos. Ši skirtis sąlyginė ir kalbant apie dienoraščius ji turėtų būti kiek modifikuota, nes, viena vertus, dienoraštis yra itin siužetiškas, tai implikuoja pati jo struktūra – nuoseklus įrašų išdėstymas chronologine tvarka; kita vertus, jis yra fabuliškas – tai implikuoja dienoraščio turinys: grįžimai prie praeities įvykių, taip pat (jeigu kalbama apie dienoraščio rankraštį) ir vėlesni įrašų papildymai ar pataisymai, net jeigu tai tik gramatinės klaidos ištaisymas.

Taigi vienus dienoraščius galima išskirti kaip orientuotus į fabulą – jiems būdinga laisvesnė struktūra. Čia svarbu įrašymo tvarkos eiliškumas, o pagrindinis bruožas – *įrašo įrašymo laiko ir datos, žyminčios šį įrašą, sutapimas*²²¹. Antrojo tipo (orientuotus į siužetą) dienoraščius dar galima pavadinti „kalendoriniais“. Toks tekstas turi labai aiškią ir tvirtą struktūrą, todėl šiuo atveju dienoraštis ir yra ne tiek rašomas, kiek pildomas – kiekviena diena turi turėti savo įrašą, todėl data po (nors šiuo atveju tiksliau būtų sakyti – prieš ar virš) įrašu nustatyta iš anksto. Kadangi fiziškai ne visada įmanoma kas dieną pildyti dienoraštį ir jame aprašyti tik tos dienos įvykius, dažniausiai įrašymo laiko ir datos sutapimas praranda savo aktualumą. Svarbiausiu bruožu čia tampa *laiko įrašė ir įrašo (ne įrašymo) datos sutapimas*. Įvedus tokią giezštą, sijojančią struktūrą, tekstas imamas struktūruoti pagal vieną ir vientisą, visa apimančią, nuasmeninantį laiko modelį. Galima sakyti, kad taip šalinamas asmeninis laikas – jis eksteriorizuojamas ir objektyvuojamas, todėl tampa priklausomas nebe vidinio išgyvenimo sferai, o bendrai sistemai. Kitaip tariant, čia veikia jau ne subjektyvaus ir dinamiško, o vientiso, pastovaus bei nekintančio laiko modelis, kuris įsivaizduojamas kaip linijiška struktūra. Būtent šitokia pildymo strategija būdinga Dienoraščiui – jos pasirinkimą galima motyvuoti Dienoraščio kaip savistabos teksto funkcija. Griežta, „desubjektyvuojanti“ struktūra leidžia suformuoti stebėjimo iš šalies poziciją bei taip aiškiau išvysti savo elgsenas ir laikysenas nusistatytų taisyklių perspektyvoje.

²²¹ Laikas įrašomame tekste ir įrašymo laikas neturi būti tiesiogiai susiję.

Kad įrašymo laikas ir įrašo datos nesutampa, rodo tų pačių taisyklių pabaiga:

писа́лбым вие́нцэј але вызыва́я гра́ц в сніе́зкі [||] – грали́сми все́шыцы учніе на две́ партие ро́здієліні з кт́орых іеднэ́ј доводзі́л Пан Сове́тник Віснiewскі – а др́огіеј Профессор і дієці Сове́тника до тего́ нале́злы сіє. Я, кт́орты б́удяц за́грзаны једн́а похва́ла од Профессора довод́зяцего́ преецівнэ́ј парти, із м́эжны і вале́чны јестем – рзучі́лм сіє з ца́ла о́кропно́сця з паѓорка, кт́орего́ др́одзы до́бывали і ха́зардем на кт́оры сіє одва́зы́лм једен на встры́маніе ца́лого пу́лку, втє́нчас кіды друдзы – уцїєклї – б́ылм осы́паны похва́лами – але вїє́цэј јєсчзе сніє́знємі ку́лами, [||] *bo potem nie mogłem władać karku kilka dni i kolka spierala mi boki* – [||] по побїєдзіє піса́лм Пану Сове́тнікови́ Снычєрство вїєр[s]z з Га́зєты варшавскі́єј 1853 року – [kursyvas ir cezūros ženklai – T. A.]²²²

Cezūros ženklais citatoje pažymėti trys laiko pertrūkiai. Pirmoji žymi rašymo laiko, antrosios dvi – pasakojimo pertrūkius. Kursyvu išskirti žodžiai parodo per „kelias dienas“ atitrauktą pasakotojo perspektyvą. Tikėtina, kad šis sausio 29 d. pažymėtas įrašas baigiamas rašyti sausio 31 arba vasario 1 dieną. Dienoraštyje yra ne tik tokių atvejų, kai vienos dienos įrašas parašomas per kelias, bet ir kai keli ir daugiau įrašų parašomi per vieną dieną.

Turint tai omenyje, galima teigti, kad Dienoraštis kaip tik ir pradėdamas nuo taisyklių. Tiesa, jos pradėdamos rašyti sausio 28 dieną, prieš kurią yra sausio 27 dienos įrašas:

2.7. – Stycznia – Sporządзі́лм нїніє́јшы дієннїк чылі нотаткі жандєго нєвєго учзучїа нїє мїа́лм – вїєчзєрєм чо́дзі́лм на преечадзкэ́ за Ніємен але рано ієсчзе зє змрокїєм повр́оці́лм – їннї поѕлї в нєcy –

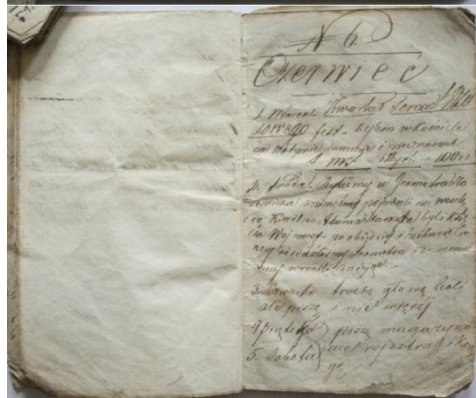
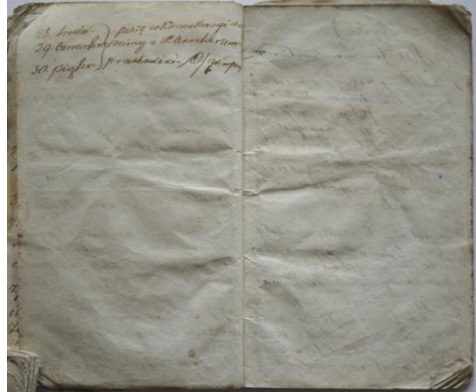
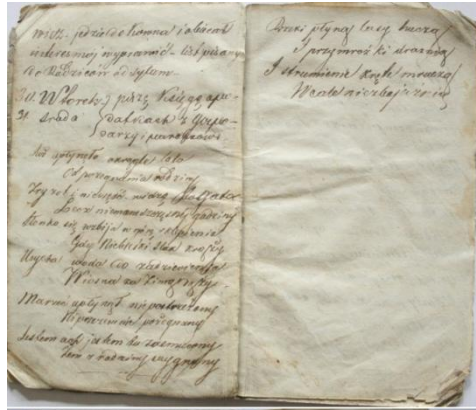
28. – Пан Сове́тник Віснiewскі, за вчзєрայѕя́ др́огїч нєcн́а преечадзкэ́ да́л оѕтєє нापомнїє мїє́дзы їннємі і мнїє – і јакє нїєвїннїє б́удяц по́дєјрзаны ца́лы діє́н з

²²² *Raštai VII/1*, 10–11. „Rašyčiau daugiau, bet kviečia muštis sniegais. [||] Visi mokiniai žaidėme, pasidaliję į dvi grupes, kurių vienai vadovavo ponas patarėjas Višnevskis, o kiti Mokytojas, ir Patarėjo vaikai jai priklausė. Priešingai grupei vadovaujančio Mokytojo pagirtas, kad esu drąsus ir narsus, su visu smarkumu puoliau užsidegęs nuo kalnelio, kurį kiti atakavo, ir įsikarščiavęs išdrįsau vienas sulaikyti visą būrį, kai kiti išsilakstė. Buvau apibertas pagyrimais ir dar labiau sniego gniūžtėmis, [||] *paskui kelias dienas negalėjau pasukti sprando ir diegė šonus*. [||] Po pietų nurašinėjau ponui patarėjui eiles ‚Raižyba‘ iš 1853 metų *Gazeta Warszawska*“ [kursyvas ir cezūros ženklai – T. A.] (*Ten pat*, 260).

tego powodu byłem zamartwiony i względem dalszego postępowania sporządziłem sobie ustawy – takowe: [...]”²²³

Iš pirmojo įrašo galime matyti, kad jo įrašymo laikas ir nurodyta data nesutampa. Įrašinėta anksčiausiai sausio 28 dieną, ankstesnės dienos įrašas atsiranda kaip taisyklių priešistorė.

Taigi tokia pildymo tvarka leidžia interpretuoti Dienoraštyje atsirandančius tarpus kaip nesančius eilėraščius. Tuščios Dienoraščio vietos paliekamos mėnesių sandūrose, kuriose po perrašymo imta įrašinėti eilėraščius (dažniausiai tai būna praėjusiam mėnesiui būdingo gamtovaizdžio ir meteorologinių sąlygų aprašymas)²²⁴. Šie eilėraščiai suvokiami kaip viso Dienoraščio struktūros dalis, todėl tokios „užsklandos“ turi būti kiekvieno mėnesio pabaigoje. Bet tai nėra paprastas įrašas – jam reikia daugiau pastangų ir laiko, todėl kartais eilėraštis

„Nesantys eilėraščiai“ – tuščios vietos antroje, 1854 m., Dienoraščio knygelėje

²²³ *Ten pat*, 8. „Sausio 27 d. Sutvarkiau šį dienoraštį, arba užrašus, nieko nauja nepatyrčiau. Vakare buvau išėjęs pasivaikščioti už Nemuno, bet anksti, dar prieblandoje, grįžau. Kiti ėjo naktį. / 28. Ponas patarėjas Višnevskis už kitų vakarykštį naktinį pasivaikščiojimą kartu su visais griežtai įspėjo ir mane. Nekaltai įtartas visą dieną buvau dėl to nusiminęs dėl to. Ateičiai susidarau tokias elgesio taisykles: [...]“ (*Ten pat*, 258).

²²⁴ Įdomu tai, kad mėnesio pabaigos eilėraščiai užrašomi beveik be braukymų. Atrodo, kad daugelis jų į Dienoraštį atkeliauja ne iš juodraščio (įdomi būtų dienoraščio ir jo juodraščio situacija), o iš atminties – tokį variantą siūlo 1853 metų spalio 12 dienos įrašas: „– jam piewrszy raz w zyciu odważyl się na mówienie na pamięć swiežo ułożonego wiersza bez przepisu na powrót jego –“ (*Ten pat*, 41. „Aš pirmąkart gyvenime išdrįsau pasakyti šviežiai mintyse sudėtą, neperrašytą eilėraščių, skirtą jo sugrįžimui [...]“ (*Ten pat*, 280)). Tai visai tikėtina, juolab kad šie tekstai nėra labai sudėtingi, o Baranausko atmintis, jo paties teigimu, buvusi labai gera.

įrašomas vėliau. Kai eilėraščio dar nėra, o jau norima tęsti kasdienius įrašus, puslapyje paliekama tuščia erdvė būsimam tekstui. Tai aiškiausiai matyti antroje, 1854 m. Dienoraščio knygelėje, kur, pavyzdžiui gegužės-birželio sandūroje yra paliktas daugiau nei pusantro puslapio tarpas – jis turėtų būti skirtas būsimam, bet taip ir neparašytam mėnesio pabaigos eilėraščiui. Taip Dienoraštyje atsiranda savotiški „tušti eilėraščiai“, tačiau tai ne tušti ir bereikšmiai puslapių plotai, o „nuogos struktūros“ vietos.

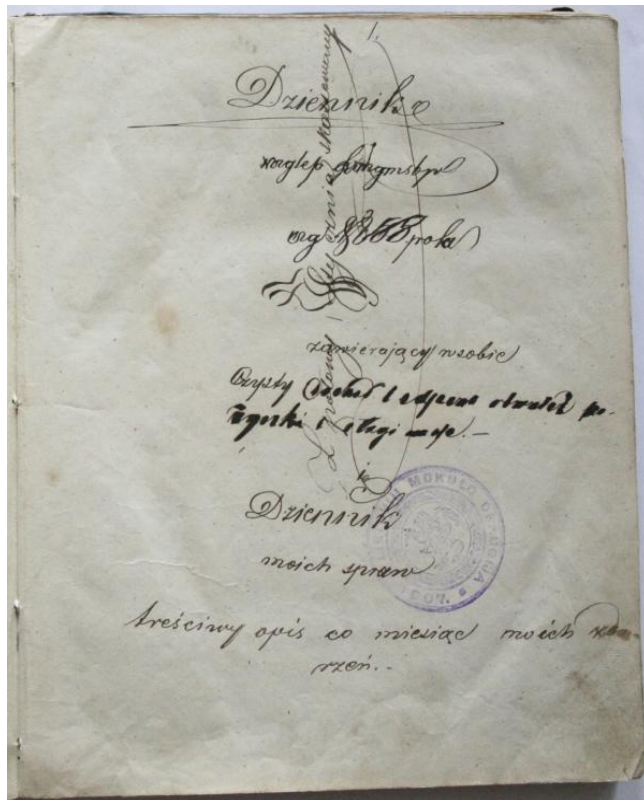
Taigi laisva diaristinio teksto kompozicija Dienoraštyje komplikuojama – dėl to kūrinys įgyja meniniam tekstui būdingų bruožų. Tačiau tai neperkeičia jo komunikacinės funkcijos – Dienoraštis (bent dviejuose pirmose knygelėse) lieka sau skirtas tekstas. Kartu tai rodo Baranausko kūrybai bendrą tendenciją, kuomet *rašymas* apie save nelieka „laisvas“ – jo tekstai (ar tai būtų Dienoraštis, ar laiškai, kurie eilijuojami ar jungiami į rinkinį taip atliepiant tuomet dar populiarią laiškų romano formą) įgyja griežtesnes ir tikslingesnes formas. Šią tendenciją, veikiausiai lemia keli susiję veiksniai: (1) rašto interiorizacijos lygis – iki galo neišryškėjusi rašymo, kaip privačios, laisvos ir su viešuma beveik nesusaisytos veiklos galimybė; (2) privatumo samprata – bendruomenės ir asmens santykiuose vyrauja pirmoji, dėl to jis remiasi ne priešprieša, o sambūviu; (3) vyraujančios vidujybės raiškos praktikos – Baranausko prigimtoje erdvėje tai buvo dainos, tolstant nuo namų balsą (bendras dainas) keičia raštas (autoriniai tekstai), tačiau sąsaja tarp vidinio gyvenimo išraiškos ir organizuotos teksto formos išlieka.

2.4. Trečioji knygelė ir Dienoraščio pabaiga

Trečioji Dienoraščio knygelė nuo dviejų pirmųjų labiausiai skiriasi savo puošnumu. Ji jau ne savarankiškai siūta, o pirktinė, geresnio popieriaus, kietais viršeliais, kuriuose išpausta „DZIENNIK ANTONIEGO BARANOWSKIEGO“. Panašūs pokyčiai atsiranda ir Dienoraščio tekste: stengiamasi rašyti dailiau bei kruopščiau komponuoti tekstą puslapio erdvėje. Taigi, kintant santykiui su Dienoraščiu, tekstas „išsiverčia“ iš savo sutelktumo į

vidų – tampa svarbu ir tai, kaip jis atrodo. Toks „dekoratyvėjimas“ (jį galima matyti kaip išryškėjusį sureikšmintos struktūros padarinį) jau žymi artėjanti lūžį, mat Dienoraštis čia jau nebegali išsilaikyti kaip „diskretus aktyvumas“²²⁵.

Prasidėjęs nuo intensyvaus savo atskirtumo ir situacijos neaiškumo išgyvenimo, Dienoraštis ima formalizuotis. Ir tai matyti jau pačioje trečiosios knygelės pradžioje, kurios priešlapyje pieštuku nubraižyta skaičiavimo lentelė – nupjautų javų registras („Reestr užeńtego zyta“). Antraštiniame puslapyje įrašytas ilgas pavadinimas: „Dziennik / moich finansów / wg 1855 roku / zawierający w sobie / Czysty dochod i odjem również pożyczki i długi moje / i Dziennik / moich spraw / treściwy opis co miesiąc moich zdarzeń.“²²⁶ Dalis pavadinimo nubraukiama, paliekant tik tekstą apie Dienoraštį kaip mėnesio įvykių aprašymą. Viena vertus, čia matome klasikinę apskaitos knygos ir dienoraščio sandūrą, klasikinę, nes dienoraščiai paprastai kildinami iš tokių knygų²²⁷.

Trečiosios Dienoraščio knygelės (LLTIR, f. 1-576) antraštinis puslapis

Antra vertus, čia jau matome pakitusį santykį su Dienoraščiu – vidinio gyvenimo apskaita čia (bent pagal pradžioje buvusį sumanymą) persilieja su ūkine apskaita. Tai darsyk rodo Dienoraščio formalėjimą, kurio priežastis yra antrosios knygelės pabaigoje

²²⁵ Lejeune, 2010, 33.

²²⁶ „Mano finansų dienoraštis 1855 metams, fiksuojantis grynus pajamas ir išlaidas, taip pat mano paskolas ir skolas ir mano reikalų dienoraštis. Išsamus kiekvieno mėnesio įvykių aprašymas.“ (*Raštai VII/1*, 255).

²²⁷ Rodak, 2011, 72–82.

įvykęs rašymo pertrūkis. Pastarasis pertrūkis sutampa su Baranausko atvažiavimu į Raseinius. Štai kaip jis pasirodo tekste:

[1854 metų birželis, kelionė į Raseinius – T. A.]

18. Piątek – na Bolsie, Abelinę Upinę, Skawdwile, Niemokszty i Widukle, wieczorem dojeżdżam Rossiéjń. –

19. Subota

[maždaug pusės puslapio tarpas – T. A.]

Notatka Niedziela 5 września 1854 r.

Po długiém a ospałonudném życiu w Rossiéjniach podniosło się moje serce do szczeblu najwyższej słodyczy, dusza uczuła na jawie, co przez czas długi marzyła rozdzierając serce swoje z obecnych bólów o szczęściu na świecie. –

18 sroda Sierpnia uwolnili mię do rodziców w nocy wyjechałem²²⁸

Po šio tuščio pusės puslapio tarpo prasideda antroji Dienoraščio dalis. Galima manyti, kad pats tarpo palikimas rodo, jog buvo tikimasi sugrįžti ir surašyti praleistas dienas. Kita vertus, galimas ir priešingas (ir įtikinamesnis) variantas, teigiantis, kad čia svarbus ne tiek tarpas, kiek tai, kad rugsėjo 5 dienos pastaba yra rašoma naujame puslapyje – taigi rašoma ne atsižvelgiant į prieš tai esantį tekstą, o nuo jo atsiribojant. Cituotoji pastaba – savotiškas „memorialas“ Dienoraštyje –pertraukia ligi tol buvusią rašymo tvarką. Ji parašoma, nes negalėjo būti neparašyta. Netgi galima sakyti – parašyta nepaisant Dienoraščio.

Tad Dienoraštis pradeda formotis nuo apmąstymo (*Uwaga*), baigtis – nuo pastabos (*Notatka*). Tai lūžiniai Dienoraščio įvykiai, kurie nepasirodo staiga – prieš meditacijas buvo „Smutna rozwaga przyszłości“, prieš „Notataka“ – kelių mėnesių tyła. Išsyk po „Pastabos“ ima kriksti ankstesnioji tvarka – tai matyti ir cituoto fragmento laikų maišatyje: birželis–rugsėjis–

²²⁸ *Raštai VII/1*, 67. „[1854 metų birželis, kelionė į Raseinius – T. A.] / 18. Penktadienis. Balsiai, Obelynas, Upyna, Skaudvilė, Nemaškščiai ir Viduklė, vakare privažiuoju Raseinius. / 19. Šeštadienis. // [maždaug pusės puslapio tarpas – T. A.] *Pastaba. 1854 m. rugsėjo 5 d., sekmadienis* / Po ilgo ir blausiai nuobodaus gyvenimo Raseiniuose mano širdis patyrė didžiausią saldybę, siela iš tikrųjų pajuto tai, apie ką ilgai svajojo anuomet iš sielvarto plėšydama sau širdį – laimę pasaulyje. // 18 rugpjūčio, trečiadienį, mane išleido pas tėvus, naktį išvažiavau“ (*Ten pat*, 296).

rugpjūtis (liepa iš viso dingusi). Čia ne tik susimaišo mėnesiai, bet ir pirmąkart pažeidžiamas mėnesio vientisumas – birželio įrašai baigiasi 19 dieną, rugpjūčio – prasideda nuo 18 dienos. O štai rugsėjo 5 dienos įrašas baigiasi taip: „reszta dni jak zwyczajnie w Kancellarii przypadków codziennych nie notuję a tylko wynotuję sobie co ważniejszego.“²²⁹ Dienos eina jau ne nuosekliai viena po kitos, bet trūkinėja ir šokčioja, nors žymimi svarbesni įvykiai, įrašai ima darytis lakoniški – štai, pavyzdžiui, lapkričio mėnuo:

16. Wtorek odprawują mię do Łazaretu. –

[tarpas, kuriame tilptų 2–3 dienų įrašai – T. A.]

Grudzień

4. Sóbбота – wypisują mię²³⁰

Menkame tarpe yra dvi su puse savaitės ligoninėje. Regis, čia yra apie ką rašyti, bent paminėti negalavimo priežastį, tačiau to nedaroma, nors ir paliekama vietos – vėlesniam rašymui (kuris turėtų būti kuklus). O ir šiuodu įrašai turėtų priklausyti vienam rašymui, nes antrasis tiesiogiai atliepia pirmąjį ir yra priklausomas nuo pastarojo konteksto. Taigi Dienoraščio rašymas ima nykti.

Tad nors trečioji knygelė ir puošniausia, tačiau joje jau tik bandoma palaikyti antroje knygelėje nutrūkusią ir naujai vis neužsimezgančią, vis trūkinėjančią Dienoraščio rašymo praktiką. Trečiojoje knygelėje Dienoraštis užima tik trylika (iš septyniasdešimt vieno) lapų. Dienoraščio rašymo pastovumas ima eizėti ir galiausiai visai nustojama rašyti. Tačiau čia tekstas dar nesibaigia. Kažkuriuo metu prie jo vėl grįžtama – galima matyti, kad tekstas nuo balandžio mėnesio iki pat dienoraščio pabaigos, parašomas maždaug per du kartus. Laiko tarpas tarp tų kartų neturėtų būti didelis. Per šiuos du rašymus apimamas laikas nuo 1855 metų balandžio, iki 1856 metų liepos, taigi – 1 metai ir 3 mėnesiai. Galima manyti, kad mažiausiai po tokio laiko tarpo (nors turint

²²⁹ *Ten pat*, 68. „Kitos dienos kaip paprastai raštinėje; kasdienių įvykių nežymiu, tik užsirašau svarbesniusius“ (*Ten pat*, 297).

²³⁰ *Ten pat*, 69. „16. Antradienis. Mane veža į ligoninę. // [tarpas, kuriame tilptų 2–3 dienų įrašai – T. A.] *Gruodis* / 4. Šeštadienis. Mane išrašo“ (*Ten pat*, 297–298).

omenyje tai, kad paskutinė įrašo data su įrašymo laiku nesutampa, šį skaičių galima ir padidinti) sugrįžtama prie Dienoraščio.

Tačiau ką turėtų reikšti toks sugrįžimas po daugiau nei vienerių metų? Atrodo, kad Baranauskas sugrįžta užbaigti pasakojimo. Vadinasi, pabaiga jau žinoma ir matoma kaip pabaiga. Prirašius pabaigą, Dienoraštis apima jau visą Baranausko raštininkavimo laikotarpį – nuo paskutinio mėnesio raštininkų mokykloje iki stojimo seminarijon. Taip jis įgyja daugmaž aiškius apribus – ties viena (18-ojo gimtadienio) riba prasideda, ties kita (stojimas į seminariją) baigiasi. Šis dienoraščiui nebūdingas ribų aiškumas siūlo Baranausko tekstą suvokti ne vien tik kaip dienoraštį.

Autobiografijos galimybė. Baranausko Dienoraščio pabaiga susieta su vienu svarbiausių jo biografijos įvykių – pažintimi su Karolina Praniauskaite. Tai, matyt, viena labiausiai intriguojančių Dienoraščio, o gal ir visos jo biografijos istorijų, kurią bene labiausiai ir kūrybingiausiai yra išplėtojęs Rapolas Šaltenis²³¹. Neturėdamas tiek drąsos kiek Šaltenis, apsiribosiu nuomone, kad Baranausko ir Praniauskaitės bendravimo atkūrimas yra negalimas. Tai, beje, teigia ir Mikšytė:

Laiko klodai nesugrąžinamai sulygino poetės kapo kauburėlį ir palaidojo Baranausko ir Praniauskaitės draugystės detales. Abu poetai sąmoningai sunaikino jos pėdsakus – dienoraščius, laiškus. Baranauskas, stodamas į kunigų seminariją, nepaliko jokių popierių, kurie būtų galėję jį vėliau kompromituoti. Paskutinių metų dienoraščio puslapiai perrašyti iš naujo²³².

Tiesa, visiškai sutikti su Mikšyte nepavyktų, nes negalima būtų sakyti, kad sunaikintos *visos* draugystės detalės – išliko nemažai Praniauskaitės ir Baranausko vienas kitam adresuotų tekstų. Be to, Dienoraštis ne perrašomas, kaip teigia mokslininkė, o neberašomas. Dienoraštis iš kitų žanrų išsiskiria tuo, kad beveik niekada neturi numatyto pabaigos horizonto, t. y. horizontas sinchroniškai juda kartu su kiekvienu nauju įrašu, tačiau Dienoraščio pabaigos

²³¹ Žr. Rapolas Šaltenis, *Mūsų Baranauskas*, Vilnius: Vaga, 1985.

²³² Mikšytė, 1993, 44.

atveju pasakotojo pozicija yra jau už horizonto. Galėtų atrodyti, kad čia nieko nebūdinga šiam tekstui nėra, nes Baranauskas Dienoraščio įrašus dažniausiai rašydavo atgaline data. Tačiau nereikėtų pamiršti, kad paskutinis įrašas rašomas mažiausiai po metų ir kelių mėnesių tarpo, ir yra žinoma, kad jis paskutinis, nes knygutėje nebėra daugiau vietos – po kelių lapų prasideda Praniauskaitės eilėraščiai. Tad šie įrašai, kurie (priešingai nei įprasta) jau nebeskirstomi į atskiras dienas (pradedamas akcentuoti nebe dienoraščiams būdingas laiko, o erdvės matmuo), priklauso ne tiek Baranausko dienoraščiui, kiek (galimai) Baranausko autobiografijai.

Autobiografijoje pasakojama asmenybės istorija yra susijusi su atsigręžimu į praeitį, kuris, savo ruožtu, įsteigia autobiografijai svarbią ir išskirtinę *retrospekciją*, kada į laike nutolusį gyvenimą žvelgiama iš konkretaus dabarties taško, kada *čia ir dabar* autorius, kuris autobiografijoje yra ir pasakotojas, ir pagrindinis veikėjas, pasakoja apie save *ten ir tada*.²³³

Baranausko atveju retrospekcija nėra labai tolima, nėra aišku, ir koks yra rašančiojo *čia ir dabar*, tačiau Dienoraščio pabaigos autobiografiniu pobūdžiu suabejoti netenka. Philippe'as Lejeune'as autobiografiją apibrėžia kaip „retrospektyvų pasakojimą proza, parašytą realaus asmens apie jo paties egzistenciją, koncentruojant dėmesį į individualų gyvenimą, ypač asmenybės istoriją“²³⁴. Anot, mokslininko, dienoraštis beveik sutampa su šiuo apibrėžimu, jam netinka tik retrospektyvaus pasakojimo reikalavimas²³⁵. Tačiau kaip matėme, Dienoraščio pabaigoje jis atsiranda. Bet, jeigu teigiama, kad Dienoraščio pabaigoje atsiranda autobiografinis pasakojimas, tuomet reikia kalbėti ir apie auditorijos pokyčius. Dienoraščiai paprastai rašomi sau,

²³³ Gitana Vanagaitė, *Autobiografijos teorijos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, 35.

²³⁴ Philippe Lejeune, *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*, redakcija: Regina Lubas–Bartoszyńska, przekład: Wincenty Grajewski, Stanisław Jaworski, Aleksander Labuda, Regina Lubas–Bartoszyńska, Kraków: Universitas, 2007, 22. Perteikiant apibrėžimą, pasinaudota Gitanos Vanagaitės vertimu (žr. *Autobiografijos teorijos pagrindai*, 27–28).

²³⁵ *Ten pat*, 23.

autobiografijos – kitiems²³⁶. Tad ir Dienoraštyje turi būti matomas auditorijos struktūros pokytis. Jį galime matyti štai šitoje vietoje:

– i z Kiepurkalnia zwróciwszy wzrok na Onikszy ledwo mogłem oderwać: tęsknota, żal i miłość rodziny tak mną owładnęły że po kilkunastu dniach pobytu w Rossieniach nie mogło się zgładzić, *w dowód czego* przytoczę skomponowany w Rossieniach 10. Kwietnia wiersz pod tytułem pożegnania Onikszt których brzmienie następujące: –

[...]

Nie ujrzę twoich kras

Okolico uroczą

Ni Swientėj* wód przezrocza

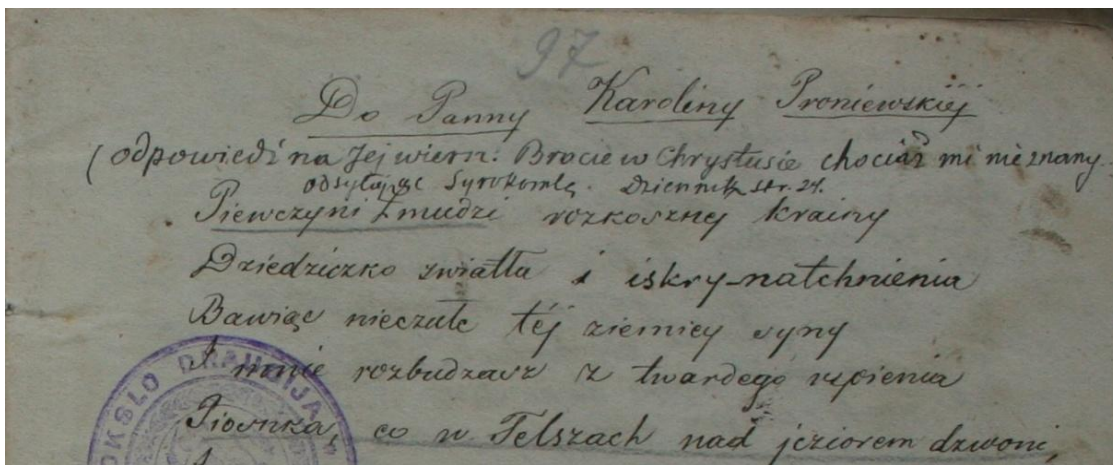
[...]

[T. A.: žvaigždute Baranauskas pažymi šią išnašą:] *Szwienta rzeka płynie przez srodek miasteczka Onikszt [kursyvas – T. A.]²³⁷

²³⁶ Tiesa, yra aprašyta atveju, kai dienoraščiai specialiai rašyti ir siųsti skaityti kitiems (žr. E. П. Гречаная, „Адресат женских дневников начала XIX века и процесс письма“, in: *Текстология и генетическая критика: общие проблемы, теоретические перспективы*, Москва: ИМЛИ РАН, 2008.) Tačiau, regis, tokia praktika nebuvo smarkiai paplitusi ir labiau būdinga moterims. Joms tai galėjo būti intymaus bendravimo bei suvaržyto mobilumo kompensavimo priemonė. Taip pat minimi atvejai, kai dienoraščiai rašyti savo dvasiniams vadovams, tėvams ar auklėtojams, taip pat ir tėvų savo vaikams. Tačiau pastaraisiais atvejais tarp adresantų lieka aiškus hierarchinis (tėvai–vaikai, vaikai–tėvai, mokinys–mokytojas, vadovas–vedamasis) santykis.

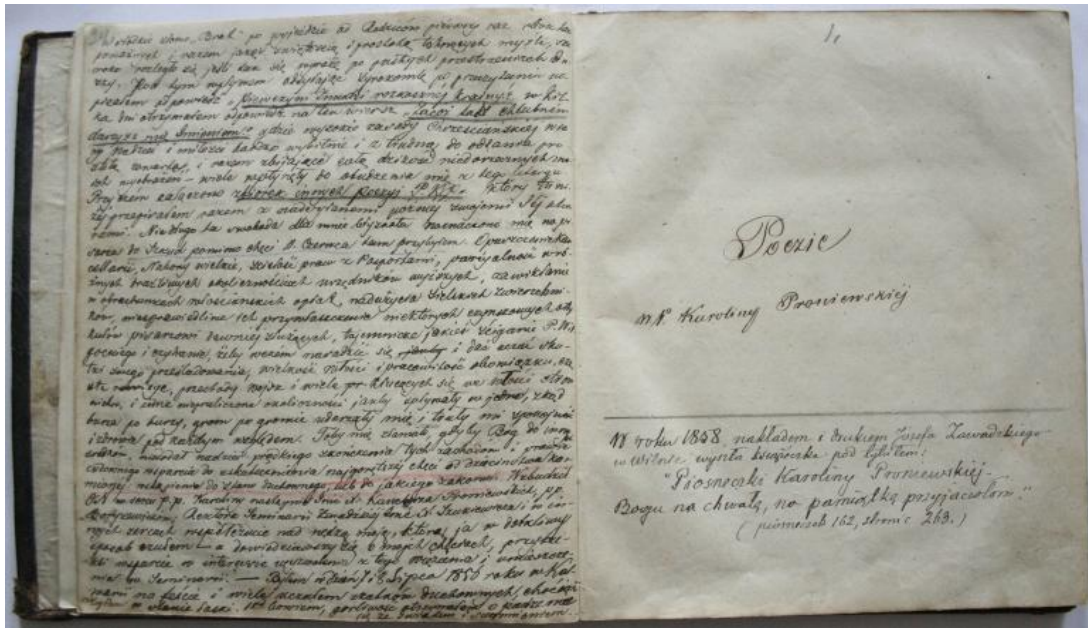
²³⁷ *Raštai VII/1*, 74. „Ir pažvelgęs nuo Kepurkalnio į Anykščius, vos galėjau atsiplėšti: ilgesys, graudulys ir tėviškės meilė mane taip suėmė, jog negalėjo išblėsti net ir po keliolikos dienų Raseiniuose – *tam įrodyti* pridėdu balandžio 10 d. Raseiniuose sukurtą eilėrašį, pavadinimą „Atsisveikinimas su Anykščiais“, kuris skamba taip: / [...] / Nebematysiu tavo grožio, / Šalele nuostabioji, / Skaidraus vandens Šventosios* [...] [T. A.: žvaigždute Baranauskas pažymi išnašą, kuri yra tokia:] *Šventosios upė teka per patį Anykščių miestelį“ [kursyvas – T. A.] (*Ten pat*, 301).

Kursyvu išskirti žodžiai „tam įrodyti“ kelia klausimą – kam įrodyti? Kodėl reikia įrodinėti, jei tai *vis dar* dienoraštis, t. y. sau rašomas tekstas? Šiuos Baranausko žodžius galima būtų priskirti frazės inercijai, bet didesnių bėdų kiltų su išnaša, kuri akivaizdžiai skirta pašaliniam ir gana tolimam (bent Anykščiuose negyvenančiam ir ten nebuvojusiam) skaitytojui. Šio veiksmo akivaizdumas rodo skaitytojo iš šalies numatymą. Atkreiptinas dėmesys ir į šią citatos vietą: „*pridedu* balandžio 10 d. Raseiniuose sukurtą eilėrašį“. Taigi, eilėraštis yra *jau* užrašytas prieš jam patenkant į Dienoraštį. Dar daugiau: prieš patekdamas į Dienoraštį, jis jau buvo įrašytas *Wiersze*. Tai svarbu, nes iki tol Dienoraščio ir seksterno tekstai dažniausiai eidavo nesusikirdami – greta vienas kito, o susikirtimo atvejais eilėraščiai iš Dienoraščio persikeldavo į *Wiersze* (pvz., sueiliuoto tėvo laiško atvejis), bet ne atvirkščiai, t. y. vyko

Eilėrašcio „Do Panny Karoliny Proniewskiéj (odpowiedź na Jej wiersz: Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany...“ antraštė (LLTIR, f. 1-572) su nuoroda į Dienoraštį judėjimas iš privačios Dienoraščio erdvės į viešą *Wiersze* erdvę. Šisysk viešas tekstas atsiduria privačioje erdvėje, ir tai yra dar vienas pasikeitusio teksto viešumo ženklas. Tad anksčiau parašyti tekstai (be „Pożegnanie Onikszt i rodziny“, taip pat atsitinka ir su eilėrašciu „Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“) tampa pasakojimo medžiaga – taip Baranauskas aktualizuoja autobiografinį eilėraščių potencialą²³⁸.

²³⁸ Dar viena raiški permaina – beveik nenyksta formali dienoraščio struktūra, laiko dominantę ima keisti erdvės principas.

Dienoraščio pabaiga. Antrajame puslapyje – Karolinos Praniauskaitės eilėraščių nuorašų pradžia (LLTIR, f. 1-576)

Kad po pabaigos prirašymo Dienoraščio struktūra nustoja būti tik autokomunikacinė, matyti ir ši *Wiersze* esančio eilėraščio „Do Panny Karoliny Proniewskiej (odpowiedź na Jej wiersz: Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany...“). Seksterne, erdvėje tarp kūrinio pavadinimo ir jo teksto, vėliau prirašoma: „odsyłając Syrokomlę. Dziennik str. 24.“ Taigi nurodoma į konkrečias biografines kūrinio aplinkybes, kurias galima susižinoti iš Dienoraščio. Praniauskaitė čia pasirodo neatsitiktinai, nes kaip tik ji, ar, tiksliau, jos eilėraščiai tampa vienu pagrindinių veiksnių, trečiąją Dienoraščio knygelę pavertusių viešu tekstu.

Pažinties pradžioje Praniauskaitė Baranauskui atsiunčia savo eilėraščių rinkinį, kurį Baranauskas persirašo į trečiąją Dienoraščio knygelę, kuri tuo metu jau nustota pildyti ir dar neturėjo autobiografinės pabaigos. Perrašinėdamas eilėraščius, Baranauskas iš naujo sunumeruoja puslapius nuo 1 iki 114. Taip vienoje knygelėje atsiduria nutrūkęs Dienoraštis ir – po kelių tuščių puslapių – Praniauskaitės eilėraščių nuorašai. Manychiau, kad autobiografinė dalis prirašoma tuomet, kai atsiranda poreikis pasidalyti Praniauskaitės tekstais su kitais, t. y. jau įstojus seminarijon. Ji atsiranda kaip tekstas, nurodantis Praniauskaitės nuorašų atsiradimo istoriją. Tad Dienoraštis ar, veikiau, trečioji jo knygelė, vieša tampa dėl to, kad yra vienoje erdvėje su

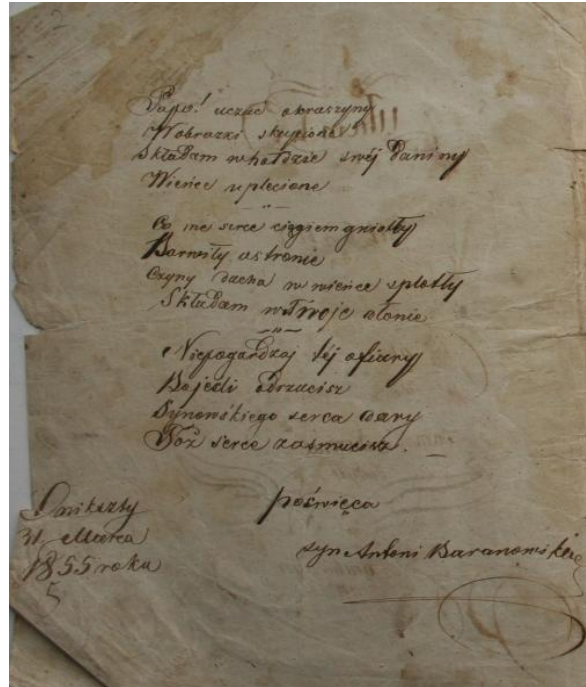
Praniauskaitės eilėrašciais, kurie ne tik veikia statuso kaitą, bet ir nustato autobiografijos ribas – rašymui lieka tik keli tušti lapai. Tad Praniauskaitės kūriniai išprovokuoja autobiografinę Dienoraščio dalį.

Baranausko dienoraštis pradeda formuotis 1852–1853 m. sandūroje, kuomet intensyviai apmąstomos ateities perspektyvos bei išgyvenamas aplinkos svetimumas. Metų pabaigoje parašomas eilėraštis „Smutna rozwaga przyszłości“. Tačiau eilėrašcio nebepakanka – prie jame nagrinėjamų temų ir motyvų grįžtama kitame, žanriškai transformuotame tekste – meditacijose. Čia atrandama rašymo kaip savistabos galimybė. Dienoraštis atsiranda kaip savistabos ir savikontrolės (jos taisyklės nurodomos Dienoraščio pradžioje) projektas. Savikontrolė reikalinga norint atkurti pažeistą pusiausvyrą (aiškiausias jos simptomas – nekaltas kentėjimas), kurios netenkama apleidus prigimtą erdvę – Anykščius. Elgesio ir religinių praktikų taisyklės turėtų sukonstruoti savotišką bendruomenės akį, kuri leistų išlaikyti teisingą laikyseną ir taip sukurti adekvatų santykį su bendruomene ir Dievu (šios dvi santykių plotmės matomos kaip priklausančios viena nuo kitos). Toks Dienoraščio pobūdis motyvuoja ir jo struktūrą, su kietu, „desubjektyvuojančiu“ laiko modeliu, leidžiančiu atskirti Dienoraščio įrašų datas ir įrašymo laiką bei motyvuoja vėlesnį jo perrašymą. Šiai struktūrai priklauso ir tuščios dienoraščio vietos, kuriose turėjo būti (bet nebuvo) įrašyti mėnesio įrašus jungiantys eilėrašciai-užsklandos.

Baranauskas savo dienoraščio rašymą pertraukia atvykęs į Raseinius. Vėlesni bandymai grįžti yra nesėkmingi. Dienoraščio rašymas nutraukiamas. Prie jo grįžtama jau studijuojant Varniuose – tuomet prirašomas autobiografinis fragmentas. Pastarasis sietinas su pakitusios trečiosios Dienoraščio knygelės statusu. Į ją persirašytais Praniauskaitės eilėrašciais siekiama pasidalyti. Autobiografinis fragmentas užpildo komunikacinį pertrūkį tarp privataus Dienoraščio pobūdžio bei į viešumą orientuotų Praniauskaitės tekstų.

3. *Baranauskų silva rerum* – sutelkiantis raštas

Ilgą laiką *Ulamki...* traktuota kaip kaip Baranausko eilių rinkinėlis. Šioje disertacijoje minima *silva rerum* skaitoma kaip kolektyvinis kūrinys – Baranauskų tekstinę bendruomenę reprezentuojantis tekstas. Iš disertacijoje nagrinėjamų rankraščių *Ulamki...* išsiskiria ne tik savo kolektyviniu pobūdžiu, bet ir tuo, kad čia esantys Baranausko tekstai perrašomi vienu ar keliais kartais. Tai reiškia, kad apie jų rašymo istoriją daug pasakyti negalima. Tačiau ši knyga

Dedikacinis *Ulamki...* eilėraščių antrajame knygos puslapyje (LLTIR, f. 1-575)

leidžia geriau suprasti Baranauskų tekstinę bendruomenę, o čia esantys Antano Baranausko eilėraščiai, aptariant juos *silva rerum* kontekste, susiklosto į atskirą pasakojimą apie vieną jo gyvenimo epizodą bei rodo specifinį Baranausko mėginimą pragmatiškai išnaudoti socialinį kapitalą, kurį jam teikė gebėjimas eiliuoti.

Namų knyga *Ulamki moich / uczuć / czyli / okruszyny / żywiolów karmiących się w mojej / duszy w pobycie w Rossiejniach. / Tam i w Kownie złona wydobyte, / w gruby rym / spowite; i rodzicom ofiarowane* jau apibūdinta kaip Baranauskų *silva rerum*. Remiantis dedikaciniu eilėraščiu, ji datuojama 1855 m. kovo 31 d.²³⁹ – su šia data siejamas ir įteikimo tėvui laikas. Tai 48 puslapių rankraštine neįrišta knyga, sudaryta iš dviejų tarpusavyje susiūtų

²³⁹ *Raštai I*, 391.

sąsiuvinių – kiekvienas jų turi dvi dalis. Vieną sudaro lapai iš rašyti, kitą – iš piešti skirto popieriaus. Šis padalijimas į sąsiuvinius, o sąsiuvinių į dalis, atitinka ir knygos turinio padalijimus.

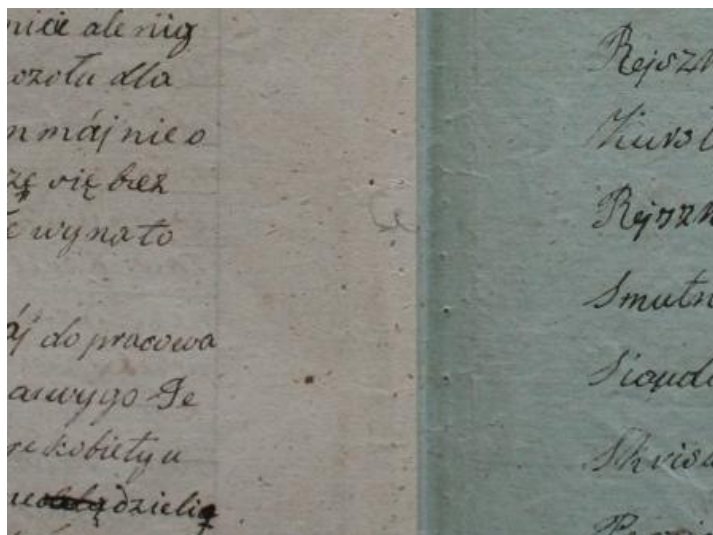
Nėra aišku, ar *Ulamki...* tėvui įteikta dabartiniu pavidalu, ar atskiros knygos dalys daiktan susiūtos vėliau. Baranausko dienoraštyje – vienintelėje vietoje, kurioje kalbama apie šio teksto ruošimą, minima tik Antano Baranausko dalis – jo seksternas. Tad belieka konstatuoti, kad dabartinė *Ulamki...* forma nebūtinai yra pirminė. Tačiau kadangi čia siekiama pristatyti ne Antano Baranausko dalį, o visą knygą, kurios atskiros dalys į vieną buvo sujungtos Baranauskų tekstinės bendruomenės viduje, ši galimybė didesnių komplikacijų nekelia.

Knyga paruošta iš keturių dalių. Tai yra pirmajame sąsiuvinyje esantys: (1) Antano Baranausko eilėraščiai bei (2) geometrinių figūrų, veido dalių eskizai bei portretas ir antrajame sąsiuvinyje esantys (3) piešti žemėlapiai (jie, beje, įsiūti aukštyn kojomis) ir (4) įvairių tekstų nuorašai. Pastebėtina, kad abu sąsiuviniai sudaromi veidrodiniu principu – pirmajame į eilėraščių pluošto vidurį dedami ir susiuvami piešiniai, antrajame – į piešinių pluošto vidurį dedami ir siuvami nuorašai. Sąsiuviniai siuvami vienas *su* kitu, pluoštai sąsiuviniuose – vienas *į* kitą. Tad viso esama keturių pluoštų, kurie komponuojami mišria tvarka. Linijinę knygos struktūrą būtų galima aprašyti taip (E – Antano Baranausko eilėraščiai, P – piešiniai, Ž – žemėlapiai, N – nuorašai²⁴⁰): 1–8 psl. E; 8–16 psl. P; 16–24 psl. E; 24–30 psl. Ž; 30–42 psl. N; 42–48 psl. Ž. Iš to matyti, kad *Ulamki...* būtų netikslu vadinti tik Antano Baranausko rinkiniu, kaip kad daryta ligi šiol²⁴¹.

²⁴⁰ Kadangi knyga neįrišta, puslapiai numeruojami nuo antraštinio puslapio.

²⁴¹ Plg. *Raštai I*, 391. Iki šiol į *Ulamki...* žiūrėta kaip *tik* į Antano Baranausko tekstą. Taip eliminuotos kitos dalys – toks požiūris matomas ir iš jau archyvan patekusio *Ulamki...* skaitytojo paliktų pėdsakų – knygoje pieštuku sunumeruoti tik tie puslapiai, kuriuose yra Antano Baranausko tekstai. Į numeraciją neįtraukiami net ir į šiuos eilėraščius „įsiterpiančios“ puslapiai su piešiniais. Ir nors su tokiu sintetiniu Antano Baranausko dalies išskyrimu sunku sutikti, tačiau negalima nematyti ir to, kad ji knygoje atrodo svarbiausia – ji pateikiama pirmoji, čia randame adresatą ir paskyrimą.

Pirmosios dalies piešiniai priskirtini šešeriais metais jaunesniam Antano Baranausko broliui – Anuprui, kuris pasirašo po portretu („Он. Барановский рисоваль“). Jis veikiausiai piešė ir žemėlapius – abiem atvejais naudotasi tokiu pačiu popieriumi su

Ulamki... tekstų nuorašų dalis – ankstesnio puslapių siuvimo žymės (LLTIR, f. 1-575)

Marievo fabriko įspaudu. Kieno ranka rašyti tekstai antrajame sąsiuvinyje, pasakyti sunkiau, nes yra likę tik Anupro bei Jono rašysenos pavyzdžiai, tuo metu nei brolio Juozapo, nei sesers Rozalijos rašytų tekstų (jeigu jie rašė) neliko. Braižo panašumai siūlytų manyti, kad antrajame sąsiuvinyje rašyta (anuomet keturiolikmečio) Anupro ranka. Tai teigiama atsargiai, kadangi kitas išlikęs jo ranka rašytas tekstas datuotinas jau 1906–1907 m.²⁴², t. y. praėjus pusei amžiaus nuo *Ulamki...* įteikimo.

Išbarstymas ir kaupimas. Aptariant *silva rerum* reiškinių, buvo pateikta Chartier citata, kurioje teigta, kad tokio pobūdžio knygoms vientisumą dažniausiai suteikia tik rašančiojo tapatybė. Tad ar mums gali būti prieinamas *Ulamki...* vientisumas, ar, kitaip tariant, nevienalyčiai šios knygos tekstai gali būti pamatyti kaip turintys bendrą pasakojimą? Atrodo, kad taip, nes jeigu iš pažiūros padrikam tekstų rinkiniui tapatybė gali suteikti vientisumo, tada įmanus ir atvirkštinis veiksmas – iš tekstų rinkinių galima išskaityti tapatybės kaip pasakojimo fragmentus. Tuo pat metu vientisumą galima mėginti atrasti ir imanentiškai, nes pati knygos kompozicija, jos tekstų seka ir santykiai formuoja tam tikrus siužetus. Čia bus mėginama derinti abu skaitymo būdus.

²⁴² Tai laiškas *Draugijos* redakcijai, kuris pakoreguotas buvo išspausdintas antrajame 1907 m. šio leidinio numeryje. Dabar jis saugomas LLTIR, f. 1–562.

Yra dar viena *Ulamki...* skaitymo problema, kuri sietina su jos paruošimo principais bei rankraštine specifika. Paprastai knygą skaitome kaip vientisą tekstą, pradėdami nuo paratekstų ir pereidami prie pagrindinio teksto. Kiekvienas žodis čia skirtas skaitančiajam – nereikšmingi paprastai lieka tik keli tušti paskutinio lanko lapai (jei jie būna) knygos gale. Tuo metu *Ulamki...*, tiksliau, Anupro Baranausko dalis, provokuoja kitokį skaitymą, nes ji paruošta brikoliažo principu – į knygą sudedama tai, kas rašyta ir piešta mokymosi metu. Anupras mokėsi Panevėžio gimnazijoje²⁴³, tad jo piešiniai ir žemėlapiai atkeliauja iš geografijos ir piešimo pamokų, o rašytiniai tekstai – mokyklinio sąsiuvinio ar/ir nuosavo seksterno²⁴⁴. Tačiau šiuo atveju svarbu ne tiek tai, iš kokios aplinkos atkeliauja piešiniai ir nuorašai, kiek tai, kad juos siuvant ir komponuojant knygoje atsiranda užrašytos, bet neskaitytinos, pieštos, bet nežiūrėtinos vietos – knygoje „prasišviečia“ ankstesnis jos dalių funkcionavimas. Todėl čia vienoje lapo pusėje galima rasti Arabijos pusiasalio žemėlapi, kitoje – plunksnos bandymus bei parašų projektus, arba kartu su dvilapiu, kuriame yra Antano Strazdo „Strazdo“ nuorašas, į knygą patenka tekstas, kurio pradžia liko kitame sąsiuvinyje. Tad kassyk tenka apsispręsti, ar tokias vietas praleisti, ar įtraukti į *Ulamki...* skaitymą. Apsisprendimas priklauso nuo tyrimo tikslų, o kadangi šįkart *Ulamki...* siekiama pristatyti kaip rankraštinės XIX a. literatūros pavyzdį, šios *silva rerum* dalys bus praleidžiamos²⁴⁵. Galima pridurti, kad šitos ankstesnių pasakojimų nuoskilos netampa „kitais balsais“, o papildo principinį *Ulamki...* mišrumą.

Jau minėta, kad fizinė knygos struktūra atitinka ir jos turinio struktūravimą, kurį galima atskirti į dvi dalis – du sąsiuvinius, du pasakojimus.

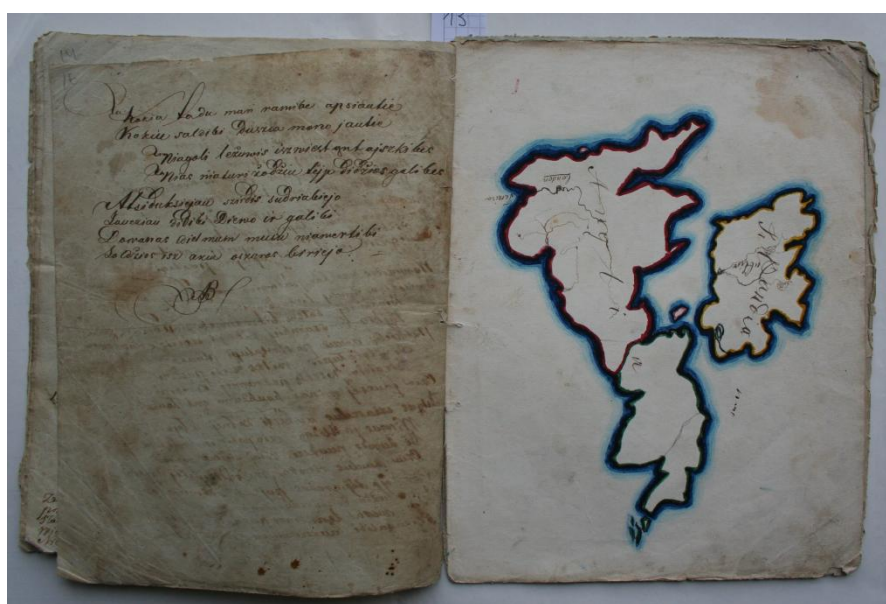
²⁴³ Mikšytė, 1993, 11.

²⁴⁴ Kad dvilapiai priklausė kitam sąsiuviniiui, matyti iš ankstesnio susiuvimo žymių, kuomet dvilapiai buvo siūti ne per lenkimo liniją, o iš šono per sulenktus dvilapius. Tvarkingas puslapių suliniavimas pieštuku siūlytų galvoti, kad jie paimti iš mokyklinio sąsiuvinio, tačiau čia atsiranda ir Strazdo „Strazdo“ nuorašas, kuris neturėjo būti užsirašytas pamokų metu.

²⁴⁵ Praleidimas šiuo atveju nereiškia ignoravimo, mat šių puslapių negalima praleisti taip, kaip kad praleidžiami jau minėti tušti puslapiai spaudinyje, juolab ne visuomet aišku, ar *Ulamki...* esantis nuorašas yra pilnas tekstas, ar tik jo pradžia. Šiai problemai reikėtų atskiro aptarimo, į kurį čia leidžiamasi nebus.

Autorystė nurodoma tik pirmojo sąsiuvinio tekstuose (Antano Baranausko eilėraščiai ir Anupro Baranausko piešiniai). Žemėlapiai bei nuorašai lieka nepasirašyti, nenurodomas ir perrašinėtojas. Tekstų autorizacija šįsyk rodo ir jų hierarchiją – pasirašyti kūriniai yra svarbesni, pozicionuojami pirmosiose *Ulamki...* dalyse. Antrojo sąsiuvinio tekstus galima sieti su atlikimu ir kartojimu, t. y. atskirų tekstų *perrašymu* ar žemėlapių *perpiešimu*. Tai atliekančiam priskiriama tarpininko pozicija. Tuo metu autoriniams tekstams teikiamas pirmumas, čia teksto perkėlėjas ir perkėlimo turinys bei forma susiejami per autoriaus figūrą. Šie tekstai nėra įtarpinti spaudinio – vienkartinė

bei autoriaus patvirtinta (o ne spausdinimo proceso išgryninta su bendrinta ir įtarpinta) jų forma, ar, kitaip tariant, – rankraštiškumas, tiesiogiai sieja

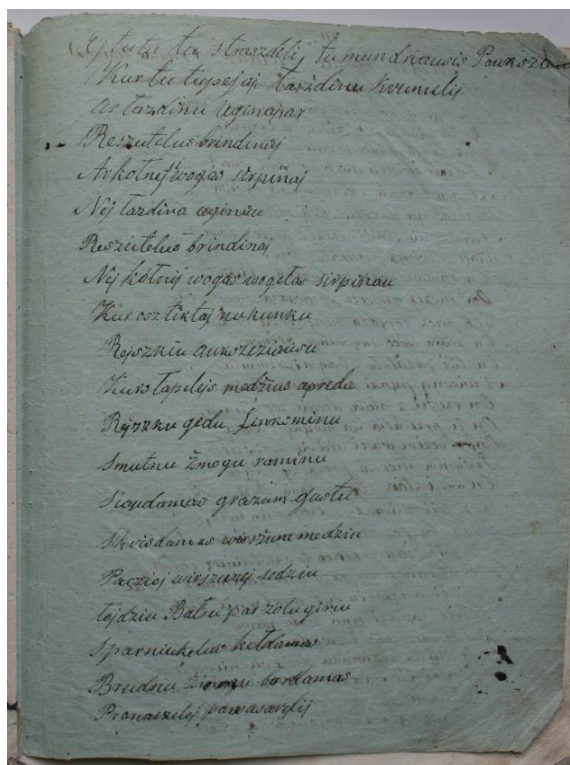
Eilėraščio „Saula tekis“ pabaiga bei Britų salų žemėlapis (LLTIR, f. 1-575)

sukurta-užrašyta tekstą su užrašiusiuoju, – piešinį su piešusiuoju. Knygos adresa(n)tai turėjo žinoti, kas rengė nepasirašytas dalis, tačiau tai nebuvo taip svarbu, kad būtų iškelta į tekstinį lygmenį.

Pirmojo sąsiuvinio tekstai komponuojami pagal sukaupimo, antrojo – pagal išskaidymo, kontekstualizavimo logiką, kurią geriausiai parodo žemėlapių piešiniai. Čia rasime Britų salų, pradėtą Arabijos pusiasalio, nebaigtą Pirėnų pusiasalio, Arabijos pusiasalio ir Turkijos, nebaigtą Skandinavijos, Prancūzijos bei Korsikos ir Sardinijos salų geografinius žemėlapius. Nors dalis jų tarpusavyje gali jungtis, pratęsti vienas kitą, tačiau žemėlapiai nesusijungia į vieną masyvą, „kontinentinį pasakojimą“. Šių žemėlapių pažintinė-orientacinė

funkcija yra prislopinta, nes čia neįrašyta centrinė dalis – stebinčiojo vieta, šiuo atveju – Anykščiai. Šios dalys, išsimėčiusios apie numanomą, tačiau nenurodytą centrą, sudaro jo konteksto dalis – galima sakyti, kontekstualizuoja pirmojo sąsiuvinio pasakojimus – tiek jame pasirodančią asmens figūrą, tiek Baranauskų gyvenamąją vietą – Užupiečius (ji aktualizuojama Antano Baranausko eilėraščiu „Saula tekis“²⁴⁶).

Šis išsibarstymo apie centrą principas atsikartoja ir antrajame sąsiuvinyje esančiuose keturių tekstų nuorašuose²⁴⁷. Kaip minėta, nei vieno jų autorius nenurodomas. Pirmasis kūrinys – tai didesnio teksto dalis be pradžios ir, galbūt, be pabaigos²⁴⁸ (toliau jis bus vadinamas pagal pirmosios eilutės pirmąją frazę – „Lub jak puch marny...“). Pastarasis fragmentas veikiausiai atsiranda dėl to, kad reikia įrišti kitus šiame dvilapyje²⁴⁹ esančius tekstus. Antrasis nuorašas pavadintas „HISTORYA Cudownego z jawienia Najszwieższej Panny Marijy Dwum Pasztuszkom na Górze Salette we franciji, dnia 12 września. 1846. Roku.“²⁵⁰, trečiasis

Ulamki... – „Strazdo“ nuorašas (LLTIR, f. 1575)

²⁴⁶ Mikšytės teigimu, ankstesnis šio eilėraščio pavadinimas buvęs „Šventupis“ (žr. *Raštai I*, 431 ir *Raštai VII/1*, 281), t. y. Šventoji – upė, kuri skyrė dešiniajame krante esančius Užupiečius (juose gyveno Baranauskai), nuo kitų Anykščių miestelio dalių.

²⁴⁷ Nuorašais jie vadinami sąlyginai, nes nėra aišku, ar jie buvo nusirašyti, užrašyti diktuojant ar pan.

²⁴⁸ Apie tekstų pabaigas sudėtinga kalbėti, nes šioje *silva rerum* jie užima visą puslapio plotą, todėl nėra aišku, ar mokykliniame sąsiuvinyje jie dar buvo tęsiami. Aiškesnių atsakymų duoti neleidžia jau minėtas sąsiuvinio siuvimo būdas, kadangi nežinia, ar dvilapiai siūti sudėjus vieną šalia kito, ar dalį jų sudėjus į vienas kitą.

²⁴⁹ Pastarojo dvilapio popierius yra melsvas ir tuo išsiskiria „baltame“ visos knygos kontekste.

²⁵⁰ Kad tokio pobūdžio tekstai buvo svarbūs Baranauskams ir vėliau, liudija Antano Baranausko laiškas tėvams iš Romos (žr. *Raštai VII/1*, 105–108).

– Antano Strazdo „Strazdo“ nuorašas²⁵¹, ketvirtasis – „Mróz, Słońce I wiater (Podanie Gminna)“. Nėra aišku, ar ir pastarasis kūrinys nurašomas ištiesai, tačiau pavadinimas ir pirma dalis (jei tai nepilnas tekstas) daro jį nebe atsitiktinį ir skaitytiną. Nepilnumas yra dažnas nuorašais plintančių tekstų bruožas. Tiesa, ši kriterijų paprastai išryškina tik spaudinys, kuris per daugybę vienodų tekstų, nekintančių sulig kiekvienu perrašymu, sukuria daugmaž pastovų matą, leidžiantį pamatyti ir pamatuoti kūrinio (ne)pilnumą. Tai matyti ir „Strazdo“ atveju – *Ulamki...* be pavadinimo perrašytas tekstas maždaug perpus trumpesnis nei atspausstas „Giesmies swietiszkas ir szwintas“. Rašybos ir kai kurių žodžių skirtumai rodo, kad į Baranauskų *silva rerum* Strazdo kūrinys atkeliauja ne kaip sutrumpintas knygos išrašas. Jis turėtų būti nurašytas iš kito nuorašo, o galbūt ir iš atminties. Žinia, „Strazdas“ buvo ne tik rašytinis tekstas – labiausiai jis plito dainuojamas. Oralinę jo apykaitą galima užčiuopti ir nuoraše – ją rodo ne tiek teksto trumpumas ar pavadinimo nebuvimas, kiek „užsidainavimas“ pirmosiose eilutėse, kurios surašytos pagal atlikimo balsu logiką: „Ej tu tu tu straszdeli, tu mundriausis Paukszteli / Kur tu tupejaj, łaszdinu krumelij“, plg.: „Ey tu tu tu Strazdielis, / Tuiey mundrus pauksztielis, / Kur tu tupieiey łazdinu krumi.“²⁵² Šiuo atveju „Strazdas“ funkcionuoja mišrioje – rankraštinėje bei oralinėje sferose, kurios ne tik sutirpdo spaudiniams svarbią autorystę, bet ir autorinę teksto formą. Tad Strazdo kūrinio nepilnumas Baranauskų *silvoje* yra sąlyginis, mat jis fiksuojamas sferoje, kur autorinio teksto ir jo varianto atitikimo kriterijai būdavo (jeigu būdavo išvis) labai silpni.

Kadangi „Lub jak puch marny...“ yra be pradžios ir pabaigos, galima sakyti, kad nuorašų dalyje esama trijų kūrinų. Juos įmanu išdėstyti taip: pasakojimas apie Marijos apsireiškimą, kuris funkcionuoja kaip tikro įvykio aprašymas (taip susydamas su Prancūzijos žemėlapiu); šalia jo atsiranda liaudiškasis padavimas („Podanie Gminna“), kurio pasakojimas (priešingai nei pirmajame tekste) siejamas ne su erdviniu atstumu, o su neapibrėžtu laiko

²⁵¹ Jis neturėjo būti užrašytas pamokų metu.

²⁵² Antanas Strazdas, *Giesmės svietiškos ir šventos. Faksimilinis leidinys*, Vilnius: Vaga, 1991, 49.

nuotoliu – čia svarbu ne pats įvykis, o tekste artikuliuojamas pasaulio tvarkos modelis. Tad ir atstumas, ir nuotolis steigia ne svetimumą, o tapatumą, nes įvykiai, tiek neapibrėžtoje praeityje, tiek Salette, tiktai patvirtina ir sutvirtina vertybines dabarties laikysenas. Strazdo tekstas yra arčiausiai – tiek erdvės, tiek laiko, tiek kalbos, tiek pasisavinimo požiūriu, kadangi tai ne tik užrašytas, bet klausytas, o gal ir dainuotas kūrinys. Visus tris tekstus akivaizdžiausiai sieja Dievo figūra – nuo (1) jo veiklą patvirtinančio tikro pasakojimo, iki (2) didaktinio naratyvo, siejančio Jo veiklą ir išmintingą praktinę laikyseną bei (3) „pramoginio“ teksto, kuriame strazdas šlovina Dievą. Kaip minėta, šių tekstų autoriai nepateikiami – tai rodo ne tiek vardo-pavardės „pametimą“ perrašant, o specifinį tekstų recepcijos būdą, kuomet eilėraščių, dainos etc. persirašymas artimas išmokimui atmintinai. Persirašymas, panašiai kaip išmokimas atmintinai ir vėlesnis atlikimas, yra susijęs su nusavinimo veiksmu. Tokiu atveju pagarbos autorinei formai ir autoriui lieka mažiau, nes tekstas pasiimamas tik sau – tai nėra ta vieta, kur (kaip, tarkim, įstatymo atveju) bendrija turi sutarti.

Pirmojo sąsiuvinio pasakojimai. Antrojo *Ulamki...* sąsiuvinio tekstus (nuorašus ir žemėlapius) galima sieti su išskaidymo, išbarstymo apie

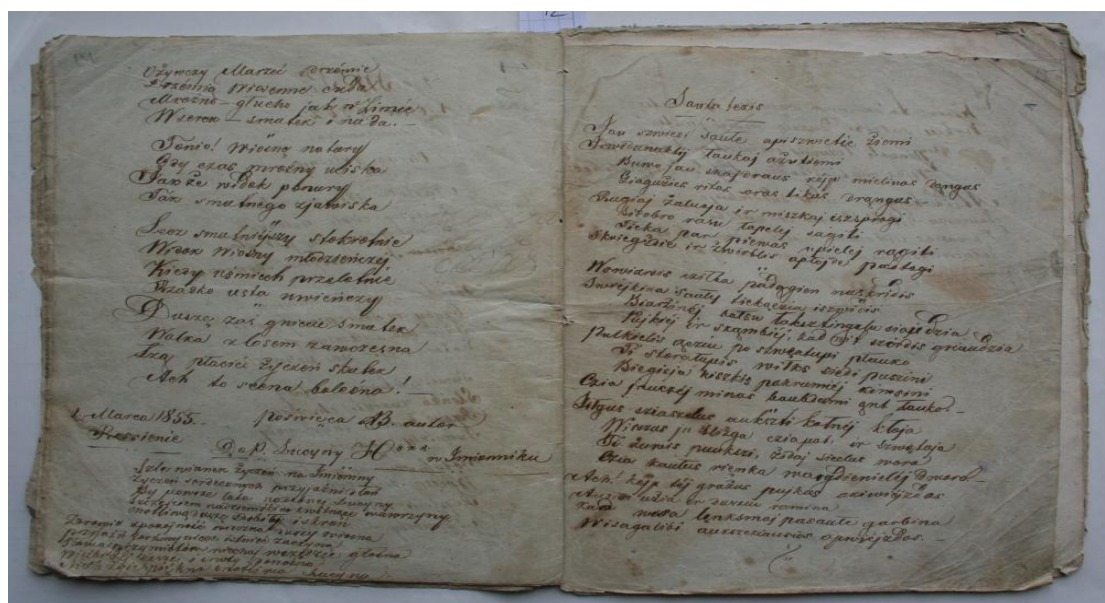

Anupro Baranausko piešinys su parašu (LLTIR, f. 1-575)

centrą logika, o pirmajame sąsiuvinyje esančių piešinių siužetą galima skaityti kaip sukaupimą, kuomet atskirų veido dalių ir figūrų piešiniai²⁵³ sujungiami ir išpildomi 11 psl. esančiame portrete. Šį išpildymą įtvirtina parašas: „Он. Барановский рисоваль“. Tiesa, portreto formavimosi siužetas ne visai sutampa su knygos fabula, nes ir po portreto yra dar trys puslapiai su veido dalių eskizais. Prieš portretą tokių puslapių yra keturi. Visgi lapas su portretu iš kitų išsiskiria tuo, kad antroji jo pusė (12 psl.) yra tuščia, tuo metu kituose lapuose eskizais dengiamos abi jų pusės. Švari lapo pusė pabrėžia portreto reprezentatyvumą, atskirumą, jo kaip vieneto ribas bei atskirą pateikimo būdą – visa tai jungia ir papildo piešinio išbaigtumas bei tą išbaigtumą ir vienetiškumą patvirtinantis parašas. Dėl to portretas gali būti interpretuojamas kaip dailės pamokų piešinių siužeto atomazga ir centras. Žinoma, laikantis knygos fabulos logikos, galima sakyti, kad čia matome portreto sukaupimo ir išskaidymo siužetą, tačiau tokia interpretacija nebūtų adekvati. Be to, tai reikštų labai griežtą *Ulamki...* fabulos paisymą ir primetimą jai nebūdingos spausdinimo praktikos įtvirtintos (ne išrastos) kietos, statiškos ir išbaigtos knygos struktūros, kurią formavo mechanizuotos jos gamybos išryškinta loginė tvarka. *Silva rerum* būdingesnė „minkšta“, dinamiška ir neišbaigta struktūra, mat panašių knygų atsiradimas paprastai susijęs su augaline, o ne mechanine logika. *Silva rerum* dažniausiai pildomos be išankstinio projekto, yra netolydžios, priešingai nei pagal išankstinį pavyzdį paruoštos bei logiškai suformuotos spausdintos knygos.

²⁵³ Tiek pirmojo sąsiuvinio tekstai, tiek piešiniai (priešingai nei dalis antrojo sąsiuvinio tekstų ir piešinių) nėra atsitiktiniai – visi eilėraščiai turi savo pradžias bei pabaigas, visi piešiniai lieka be braukymų.

Antano Baranausko eilėraščiai taip pat sudėstomi į tam tikrą pasakojimą, kuris netiesiogiai nurodomas jo rengtos dalies pavadinime – „sukauptos nuolaužos“. Knygoje yra devyni tekstai – dalis jų kartojasi *Wiersze* (pastarieji išskirti kursyvu): (1) „Papo! uczuć okruszyny...“, (2) „*Hold wdzięczności Do Zwierzchności*“, (3) „*Do P. M.M.*“, (4) „*Do S. p. Antoniego Dobiłasa*“, (5) „*Rzeczywistość po marzeniu*“, (6) „*Powinszowanie Imienin JW Pani Olimpii CZYŻ Naczelnikowój okręgu Radczyni Dworu. 17 Grudnia*“, (7) „*Do JW Pana Tonio CZYŻ Pułkownikowicza. Obraz Wiosny*“, (8) „*Do P. Lucyny H*** w Imionniku*“, (9) „*Sauła tekis*“. Pasakojimo stuburą sudaro eilėraščiai nuo antrojo iki septintojo, dedikacinis tekstas ir „*Sauła tekis*“ čia dalyvauja kiek kitaip. Iš pasakojimo konteksto labiausiai iškrenta aštuntasis eilėraštis – „*Do P. Lucyny H*** w Imionniku*“. Šis „iškritimas“ fiziniėje plotmėje pasirodo kaip prirašytumas, atskleidžiantis, kad tekstas iš pradžių nebuvo įtrauktas į knygos struktūrą ir prirašytas vėliau. Šis kūrinys rašomas kone dvigubai smulkesnėmis raidėmis, eilutės gerokai tankesnės – taip įsispraudžiama į likusią laisvą erdvę puslapio apačioje po eilėraščiu „*Do JW Pana Tonio CZYŻ Pułkownikowicza. Obraz Wiosny*“. Kadangi eilėraštis vos telpa, nelieka vietos nei po kiekvienu tekstu esančiam parašui, nei datai.

Eilėraščio „*Do JW Pana Tonio CZYŻ Pułkownikowicza. Obraz Wiosny*“ pabaiga ir (kitame puslapyje) eilėraščio „*Sauła tekis*“ pradžia. Tarp jų įspraustas „*Do P. Lucyny H*** w Imionniku*“ (LLTIR, f. 1-575)

Teksto prirašytumas taip pat rodo pastarojo svarbą ir neatsitiktinę poziciją, nes dėl jo koreguojama rašymo tvarka, *ergo* šio teksto stokota. Tačiau nėra aišku, kaip jis dalyvauja šiame pasakojime, taip pat neaišku, kas yra eilėraščio adresatė. Beje, Liucinos H. palikimas be pavardės yra nebūdingas, nes *Ulamki...*, palyginti su *Wiersze*, yra kur kas mažiau reglamentuota erdvė. Tai matyti palyginus dviejų besikartojančių eilėraščių pavadinimus. Seksterne jie yra tokie: „Do JWP.* O. C. Z powinszowaniem Imienin“; „D. P. Tonio C.*** Obraz początku Wiosny“²⁵⁴. *Ulamki...* tų pačių tekstų pavadinimai gerokai išsamesni: „Powinszowanie Imienin JW Pani Olimpii CZYŻ Naczelnikowój okręgu Radczyni Dworu. 17 Grudnia“, „Do JW Pana Tonio CZYŻ Pułkownikowicza. Obraz Wiosny“. Taigi kūrinių pavadinimai kinta priklausomai nuo to, į kokią tekstinę bendruomenę orientuotame pluošte jie įrašomi. *Ulamki...* skirta namų aplinkai (tai nereiškia, kad jos negali skaityti ne namiškiai). O seksternas funkcionuoja Baranausko kolegų, pažįstamų ir draugų aplinkoje, kurioje yra adresatus pažįstančių asmenų. Tad tokie pavadinimai išsaugo diskretiškumą (o tai viena iš viešos elgsenos normų), tačiau tuo pat metu neužkerta kelio išsišifruoti abreviatūras. Be to, tai įtakingiems Baranausko aplinkos žmonėms skirti tekstai, kuriais veikiausiai siekta įgyti galimybių savo situacijai paveikti. Tokių galimybių daugėja ne tik adresatams gavus jiems skirtus kūrinius, bet ir pastariesiems plačiau paplitus. Matyt, dėl to *Wiersze* esantį „D. P. Tonio C.*** Obraz początku Wiosny“ pasirašęs „Autor“ Baranauskas nubraukia šį sau nebūdingą parašą (kuris, tikriausiai, atsiranda dėl kalbėjimo pozicijos, kurią galima nusakyti kaip kalbėjimą vaikui jo tėvų akivaizdoje) ir rašo jam įprastą abreviatūrą AB²⁵⁵.

Kokį pasakojimą dėlioja Baranauskas likusiais savo eilėraščiais? Visi jie, išskyrus dedikacinį tekstą ir „Saula tekį“, susiję su raštininkavimu. „Hołd wdzięczności Do Zwierzchności“ – padėka vyresnybei už raštininko

²⁵⁴ Pirminiame variante adresatų tapatybės buvo dar labiau pridengtos – žvaigždute pirmojo teksto pavadinime žymima autorinė išnaša, kurioje nurodoma, kad P didžioji reiškia „Pani“ (taip, matyt, daroma tikslinant abreviatūros skaitymą, t. y., kad vietoj JW nebūtų skaitoma PJW). Antrajame tekste vardas „Tonio“ žymimas tik pirmąja raide ir tik vėliau prie „T“ prirašoma „onio“, kuris išsitenka tik įrašomas po C.***.

²⁵⁵ Beje, *Ulamki...* abu šie pavadinimai suderinami – „poświęca AB. autor.“

vieta; „Do P. M.M.“ – teksto adresatas raginamas parašyti raštelį, galintį pakeisti Baranausko likimą. Iš konteksto galima spėti, kad ši permaina galėtų būti perkėlimas į kitą vietą; „Do S. p. Antoniego Dobiłasa“ – tekstas mirusiam raštinės kolegai; „Rzeczywistość po marzeniu“ – kalbama apie neišsipildžiusius lūkesčius (apie kuriuos, matyt, kalbama eilėraštyje „Do P. M. M.“); „Powinszowanie Imienin JW Pani Olimpii CZYŻ Naczelnikowój okręgu Radczyni Dworu. 17 Grudnia“ bei „Do JW Pana Tonio CZYŻ Pułkownikowicza. Obraz Wiosny“ skirti šeimai, turėjusiai galimybių pakeisti jo situaciją.

Taigi dėliojasi pasakojimas apie Baranausko pastangas gauti darbo vietą kuo arčiau namų. Šie eilėraščiai yra ne tik pasakojimas apie minėtas pastangas, bet ir patys yra šio siekio „įrankiai“, veikimo priemonės. Baranausko aplinkoje (ir ne tik joje), eilėraščių rašymas buvo ne tik vienas iš saviraiškos būdų, bet ir specifinė dalyvavimo socialinėje komunikacijoje forma, leidusi akumuliuoti papildomą, kad ir nedidelį, bet dėl kilmės bei tarnybos apribų kitaip nepasiekiamą socialinės galios rezervą. Kad jis galėjo padėti šį bei tą nuveikti, galima matyti iš eilėraščio „Do JW Pana Tonio CZYŻ Pułkownikowicza. Obraz Wiosny“ istorijos.

Eilėraščiai ir raštininko karjera. Kaip minėta, pastarasis eilėraštis įrašytas tiek *Wiersze*, tiek *Ulamki...* Tačiau Baranausko dienoraštyje esama dar vieno labai panašaus teksto, kuris nuo pirmų dviejų labiausiai skiriasi tuo, kad neturi pavadinimo ir yra trimis strofomis trumpesnis. Šios strofos svarbios, nes būtent jos teksto, esančio *Ulamki...*, adresatu padaro jaunąjį Čyžą – iki tol jis tekste (išskyrus pavadinimą) niekaip nefigūruoja. Todėl Dienoraštyje esantis tekstas lieka tik gamtos vaizdo, o tiksliau – netikėtai šalto kovo aprašymu.

Pradžiai reikėtų pamėginti išsiaiškinti, kuris šių eilėraščių parašomas pirmiau, t. y. ar gamtos aprašymas virsta pulkininkaičiui skirtu eilėraščiu, ar atvirkščiai. Deja, faktas, kad visi trys tekstai datuoti, atsakymo pasiūlyti negali, mat visur nurodoma ta pati – 1855 m. kovo 1 d. data. Galima spėti, kad tekstas Dienoraštyje galėtų būti pirmesnis, nes jis trumpesnis, be to,

užrašomas intymiaame tekste – dienoraštyje. Tuo metu tiek *Wiersze*, tiek *Ulamki...* yra skirti viešumai. Tačiau, kaip jau žinome, Baranausko dienoraštyje data ir įrašymo laikas ne visada sutampa, o panašioms kurio nors mėnesio gamtovaizdį aprašantiems eilėraščiams Dienoraštyje iš anksto palikintose tuščios erdvės vėlesniam įrašymui. Situaciją dar labiau komplikuoja išslyk po šiuo tekstu Dienoraštyje esanti pastaba: „*Uwaga*: Ten wierszyk zastósowany do Wiosny tegorocznój: - ponieważ, z połowy Lutego ocieplało, a za nadėjściem Marca raptem śnieg spadł na ziemię – wiatr pozwiewał sumiecie i mróz w niektóre dni dochodził stopni 15^{stu}“²⁵⁶. Akivaizdu, kad šioje pastaboje įtrauktas laikas yra vėlesnis nei kovo 1 d. Tad, jeigu pastaba įrašoma kartu su eilėraščiu, kyla problemų.

Daugiau ir patikimesnių rezultatų duoda tekstų lyginimas (toliau tekstų variantus nurodysiu abreviatūromis: D – tekstas, esantis Dienoraštyje, U – *Ulamki...*, W – *Wiersze*). D variantas trumpiausias, todėl tikslingiausia eilėraščius lyginti pagal 5 pirmąsias strofas, kurios smarkiai viena nuo kitos nesiskiria.

Lyginimo pagrindu imamas tekstas iš Dienoraščio. Pabraukimais pažymėti pagrindiniai leksiniai pokyčiai (puntuacijos skirtumų nepaisoma), perbraukimu – rankraštyje nubrauktas žodis, kursyvu – vėliau įrašyti žodžiai, skaičiai nurodo eilučių seką pagrindiniame variante.

Dienoraštis (D)	<i>Ulamki...</i> (U)	<i>Wiersze</i> (W)
	Do JW. Pana / Tonio Czyż / Pułkownikowicza. Obraz Wiosny	Do. P. T.onio C.*** / obraz początku / Wiosny
*	*	*
Nastala Wiosna miła Zabłyśly ciepłe dzionka – Ziemia w śnieg się pokryła – I umilkł śpiew skoworonka.	Nastala Wiosna miła Zabłyśly ciepłe dzionka Ziemia w śnieg się pokryła Znow -I umilkł śpiew	<u>Już</u> Nastala Wiosna miła <u>Już</u> Zabłyśly ciepłe dzionka. – <u>Znowu</u> ziemia w śnieg się [skryła –

²⁵⁶ *Raštai VII/1, 72.* „*Pastaba*: tas eilėraštelis pritaikytas šių metų pavasariui, kadangi nuo pusės vasario sušilo, o prasidėjus kovui staiga iškrito sniegas, vėjas pripustė, ir kai kuriomis dienomis šaltis krito ligi 15-os laipsnių.“ (*Ten pat*, 299).

*	[skoworonka.	<u>Znowu</u> umilkł śpiew
Wiatr zaszumiał zawieją	*	[skoworonka.
Gdyby w Śtyczniowej porze	Wiatr zaszumiał zawieją	*
I żywiołka nie śmieją	Gdyby w Śtyczniowej porze	Wiatr zaszumiał zawieją
Z obór wyjść na podwórze	I żywiołka nie śmieją	Gdyby w Śtyczniowej porze
*	Z obór wyjść na podwórze	I żywiołka nie śmieją
Sanie z letragu wstały	*	Z obór wyjść na podwórze
Słońko zakryte chmurą –	Sanie z letragu wstały	*
Rzeki hukiem zagrzmiały –	Słońko zakryte chmurą	3. Rzeki <u>huczno</u> zagrzmiały –
I umilkły ponuro	Rzeki <u>huczno</u> zagrzmiały	4. <u>Znowu</u> <u>zmiłkły</u> ponuro
*	I umilkły ponura	2. Słońko zakryte chmurą
Potok szumno wezbrany –	*	1. Sanie z letragu wstały
W pędzie ze szczytu skały	Potok szumno wezbrany –	*
Raptem – został wstrzymany	W pędzie ze szczytu skały	Potok szumno wezbrany –
I – nurty skamieniały	Raptem – został wstrzymany	W pędzie ze szczytu skały
*	<u>Aż</u> nurty skamieniały	Raptem – został wstrzymany
Ożywczy Marzec drzémie	*	<u>Aż</u> nurty skamieniały. –
Drzemią Wiosenne cuda	Ożywczy Marzec drzémie	*
Mroźno – głucho – jak w	Drzemią Wiosenne cuda	Ożywczy Marzec <u>drzymie</u>
[Zimie	Mroźno – głucho – jak w	Drzemią wiosenne cuda
W sercu – smutek i nuda. – ²⁵⁷	[Zimie	Mroźno – głucho jak w Zimie
	W sercu – smutek i nuda. – ²⁵⁸	W sercu – smutek i nuda. ²⁵⁹

U variantu pirmosios strofos ketvirtoji eilutė pradedama žodžiu „Znów“, kuris nubraukiamas. Tai galima interpretuoti kaip nurašymo klaidą, atsiradusią dėl to, kad šaltinyje eilutė prasidėjo būtent taip. Tačiau, mano manymu, tai naujesnio ir *Wiersze* užfiksuoto varianto radimosi pėdsakas – visų strofos eilučių ritmo sulyginimo bei pavasario ir meteorologinių sąlygų priešpriešos ryškinimo pradžia. Tuo remiantis galima teigti, kad U artimesnis D negu W. Toks santykis ryškėja ir kitose strofose.

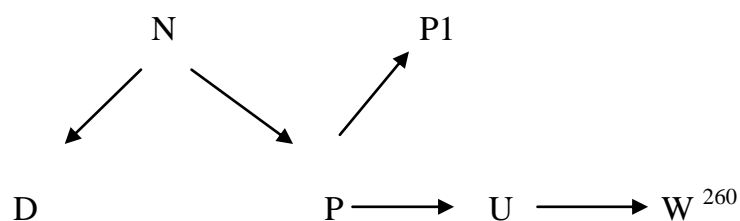
Iš trečiosios strofos skirtumų matyti, kad W variantas turėtų būti arba ankstyviausias, arba vėlyviausias. Labiausiai tikėtina pastaroji galimybė,

²⁵⁷ *Raštai VII/1*, 71.

²⁵⁸ LLTIR, f. 1–575.

²⁵⁹ *Raštai I*, 73.

mat šiame variante labiausiai sutvarkyta ritmika ir vaizdų kaita. Skirtumų pobūdis ir kiekis rodo, kad U turėtų būti tarpinis, D ir W versijas jungiantis tekstas. Tad atrodytų, kad D variantas ankstyviausias. Tačiau turint omenyje, kad tiek pulkininkaičiui skirtas, tiek Dienoraštin įrašyti tekstai turėtų būti bemaž vienalaikiai. Kitaip tariant, nors D variantas ir atrodo ankstyviausias, tai nereiškia, kad jis į Dienoraštį įrašomas anksčiau negu sukurtas pasveikinimas Čyžui. Iš visko sprendžiant, turėjo būti dar vienas tekstas (N), kurį galima būtų laikyti pirminiu – būtent jis parašomas kovo pirmąją dieną, o kiti variantai iš jo paveldi parašymo datą. Štai kokia gali būti sudaryta šio eilėraščio genetinė schema (P raide pažymėtas pulkininkaičiui sukurtas tekstas (tai turėjusi būti kovo pradžia), P1 – jam įteiktas tekstas):

Pastebėtinos ir nominacijos permainos – būdamas eilėrašteliu Dienoraštyje, po trijų strofų prirašymo ir paskyrimo Čyžui, tekstas tampa eilėraščiu, t. y. įrašomas į seksterną *Wiersze*. Šiuo atveju kūrinio statusą keičia dedikavimas ir įtraukimas į viešą komunikaciją. Nuo tada jis įtraukiamas į sociumą ir p(r)adedą Baranauskui kaupti simbolinį kapitalą. Tokia veikla matoma Dienoraščio įrašė, pažymėtame 1855 m. balandžio 3 d., t. y. praėjus maždaug mėnesiui po eilėraščio pulkininkaičiui, ir keturiems su puse – nuo eilėraščio pulkininkienei parašymo:

Choć Lorens z Kryczyńskim czynili zabiegi o naznaczeniu mię do Skirstymonia i skłonili Panią Czyż na Swą stronę; Choć Pan Czyż wymógł u Prezydenta Izby Tatarynowa przyrzeczenie zostawienia mię w Okręgu Rossiejńskim; choć na nareszcie 3. Kwietnia w Ejragole Pan Lepeszyński Sowiec Izby przyrzekł naznaczyć mię do Chwéjdan, a P. Bujwen był życzenia, tego żebym ich nie zegnał: nic jednak to wszystko nie pomogło, ostateczne

²⁶⁰ Galima ir alternatyvi schema (D→P1→U→W) be juodraštinų N ir P variantų – pastarųjų buvimas vien spėjamas. Be to, jie čia iš dalies žymi ne tiek galimus materialius variantus, kiek demonstruoja savotišką idealią (neįkūnytą) architeksto ir teksto porą.

stanowcze rozporządzenie Izby, rozstrzygło moje niepewności i kazało mię nieodzownie wysłać do Telsz na Wieszwiany lub na inszy wakans.²⁶¹

Nereikėtų manyti, kad Baranauskas Čyžų palankumą gavo tik eilėraščiais, ir vien dėl jų mėginta jam pagelbėti. Tačiau eilėraščiai buvo vienas iš veikimo ir socialinio prestižo kaupimo būdų. Kalbant apie ankstyvuosius Baranausko eilėraščius, kuriais mėginta veikti, tenka pripažinti, kad bene tiesiausiai (bet ne tiesiai) bandyta veikti antruoju *Ulamki...* eilėraščiu „Hołd wdzięczności Do Zwierzchności“. Tai Baranauskui nebūdingas tekstas, nes čia ne tik dėkojama vyresnybei už raštininko vietą bei žadama stropiai dirbti, tačiau ir reiškiamas pasiryžimas negailėti kraujo ir galvos dėl imperatoriaus ir tėvynės (šie žodžiai rankraštyje grafiškai išskiriami), kuri čia reiškia Rusijos imperiją. Šį eilėrašį rašo žmogus, kurio kūriniai vėliau taps anticarinio pasipriešinimo manifestais, o jis pats atvirai priešinsis carinei politikai. Neaišku, kam adresuojamas minėtas eilėraštis, tačiau kalbėjimo situacija – padėka už raštininko vietą bei uolumo ir ryžto deklaravimas – rodo, kad kalbama vyresnybės akivaizdoje²⁶². Eilėraštis datuojamas 1854 m. rugsėjo 21 d. Kaune – tenai Baranauskas trumpam komandiruojamas iš Vainuto. Dienoraštyje šios dienos įrašo nėra, tačiau esama viena diena vėlesnio – rugsėjo 22-osios:

22. podaję zapiskę do JW. Prezydenta o naznaczenia mi miejsca na pisarza w Poniewieżski okręg. otrzymuję rezolucję „Назначить въ Поневъжцкій округъ или Тельшевскій“ – Przy tem Prezydent słownie obiecał miéjsce w Wieszwianach Telszewskiego

²⁶¹ *Raštai VII/1*, 78–79. „Nors Lorensas su Kričinskiu dėjo pastangas, kad skirtų mane į Skirsnemunę ir į savo pusę palenkė ponią Čyžienę; nors ponas Čyžas išprašė Rūmų Prezidento Tatarinovo pažadą palikti mane Raseinių apygardoje, nors pagaliau balandžio 3 d. Ariogaloje Rūmų patarėjas Ponas Lepešinskis pažadėjo mane paskirti į Kvėdarną, o P. Buvenis norėjo, kad su jais neatsisveikinčiau, tačiau visa tai nieko nepadėjo, galutinis griežtas Rūmų potvarkis išsprendė mano netikrumą ir įsakė mane neatšaukiamai išsiųsti į Telšius, į Viešvėnus arba į kitą laisvą vietą“ (*Ten pat*, 303–304).

²⁶² Beje, sprendžiant pagal *Wiersze* esančias teksto pavadinimo korekcijas, ankstesnis eilėraščio pavadinimas buvo „Do Zwierzchności wyłanie [?] czułości“. Pastarasis pavadinimo variantas aiškiau demonstruoja, kad šis eilėraštis funkcionavo kaip viena iš įsiteikimo formų.

powiatu. – Gdzie choć ni[e] życzę sobie lecz nie mogłem „predłożeniju“ sprzeciwić się. Nadto Pan Assesor Izby Łoboczenko daje list rekomendujący do Telszewskiego Okružnego.²⁶³

Galima tik spėlioti, ar/kiek eilėraštis prisidėjo prie rezoliucijos gavimo, tačiau ji suteikia ilgai lauktą galimybę persikelti arčiau namų, o aplinkybėms palankiai susiklosčius – gal net ir į Anykščius. Tiesa, viską tuojau pat sujaukia rūmų prezidento iniciatyva – fonetinė rusų kalbos žodžio transkripcija čia iškyła ne tik kaip priemonė parodyti situacijos dvilypumą, kai pasiūlymas virsta įsakymu, šis kito balsas (bachtiniškąja prasme) čia pasirodo ir kaip likimą veikianti (ir tuoj pat raštu tampanti), už nuosavą balsą ir poeziją stipresnė galia. Eilėraščiai čia nebepadedą, priešingai nei prieš pusantrų metų, kai Baranauskas savo tekstais įgijo dalies kanceliarijos darbuotojų Kaune simpatijas:

[1853 wrzesień] 18. Kaznaczej wieczorem zapotrzebował moich werszy i gdy przeczytał chwalił je i nawet nie dowierzał iż wszystkie są właściwie moje.

– 19 [...] Wiersze moje były czytane w obecności wszystkich czynowników i kanclerzystych i grzmiała cała Pałata *pochwałami onych. Nieczajew* chciał wysłać mię na pisarza ale odmowilem się niedostatkim praktyki obowiązku –

20. Piątek – WMP. Sekretarz Pałaty Spócko wziął wersze moje do domu i dał mi dwa Tomy do czytania dzieł Krasićkiego. Cała Kancellaryja żaluje mię iż będę musiał z takim talentem zostawać się pisarzem.

[kursyvas – T. A.]²⁶⁴

Kursyvu išskirta jungtis rodo, kaip eiliavimai Baranauskui suteikia progą, užuot dirbus raštininko padėjėju, iškart tapti raštininku (proga

²⁶³ *Raštai VIII/1*, 68. „Įteikiu prašymą Jo Malonybei Prezidentui, kad man skirtų Raštininko vietą Panevėžio apygardoje. Gaunu rezoliuciją: «Назначить въ Поневъжцкій округъ или Тельшевскій». Be to, Prezidentas žodžiu pažadėjo vietą Viešvėnuose, Telšių apskrityje. Nors ten ir nepageidauju, negalėjau prieštarauti „predloženiju“. Dar rūmų Asesorius Ponas Lobočenka rašo rekomendacinį laišką Telšių apygardos Viršininkui“ (*Ten pat*, 297).

²⁶⁴ *Ten pat*, 14. „1853 rugsėjo] 18. Išdininkas vakare pareikalavo mano eilių ir jas perskaitęs gyrė, ir net nepatikėjo, kad visos iš tikrųjų mano. / – 19. [...] Mano eilės buvo skaitomos dalyvaujant visiems valdininkams ir Raštininkams, ir visi Rūmai griaudėjo nuo jų *pagyrimų*. *Nečijevas* norėjo išsiųsti mane Raštininku, bet atsisakiau teisindamasis nedidele patirtimi šiai vietai. / 20. Penktadienis. Jo Malonybė Ponas Rūmų Sekretorius Sopucka mano eiles išsinešė namo, o man davė paskaityti du Krasickio raštų tomus. Visa kancelarija manęs gailisi, kad toks talentingas turėsiu likti raštininku.“ [kursyvas – T. A.] (*Ten pat*, 262).

nepasinaudojęs jis įklimpsta Vainute). Tad galima sakyti, kad eilėraščių rašymas ir darbas raštinėje ne tik konfliktavo, bet ir tam tikrais atvejais papildė vienas kitą.

Apie Antano Baranausko pastangas gauti vietą kuo arčiau namų šeimynykščiai ne tik žinojo, bet tam ir skatino. Kaip minėta, *Ulamki...* datuojami 1855 m. kovo 31 d., o tų pačių metų vasario 24 d. Dienoraščio įrašė sakoma: „Broliui Jonui rašiau ir šiandien pat raštu išsiunčiau laišką, kuriame plačiai išdėščiau savo reikalus ir visas mano likimą liečiančias aplinkybes ir lemiančias arba bent galinčias nulemti ateitį.“²⁶⁵ Šios aplinkybės kontekstualizuoja Antano Baranausko dalį ir leidžia ją skaityti kaip pasakojimą apie grįžimą, ar, tiksliau, pastangas grįžti. O visą šį pasakojimą (turintį ir savotišką archetipą, kuris bene aiškiausiai prasišviečia *Odisėjoje*) vainikuoja „Saula tekis“, su jame pateikiamu ekstatišku pasaulio vienybės ir Dievo galybės išgyvenimu, kurio „Niagoli ležuvis iszwiest ant ajszkibes / Nias niaturi žodziu tėjp didžios galibes“²⁶⁶. Kaip jau minėta, šis eilėraštis sietinas su Baranauskų gyvenamąja vieta – būtent čia juntama pasaulio dermė ir ją kuriančio bei palaikančio Dievo buvimas, būtent į šią vietą ar kuo arčiau jos ir mėgina grįžti Baranauskas.

Apskritai Baranauskų tekstinėje bendruomenėje *Ulamki...* galima matyti kaip grįžtamąjį gestą, bendruomenę patvirtinantį ir tvirtinantį savitą saugos veiksmą. Šioje *silva rerum* varijuojami nutolimo ir tapatumo įtampos motyvai. *Ulamki...* galima matyti ir kaip pastangą šią priešstatą įveikti per raštą (balso betarpiškumą, situatyvumą bei akustiškumą, pakeičiant į rašmens fiksuotumą bei vizualumą) ir taip patvirtinti išliekančius tekstinės bendruomenės, o sykiu ir visos šeimos ryšius bei tapatumą. Minėtoji pastanga ir suteikia vientisumą šiai, iš pažiūros padrikai, knygai.

²⁶⁵ *Ten pat*, 299.

²⁶⁶ *Raštai I*, 55.

4. *Wiersze* – ieškamos ir atrastos bendruomenės

Baranausko dienoraštis šiame darbe buvo skaitomas kaip tekstas, reprezentuojantis rašančiojo, *Ulamki...* – tekstinės bendruomenės savimonę. Didžiausias lenkiškųjų Baranauskų kūrybinių šaltinių *Wiersze* bus skaitomas kaip kūrybinę savimonę reprezentuojantis tekstas. Šis seksternas – viešumai skirtas rinkinys, kuriame sukaupti šešerius metus rašyti eilėraščiai. *Wiersze* nėra toks kompaktiškas rinkinys kaip *Ulamki...*, todėl tenka keisti rankraščio skaitymo taktiką, t. y. vietoj nuoseklaus skaitymo naudoti selektyvų, kuomet bus aptariami tik tyrimui svarbesni tekstai. Svarbesnieji tekstai šiuo atveju yra tie, kurie padeda aiškintis atskirus seksterno rašymo etapus, ir tie, kuriuose aiškiausiai artikuliuojama rašančiojo kūrybinė savimonė.

4.1. *Rašto šlovė ir pėsčia mintis*

Švarusis seksternas. Seksterne surinkti nuo 1851–1857 m. rašyti tekstai. Tiesa, vėlyviausias įrašas datuojamas 1861 m. gegužės 4 d., tačiau tai ne Baranausko eilėraštis, o jau minėtas cenzoriaus Vincento Urbanavičiaus leidimas spausdinti *Wiersze* tekstus.

Antraštiniame seksterno puslapyje stambiom raidėm skelbiama: *Wiersze*, o po juo smulkesnėm raidėm: *układane przez A. J. F. Baranowskięego*. Tad matome, kad nuo pat pradžių seksternas skiriamas ne atskiriems užrašams – jis pildomas kaip eilėraščių rinkinys. Kadangi tekstai čia paprastai rikiuojami laikantis chronologinio eiliškumo (*Wiersze* nebuvo perrašytas per vieną kartą – tai ketverius metus (1853–1857 m.) nuolatos pildytas rinkinys), galime kalbėti apie taip išryškėjančias rašančiojo kūrybinės savimonės raidos trajektorijas. Eilėraščių įrašymo eiliškumas, jų datos, *Wiersze* skaitymui, kaip aiškinantį tekstą, leidžia pasitelkti Dienoraštį. Tokiu būdu atskirus kūrybinius ar rašymo sekas siejant su biografinio teksto fragmentais.

Pažymėtina, kad nors *Wiersze* pildomas kaip eilėraščių rinkinys, Baranauskas jį nuolat vadina seksternu – iš to galima matyti, kad žodis „seksternas“ žymi ne tik specifinę materialinę formą, bet ir iš dalies numato turinio pobūdį. Dalis *Wiersze* puslapių yra sunumeruota – autorinė paginacija tęsiasi tik iki 71 psl. Tiesa, pirmasis lapas į numeraciją neįtraukiamas, nors čia ir įrašyti eilėraščiai: „Tu pierwszy początek tych wierszy...“ (antraštiniame puslapyje), „Kochanemu Ojcu! Janowi Baranowskiemu“ (kitoje lapo pusėje). Šį lapą galima vadinti pirmuoju ir antruoju seksterno puslapiais. Tokia nuostata neturėtų prieštarauti autorinei valiai, mat paginacijos nebuvimas, apibendrinamasis pirmojo ir dedikacinis antrojo eilėraščio pobūdis leidžia spręsti, kad jie turėjo būti įrašyti vėliau, t. y. jie nepriklauso chronologiškai ankstesnei numeracijos tvarkai.

Kadangi vienas šių tekstų – paskyrimas, o antras – anotacinio pobūdžio eilėraštis, svarbu išsiaiškinti, kada gi buvo įrašyti šie seksterno komunikacinę struktūrą konstruojantys kūriniai. Kad du pirmieji eilėraščiai įrašyti vėliau, galima suprasti iš Dienoraščio fragmento, sumuojančio 1853 m. rugpjūčio mėnesį parašytus tekstus:

Wiersze w sierpniu

–„–

Dokończyłem noc poprzedzającą rozłąkę z rodziną, pisałem powinszowanie Imienin Tyburcemu Rymkiewiczowi – *Wstęp do moich wierszów, do Ojca poświęcenie wierszów* i skróciłem Wojnutę czyli pożar Wojnutski [kursyvas – T. A.].²⁶⁷

Nota bene – esama dviejų įžanginių, tėvui skirtų eilėraščių. Kaip prisimename, vienas jų įrašytas *Ułamki...* Tačiau pastarasis datuojamas 1855 m. kovo 31 d., todėl dienoraštyje turėtų būti kalbama apie *Wiersze* esančius eilėraščius. Tikslėnę jų įrašymo į *Wiersze* (o tuo pat metu ir apytikslę parašymo) datą galima užčiuopti 1853 m. rugpjūčio 21 d. Dienoraščio įrašė:

²⁶⁷ *Raštai VIII/1*, 37. „Eilės rugpjūčio mėnesį / –„– / Baigiau ‚Naktis paliekant gimtinę‘, rašiau vardinių pasveikinimą Tiburcijui Rimkevičiui, *įžangą savo eilėms, eilių dedikaciją Tėvui* ir sutrumpinau ‚Vainutą, arba Vainuto gaisrą‘ [kursyvas – T. A.]“ (*Ten pat*, 278). Taip pat žr. *ten pat*, 52, 287.

„Piątek piszę wstęp do moich wierszów do Ojca i wpisuję skracając Wojnutę do czystego Seksternika był Pan Puzyrewski Pmocnik Okrężnego Naczelnika.–²⁶⁸ Eilėraštis „Vainutas“ („Wojnuta czyli 14 maja Pożar Wojnutski“) prasideda 48 *Wiersze* puslapyje (pagal autorinę paginaciją) – maždaug tokios apimties rinkiniui ir turėjo būti parašytas įžanginis pirmojo puslapio tekstas. Pastebėtina, kad dienoraščio citatoje kalbama apie du, o ne apie vieną eilėrašį. Manytina, kad dedikacija tėvui turėjo būti įrašyta anksčiau. Neatsižvelgiant į tai, šiedu tekstai yra aiškiai susiję – abu parašomi ir įrašomi 1853 m. rugpjūčio mėnesi į *jau* pildomą seksterną. Taigi *Wiersze* fabulos ir siužeto pradžios nesutampa. Tad kada gi pradedamas rašyti *Wiersze*?

Paskutinėje Dienoraščio citatoje fiksuojama svarbi detalė – perrašymas į švarų seksterną. „Švarusis“ seksternas ir turėtų būti *Wiersze*. Šią versiją tvirtina ir tų pačių metų liepos mėnesio dienoraščio fragmentas:

19. Niedziela. – byłem w Kościele i ciąg dalszy poprzedzającój z rodziną nocy piszę. –

20. Poniedziałek takoz też same i do nowego seksternika wpisuję swoje stare wiersze. –²⁶⁹

Taigi prieš *Wiersze* būta dar vieno seksterno. Kažkuriuo metu prireikia naujos rašymo erdvės – ankstesnysis seksternas pradedamas perrašinėti 1853 m. liepą. Kaip rodo dienoraštis („[Sierpień – T. A.] 9. – Niedziela. – byłem w Kościele i prpisuję [sic.] wiersze do seksternika wieczorem tęsknota. –²⁷⁰), perrašinėjimas užtruko bent dvidešimt dienų. Neilgai trukus Baranauskas prirašo dedikacinį ir įvadinį eilėraščių, kurių ankstesniame seksterne nebuvo. Taigi *Wiersze* pradedamas rašyti ankstesnio seksterno pagrindu, tačiau jau keičiama jo komunikacinė struktūra. Kam reikėjo tą daryti? Kadangi *Wiersze*

²⁶⁸ *Ten pat*, 36. „Penktadienis. Rašau įžangą savo eilėrašiams [paskirtiems] Tėvui, ir švarian seksternan įrašau sutrumpinęs ‚Vainutą‘; buvo Ponas Puzirevskis, Apygardos Viršininko Padėjėjas.“ (*Ten pat*, 277).

²⁶⁹ *Ten pat*, 34. „19. Sekmadienis. Buvau bažnyčioje ir rašau tolesnį ‚Nakties paliekant gimtinę‘ tęsinį. / 20. Pirmadienis. Taip pat tas pačias [eiles rašau] ir į naują seksterną surašau savo senas eiles.“ (*Ten pat*, 276).

²⁷⁰ *Ten pat*, 35. „[Rugpjūčio – T. A.] 9. Sekmadienis. Buvau bažnyčioje ir perrašau eiles į sąsiuvinį; vakare ilgesys.“ (*Ten pat*, 277).

skirtas viešumai, seksternų kaita sietina ir su kintančia Baranausko pozicija visuomenėje, kitaip tariant, su atvykimu į jo pirmąją tarnybos vietą – Vainutą. Tad *Wiersze* (per)rašo jau nebe Rumšiškių raštininkų mokyklos mokinys, o raštininko padėjėjas, kurio eilės jau žinomos kanceliarijoje Kaune ir kuriomis, kaip prisimename, jis buvo „užsidirbęs“ galimybę išsyk tapti raštininku. Taigi, eilės, bent jau Kaune, yra palyginti veiksmingos.

Į miestelį Baranauskas atvyksta paskutinę kovo dieną, balandžio mėnesį rašo eilėraštį „Do seksternika wierszow“ (prie šio teksto dar teks sustoti), o po kelių mėnesių imasi perrašinėjimo į „švarųjį“ seksterną. Atkreiptinas dėmesys į pastarąjį Baranausko epiteta (žr. neseniai cituotą 1853 m. rugpjūčio 21 d. dienoraščio įrašą). Ką gi reiškia šis seksterno „švarumas“? Čia reikia atkreipti dėmesį į semantinį lauką, kurį žymi žodis „švarraštis“ – švarus raštas²⁷¹. Švarus ar švaraus rašto seksternas yra toks, kuris paiso viešosios tvarkos – nei rašysena, nei grafinis teksto išdėstymas netrikdo skaitymo, priešingai negu juodraštis, kurio supratimą dažnai trikdo rašančiojo asmeninės ir tik sau skirtos (per)skaitymo schemas. Tačiau tai nereiškia, kad ankstesnysis seksternas buvo juodraštis ar kitiems neįskaitomai prirašytas (nesyk minimas jo paskolinimas kitiems žmonėms paskaityti ir persirašyti) – tiesiog jo švara ir taisyklingumas buvo nebepakankami naujojoje situacijoje. Tad *Wiersze* galima matyti kaip dar vieną Baranausko tekstų „viešėjimo“ etapą, dar vieną pereinamąjį žingsnį nuo privataus prie viešo rašymo. Todėl dėsninga, kad mus pasiekė būtent švarusis, o ne senasis seksternas, mat pirmasis mums ir yra adresuotas.

Anotacija ir dedikacija. Aptarkime du jau minėtus eilėraščius pirmajame *Wiersze* lape – jų apibendrinamasis bei programinis pobūdis turėtų padėti geriau suprasti visą rinkinį. Tačiau šį skyrelį pradėsime nuo poros tekstologinio pobūdžio pastabų, susijusių su antraštinio puslapio eilėraščiu.

Štai kaip *Raštuose* pateikiamos dešimt pirmųjų šio kūrinio eilučių:

²⁷¹ Nors Baranauskas rašo lenkiškai, šią problemą nesunkiai galima svarstyti ir lietuviškai, nes išlaikoma ta pati dichotomija – *czystopis* (švarraštis), *brudnopis* (juodraštis).

Tu pierwszy
Początek
Tych wierszy
Co wątek
Mych myśli
Wykrésli. – P.
Myśli Ducha
Dziecinne
Nie z Brzucha
Niewinne [...] ²⁷²

Pirmojo Baranausko *Raštų* tomo recenzijoje, atkreipdamas dėmesį į šio teksto pateikimą, Subačius rašo: „Beje, nei iš vertimo, nei iš komentaro neaišku, ką reiškia paslaptingas P. šeštoje šio kūrinėlio eilutėje“²⁷³. Reikia pripažinti, kad ši raidė atrodo išties paslaptingai, mat ji pernelyg ryški ir aiški, kad būtų atsitiktinė, tačiau tuo pat metu jos vaidmuo miglotas. Toji P. veikiausiai nėra P., tiksliau, tai turėtų būti ne raidė, o įkėlimo / įterpimo ženklas.

Wiersze viršelis, 6–10 įvadinio eilėraščio eilutės („Wykrésli. – P. / Myśli Ducha / Dziecinne / Nie z Brzucha / Niewinne“) (LLTIR, f. 1-57)

Kaip matyti fragmente, tas pats grafinis ženklas yra vienos eilutės pabaigoje ir kitos pradžioje – pirmu atveju nurodoma, *kad* ir *kur*, antru – *kas* prijungiama. Lieka klausimas – ar įkeliamos abi eilutės išsyk, ar kiekviena jų turėtų būti „įterpta“ prieš dešiniau esančią? Laikantis versijos, kad P. yra įkėlimo ženklas, atrodytų, kad tinkamesnis būtų pirmas variantas, tačiau antrasis

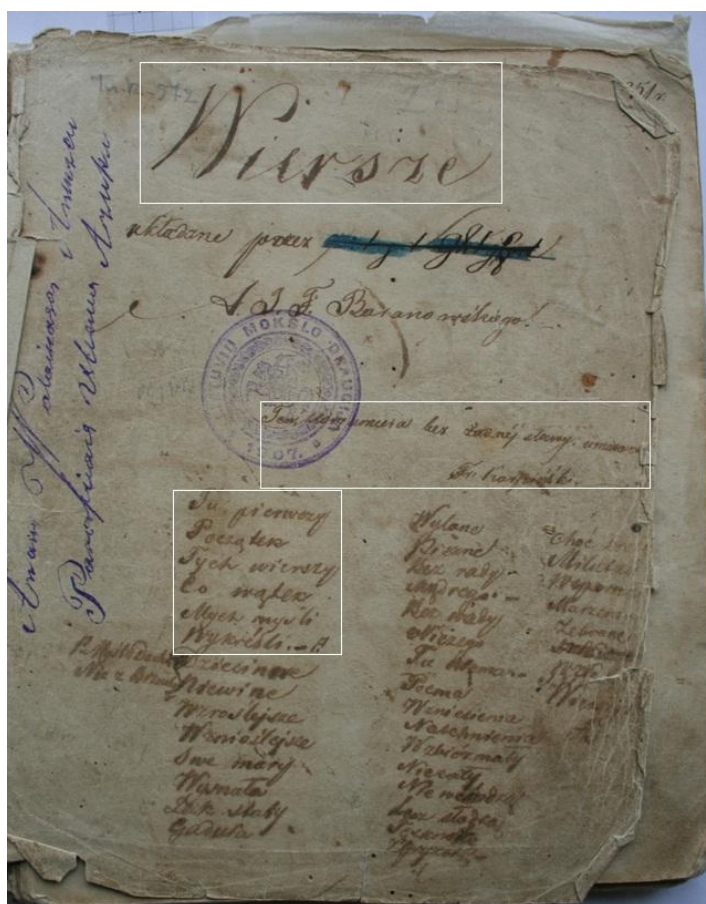
²⁷² *Raštai I*, 1. „Čia pati / Pradžia / Tų eilių, / Kurias gijos / Mano minčių / Nubrėžė. – P. / Dvasios mintys / Vaikiškos / Ne pilvo / Nekaltos“ (*Raštai I*, 403, vertimas koreguotas).

²⁷³ Subačius, 2010, 196.

variantas būtų įtikinamesnis, jeigu būtų paisoma rimavimo schemas (jos pagrindas – sestetas, kuriame pirmos keturios eilutės yra kryžminio, likusios dvi – gretutinio rimavimo). Tiesa, tokia schema išlaikoma ne visame tekste, o tik didesnėje jo dalyje. Neatrodo, kad šį neaiškumą galima būtų išspręsti „teisingai“, todėl vienoks ar kitoks apsisprendimas turėtų būti parodytas. O grįžtant prie *Raštuose* esančio varianto, galima pridurti, kad ten esanti grafema „P.“ nėra reikalinga ir jos neturėtų būti, kaip ir trečiosios iš galo eilutės, t. y. ją sudarančio žodžio „Składane“, kuris originale išbrauktas.

Pastebėtina, kad šio teksto forma Baranauskui nebūdinga – tai vienintelis jo eilėraštis, kuriame didžioji dalis eilučių vienažodės. Galima manyti, kad tokia forma nusižiūrėta iš kitų autorių (pvz., Juozapo Bakos²⁷⁴), tačiau atrodo, kad šis neįprastumas atsiranda dėl kitų priežasčių. Į antraštinį eilėrašį siūlyčiau žiūrėti kaip į dvisluoksnį tekstą, savitą autorinę kontaminaciją. Įsižiūrėkime į antraštinio puslapio struktūrą:

²⁷⁴ Žr. *Trys baroko saulėlydžio literatai. Pranciška Uršulė Radvilienė, Konstancija Benislavskaja, Juozapas Baka*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.

Kaip matome, antraštinis eilėraštis komponuojamas trimis dalimis. Tačiau pirmoji jų įrašyta kone puslapio viduryje – tiesiai po antrašte „Wiersze“. Atrodytų, kad komponuojant tokį ilgą (40 eilučių) eilėrašį, jį, net ir atmetus derinimo su antrašte poreikį, derėtų labiau atitraukti kairėn. Jau vien dėl to, kad antrosios, o ypač trečiosios teksto dalies nereikėtų sugrūsti pačiame kampe, kuris yra labiausiai brigztantis, todėl ir tekstas čia daug greičiau taps sunkiai įskaitomas. Iš viso to galima spręsti, kad didelė dalis eilėrašio yra vėlyvesnė. Ankstesnįjį variantą galėjo sudaryti pirmos šešios, baltu keturkampiu apibrėžtos, eilutės, kurios ir nulemia viso kūrinio struktūrą, nes suformuoja pagrindinį jo struktūrinį vienetą – itin trumpas eilutes bei sesteto rimavimo schemą (a-b-a-b-c-c).

Pradėdamas rašyti *Wiersze*, Baranauskas po epigrafu iš Franciszeko Karpińskiego užrašo šešių eilučių autoanotaciją:

Tu pierwszy
Początek

Tych wierszy
Co wątek
Mych myśli
Wykręśli.

Šios eilutės puslapio struktūroje derinamos su seksterno pavadinimu. Antroji teksto dalis, kaip ir dedikacija tėvui, (pri)rašoma jau sugrįžtant ir iš naujo skaitant tai, kas (per)rašyta. Prirašymas autoanotaciją paverčia eilėraščiu bei išbalansuoja puslapio struktūrą, o tai sukelia ir įdomių semantinių persislinkimų. Mat čia aptariamas antraštinis eilėraštis abiejuose Baranausko *Raštų* leidimuose pateikiamas su epigrafu (jis netrukus bus aptartas). Tačiau jeigu pasižiūrėtume į antraštinio *Wiersze* puslapio struktūrą dar „iki“ eiliuotos paantraštės tapimo eilėraščiu, pamatytume, kad Karpińskio frazė tuomet funkcionavo ne kaip eilėraščio, o kaip seksterno epigrafas. Tačiau autoanotacijai tapus eilėraščiu, epigrafas erdviškai pateko į eilėraščio gravitacijos lauką²⁷⁵. O sąsajos puslapio erdvėje yra ir semantinės. Tokiu būdu Karpińskio frazė įgyja dvisluoksnę priklausomybę. Matome, kad dabartinė (kompozicinė) *Wiersze* pradžia yra vėlyvesnė bei nevienasluoksnė – dabartinį savo pavidalą ji įgyja, kai prirašomi bent 48 puslapiai²⁷⁶.

Nežinia, koks buvo ir kaip atrodė ankstesnis seksternas (tikėtina, kad ten būta ir kitų autorių tekstų), tačiau aišku, kad *Wiersze* Baranauskas pradeda perrašinėti kaip atskirą rinkinį. Perrašymas, žinoma, yra ne tik mechaninis, bet ir refleksyvus veiksmas, kuris dar labiau ryškino seksterną kaip pasakojimą. Pastarajam išryškinti ir įtvirtinti reikalinga tinkama pradžia, kuri tikslintų seksterno recepcijos kodą – tam skiriami du pirmieji *Wiersze*

²⁷⁵ Neatrodo, kad epigrafas būtų prirašytas vėliau – bent jo erdvinė pozicija nesiūlo tokio varianto.

²⁷⁶ Vėlesniam laikui taip gali priklausyti neaiškus užrašas mėlynu rašalu viršutiniame dešiniajame puslapio kampe. Taip pat esama bent dviejų nubrauktų žodžių. Tiesa, kokie jie, pasakyti sunku, nes pasistengta, kad jie būtų neatpažįstami – net perkiečiamos kai kurių raidžių formos dar labiau komplikuojant perskaitymą. Tad dabar tegalima išsakyti spėjimą, kad, sprendžiant pagal poziciją, ten galėjo būti nurodytos Baranausko pareigos, kurios vėliau, įstojus į seminariją Varniuose, nebeatitiko tikrovės ir nurodė hierarchiškai žemesnę Baranausko padėtį.

eilėraščiai. Jais, pažeidžiant ankstesnį struktūravimą, apibendrinama ir įvertinama tai, kas jau parašyta pirmuose 48 puslapiuose:

Poema
Wzniesienia
Natchnienia
W zbiór mały
Niecały
Nie wchodzą
Lecz słodką
Tęsknotą
Zgryzotą [...] ²⁷⁷

Tiesa, recepcijos kodui užtektų ir pirmojo antraštinio eilėraščio varianto. Šiame kūrinyje esančios išlygos leistų jį sieti su vėliau aptarsimu eilėraščiu „Objaśnienie / Ks: Lud: Bót. Pleb. Wojn: na zarzut iż cudze wiersze przyswojam i z ta małą nauką nie mogę sam dobrych układać“²⁷⁸. Rugpjūčio 1 d. – tokia pastarojo kūrinio parašymo data nurodoma *Wiersze*. Tuo metu dienoraštyje fiksuojama, kad antraštinis eilėraštis rašomas rugpjūčio 21 d. Tiesa, šių tekstų ryšys yra veikiau inversinio pobūdžio, nes pasiaiškinime kunigui Baranauskas teigia gebąs parašyti tai, ką pasirašęs, ir svetimų kūrinių nesisavinąs, o antraštiniame tekste argumentuojama iš priešingos pusės – tai, kas parašyta, yra negebėjimo padarinys. Ką kunigas mato kaip perteklių, Baranauskui rodosi kaip nepriteklis. Abiejuose eilėraščiuose šis nepriteklis ryškėja ir kaip autoriteto poreikis. Tik rašant kunigui adresatas siejamas su autoritetine figūra, o *Wiersze* pradžioje autoriteto figūra siejama su tėvu.

Apskritai ankstyvajai Baranausko kūrybai, ypač lenkiškajai jos daliai, būdingos autoriteto paieškos. Tėvo autoritetas siejamas su namais ir Baranauskų tekstone bendruomene, kurioje autoritetinė struktūra atitinka

²⁷⁷ *Raštai I*, 1. „Pakilimo / Įkvėpimo / Poema / Į rinkinį mažą / Nepilną / Netilpo, / Tik saldus / Ilgesys / Su sielvartu.“ (*Raštai I*, 403).

²⁷⁸ „Pasiaiškinimas / Kun.[igui] Liud.[vikui] But.[kevičiui], Vain.[uto] Kleb.[onui], dėl priekaišto, kad pasisavinu svetimas eiles ir kad būdamas tokio menko išsimokslinimo negaliu pats gerų eilių rašyti.“

patriarchalinės šeimos modelį. Tėvas turi autoritetą dėl to, kad jis šeimos galva, o ne dėl to, kad geba gerai rašyti ir išmano literatūrą. Autoriteto su pastarosiomis savybėmis Baranauskas ieško išvykęs iš namų. Tačiau nesėkmingai. Antai *Wiersze* epigrafą Baranauskas pasiima iš Karpińskiego. Kitas jo kūrinuose pasirodantis autoritetas – Krasickis. Baigęs raštininkų mokyklą, Baranauskas vyksta į Kauną kur parašo eilėraštį „Do Krasićkiego“, kuriame išaukštinamas šis poetas ir vyskupas („[...] Krasićki! nikt ci równym nie był i nie będzie / W sławie dzieł literackich w języku ojczystém [...]“²⁷⁹). Tiesa, šiuo atveju išaukštinamas Krasickį (kurio veikiausiai iki šiol nebuvo skaitęs), Baranauskas prisiima jam pasiūlytą autoritetą. Tai matyti iš šio kūrinio parašymo aplinkybių – jis datuojamas 1853 m. vasario 20 ir 21 d. O štai kas rašoma tų pačių metų vasario 20 d. data pažymėtame Dienoraščio įrašė (šis epizodas buvo aptartas ir nagrinėjant *Ulamki...*): „Sekretarz Pałaty Spóćko wziął wersze moje do domu i dał mi dwa Tomy do czytania dzieł Krasićkiego.“²⁸⁰ Tad Krasickio kūriniai Baranausko rankose atsiduria kaip reakcija į jo rašomus eilėraščius ir veikiausiai jis pristatomas kaip sektinas pavyzdys. Iš to, kaip greitai Baranauskas perima Krasickį kaip autoritetinę figūrą, galima spręsti tiek apie autoriteto poreikį, tiek apie jo nebuvimą.

Neatsižvelgiant į tai, *Wiersze* paskiriami tėvui. Tuo metu jis buvo, regis, vienintelė figūra, galinti užtikrinti tam tikrą bendrumą. Ankstyvasis Baranauskas kaip poetas yra visiškai vienišas – išskyrus Baranauskų tekstinę bendruomenę, nėra jokios kitos „literatūrinės genties“, galinčios užtikrinti dalyvavimo jausmą. Siedamas save su prieš pusę amžiaus mirusiu Krasickiu ar Karpińskiu (kuris tuo metu buvo miręs beveik 30 metų), Baranauskas negali įveikti rašymo izoliuotumo. Su daugeliu jo meto autorių jis nėra pažįstamas (pavyzdžiui, Adomo Mickevičiaus figūra pasirodo tik pradėjus studijuoti Varniuose), o su tais, kuriuos žino, savęs sieti nemėgina. Tad vienintelė *pastovi* jo viešumo erdvė tebebuvo Anykščiuose.

²⁷⁹ *Raštai I*, 36. „Krasicki! Niekas tau neprilygo ir niekas neprilygs šlove / Literatūros veikalų tėvynės kalba.“ (*Raštai I*, 421, vertimas koreguotas).

²⁸⁰ *Raštai VII/1*, 14. „Jo Malonybė Ponas Rūmų Sekretorius Sopucka mano eiles išsinešė namo, o man davė paskaityti du Krasickio raštų tomus.“ (*Ten pat*, 262).

Dedikacinis *Wiersze* eilėraštis nenurodo, kad seksternas – kaip kad *Ulamki...* atveju – buvo įteiktas tėvui²⁸¹. Šįsyk paskyrimas atskiriamas nuo įteikimo, tekstas – nuo veiksmo tiesiogiškumo. Pastarasis abstrahuojamas ir paliekamas simbolinėje plotmėje. Kitaip tariant, juo parodomas *Wiersze* įtrauktumas į Baranauskų tekstinę bendruomenę, kurios centrinė figūra, kaip žinome, buvo tėvas. Toks paskyrimo būdas perimamas iš spausdintų tekstų, kuriuose esantys paskyrimai abstrahuojasi – jais asmeniui skiriami visi egzemplioriai sykiu ir tuo pat metu nei vienas atskirai. Iš to galima matyti, kad *Wiersze* orientuotas į viešą auditoriją. Tačiau kalbame apie rankraštinį tekstą, todėl jo viešumas, kaip jau minėta, yra specifinis ir iš pirmo žvilgsnio netgi prieštaringas. Antai eilėraštyje sakoma:

Na świat wysyłać nie mam odwagi
Bo mój styl prosty zatém *wiersz nagi*
Lecz co najgorsza że głupie rzeczy. –
Przeciw tój prawdzie nikt nie zaprzeczy. –
By kto miał gardzić lub krytykować
Daleko lepiej do pudła schować

poswięca:

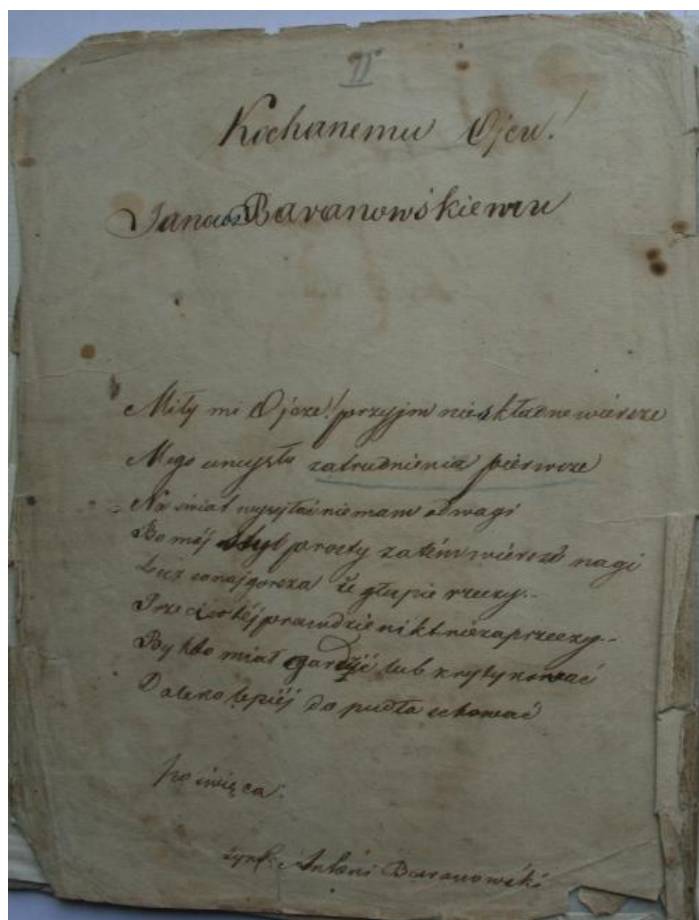
syn Antoni Baranowski

[kursyvas – T. A.]²⁸²

²⁸¹ Kad *Wiersze* nebuvo įteiktas tėvui, matyti iš to, kad seksternas po paskyrimo pildytas dar ne vienerius metus, į jį taip pat rašo ir Karolina Praniauskaitė, be to, jis įteikiamas skaityti cenzoriui.

²⁸² *Raštai I*, 2. „Viešumon paskleisti stinga drąsos, / Nes stilius mano prastas dėl to ir eilės nuogos / Tačiau blogiausia, kad dalykai kvaili. – / Tiesos šitos neužginčys niekas. – / Užuoat davus kam menkinti ar kritikuoti / Geriau dėžėj giliai paslėpti // skiria: / sūnus Antanas Baranauskas“ (*Raštai I*, 403, vertimas koreguotas).

Skirtingais to paties eilėraščio lygmenimis (paskyrimo būdu bei pirmąja citatos eilute) teigiama, esą *Wiersze* orientuotas tiek privačion (nedrąsa paleisti kūrinis į pasaulį), tiek viešon (paskyrimo būdas perimamas iš spausdintinių knygų) erdvėn. Šio prieštaravimo neišspręstume pašalinę silpnesniąją iš prieštaraujančių dalių, kitaip tariant – nubraukę privatumo akcentavimą kaip pozą – pozą, nes įvadinis eilėraštis, deklaruodamas privačią, šeimyninę komunikaciją, prieštarauja į viešumą orientuotam *Wiersze* funkcionavimui būdui. Pabrėždamas privatų tekstų pobūdį, Baranauskas ne tik apsidraudžia nuo neadekvačios kritikos (kaip prisimename, savo kaip poeto gebėjimais jis nebuvo patenkintas), ryškina eilėraščių autoriškumą, bet ir (o tai, mano manymu, svarbiausia) rodo, kad *Wiersze* esantys tekstai visų pirma susieti su jo šeimyna. Čia mes darsyk galime prisiminti jau aptartus rankraštinės literatūros funkcionavimo būdus, jų „naminį“ charakterį. Baranausko paskyrimo gestas kaip tik

Antrasis *Wiersze* puslapis – dedikacinis eilėraštis (LLTIR, f. 1-572)

ir rodo, kad jo seksternas sietinas su „namine mūza“, t. y. jis skiriamas tai rankraštinės tekstų apytakos viešumai, kurioje kūriniai skaitytoją dažniausiai pasiekia su tiesiogine autoriaus sankcija – jo turimas vienintelis egzempliorius sklinda ne, kaip būdinga spaudiniui, anoniminėje daugybėje, bet sankcionuojant teksto šeiminkui. Todėl autorius turi galimybę ne tik veikti savo kūrinį

sklaidą (kuri lieka ribota), bet ir daryti įtaką jų recepcijai. Dėl tokio glaudaus rašytojo ir skaitytojo santykio, kuris nebūdingas paprastai anoniminei spaudinius skaitančiai auditorijai, kūriniai gali tapti tarpasmeninių santykių dalimi ir, jeigu literatūra vertinama gana aukštai, tekstai gali dalyvauti mainuose, kurių apčiuopiami pavidalai buvo aptarti nagrinėjant *Ulamki...*

Tad viešumas ir privatumas čia yra ne prieštaraujantys, bet pralaidūs vienas kitam. Reikėtų patikslinimo – pralaidumas (galime jį vadinti vienu iš „rankraštinio viešumo“ bruožų) nereiškia, kad viešumos ir šeimos tvarkos sumyšta. Nors dedikacija tėvui netampa skaitytojų auditoriją ribojančiu veiksmu, šeimos tvarka išlieka hierarchiškai aukščiau. Dėl to ir pralaidumas į abi puses nėra vienodas. Pavyzdžiui, į *Wiersze*, Baranausko raštininkavimo laikotarpiu, nepatenka nei vienas lietuviškai rašytas tekstas²⁸³, nors tokių eilėraščių jis buvo parašęs bent du: „Mažu dienu atminimai“ bei „Saula tekis“. Pastarasis, kaip minėta, įrašomas į *Ulamki...* – namams skirtą knygą. Taigi, „rankraštinis viešumas“ turi savus sluoksnius ir perskyra tarp jų nunyks (bet galutinai neišnyks) Baranauskui įstojus į seminariją. Toks rankraštinio viešumo sluoksniavimasis rodo ir kitokį orientavimąsi į auditoriją. Kelių žmonių ruošta *Ulamki...*, su jai būdinga mišria struktūra, lietuvių bei lenkų (o jeigu prisimintume parašą po piešiniu – ir rusų) kalbų kaita, tekstų įvairialypumu (nuo dainos iki žemėlapių, nuo eilėraščio iki Marijos apsireiškimo parašymo), pagal jos orientaciją į namų erdvę galėtume vadinti įcentrine. Apie *Wiersze* tektų kalbėti kiek kitaip. Nes seksternui veikia būdinga išcentrinė orientacija – rinkinys „įcentruojamas“ įvadiniais tekstais, tačiau jam būdingas žanrinis tekstų vientisumas, struktūrinis tikslingumas. Jeigu čia aptinkame nuorodas į oralines tekstų atlikimo praktikas, tai susiduriame ne su dainavimu, o su deklamacija. Eilėraščiai čia smarkiai susiję su retorinėmis praktikomis, kurių ši Baranausko, tebaigusio Rumšiškių raštininkų mokyklą, t. y. lyg ir stokojančio tam reikalingo išsilavinimo, niekas nesitiki. Dėl to nuo

²⁸³ Pirmasis iš dviejų *Wiersze* esančių lietuviškų eilėraščių „Paswiejkinimas dienōj Wardūwui Brōlo Wieszpatij Klēmense“ parašytas 1856 m. lapkričio mėnesį, t. y. Baranauskui jau studijuojant Varnių seminarijoje.

pat eiliavimo pradžios jis susiduria ne tik su nuostaba dėl gebėjimo taip rašyti, bet ir su nepasitikėjimu.

Taigi matome, kad *Wiersze* prasideda nuo ankstesnio seksterno perrašymo, kuris sietinas su socialinio Baranausko statuso permaina, o įvadiniais eilėraščiais suformuojama specifinė komunikacinė struktūra, kuri sieja privatumą ir seksterno orientavimą į viešumą.

Rašto šlovė. Nors jau aptarėme du įvadinis eilėraščius, dar pasilikime prie seksterno pradžios – stabtelėkime prie jo epigrafo (kuris, kaip matėme, tapo ir pirmojo eilėraščio epigrafu) skelbiančio: „Ten, który umiera bez żadnej sławy, umiera cały / Fr. Karpiński“. Epigrafo tekstas paimamas iš Karpińskiego veikalo *Rozmowy Platona z uczniami swoimi*²⁸⁴. Kadangi pastarojoje knygoje epigrafu tapęs teiginys nėra plėtojamas ir nepateikiamas kaip išskirtinis, galima galvoti apie jo svarbą Baranauskui, mat išskyrimo veiksmas priklausytų jam. Tad Karpińskiego tezė verta atidesnio įsižiūrėjimo.

Karpińskiego mintį perkeldamas į rinkinio epigrafą, Baranauskas šlovę susieja su rašymu, tiksliau – literatūrine kūryba. Pastaroji gali iškovoti asmeninę šlovę, t. y. užtikrinti vardo išsilaikymą bendruomenėje, mat „[š]lovė matuojama ne dydžiu, o ilgaamžiškumu.“²⁸⁵ Ši mintis plėtojama seksternui skirtame eilėraštyje, po kurio ir pradedamas rašyti *Wiersze*. Tad naujojo, „švaraus“ seksterno rašymą galima sieti su nuostata, kad jis gali tapti būsimos šlovės, t. y. vardo tvermės laike šaltiniu:

Życie moje minie Imie moje zginie
Szczęśliwy, kto w swoich poezjach słynie
O! seksternie luby o! seksternie miły
Bodajby twe kartki nigdy nie pogniły...²⁸⁶

²⁸⁴ Pirmąsyk ši knyga išleista Gardine 1802 m. (Franciszek Karpiński, *Rozmowy Platona z uczniami swoimi*, Grodno: w Drukarni Grodzieńskiej Jana Jasińskiego, 1802). Sakinys epigrafui pasiimamas iš skyriuje „Myśli pozostałe“ esančio „Od I. Części rozmów Platona z uczniami swemi“, temos, pavadintos „Od Rozmowy o Cnocie i Występkach“.

²⁸⁵ Юрий Михайлович Лотман, *Культура и взрыв*, Москва: Гнозис, 1992, 89.

²⁸⁶ *Raštai I*, 39. „Gyvenimas praeis ir Vardas mano pražus / Laimingas, kas savo eilėmis garsus / O! Seksterne mielas o! seksterne mylimas / Duokdie, kad puslapiai tavi niekad nesudulėtų...“ (*Raštai I*, 423, vertimas koreguotas).

Baranauskas kalba apie šlovę, išsilaikančią skaitančiųjų bendruomenėje. Tačiau ji turi būti pasiekta, tai veikimo rezultatas, todėl tokiam pasiekimui kaip ir pačiam siekiui, reikalinga „kietesnė“ veiklą organizuojanti struktūra, kurią čia vadiname rašto šlovės paradigma. Pastaroji yra vienas iš simbolinių mainų tarp autoriaus ir auditorijos modelių, kurį Baranauskas perima iš jo skaitytos Apšvietos literatūros. Šis modelis numato spausdintinę kūrinių apykaitą ir drauge žymi socialinę sferą, į kurią Baranauskas dėl išsilavinimo stokos patekti negali. Tad visa tai iš anksto numato konfliktus – vienas jų bus nagrinėjamas šio poskyrio pabaigoje.

Baranauskas savo rašymą organizuoja pagal rašto šlovės paradigmą, pateikiančią bendras tekstų rašymo, sklaidos, svarbos, išsilaikymo laike sampratas bei formuojančią savitą prasmingos veiklos lauką, kuris suteikia galimybę tikslinti savo egzistencinę situaciją ir bent iš dalies išvengti raštininkui tenkančių apribojimų. Raštininkavimą Baranauskas suvokė kaip apribojančią, jo galimybių ir siekių netenkinančią profesiją, kuri jam „teko“ dėl jo valstietiškos kilmės bei išsimokslinimo stygiaus. Rašto šlovės paradigma bent iš dalies leidžia įveikti šiuos apribojimus, nes ji savotiškai pratęsia jo profesiją ir jo amatą – taikomąjį depersonalizuotą rašymą išverčia į priešingą pusę.

Rašto šlovės paradigmą, kaip galima spręsti iš cituojamų autorių, Baranauskas perima iš klasicistinės (Krasickis) ir jai artimos sentimentaliosios (Karpińskis) literatūros²⁸⁷. Perimdamas valstiečiams nebūdingą šlovės sąvoką ir ją susiedamas su raštu, Baranauskas, kaip minėta, bando įveikti jam tekusius apribojimus. Pastebėtina, kad tiek garbė, tiek šlovė nepriklauso jo kasdienės elgsenos sferai – Dienoraščio pradžioje nusistatydamas savo elgsenos regulą, jis apeliuoja tik į religinę tvarką. Tad valstietiškos kilmės raštininkas Baranauskas, rašydamas eilėraščius, simboliniame lygmenyje bando įveikti socialinius ir luominius apribojimus.

²⁸⁷ Pastebėtina, kad Baranauskas savo likimu savotiškai atkartoja šių dviejų ankstyvosios kūrybos autoritetų kelią – poeto vyskupo Krasickio bei itin populiarių religinių giesmių autoriaus Karpińskio.

Rašto šlovės paradigmoje poeto pozicija yra privilegijuota. Baranauskas ją ir pasirenka. Tačiau tai nėra vien utilitarinis pasirinkimas, mat Baranauskas jaučiasi *esąs* poetas, o rašto šlovės modelis leidžia šią jauseną konkretizuoti ir kontekstualizuoti tam tikroje perspektyvoje. Baranauską galima būtų apibūdinti kaip „prigimtini talentą“ ar „poetą iš pašaukimo“ – jausdamasis *esąs* poetas (nebūtinai tai turi būti išreiškiama žodžiu „poetas“) jis ieško būdų juo tapti, t. y. būdų, kaip eksteriorizuoti, artikuliuoti ir „socializuoti“ šią jauseną. Būdą pasiūlo klasicistinė-sentimentalistinė perspektyva, kuri vienu metu ir leidžia įveikti ribas, bet tuo pat metu jas ir nustato, nes nuolat atsiremiamą į išsilavinimo stoką, kuri gražina prie kilmės. Ir taip susidaro ratas, nes priėjus šią vietą tenka susidurti su prieštaravimu, mat būti poetu Baranauskui visų pirma reiškia ne tiek išugdytą gebėjimą (nors jis irgi svarbus), kiek tam tikrą prigimtą pasaulio matymą.

i zostałem poetą nieukiem poetą iz najgłębsze rzeczy i niepojęte jakieś czucie ciągiem wre jakby jaki pożar, swiat ten zda się swiątynią szczęścia, a raczej odrzuciwszy wszelki wpływ Boskiej Wszechwładzy i tajemniczych względem Stwórcy widoków i rzeczy – tylko garścią prochu. – Nieukiem, iż nie mogę swego czucia żadnym sposobem Wyrazem i zastosowaniem wytłumaczyć, nie znajduję takich wyrazów, podobienstw w których by było tyle mocy do oznaczenia stanu duszy. –²⁸⁸

Poetas čia suprantamas kaip metafizikas. Tiesa, ši metafizika jau nuo pat pradžių yra teologinė. Rašau „nuo pat pradžių“, nes citatoje pasirodanti nuostata išsilaiko visą Baranausko gyvenimą, tik vėliau poeto figūra keičiama į matematiko. Taigi, veikimas paisant rašto šlovės paradigmos, siūlo savus veiklos ir gyvenimo organizavimo būdus. Čia svarbu atkreipti dėmesį ne tik į paradigmos konkretybę, bet ir į patį jos poreikį. Jos reikėjo ne tik kaip struktūros, leidžiančios realizuoti save kaip poetą, bet ir dėl to, kad ji siūlė tam

²⁸⁸ *Raštai VIII/1*, 25. „Ir pasilikau poetu nemokša; poetu, nes giliausia esmė ir kažkoks nesuprantamas jausmas nepaliaujamai liepsnoja kaip koks gaisras, tasai pasaulis rodosi laimės šventovė, o iš tikrųjų, atmetus bet kokią Visagalio Dievo įtaką ir slėpiningus Sutvėrėjo planus bei kūrinis, tiktai dulkių sauja. Nemokša, nes jokių būdu, jokių posakiu ir priemone nesugebu išaiškinti savo jausmo, nesurandu tokių žodžių, palyginimų, kuriuose būtų tiek jėgos sielos būsenai išreikšti.“ (*Ten pat*, 269–270).

tikras gyvenimo modelio permainas. Be rašto šlovės paradigmos Baranausko veikla turėtų išsitemti tarp tarnybos ir religijos – pirmoji siūlo labai konkretų, tačiau itin ribotą gyvenimo organizavimo modelį, antroji priešingai – peršviečia visą jo veiklą, tačiau nei kunigu, nei vienuoliu negalinčiam tapti Baranauskui jos siūlomi gyvenimo organizavimo modeliai lieka labai bendri, iš esmės tai net ne modeliai, o perspektyva be uždavinio konkretybės. Tuo metu rašto šlovės paradigma leidžia ne tik tapti poetu, bet, kaip jau sakyta, savotiškai susieti raštininkavimą bei religines praktikas, nes eilėraščių rašymas yra ir dieviškosios tvarkos perteikimas. Šios sferos jungiasi per raštą. Tad šia prasme rašymas (omenyje turiu eilėraščius ir Dienoraštį) yra skvarbus ir rišlus (ar rišlumą atskleidžiantis) bei leidžiantis sukurti savotišką „egzistencinę platformą“.

Tačiau viena – veikti pagal rašto šlovės paradigmą, kita – kaip ir kiek ši veiksena priimama kitų. Juk, viena vertus, orientacija į šlovę pasirodo kaip „veikianti“, t. y. leidžia susilaukti, nors ir riboto, atgarsio ir įvertinimo; antra vertus, ji negali patenkinti paties Baranausko, kuris, kaip minėta, supranta negalįs iki galo rimtai žaisti pagal šias taisykles. Tokią situaciją jis traktuoja kaip savo negebėjimą bei nemato ir neieško jai alternatyvos, kuri galėtų pasiūlyti taip norimos organiškos sąsajos tarp rašymo ir aspiracijų. O trečia vertus, veikdamas pagal iš knygų išskaitytas taisykles, Baranauskas savo aplinkoje lieka vienišas ir gal net kiek egzotiškas – neatradęs, Maingueneau žodžiais tariant, „literatūrinės genties“. Veikimas paisant rašto garbės paradigmos buvo galimas tik popieriuje, tačiau jis beveik neturėjo galimybių virsti sfera, t. y. visavertiškai integruotis socialinėje Baranausko aplinkoje.

Tiesa, reikėtų pastebėti, kad šis aristokratiškas bei klasicistinei paradigmai priklausantis rašto šlovės modelis visgi netampa autentiška interiorizuota Baranausko laikysena ir išsilaiko daugiau kaip siekis, kurį vėliau pakeičia Praniauskaitės pasiūlyta alternatyva dainuoti broliams ir žadinti praėjusių amžių atminimą.

Pastaruosius rašymo sampratų pasikeitimus iš dalies įmanu matyti kaip perėjimą nuo klasicistinės prie romantinės pasaulėjautos, tačiau apie tai galima kalbėti labai atsargiai ir su didelėmis išlygomis – ne tik dėl to, kad

Baranausko neišeitų aiškiau priskirti nei vienai iš šių paradigmu, bet dar ir todėl, kad šios „priklausomybės“ smarkiai susijusios su socialinėmis kalbėjimo galimybėmis. Nes Praniauskaitės siūloma alternatyva galėjo būti įgyvendinta tik Baranauskui tapus dvasininku. Juk kone visų lietuviškajai Baranausko kūrybai, kuri paprastai apibūdinama kaip romantinė²⁸⁹, priskiriamų tekstų balso autoritetas įgyjamas dėl to, kad kalbama iš autoritetingiausios – dvasininko pozicijos, kuri Baranausko kreipiniams ne tik suteikia galią, bet ir tam tikrą komunikacinę struktūrą. Tad šia prasme galima būtų sakyti, kad Bažnyčia kaip institucija ne sugniuždė Baranauską-poetą (kaip neretai tvirtinama), o priešingai – jį sukūrė.

Tačiau grįžkime atgal – prie *Wiersze*, prie epigrafo antraštiniame puslapyje. Jeigu žiūrėtume į jį kaip priklausantį įvardiniam eilėraščiui, tekstų pripažinti, kad jis kontrastuoja su teksto turiniu, mat epigrafu kalbama apie po mirties išliekančią (rašto) šlovę, o tekste akcentuojamas eilėraščių netobulumas, nors, regis, kaip tik estetinė kūrinų kokybė ir tegali padėti šią šlovę pasiekti. Horacijaus *non omnis moriar* pasirodo kaip tai, kas nuveikta („[...] pirmas pritaikiau aš giesmę eolišką / prie italų eilių“²⁹⁰), o Baranausko atveju – kaip tai, ko jo tekstuose nėra, kaip stoka. Tai nereiškia, kad šią vardo tvermės problemą²⁹¹ Baranauskas traktuoja ironiškai. Tai nėra jam būdingas tropas, todėl neatrodo, kad ši figūra turėtų būti esminė suprantant įvardinį, visą rinkinį aiškinantį eilėraščių. Prieštaravimą tarp epigrafo ir įvardinio eilėraščio galima švelninti (bet ne išspręsti) tvirtinant, kad Baranauskas rašto šlovę pirmiausiai sieja su teksto forma (pastebėtina, kad tą patį akcentuoja ir Horacijus) ar, kaip rašyta anksčiau, su „dailiuoju rašto amatu“.

Garbę suteikia rašto forma, o jos tvermė užtikrinama medžiagos. Kitaip tariant, išlieka, ar turėtų išlikti, tai, kas verta išlikimo, todėl čia svarbu ne „archyvistinė“, retrospektyvi (išlieka, nes užrašyta), o perspektyvi, poetinė

²⁸⁹ Tiesa, Subačius, nagrinėdamas „Anykščių šilelį“ Baranauską pristato esantį tarp Apšvietos ir Romantizmo (žr. Subačius, 2010, 75–86).

²⁹⁰ Horacijus, *Lyrika*, vertė Henrikas Zabulis, Vilnius: Vaga, 1977, 161.

²⁹¹ Klasikinį pavidalą įgavusią ką tik cituotoje Horacijaus III knygos 30 giesmėje.

argumentacija (išlieka, nes verta išlikti; verta, nes užrašyta eilėmis²⁹²). Įdomu, kad tvermę Baranauskas projektuoja rankraštiniėje plotmėje bei ją sieja su seksternu. Tad tekstų funkcionavimas rankraščiais matomas ne tiek kaip spaudinių alternatyva, kiek kaip paraleli jų funkcionavimo sfera. Užrašytas tekstas yra tvarus, o eilėmis užrašytas (sueiliavimas kaip savita saugos forma) tekstas jau pretenduoja pergyventi autorių, net jeigu tai rankraštis²⁹³. Vis dėlto prieštara tarp orientacijos į šlovę, tekstų netobulumo akcentavimo bei rankraštinio jų plitimo išlieka. Kad ir kokia savarankiška būtų rankraštinė sfera, jos sklaidos galimybės negali užtikrinti šlovės – šiai reikia ne tik estetiškos kokybės, bet ir spaustuvės preso.

Rašymas kaip sugrįžimas ir metafora. Vis dėlto seksternas yra ta privačios veiklos erdvė, kuri gali išsaugoti atmintį apie jį rašiusį. Dėl to reikia aptarti rašymo sampratą, kuri pasirodo seksternui skirtame eilėraštyje.

„Do seksternika wierszow“ – taip vadinasi seksternui ar tiesiog – savo paties rašymui skirtas tekstas, kuriame plėtojama pora giminingų teminių linijų, iš kurių ryškiausia – asmenybės gyvenimą pratęsiančio teksto tvermė. Tačiau dabar man labiau rūpėtų kita, pirmoje teksto dalyje plėtojama, teminė linija:

Choć me nędzne życie nieszczęścia zacmiły
Oddalon od krewnych od miłej rodziny
Wśród obcych doznaję smutku i zgryzoty
Przy tobie wesoło płyną mi godziny
Przy tobie nie czuję ciężaru tęsknoty
Bo tyś jest pisany reką moją własną
Z własnej mojej myśli za Bozkim natchnieniem²⁹⁴

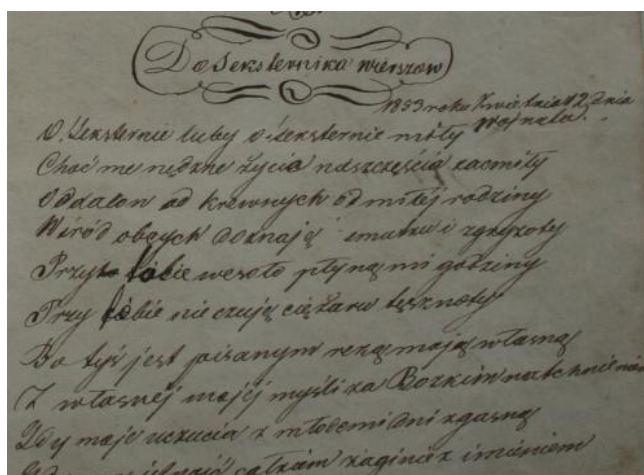
²⁹² Eilėraštis „Do Krasićkiego“ baigiamas tokia eilute: „We własnych dziełach jesteś w narodzie wieczystym“ (*Raštai I*, 36).

²⁹³ Žinoma, tai dar nereiškia, kad Baranauskas nediferencijavo spaudinio ir rankraščio tvermės. Tai buvo matyti ir eilėraščio „Do seksternika wierszow“ citatoje išsakomame troškime, kad seksterno puslapiai nesudūlėtų. Troškimas kyla suvokiant rankraščio vienatimumą – iš čia ir kyla neužtikrintumas dėl rankraščio išlikimo.

²⁹⁴ *Raštai I*, 39. „Nors mano gyvenimą skurdų nelaimės užtemdė / Nuo giminių atskirtas nuo mielosios šeimos / Tarp svetimųjų liūdžiu ir kremtuosi / Su tavim linksmai bėga man

Taigi ištikusios nelaimės priešinamos rašymui. Tekste aiškiai sakoma – linksmos valandos su seksternu slenka todėl, kad jis rašytas savo paties ranka, pagal savo paties mintis, už kurių slypi Dievo įkvėpimas. Į akis krinta Baranausko akcentuojamas nuosavumas, šis veiksmas sietinas su bendresnėmis seksternų pildymo praktikomis. Seksternai, būdami rankraštiniai tekstai, visada yra pildomi ranka, tačiau nurodydamas į save, į savo kūną Baranauskas akcentuoja užrašymo ir sukurtumo vienybę bei savęs įtvirtinimą. Priešpaskutinės eilutės pabaigą galima matyti kaip žodžio „własnoręczny“, sietino su parašo, autentiškumo, asmeninės valios semantika, variaciją. Tai Baranauskui rūpimas aspektas, nes kiekvieną savo tekstą jis pasirašo. Ryšys tarp užrašymo sava ranka ir autorystės sutvirtinamas nurodant biografinį eilėraščių kontekstą²⁹⁵. Tad „Do seksternika wierszow“ priklauso rankraštinųjų tekstų apykaitai ir jame užkabinami tokių tekstų buvimo būdo bei tvarumo klausimai.

Jau žinome, kad *Wiersze* buvo skirtas viešumai ir kad tai būtų specifinio – rankraštinio viešumo, kuriame autorius ir skaitytojas paprastai yra pažįstami. Todėl neturėtų

Eilėraštis „Do seksternika wierszow“ (LLTIR, f. 1-572)

stebinti tai, kad eilėraštyje seksternas reprezentuojamas kaip savumo erdvė, o jo rašymas tampa savotiška svetimumo įveika (ar bent jos pastanga). Tiesa, šioje savumo-svetimumo įtampoje yra ir trečias veiksnys – ilgesys, kursį čia atlieka

valandos / Nejaučiu su tavimi ilgesio naštos / Nes tu rašytas mano nuosava ranka / Iš mano nuosavos minties pagal Dievo įkvėpimą“ (*Raštai I*, 423, vertimas koreguotas).

²⁹⁵ Šitoks ėjimas Baranauskui nėra pirmiena – Dienoraštyje, prisimindamas savo eiliavimų pradžią, aprašo atvejį, kai Rumšiškių raštininkų mokyklos kolegoms nepatikėjus, kad parodytas eilėraštis yra sukurtas jo paties, o ne pasisavintas, Baranauskas parašo eilėrašį apie visų bendrai patirtą įvykį – Nemuno potvynį. Būtent šis eilėraštis apie potvynį ir buvo pirmasis *Wiersze* tekstas, kol šio statuso nepaveržė įvadiniai eilėraščiai.

tiek katalizatoriaus, tiek fono vaidmenį. Eilėraštyje seksternas fiksuojamas kaip procesualus – rašomas („Bo tyś jest pisanym“²⁹⁶). Šis fragmentas akcentuoja ne tik rašymą, bet ir rašymo vietą. Tad šalia rašymo dar yra skaitymas, kuris eilėraštyje netematizuojamas, bet taip įvyksta ne dėl to, kad tai būtų nesvarbus momentas, o dėl to, kad skaitymas kaip tik ir kildina patį eilėrašį. Seksternas kaip savumo erdvė steigiamas rašymu, tačiau ji palaikoma tik skaitant, štai todėl rašant seksternui skirtą eilėrašį, pradedama nuo skaitymo.

Citatoje pasirodančią bei ilgesio katalizuojamą sáva-svetima priešpriešą galime matyti ir kaip priešpriešą tarp seksterno skaitymo-rašymo bei atskirtumo nuo namų („Atskirtas nuo giminių, nuo mielosios tėviškės“) – šitokiam akcento perkėlimui pagrįstumo suteikia pirmojo Baranausko eilėraščio parašymo situacija:

Początki wierszow pisania

–,-

Wiersze zaczynałem powoli pisać w 1849. roku. pisząc do Rodziców w niedokładnym wierszu opisałem sęs ich listu otrzymanego w Gielwanach – także zaczynałem pisać listy do Rodziców ubolewając nad swoim od nich oddaleniem [...] ²⁹⁷

Verta atkreipti dėmesį ir į tai, kad šis eilėraštis rašomas svarbios religinės šventės dieną – Verbų sekmadienį. Tik šiuo atveju dėmesys kreiptinas ne į šventės specifiką, o į jos kaip bendruomeninio įvykio išryškinamas bendruomeniškumo ribas ir traukas. Eilėraščio sąsaja su namų ilgesiu ryškėja ir platesnėje chronologinėje atkarpoje – tekstas datuotas balandžio 12 d. ir yra vienintelis parašytas atvykimo į Vainutą mėnesį. Tačiau ir pirmieji gegužės mėnesį rašyti eilėraščiai susiję su namais – „Wałaukin Gribautu – Namu – dirzautu“ bei „Noc poprzedzająca rozłąkę z rodziną“²⁹⁸.

²⁹⁶ *Ten pat*, 39.

²⁹⁷ *Raštai VII/1*, 23. „Eiliavimo pradžia / -,- / Eiles rašyti pradėjau po truputį 1849 metais. Rašydamas tėvams, nevykusiai sueiliavau Gelvonuose gauto jų laiško mintis. Taip pat pradėjau rašyti tėvams laiškus, apgailestaudamas, kad esu taip toli nuo jų [...]“ (*Ten pat*, 268).

²⁹⁸ Beje, gegužės mėnesį parašytų eilėraščių sąrašė Baranauskas pirmu numeriu mini ir pradėtą, bet nebaigtą laišką tėvams (gali būti, kad šis fragmentas po kelių mėnesių tampa eiliuota laiško užbaiga, kuri įrašoma į *Wiersze* pavadinimu „Do rodziców zakończenie listu“).

Nors galima sakyti, kad tam tikra dalimi Baranausko pastanga įveikti svetimumą buvo sėkminga, nes eilėraščiais po truputį įgyjamas pripažinimas, tačiau jam, regis, labiau rūpėjo ne tiek adaptacija (kaip „naujas“ savumas), kiek integracija – sąryšio su „senuoju“ savumu, kuris siejamas su šeimynykščių aplinka bei Anykščių apylinkėmis, atradimas. Tad čia dar syki susiduriama su skirtingų erdvių problema – kaip Rumšiškėse, Vainute ar kur kitur atrasti Anykščius? Atskirtumas nuo namų nėra tik „horizontalus“, kitaip tariant, tai ne tiek atstumo, kiek vertybinių laikysenų, išreiškiamų ir palaikomų tam tikromis praktikomis, dalykas.

Atrodo, kad integracijai pagrindas yra – visų pirma tai pasaulio bendramatiškumą užtikrinantis Dievas bei šiame pasaulyje judantis nuosavas kūnas („Nes tu rašytas mano *nuosava ranka* / Iš mano nuosavos minties pagal *Dievo* įkvėpimą“). Pasaulis vientisas, nes yra Dievas, kurio įkvėptomis mintimis Baranauskas sakosi rašąs. Tokiu atveju rašymas susieja pasaulyje judančio kūno konkretybę su metafizinėmis struktūromis. Pasaulio bendramatiškumas reiškia ne jo vienodumą, o skirtingų dalių sąsajumą, kurį atveria, užtikrina bei palaiko Dievas.

Tad dalį ankstyvosios Baranausko kūrybos galima matyti ir kaip didelę metaforą (metafora pirmine jos reikšme – kaip perkėlimas), kuri pasirodo literatūroje, nes būtent ja, o ne joje perkėlimas ir vyksta. Toks perkėlimas vykdomas vien simboliniame lygmenyje, todėl tai nėra perkėlimas iš vienos vietos į kitą (pvz., iš Paserbenčio į Vanaginę), o veikiau perkėlimas sujungiant. Todėl neretai svarbus tampa ne tik eilėraščio turinys, bet ir pats jo rašymo veiksmas. Čia galima prisiminti eiliuotus laiškus tėvams ir tėvų laiškų eiliavimą. Eiliuota forma turi specifinę steigiamąją galią – eiliuoti tėvų laišką reikia ne dėl jame esančio pranešimo, o dėl to, kad įgavęs aukščiausią rašto organizavimo formą, jis, išlaikydamas sąryšį su sava erdve, tuo pat metu universalizuotųsi, t. y. jo „vietiškumas“ galėtų būti perkeliamas. Šitoks perkėlimas negali būti vykdomas tik privatybėje, jam reikalingas pripažinimas ar veikiau – patvirtinimas. Todėl specifinis viešumo-privatumo sąryšis *Wiersze* gali būti aiškinamas ne tik rankraštine tekstų apykaita. Sekternas yra ta vieta,

kur namų (Baranauskų tekstinės bendruomenės) ir „svetimoji“ tvarkos susitinka bei išsilaiko viename lygmenyje – sueiliuotas tėvų laiškas čia yra netoliese eilėraščio, skirto atsisveikinimui su Rumšiškėmis, ar teksto, dedikuoto Vainuto klebonui. Tačiau toks namų, „svetimosios“ tvarkos susiliejimas gali įvykti tik jas perkeitus – perkėlus į poetinį lygmenį.

Taigi viena iš galynėjimosi su gūdumu taktikų gali būti ir savumo steigimas. Vienas iš savumo steigimo būdų – seksterno rašymas ir skaitymas – gali būti matomas ir kaip bandymas išsilaikyti savo namų tekstinės bendruomenės akiratyje (ir tuo pat metu stengiantis išlaikyti bendruomenę savo akiratyje) – apie tai jau kalbėta nagrinėjant *Ulamki...* Kaip minėta, tokiam išsilaikymui, tarsi plaukimui, reikia nuolatinių pastangų – rašymo ir pakartotinių grįžimų prie to, kas parašyta.

Vertėtų pažymėti, kad eiliavimas nėra vienintelė sąryšio su namais paieškos forma – jų Baranauskas ieško ir kasdienybės praktikose: omenyje turiu jau aptartą taisyklių Dienoraštyje atvejį. Bet ir čia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad taisyklės visų pirma turi būti *užrašytos* – eksteriorizacija bei grafinis įtvirtinimas suteikia taisyklių imperatyvumui pastovumą. Jo specifinę galią liudija Dienoraštyje nesyk fiksuojami taisyklių sulaužymo atvejai²⁹⁹.

²⁹⁹ Iš visų taisyklių Baranauskui svarbiausios buvo religinės praktikos. Gal kaip tik dėl aplinkos savumo atradimas siejamas visų pirma su jomis: „Pp. Warkalowie oboje i krewna Panna Wiktorya podožyla dość osoba, ludzie dorzeczni, rozsadni, porzadni, pobożni, co dzień kościołek altaryi S. Jana obok stojący na porannej mszy S. odwiedzają. Czy może wiejska swoboda, i obowiazek czhoć pracowity ale bez trosk, lub też może wdzięk powszechny przyrodzenia, a najpewniej musi to wszystko razem, przy bogobojnem całego domu zyciu, powoli gładziło szorstkość moich wyobrażeń, wpływało na więcej czule a mniej hazardowne usposobienie. Ale ten sposób do wyrwania mię z pewnego rodzaju stagnacyi umysłowej i uczuciowej, w którą wszystkie, począwszy od 1853. roku, gdy ze szkół wyjechałem między ludzi bez opieki, albo może od 1850 r. gdy pożegnałem rodzinę i stanowczo od razu zmuszony byłem zmienić tryb życia i zaniedbać wszystkich niemal od dzieciństwa pilnie przestrzeganych pobożnych cwiczeń [...]“ (*Raštai VII/1*, 81–82) „Abu ponai Varkaliai ir gerokai pagyvenusai [jų] giminaitė Panelė Viktorija, nuoseklūs, išmintingi, garbingi žmonės, kasdien ateina į šalia stovinčią Šv. Jono altarijos bažnytelę rytmetinių šv. Mišių. Gal kaimo laisvė ir pareigos, nors ir reikalaujančios daug darbo, bet be rūpesčių, o gal taip pat visur graži gamta, o tikriausiai visa tai kartu su dievotu visų namų gyvenimu pamažu lygino mano požiūrių šiurkštumą, darė jautresnį ir ne tokį staigų mano būdą. Be tai buvo priemonė mane išplėsti iš tam tikros proto ir jausmų stagnacijos, į kuria visi, pradedant 1853 metais, kai išvažiavau iš mokyklos į žmones be globos, ar gal 1850 m[etais], kai atsisveikinau su šeima ir iš karto beatodairiškai buvau priverstas pakeisti gyvenimo būdą ir apleisti bemaž visas nuo vaikystės stropiai vykdytas religines pratybas [...]“ (*Ten pat*, 305).

Svetimumo įveikos bandymai matomi visuose Baranausko rašymo lygmenyse: Dienoraštyje, asmeninėje korespondencijoje, eilėraščiuose³⁰⁰. Tad vietos pakeitimas Baranauskui buvo iššūkis, kuris provokavo ir skatino (tai nereiškia, kad lėmė) rašymą. Rašymą, bet ne tekstų kūrimą, mat kurti tekstus jis pradėjo anksčiau nei rašyti (šį aspektą išsamiau aptarsiu pristatydamas Baranauską kaip Antano Strazdo poetinės mokyklos atstovą).

Raštinėje dirbančiam Baranauskui raštas nėra tik atsaji darbo priemonė, tai – daugiasluoksnė, pasaulį integruojanti praktika, kuri leidžia ne tik dalyvauti pasaulio tvarkoje („mano mintys Dievo įkvėptos“), taip pat hierarchiškai žemiau matomoje sociumo tvarkoje, bet ir formu(lu)oti savo vidujybę. Valstiečio gyvenime pasaulį ir žmogaus veiklą surišdavo (ir rišlumą teikdavo) darbai, o raštingo valstiečio sūnus Baranauskas, išlaikydamas tą esminį veiklos sąryšio su pasauliu poreikį, jam nesisekusių žemės darbų kultūrą (pirmine šio žodžio prasme), vaizdingai tariant, perkelia į rašymo kultūrą, lauką pakeičia popieriaus lapas (gali būti, kad tokia Baranausko metafora galėtų papildomai motyvuoti specifinį vietos ir rašto ryšį jo tekstuose). Tačiau šitas perkėlimas nebuvo revoliucinis – jau minėta, kad Baranauskų namuose būta tekstinės bendruomenės, kurią reprezentavo (ir kurios centre buvo) tėvas. Tad sūnus perima tai, ką įsteigė raštingas tėvas. Rašymas, kaip ir ūkio darbai, paveldimas per vyriškąją liniją (tiesa, dar yra ir krikščioniškoji paveldėjimo plotmė – iš Bažnyčios tėvų gaunamas mokymas). Tačiau, priešingai nei ūkio sferoje, veldėdamas raštą tėvas autoritetą išlaiko tik iš dalies. Nors sūnūs raštą įvaldo geriau, tėvas išlieka centrinė Baranauskų tekstinės bendruomenės figūra, nes bendruomenės pamatas yra šeimynos struktūra. Visgi šios bendruomenės Baranauskui jau nebepakanka – jam reikia autoriteto, galinčio parodyti, kaip rašyti, o tėvo tekstai yra tie, kuriuos jis pats verčia eilėmis. Autoritetas netikėtai atsiranda, kai šią patriarchalinę rašto paveldėjimo liniją pertraukia moteris.

Tačiau ūkio darbus visų pirma motyvuoja maisto poreikis, o „rašto ūkiui“ reikia papildomos programos, kurią, kaip minėta, Baranauskas iš pradžių

³⁰⁰ Ir, be abejo, tai nėra *vieninteliai* Baranausko rašymo akstinai.

mėgina įgyti pratęsdamas rašto šlovės paradigmą, o vėliau – Praniauskaitės siūlomą programą, taip tekstus dar labiau susiedamas su vieta.

Paskutinėje „Do seksternika wierszow“ eilutėje Baranauskas rašo: „Z własnej mojej myśli za Bozkim natchnieniem“. Atrodytų, kad šią eilutę paprasčiausia aiškinti romantizmo kontekste, tačiau, regis, kad ši formuluotė yra ne tiek savęs išaukštinimo, kiek kuklumo gestas. Dievo įkvėptos mintys čia žymi rašymą su atogrąža į Dievą, į jo sukurtą ir palaikomą pasaulio tvarką. Tad šiame kontekste žodžiai apie Dievo įkvėptas mintis, skirti ne autoriaus ir jo tekstų išskirtinumui, o normalumui (šiuo atveju sutampančiam su moralumu) pažymėti. Rašančiojo moralumo pabrėžimas dar nereiškia, kad poeto figūra Baranauskui nebuvo išskirtinė.

Įrodinėjama autorystė. Kaip minėta, *Wiersze* skiriamas viešumai. Tačiau tekstams patekus viešumon iškyla jų autorystės problema. Pastaroji tampa dar aktualesnė kai susiduria rankraštinė sfera, su jai dažnų būdingu abejingumu autoriaus institucijai, ir tekstai, orientuoti į rašto šlovės paradigmą, kur autorystė itin svarbi – mat šlovė pelnoma konkrečiais darbais ir ji saugo atmintį apie konkretų asmenį.

Jau šiek tiek aptarta „Do seksternika wierszow“ eilutė: „Bo tyś jest pisany m reka moją własną“. Šioje formuluotėje, už kurios matyti senesnės – rašymo diktuojant praktikos, suglaustas autorystės bei rankraščio santykis nėra vienaprasmiškas, nes čia esama nuostatos, autorystę kildinančios iš užrašiusiojo asmens, t. y. neakcentuojamas skirtumas tarp sukūrimo ir užrašymo. Baranausko tekste šis skirtumas jau užčiuopiamas, todėl čia bandoma parodyti, kad užrašiusysis ir sukūręs asmuo yra tas pats. Šis tapatumas nėra savaimė suprantamas, tad jį reikia papildomai akcentuoti. Rankraštinėje sferoje autorystė nunyksta greitai, ir Baranauskas tai puikiai žinojo. Antai dienoraštyje jis rašo: „[...] – po obiedzie pisałem Panu Sowieckowi Snycerstwo wier[s]z z Gazety warszawskiej 1853 roku – / 30. – dokączyłem pisać Snycerstwo oddałem ją i wieczorem z tēj że gazety czytałem Zegota z Milanowa Milanowski powieść –

„³⁰¹. Dusyk nurodomas eilėraščio pavadinimas (sykį – apysakos, tačiau ji neperrašoma, o skaitoma), taip pat nurodoma, iš kur perrašinėjama, tačiau tai, kad „Raižyba“ yra Deotymos (su ja vėliau bus lyginama Praniauskaitė) improvizacija, jau nebėra taip svarbu. Tiesiog mokytojo prielankumą turintis mokinys perrašinėja eilėrašį į, matyt, mokytojo seksterną. Tokį seksterną turi ir pats mokinys – tikėtina, kad jame ne tik jo paties, bet ir kitų autorių tekstai. Nežinia, ar mokytojui darytame perraše autorius nurodomas, bet matome, kad Dienoraštyje jo nelieka.

Turint omenyje, kad dviejų vienodų ranka perrašytų tekstų nebūna, nuostata, linkusi sieti perrašytoją su autoriumi, neatrodo itin klaidinga. Juoba kad užrašoma, persirašoma bei pasirašoma sava ranka. Tad autorystė čia siejama ne tik su abstrahuotu institutu, tačiau ir su konkrečiu veiksmu. Perrašymas didesne ar mažesne dalimi yra ir *nusavinimo* veiksmas, savotiškas perkūnijimas, mat kiekvienu atveju parašytas / už(si)rašytas / per(si)rašytas tekstas pasirodo per konkretaus kūno stilių – per rašyseną³⁰². Dėl to vienu atveju perrašymas gali „užmiršti“ autorių, o kitu atveju nepasirašytas tekstas gali būti priskirtas perrašiusiajam³⁰³. Galima pastebėti, kad pirmasis judesys labiau būdingas tekstą įtraukiant į privačią sferą, kaip savotiškas „privatizacijos“ gestas, antrasis paprastai būdingas atvirkštiniam veiksmui, kuomet tekstas iš privatybės ištraukiamas – atribucija, kaip žinome, dažniausiai yra profesinis akademinis bei jėgos institucijų interesas³⁰⁴. Pastarąjį atvejį galima iliustruoti viena su Baranausko tekstu susijusia istorija, įvykusia 1897 m., kai „[...] kratos

³⁰¹ *Raštai VII/1*, 11. „Po pietų nurašinėjau ponui patarėjui eiles ‚Raižyba‘ iš 1853 metų *Gazeta Warszawska*. / [1853 sausio – T. A.] 30. Baigiau nurašyti ‚Raižybą‘, atidaviau ir vakare tame pačiame laikraštyje skaičiau apysaką ‚Žegota Milanovskis iš Milano‘.“ (*Ten pat*, 260).

³⁰² Šią temą galima būtų ir toliau tęsti bei niuansuoti, akcentuojant šrifto prigimtį ar nagrinėjant bandymus įvesti kanceliarinę rašyseną visa tai matant bendresniame kūno ir institucijos santykių probleminiame lauke, tačiau taip būtų pernelyg toli nukrypstama nuo temos.

³⁰³ Abiem atvejais matome, kad rankraštinėje sferoje autorius yra linkęs atsytį nuo teksto.

³⁰⁴ Nors Michelis Foucault pastebi: „Tekstai, knygos ir diskursai iš tikrųjų pradėjo turėti autorius [...] tuo mastu, kuriuo autoriai tapo pavaldūs bausmei, t. y. tuo mastu, kuriuo diskursai galėjo pažeisti įstatymą.“ (Michel Foucault, „Kas yra autorius?“, vertė: Vida Gumauskaitė, in: *Metai*, 1992, nr. 9–10, 133.), tačiau Chartier, neatmesdamas Foucault tezės, siūlo autoriaus iškilimą sieti dar su keliais papildomais veiksniais (žr. „Автор в системе книгопечатания“, in: Шартье, 2006, 43–71.)

metu tarp Prano Vaičiaičio rankraščių ir užrašų rastas lietuviško patriotinio turinio eilėraštis „Nu, Lietuva, nu, Dauguva“³⁰⁵. Eilėraščio autorystė išsyk buvo priskirta jį nusirašiusiam (ar dainos tekstą užrašiusiam) Vaičiaičiui, kuris ilgai mėgino įrodinėti nesąs šio teksto autorius.

Signetas, trečiojo *Wiersze* puslapio apatiniame kairiajame kampe (LLTIR, f. 1572)

Baranauskas *Wiersze* neapsiriboja seksterno antraštiniame puslapyje bei seksternui skirtame eilėraštyje pareikšdamas, kad jis rašytas nuosava ranka – vienaip ar kitaip (su keliomis išimtimis) pasirašomas kiekvienas *Wiersze* eilėraštis. Tad susiduriame su kiek neįprasta autorystės nurodymo struktūra – Baranausko pavardė nurodoma tiek pirmajame puslapyje³⁰⁶, tiek po eilėraščiais. Pasirašoma netgi po antraštiniame puslapyje esančiu įvadiniu eilėraščiu. Taigi antraštiniame puslapyje esantis nurodymas, kad eilėraščiai seksterne sudėti A. J. F. Baranausko ir to pabrėžimas šauktuku yra nepakankamas – tai kiekvienąsyk reikia patvirtinti iš naujo.

Baranauskas savo autorystę pabrėžia ne tik pasirašydamas – trečiajame seksterno puslapyje (pagal Baranausko numeraciją – pirmajame) šalia eilėraščio „Wylew Niemna...“ yra antspaudas su inicialais AB. Turint omenyje, kad tai vienintelis toks antspaudas seksterne, jį galima interpretuoti dvejopai. Galima manyti, kad tai yra bandymas susikurti savotišką antspaudą, arba, ir tai labiau tikėtina, šį įspaudą galima matyti kaip signetą, t. y. spaustuvininko ar leidėjo ženklą, kurį Baranauskas galėjo nusižiūrėti nuo spausdintų knygų. Tokią apeliaciją į spausdintinių knygų tvarką galima suvokti kaip norą sutvirtinti savo knygos vientisumą, nebūdingą rankraštiniams knygoms, seksternams bei *album amicorum*. Signetas taip pat rodo, kad *Wiersze* siekta išskirti iš bendros rankraštinių tekstų masės bei seksterno recepcijos būdus susieti su knygų recepcijos būdais ir viršelyje nurodytą asmenį visų pirma suprasti kaip autorių, o ne kaip asmenį, kuriam pirklauso rankraštis. Tad

³⁰⁵ Pranas Vaičaitis, *Raštai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996, 248.

³⁰⁶ Galima pastebėti, kad pavardė parašyta tokio pat dydžio raidėmis, kaip ir įvadinis eilėraštis. Tiesa, autoriaus pavardė pabrėžiama po užrašo „układane przez A. J. F. Baranowskię“ padėjus šauktuką (*Raštuose* pastarasis skyrybos ženklas nepateikiamas).

šiam kontekste Baranausko mintis apie ilgiau už autorių išlikiantį seksterną įgyja papildomo aiškumo.

Tiek signetą, tiek primygtinį pasirašinėjimą galima matyti kaip savotiškas grumtynes su esamais seksternų rašymo ir skaitymo įpročiais. Jeigu grįžtume prie anksčiau aptartų Valerijono Ažukalnio ir Dionizo Poškos knygų skirtumų, pamatytume, kad pirmajam nereikia nuolat pasirašinėti savo tekstų, nes tai iš pradžių būta avanteksto, kurį norėta spausdinti, o spausdintinės knygos tvarkoje, su jai būdingais vientisais autoriniais leidiniais, nuolatinio autoriaus kartojimo nereikia. Tuo metu Poška po dalimi tekstų nurodo skirtingus autorius – to reikalauja jo knygos tekstų nevienalytiškumas. Baranausko atveju galėtume matyti atvirkštinę situaciją – jo seksternas priklauso rankraštinei sferai, kuriai būdingas nevienalytiškumas, o vardas ir pavardė antraštiniame puslapyje dažniausiai nurodo tik knygos savininką, todėl kas kartą jam reikia „laužyti“ seksternų recepcijos įpročius ir pasirašinėti. Įpročių „laužymas“ čia pasirodo ne tik dėl to, kad tekstai pasirašyti tik savo vardu, bet dėl to, kad

Baranausko parašų variantai *Wiersze* (LLTIR, f. 1572)

tekstai apskritai pasirašyti (galime prisiminti atvejį su Deotymos eilėraščiu). Kas kartą pasirašydamas tekstą, jis patvirtina dalyvaujant tvarkoje, kur kiekvienas tekstas gali būti ne jo, ir tuo pat metu rodo, kad neatsižvelgiant į tai, kiekvienas tekstas yra jo. Galima manyti, kad ne vienas asmuo iš Baranausko aplinkos (studijų Rumšiškėse ar raštininkavimo laikotarpiu) turėjo seksterną, ar eilių albumą, tačiau juos turėjo sudaryti kitų autorių kūriniai. Maža tikimybė, kad toje aplinkoje kas nors turėjo *savų* eilių rinkinį – tai galima matyti ir iš eilėraščio „Objašnienie“, kuriame Baranauskui tenka aiškintis, kad jis iš tiesų yra savo eilių autorius ir svetimų kūrinių nesisavina. Pabrėžti savąją autorystę reikėjo ne tik dėl seksternų recepcijos įpročių, bet ir dėl aplinkos, kuri ne visada buvo pasirengusi pripažinti jį parašius vieną ar kitą, o gal ir visus eilėraščius. Iš Baranausko – raštininkų mokyklos mokinio, raštininko padėjėjo ar raštininko – to nebuvo tikimasi. Dienoraštyje prisimindamas savo eiliavimo pradžia, jis aprašo eilėraščio „Wylew Niemna w Rumszyszkach 1851 r.“ parašymo aplinkybes:

Gdym te napisał wiersze uczniowie Rumszyszkiej szkoły wychwalali je. A Kasiulewicz przyjaciel i kollega przepisal, co mię bardzo zachęcilo, a iż niectórzy nie wierzyli iż są przeze mnie układane, utrzymując iż z pamięci są wypisane, nie chwytałem się do obojętnych i powszechnych zdarzeń do opisania, lecz dla otrzymania wiary zacząłem powoli opisywać zdarzenie zaszłe nam w 1851. roku na Wiośnie, to jest o wylewie Niemna i o złych z tego w tym czasie wypłynionych skutkach [...] ³⁰⁷

Pastebėtina, kad tai įvyko dar prieš pradėdant rašyti *Wiersze*. Beje, kaip tik eilėraštis apie Nemuno potvynį ir tampa pirmuoju šio seksterno eilėraščiu, kitaip tariant, įrodinėdamas galįs būti poetas, Baranauskas juo tampa savo akyse. Nežinia, ar dažnai Baranauskui teko įrodinėti, kad tai jis parašęs savo tekstus, tačiau aišku, kad būta bent dar vieno tokio atvejo. Tai galima suprasti iš 1853 m. rugpjūčio 1 d. datuojamo eilėraščio „Objašnienie / Ks: Lud:

³⁰⁷ *Raštai VII/1*, 24. „Kai parašiau tas eiles [laišką tėvams – T. A.], Rumšiškių mokyklos mokiniai jas išgyrė. O bičiulis kolega Kasiulevičius perrašė, ir tai mane paskatino, bet kadangi kai kurie netikėjo, jog aš jas sukūriau, tvirtindami, kad surašiau jas iš atminties [...] pradėjau po truputį rašyti apie 1851 metų pavasarį mums nutikusį įvykį, tai yra Nemuno potvynį ir jo tuomet sukeltus liūdnus padarinius.“ (*Ten pat*, 269).

Bót. Pleb. Wojn: na zarzut iż cudze wiersze przyswojam i z ta małą nauką nie mogę sam dobrych układać³⁰⁸. Vertėtų trumpam sustoti prie šio eilėraščio, kurį išprovokuoja Baranausko apkaltinimas plagiovimu. Kaltinimus išprovokuoja ir Baranausko orientacija į rašto garbės paradigmą, o atsakydamas į juos, Baranauskas priverčiamas suformuluoti savo rašymo situaciją. Ir štai čia jis netikėtai išplėtoja savitą, rašto garbės paradigmą peržengiančią, kūrybos sampratą.

Pėsčia mintis. Štai kaip atrodo pirmoji šio teksto dalis:

Chociaz nie pīlem Kastalskiėj wody
I muz nadzieńskich natchnienie
Całkiem mi obce. – Choć na Pegazie
Nie jeżdżę; i na Parnasie
Nie byłem. – Ale w potrzebnym razie
I przy tak szczupłym zapasie
Chociaz z trudnością wielką układam
Te nedorzeczne wierszyki
Lecz co do cudzych, nigdy nie skradam
Bym zbijał w misterne szyki
Choć *bez Pegaza myśl moja piesza*
Wprzódy z wolna postępuje
A potem coraz prędzej pośpiesza
I zbiera to, co znajduje
I bez muz widzi zródół tysiąnce
Wynikające z natury
W Marzeniu, świata rozmierza końce
Jak z wierzchu Parnasu góry
[kursyvas – T. A.]³⁰⁹

³⁰⁸ Toliau šis eilėraštis bus vadinamas tik „Objašnienie“.

³⁰⁹ *Raštai I*, 50. „Nors Kastalijos vandens negėriau / Ir nežemiškųjų mūzų įkvėpimas / Man svetimas visai. – Nors Pegasu / Nejudinėju; ir Parnase / Aš nebuva. – Tačiau kai reikia / Ir su ištekliais tokiais kukliais / Nors ir labai sunkiai dėliuju / Tuos nevykusius eilėgalius / Svetimųjų nevagių tačiau niekad / Idant sudėčiau į meistriškas eiles / Nors be Pegaso *mintis mano pėsčia* / Iš lėto kasasi pirmyn / Paskui greityn kas kartą skubina jinai / Ir renka tai, ką randa / Ir be mūzų mato tūkstančius šaltinių / Trykstančių gamtoj / Svajonėse pasaulio apima kraštus / Kaip nuo viršūnės Parnaso kalno“ (*Raštai I*, 429, vertimas koreguotas).

Tai didesnė eilėraščio dalis – kitoje dalyje kreipiamasi į adresatą su viltimi, kad jis galėsias būti tokiu autoritetu ir patarėju, koks Anykščiuose buvęs klebonas Višinskis. Pėsčios minties įvaizdis tekste išbalansuoja klasicistinę topiką (pastebėtina, kad kalbama ne apie pėsčią *mūzq*, bet *mintį* – ji yra eilėraščio pagrindas). Nors, viena vertus, eilėraštis šia topika ir remiasi, antra vertus, ji parodoma kaip atsaji tiek nuo rašančiojo, tiek nuo pasaulio, kurį atskleidžia pėsčia mintis. Žinoma, tai nėra tekstas, kuriame siekiama atskleisti klasicistinės poetikos ir rašančiojo santykius, visgi šie santykiai neišvengiamai artikuliuojami. Tiek šią artikuliaciją apskritai, tiek jos pobūdį, kaip žinome, išprovokuoja klebono priekaištas, kurio svarbiausias argumentas – Baranauskas nesąs tiek išsimokslinęs, kad būtų galėjęs parašyti tai, ką pristato kaip savo kūrinį. Kaip atoveiksmis priekaištui atsiranda tekstas, kuriame demonstruojamas gebėjimas rašyti aukštuoju stiliumi. Ir štai, kai viename eilėraštyje susiduria rašymas aukštuoju stiliumi bei savojo rašymo situacijos apmąstymas, staiga pasirodo, kad šios dvi plotmės nesutampa. Kitaip tariant, tai ne tik tekstas-pasiaiškinimas, bet pasakojimas apie klasicistinių metaforų negaliojimą – jomis įmanoma susikalbėti, bet patikėti – jau nebe. Antai rašydamas Krasickiui adresuotą eilėrašį, Baranauskas puikiausiai išsitenka klasicistinėje topikoje – toks gebėjimas rašyti ar, tiksliau, gebėjimas sekti (klasicistinio sekimo prasme) ilgą laiką gali atrodyti neproblemiškas, tačiau atsigręžus į savo autentišką situaciją matyti, kad šis gebėjimas lieka „dailiuoju rašto amatu“, nebeleidžiančiu aiškiau kalbėti tiek apie save, tiek artikuliuoti asmenišką pasaulio matymą.

Cituotoji eilėraščio atkarpa turi aišką dinamiką – iki kursyvu išskirtų žodžių galima matyti išlygų „nors“ kontrapunktu žymimą išplėtotą nuolankumo gestą, skirtą vyresniam ir autoritetingesniam asmeniui, t. y. adresatui. Nuolankumui čia priklausytų ir prisipažinimas negalint rašyti tam tikru būdu. Bet pėsčios minties įvaizdis yra lūžio taškas – iki tol kritusi intonacinė kreivė ima kilti. Viena vertus, pėsčios minties įvaizdis turi neigiamų konotacijų, nes pėsčia mintis šiame kontekste pirmiausiai yra mintis be Pegaso.

Tačiau šis įvaizdis derina ne tik negatyvias (negalėjimas), bet ir pozityvias (laisvumas) konotacijas.

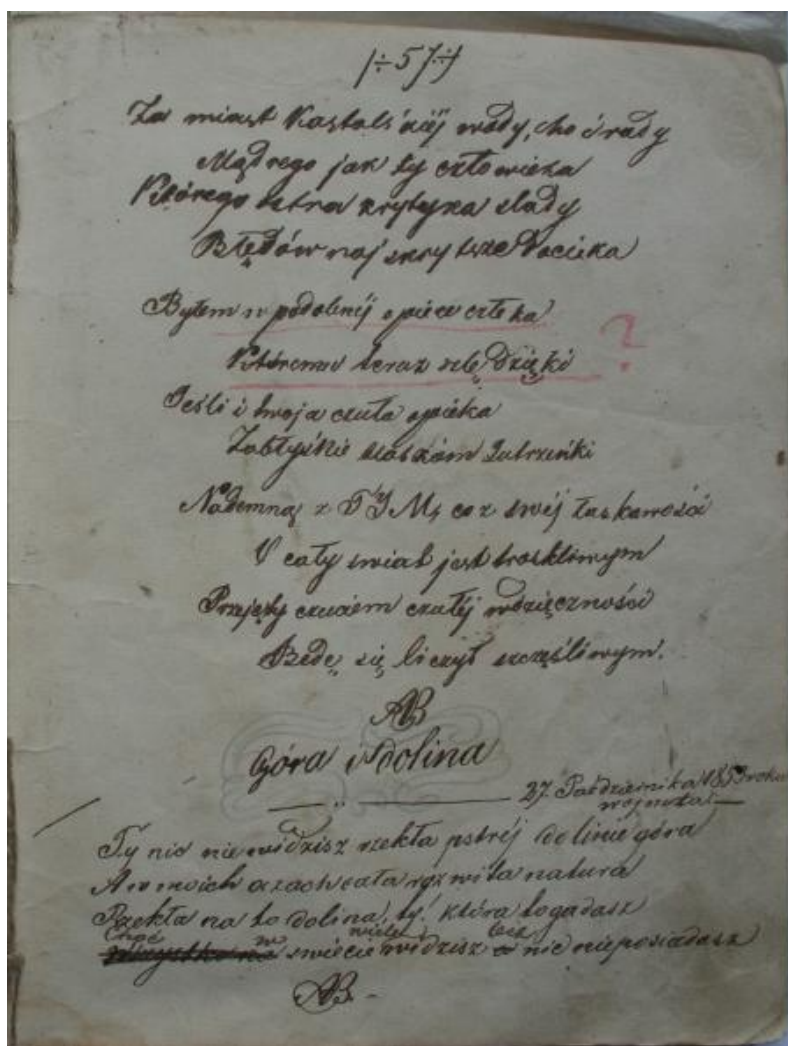
Pėsčios minties įvaizdis poeziją kaip mokėjimą leidžia supriešinti su poezija kylančia iš pasaulio stebėjimo – mūzas, Kastalijos šaltinius ir Pegasus keičia gamta. Ji lieka svarbiausias poezijos šaltinis, tačiau gamta čia yra ne mėgdžiojimo objektas, o tai, kas atveria pasaulį. Vėlesnėje kūryboje ji taps ir istorijos bei Dievo reiškimosi vieta. Tačiau tai įvyks vėliau, o „Objašnienie“ tik užčiuopiami poslinkiai ir prasilenkimai, kurie į vieningesnę programą ims pintis susipažinus su Praniauskaite.

Po kursyvu išskirtų žodžių eilėraščio citatoje esama įdomaus pareiškimo apie „pagreitį“ galinčią įgyti pėsčią mintį. Nėra visai aišku, apie ką čia kalbama, tačiau manyčiau, kad šioje vietoje užsimenama apie vieną svarbesnių Baranausko poetikos ypatybių, kuomet kūrinyje atskirų aplinkos detalių jungimas, pasirodantis kaip vardijimas, vis intensyvėja, kol galų gale aprašomojo pasaulio dalys „susilydo“ į viena, nustoja būti atskiros. Toks pasaulio vienybės išgyvenimas Baranausko tekstuose visuomet yra ekstatiškas ir religiškas. Akivaizdžiausiai toks ėjimas naudojamas „Anykščių šilelyje“, tačiau jį galima matyti ir eilėraštyje „Saula tekis“. Jis, beje, artimas matematiniam transcendentinės progresijos principui, kuriam tyrinėti Baranauskas vėliau paskyrė nemažai laiko. Tik poezijoje pasaulio dalių susilieėjimas į viena virsdavo pasaulio vienybės ir Dievo buvimo išgyvenimu, o matematiniuose tyrinėjimuose transcendentalinė progresija virto matematine Dievo buvimo įrodinėjimo galimybe.

Klasicistinė pasakėčia apie klasicizmo ribas. Po truputį ryškėjantis klasicistinės poetikos ir siekio kalbėti iš savo situacijos nesutapimas Baranausko neatgraso nuo rašto šlovės paradigmos – alternatyvų tuo metu jis tiesiog neturėjo. Dėl to ima rasti dviprasmybės (pvz., „pėsčios minties“ įvaizdis), kuomet tai, kas iš klasicistinės poetikos perspektyvos atrodo kaip negalėjimas, Baranauskas mėgina steigti kaip pranašumą – „Objašnienie“ sklidas klasicistinių įvaizdžių bei leksikos, tačiau jie pateikiami kaip tai, ko neturima ir dėl tokio „skurdo“ labai nesigrauziama.

„Objaśnieniu“ kontekste, reikėtų skaityti ir pastarąjį eilėraščių pratęsimą bei iškart po jo – Wiersze įrašomą trumpą keturių eilučių kūrinį „Góra i dolina“. Jis parašomas praėjus beveik trimis mėnesiams nuo „Objaśnieniu“ sukūrimo, ir čia išryškėja Baranausko kaip poeto apsisprendimai.

Štai visas „Góra i dolina“ tekstas:

57-as Wiersze puslapis (pagal Baranausko paginaciją). Eilėraščio „Objaśnienie“ pabaiga bei „Góra i dolina“ (LLTIR, f. 1-572)

Ty nic nie widzisz rzekła pstrój dolinie góra
 A w moich oczach cała rozwita natura
 Rzekła na to dolina, ty! Która to gadasz
 Choć w swiecie wiele widzisz lecz nic nie posiadasz

AB. –³¹⁰

³¹⁰ *Raštai I*, 56. („Tu nieko nematai – margam slėniui kalnas tarė / O man akyse atsiskleidžia visa gamta / Į tai atsakė slėnis, tu! Kurs tą sakai / Nors pasaulyje ir daug matai, nieko neturi tačiau“ – *Raštai I*, 432, vertimas koreguotas). Beje, paskutiniai eilėraščio eilutė rankraštyje taisyta – pirminis jos variantas buvo toks: „Wszystko na swiecie widzisz a nic nie posiadasz“. Atrodo, kad pataisymai visų pirma susiję su eilutės pradžioje sušlubavusiu chorėjinio ritmu.

Tokia pati dviprasmybė matoma ir „Góra i dolina“ atveju. Eilėraštis savo forma itin artimas (tai įmanu būtų vadinti ir sekimu) Krasickio pasakėčioms. Pasakėčia Baranauskas, beje, vadina ir savąjį kūrinį³¹¹. Tačiau net aiškiai klasicizmo gravitacijos laukui priklausančiame tekste matomas ir pasipriešinimas jam. Beje, Dienoraštyje, aštuonias dienas iki aptariamo eilėraščio parašymo, Baranauskas mini skaitęs Krasickio tekstą apie lenkų eiliuotojus³¹². Galima sakyti, kad Baranauskas šį kūrinį skaito kaip tekstą apie save – lenkų eiliuotoją, kuriam per Krasickio žinyną veldima jo tradicija. Nuo pastarosios jis nei nori, nei stengiasi pabėgti, netgi priešingai – kyla problemų dėl išsilaikymo joje. Todėl reikia legitimuoti savo rašymą tokį, koks jis yra. Visa tai, žinoma, darytina eiliuota kalba ir tam parenkamas tinkamas bei autoritetingas žanras – pasakėčia: „[Pasakėčia buvo – T. A.] įgimto mąstymo būdo, savumo, kultūrinio įgūdžio sudedamoji dalis bei dalis dvasinės kartų kalbos, analogiškos patarlėms, legendoms, valstietiškai „dainai“, papročiams.“³¹³ Taigi, pasakėčia ir jos tiesa yra *loci communes* – vieta, ties kuria sutariama kaip bendra tiesa.

Jeigu „Góra i dolina“ mėginame skaityti „Objašnienie“ kontekste, visų pirma teks konstatuoti šių tekstų skirtingumą: viename kalbama apie vienkartinę asmeninę situaciją, kitame – mėginama pateikti universalią tiesą. Tad vienur turime asmeniškumą ir vienkartiškumą, kitur – universalumą. Kokiu pagrindu Baranauskas gali asmeniškumą įrašyti į universalią tvarką? Universali Baranauskui buvo krikščioniška (ar tiksliau – katalikiška) tvarka, o jos postuluojuama vidaus ir išorės priešstata tekste formuluojama kaip dichotomija tarp turėjimo ir matymo, kuri ir sudaro pasakėčios moralo pagrindą. Vidaus ir išorės dichotomija tampa priemone savo situacijai išreikšti ir suprasti.

³¹¹ 1853 m. spalio 27 d. Dienoraščio įrašas: „[...] piszę bajkę o górze i dolinie. –“ (*Raštai VII/1*, 43. „Rašau pasakėčią apie kalną ir slėnį“ (*Ten pat*, 281). Pastebėtina ir tai, kad Krasickis ir pats yra parašęs pasakėčią pavadinimu „Góra i dolina“.

³¹² Veikiausiai kalbama apie Krasickio veikalą *O rymotwórstwie i rymotwórcach* (pirmąsyk išleista 1803 m.) – savotišką įvairių epochų ir šalių poetų žinyną.

³¹³ Józef Bachórz, „Bajka“, in: *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Wydawnictwo, 2009, 66 (toliau cituojant iš šio leidinio bus nurodomas knygos pavadinimas ir puslapio numeris).

Pasakėčią su „Objašnienie“ sieja bendra dėstymo logika – priekaištas ir atsakyme į jį išryškėjanti tiesa, tik pirmojoje nelieta kreipimosi į autoritetą, nes autoritetinę poziciją steigiančią galią yra sukaukęs pats pasakėčios žanras. Tiesa, galima sakyti, kad „Objašnienie“ pretekstu tapęs priekaištas dėl pasisavintų kūrinių neturi nieko bendra su priekaištu, esančiu „Góra i dolina“. Tačiau jeigu atkreipsime dėmesį į tai, *kaip* Baranauskas atsako Vainuto klebonui, pamatysime, kad tiesiogiai į priekaištą beveik nereaguojama – tam skiriamos viso labo dvi eilutės, o likęs dėmesys koncentruojamas į bandymą artikuliuoti savo rašymo situaciją. Juk dvasininko nepasitikėjimas grindžiamas Baranausko neišsimokslinimu, kuris negali pagrįsti jo gebėjimo kurti tokius eilėraščius – atsakydamas Baranauskas ne tik nemėgina gintis, bet tik dar labiau pabrėžia atstumą nuo „mokyto“ poezijos. Tad jam rūpi ne tiek kaltinimas svetimų kūrinių pasisavinimu, kiek galimybės rašyti kitaip, ar tiksliau – savaip, pagrindimas. Todėl reakcija į priekaištą yra gretutinė „Objašnienie“ tema³¹⁴, nes kunigo kaltinimas užgauna kur kas aktualesnę ir skaudesnę problemą („i zostałem poetą nieukiem“³¹⁵).

Jeigu „Objašnienie“ matome kiek asimetrišką priekaišto-atsakymo struktūrą, tai pasakėčioje ji išlyginama. Ir tai daroma koreguojant priekaištą, o ne atsakymą. Įtampą tarp Parnaso viršūnės ir pėsčios minties čia keičia įtampa tarp kalno ir slėnio, tačiau nepaisant šitų korekcijų, matome, kad abiejuose tekstuose veiksmas vyksta toje pačioje „vietoje“, išlaikiusioje tas pačias įtampas. Aukštumą šiame peizaže galima vadinti „klasicistine“ – su ja siejama distancija, išorybė, rega ir mokėjimas. Jai priešinama gelmė, su kuria siejamas artumas (mintis eina pėsčia, o ne Pegasą pasibalnojus), vidujybė, turėjimas. Parnaso viršūnėje esančiam Kastalijos šaltiniui priešinamas gelmių vanduo – slėnių šaltinis³¹⁶. Buvimą poetu Baranauskas pirmiausiai sieja ne su kultūringumu, išmokimu, o su vidinėmis, įgimtomis savybėmis, todėl

³¹⁴ Vien pats teksto sukūrimas ir paskyrimas Butkevičiui paneigia jo kaltinimą.

³¹⁵ *Raštai VIII/1*, 25. „Ir pasilikau poetu nemokša“ (*Ten pat*, 269).

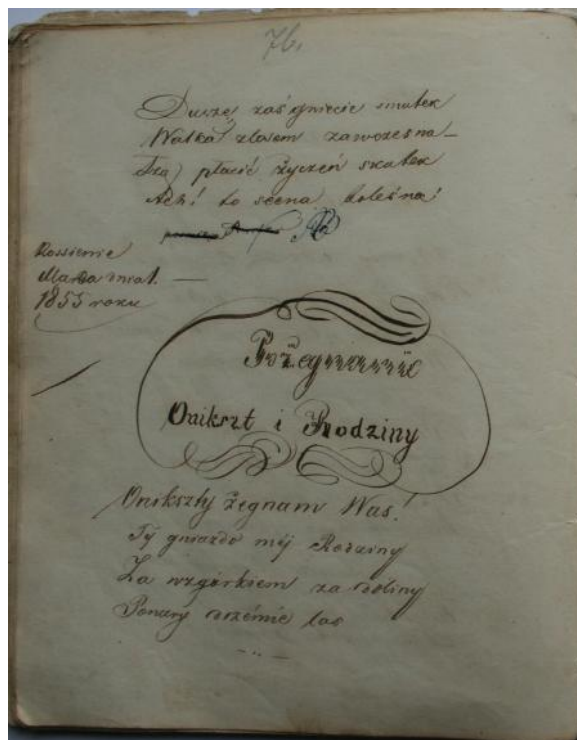
³¹⁶ Čia galima darsyk prisiminti pilną *Ulamki...* pavadinimą: *Ulamki moich uczuć czyli okruszyny żywiołów karmiących się w mojej duszy w pobycie w Rossiejnach. Tam i w Kowne złona wydobyte, w gruby rym spowite i rodzicom ofiarowane.*

įtarpinimas čia pasirodo kaip priešprieša betarpiškumui („Ir be mūzų mato tūkstančius šaltinių / Trykštančių gamtoj“). Siekdamas įsteigti savą kūrybos modelį, Baranauskas nubraukia klasicistinės poezijos „kultūringumą“, jos bendrumą keisdamas į asmeniškumą; dėl to ir išryškėja *cultura* ir *natura* priešprieša, kuomet jojimas Pegasu priešinamas ėjimui, abstrakcija – kūniškai konkretybei. Čia dar galime prisiminti dedikacinį *Wiersze* eilėraščių, kuriame Baranauskas savo eiles vadina „nuogomis“.

Žinoma, šitas *cultura* atmetimas yra tik dalinis – tokiu redukciniu gestu bandoma prisisiekti to, kas natūralu ir tikra, šiuo atveju tikrumas gali būti grindžiamas metafizinėmis vidinio amžinos sielos gyvenimo kategorijomis. Tad poezija ateina iš vidinio gyvenimo, kuris esmingai susijęs su religiniu gyvenimu (juk ne veltui Baranauskas autoritetų ieško tarp dvasininkų), o jo ir tikrumos teritorijos ribos sutampa, nes čia susiduriama su ta pačia metafizine struktūra. Šiame kontekste aiškesnė tampa eilutė iš seksternui skirto eilėraščio, kuriame rašymas siejamas su Dievo įkvėpimu. Tad kalbėjimas apie vidujybę (ar – iš vidujybės) visada bus ir religinis, o todėl – tikresnis už „mokytą“ klasicistinį kalbėjimą. Raštas Baranauskui nėra abejonės vieta – pasitikima vidinio gyvenimo konvertacijos į raštą galimybe. Šalia to ryškėja ir „nekonvertuotos“, nuotolinės, su vidujybe nesiejamos (ar menkliau siejamos) jo kūrybos dalis. Tie „mokėjimo“ eilėraščiai dažniausiai yra proginiai paskyrimai kam nors. Kitaip tariant, vidujybės tvarka nėra visiškai pralaidi socialinės aplinkos tvarkai³¹⁷. Žinoma, čia nereikėtų kalbėti apie vidaus ir išorės priešpriešą, suponuojančią amžiną socialinės tvarkos ir vidinio gyvenimo konfliktą, čia veikiau kalbėtina apie dalinį jų nesutapimą bei Baranausko nenorėjimą ar negalėjimą prisitaikyti prie naujų aplinkybių. Nenoras kyla iš žinojimo, kad yra vietų, kur visa tai sutampa (žr. eil. „Noc poprzedzająca rozłąkę z rodziną“). Tad vėlyvesnis Praniauskaitės pasirodymas ir jos nuolat akcentuojamas dvasios gyvenimo primatas Baranauskui buvo ne tiek atradimas, kiek jo bandomos suformuluoti pozicijos patvirtinimas.

³¹⁷ Šis nesutapimas dingsta tik Baranauskui įstojus į kunigų seminariją, kuomet jo darbas sutampa su religine tvarka.

Taigi, įrodinėdamas galįs rašyti, Baranauskas po truputį ima formuluoti savą kūrybos sampratą, kurios nuostatas dar labiau įtvirtina pasakėčioje. Naujai formuluojamos (tai nereiškia, kad naujos) nuostatos rodo lėtą Baranausko kūrybos posūkį, tačiau kol kas šis posūkis vyksta tuštumoje, šalia nesant nei pasiekiamo autoriteto, nei ryškesnės perspektyvos, nei aiškesnės auditorijos.

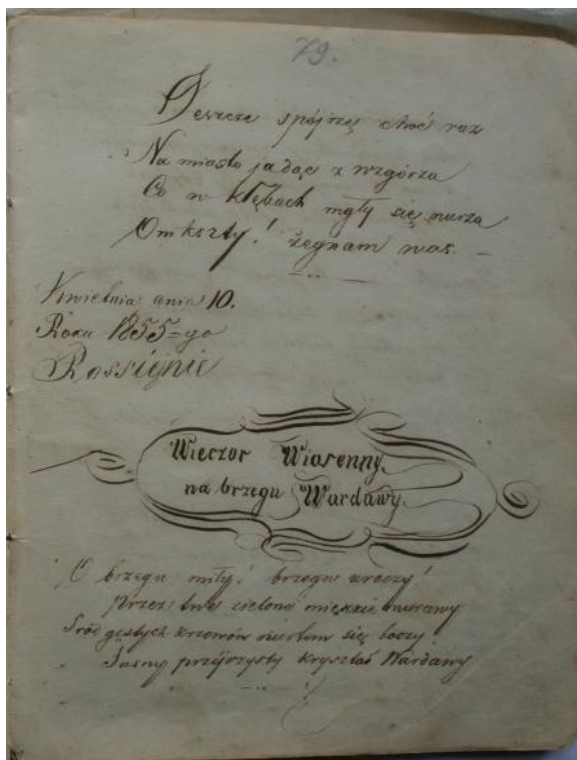
„Pożegnanie Onikszta i Rodziny“ antraštė
(LLTIR, f. 1-572)

4.2. Svetimas raštas, nauja bendruomenė ir seksterno pabaiga

Iki šiol aptartus *Wiersze* kūriniai galima priskirti pirmajai seksterno daliai. Tiesa, Baranauskas dalimis seksterno neskirsto, tačiau maždaug ties jo viduriu matomas svetimo rašto išryškintas pertrūkis, kuris atskleidžia cezūrą *Wiersze* rašymo istorijoje. Šis pertrūkis tiesiogiai susijęs su Baranausko poetikos permainomis, kurios, savo ruožtu, sietinos su Baranauskų tekstinės bendruomenės permaina.

Pertrūkis. Seksterne minėtąjį pertrūkį galima lokalizuoti maždaug ties 76–80 puslapiu – čia pasibaigia į Baranauskų *silva rerum* įrašytas „pasakojimas“ apie nesėkmingas pastangas gauti vietą arčiau namų. Kaip atsimername, *Ulamki...* pasakojimas yra išsamesnis nei *Wiersze*. Čia jis pasibaigia minėtu, iš Dienoraščio perkeltu ir papildytu eilėraščiu, kuris dedikuojamas pulkininkaičiui Čyžui. Iškart po jo įrašomas taip pat Raseiniuose, tik mėnesiu vėliau sukurtas „Pożegnanie Onikszta i Rodziny“. Kūrinys

datuojamas balandžio 1 d. ir siejamas su išvykimu iš namų³¹⁸ (beje, šios viešnagės metu tėvui ir įteikiamas *Ulamki*...). Vėliau šis tekstas įrašomas ir į Dienoraštį. Iš kitų seksterne esančių eilėraščių „Pożegnanie Onikszt i Rodziny“ išsiskiria puošnia antrašte. Antraštės puošnumu jam prilygti galėtų tik kitas, 20 dienų vėliau sukurtas bei išsyk po „Pożegnanie Onikszt i Rodziny“ įrašytas kūrinys „Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“ – jis irgi įrašomas Dienoraštini³¹⁹, tačiau jis sukurtas

„Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“ pradžia (LLTIR, f. 1-572)

jau Sedoje. Galima pastebėti, kad Baranauskas, abu minėtus eilėraščius perkeldamas į „autobiografinę“ Dienoraščio dalį, patvirtina apsisprendimą *Ulamki*... tekstus skaityti ir kaip biografiją pasakojimą.

Žvelgiant iš rašymo istorijos perspektyvos, iš šių dviejų kūrinių kur kas svarbesnis atrodo „Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“. Teksto užrašymo aplinkybės gana mįslingos – nors nemažai stengtasi kuriant puošnią eilėraščio antraštę, Baranauskas užrašo tik pirmąją kūrinio strofą, kuria baigiamas užpildyti 79 seksterno puslapis. 80–81 puslapyje užrašomos likusios aštuonios strofos, tačiau tai daroma jau nebe Baranausko, o Karolinos Praniauskaitės ranka³²⁰. Kad tekstą rašė būtent ji, sprendina pagal ta pačia ranka rašytą bei inicialais KP pasirašytą eilėraščių, esantį išsyk po „Wieczor Wiosenny

³¹⁸ Žr. *Raštai VII/1*, 74, 301.

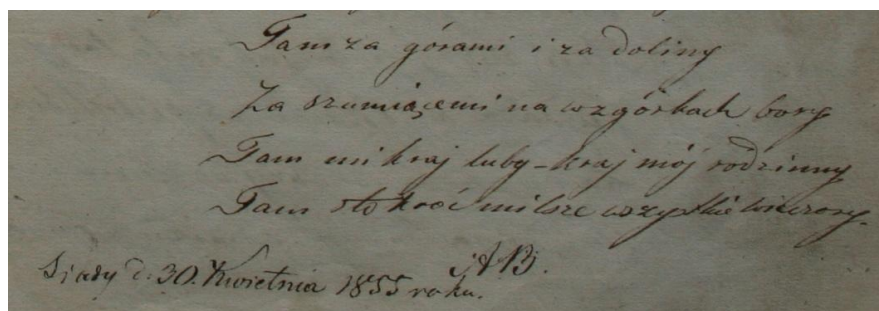
³¹⁹ Pastarasis tekstas taip pat siejamas su namų ilgesiu: „Tęsknota za rodziną ukołysała wszystkie burze jakie mną miotały – oddałem się marzeniu i skeciłem wierszyk dawszy tytuł „Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“.“ (*Raštai VII/1*, 80. „Namiškių ilgesys nutildė visas audras, kurios mane blaškė. Pasidaviau svajonėms ir sueiliau eilėraštelį pavadinęs [jį] „Pavasario vakaras Varduvos pakrantėje“.“ (*Ten pat*, 305).

³²⁰ Žr. „Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“ komentarą – *Raštai I*, 443.

na brzegu Wardawy“. Tai, beje, vienintelis išlikęs Praniauskaitės autografas. Vėliau šiam tekstui Baranauskas prirašo antraštę „Dopisek p. K. P.“, po kurio laiko ją papildydamas – „Dopisek p. K. P.(roniewskiej)“. Pastarasis, *Wiersze* įrašytas, Praniauskaitės kūrinys, kiek pataisytas bei pavadintas „Serce poczciwe“, 1858 m. publikuojamas jos knygoje *Piosneczki Karoliny Proniewskiej*³²¹.

Beje, šioje seksterno vietoje Baranauskas kruopščiai nužymi autorystės ribas – jis ne tik prirašo pavadinimą Praniauskaitės tekstui, bet ir po „Wieczor

Wiosenny na brzegu Wardawy“ – kaip įprasta – pažymi savo inicialus, teksto

Baranausko parašas po Praniauskaitės perrašytu „Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“ (LLTIR, f. 1-572)

parašymo datą bei vietą, taip atskirdamas užrašiusįjį nuo autoriaus bei užkersdamas kelią Praniauskaitės rašytas strofas interpretuoti kaip prirašytas.

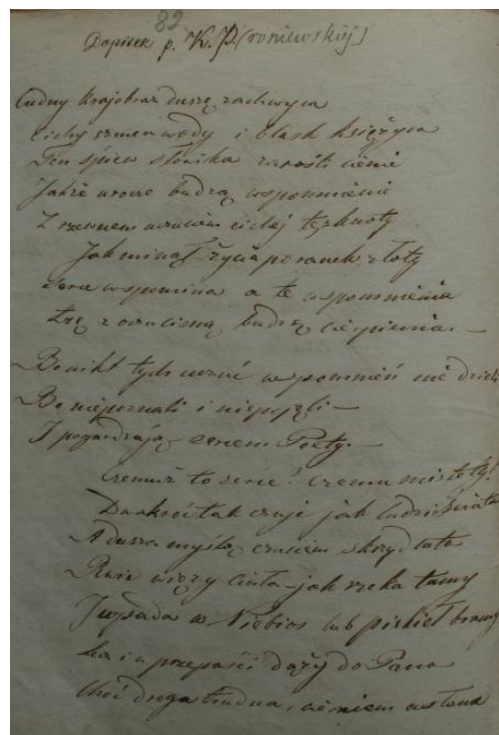
Svetimas raštas ir pauzė. Taigi turime du Praniauskaitės ranka rašytus tekstus – dalį Baranausko bei vieną nuosavą kūrinį. Tai turėtų būti vienalaikiai užrašymai. Norėdama juos užrašyti, ji prieš save turėjo turėti ne tik *Wiersze*, bet ir atskirą „Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“ variantą (kalbėti apie išplėstus puslapius nepavyktų, nes pavadinimas ir pirmoji eilėraščio strofa 79-ajame bei Praniauskaitės dalis 80-ajame puslapyje yra dvi to paties lapo pusės). Kada ir kaip šie eilėraščiai buvo užrašyti, Baranauskas neužsimena – seksterno perdavimas Praniauskaitei Dienoraštyje minimas tik sykj:

Dnia 15 Maja na zesłanie Ducha Świętego, przyjechali z Telsz Pp. Borysewiczowie i trafem dowiedzieli się o mojej chorobie na układanie wierszy. Powaga tak

³²¹ *Piosneczki Karoliny Proniewskiej*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1858, 126–127 (toliau cituojant iš šio leidinio bus norodomas knygos pavadinimas ir puslapio numeris).

zacznych ludzi zmusiła mię zbiór choć niedorzecznych mych wierszy pokazać i nareszcie pozwolić zabrać z Im z Sobą dla przejrzenia Siostrze Pani Borysewiczowej Imć Panny Karoliny Proniewskiej, obdarzonej prawdziwém, jak później dowiedziałem się, namaszczeniem poezyi.³²²

Apie *Wiersze* gražinimą nesakoma nieko. Tiesa, Regina Mikšytė šį Praniauskaitės tekstą yra datavusi 1856 m. rugpjūčio 15 d. Tačiau autografe parašymo laikas nenurodytas. Jo nėra ir šio autografo publikacijoje – 1970 m. išleistame pirmajame Baranausko *Raštų* tome. Data pasirodo knygoje *Ant upės krašto blindelė auga*³²³. Ji veikiausiai perkeliama iš *Piosneczki Karoliny Proniewskiej*³²⁴, kur šis tekstas, kaip minėta, publikuotas pavadinimu „Serce poczciwe“. Tačiau ar knygoje nurodomas laikas turi sutapti su įrašu *Wiersze*? Kitaip tariant, ar knygoje nurodoma parašymo ar paskutinės redakcijos data? Norint tai išsiaiškinti ar bent pagrįsti vienokį ar kitokį apsisprendimą, reikėtų palyginti tų pačių eilėraščių datas knygoje ir ankstesniuose šaltiniuose. Stambiausias išlikęs šaltinis – Baranausko daryti 73 eilėraščių nuorašai trečiojoje Dienoraščio knygelėje. Didžioji kūrinių dalis persirašyta iš rankraštinio Praniauskaitės eilių rinkinio, kurį Baranauskas Sedoje

Praniauskaitės eilėraštis *Wiersze* – vienintelis išlikęs jos autografas (LLTIR, f. 1-572)

³²² *Raštai VII/1*, 82. „Gegužės 15 dieną į Šventosios Dvasios Atsiuntimo [šventę] iš Telšių atvažiavo ponai Borisevičiai ir atsitiktinai sužinojo apie mano silpnybę eiliuoti. Tokių garbingų žmonių autoritetas privertė parodyti savo nors ir nevykusių eilių rinkinį ir pagaliau leisti pasiimti jiems su savimi, kad parodytų Ponios Borisevičienės seseriai Maloningajai Panelei Karolinai Praniauskaitei, kaip vėliau sužinojau, apdovanotai tikru poezijos įkvėpimu.“ (*Ten pat*, 306).

³²³ *Ant upės krašto blindelė auga*, parengė: Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1987, 64 (toliau cituojant iš šio leidinio bus nurodomas knygos pavadinimas ir puslapio numeris).

³²⁴ Žr. *Piosneczki Karoliny Proniewskiej*, 127.

gavo 1855 m. gegužės mėnesio pabaigoje (veikiausiai 25–27 d.³²⁵)

Lyginant nuorašų ir knygos tekstus matyti, kad dalis nuoraše datuotų kūrinų, knygoje nedatuojami ir atvirksčiai. Tačiau jeigu žvelgsime tik į tuos eilėraščius, kurių datos nurodytos ir nuoraše, ir leidinyje, matysime, kad jos ne visada sutampa. Nesutapimų esama bent dviejuose eilėraščiuose: „Pamiętka na grób świętej pamięci Michała Gadona“, 1854 m. vasario 2 d. (knygoje – „Pamiętka na grób ś. P. M. Gadona.“³²⁶, 1856 m. birželio 16 d.) bei „Tren“, 1854 m. sausio 15 d. (knygoje – „Tren.“³²⁷, 1856 m. sausio 5 d.). Abiem atvejais datų pakeitimus galima sieti su stambesniais eilėraščių taisymais – spausdinant pirmąjį kūrinį, atsisakoma paskutinių keturių eilučių, jas pakeičiant aštuoniomis naujomis; antrąjį – paskutinės aštuonios eilutės keičiamos dešimčia naujų (puntuacijos skirtumai neskaičiuojami).

Palyginus eilėraščius, kurių datos sutampa ir nuoraše, ir knygoje, pvz.: „Tren czyli Sen o Marylce 1849 roku 15. Maja“ (knygoje – „Sen o Marylce.“), „Gondość Kapłańska“ (knygoje – „Gondość Kapłańska. Podług S. Tomasza à Kempis.“) ar „Zesłanie Ducha Świętego 1855 r. 15. Maja“ (knygoje – „Zesłanie Ducha Świętego“), – matyti, kad jie taisomi minimaliai. Didesni pakitimai matomi tik „Zesłanie Ducha Świętego“, kur išnyksta 6-oji nuo galo bei pertvarkoma 5-oji nuo galo eilutė. Tad datų kitimą galima aiškinti tekstų redagavimo mastu.

Dabar reikėtų palyginti *Wiersze* esantį Praniauskaitės autografa bei *Piosneczki Karoliny Proniewskiej* publikuotą variantą. „Serce pocziciwe“ yra 13 eilučių trumpesnis, taip pat tvarkytos atskiros eilutės bei didžiųjų raidžių rašyba. Tad permamos nemažos, tačiau jeigu kreipsime dėmesį ne tik į pakeitimų gausą, bet ir į jų pobūdį, matysime, kad šįsyk jie susiję su teksto trumpinimu bei tikslinimu – neprirašoma nei viena nauja eilutė, kaip daryta

³²⁵ *Žr. Raštai VII/1*, 83, 306.

³²⁶ *Žr. Piosneczki Karoliny Proniewskiej*, 159.

³²⁷ *Žr. Ten pat*, 156.

eilėraščiuose su „pakitusiomis“ datomis. Tad dabar belieka apsispręsti, ar tokie taisymai galėjo lemti datos keitimą³²⁸.

Manychiau, kad *Piosneczki Karoliny Proniewskiej* pateikiama data sietina su eilėraščio parašymo laiku, o šis turėtų sutapti ar būti labai artimas jo įrašymo į *Wiersze* laikui. Šitokia versija leistų aiškiau suprasti tiek eilėraščio parašymo aplinkybes, tiek tai, kodėl jis įrašytas į *Wiersze*, o ne atskirame lape, kaip daryta visais kitais atvejais, kuomet Praniauskaitė (net turėdama seksterną) skirdavo bei adresuodavo savo kūrinis Baranauskui.

Praniauskaitės įrašas yra savotiškas įtrūkis monolitiniame *Wiersze* „kūne“. Bendrų seksterno pildymo praktikų kontekste šis įtrūkis būtų nematomas – į Baranausko seksterną galima įrašyti ir savo tekstą³²⁹, tai tipiškas veiksmas. Tačiau, kaip prisimename, *Wiersze* tipiškas seksternas nebuvo – tai pabrėžtinai autorinis tekstas, todėl jo konstitucijos pakeitimui reikalinga arba specifinė tokį veiksma įteisinanti situacija, arba įrašančiojo kompozicinė nejautra. Kaip matysim vėliau, Praniauskaitės įrašas kaip tik paiso seksterno erdvės ir reaguoja į ją. Be to, jeigu atkreipsime dėmesį į kūrinio parašymo datą – 1856 m. rugpjūčio 15 d., – pamatysime, kad jį galima susieti su konkrečiomis aplinkybėmis. Šio teksto įrašymo metu Baranauskas buvo trumpam apsistojęs

³²⁸ Atkreiptinas dėmesys į dar vieną atvejį. *Piosneczki Karoliny Proniewskiej* publikuojamas eilėraštis „Do młodego poety. Odpowiedź“, po juo nurodant 1855 m. gegužės 25 d. datą. Sprendžiant pagal Dienoraštį (žr. *Raštai VII/1*, 83, 306), tai ir turėtų būti šio kūrinio parašymo data. Tiesa, Baranausko nuoraše šio teksto nėra – jis veikiausiai gaunamas paštu kaip atskiras lapas. Tačiau 1857 m. minimasis eilėraštis paskelbiamas antrajame *Teka Wileńska* numeryje (p. 63–65) – taigi dar iki knygos išleidimo. Pastarajame leidinyje šis kūrinys, lyginant su variantu knygoje, yra 22 eilutėm ilgesnis, ir tai – paskutinės eilėraščio eilutės. Knygoje tokios didelės teksto dalies nebuvimas ženklinamas eilėraščio pabaigoje esančia punktyrine linija. Svarbu tai, kad taip sutrumpinto teksto data nekeičiama (tiesa, su šio eilėraščio pabaiga yra susijusios papildomos komplikacijos, kurios dar bus aptartos). Manychiau, jog šiuo atveju data nekeičiama ne tiek dėl taisyčių pobūdžio, kiek dėl to, kad ji nurodo konkretų įvykį. Kitaip tariant, čia svarbu ne paskutinės redakcijos, kad ir kokia didelė ji būtų, laikas, o įvykio ir jo inspiruoto teksto ryšys. Kaip matysime vėliau, „Dopisek p. K. P.(roniewskiej)“, taip pat gali būti siejamas su konkrečiu įvykiu.

³²⁹ Tai, kad savo tekstų įrašinėjimas į kitų asmenų seksternus nebuvo neįprasta praktika, galima matyti ir iš Baranausko eilėraščio pavadinimo: „Do J. X. Franciszka Wikswy dopisek do kilku bazgranin wpisanych do jego seksternika.“ (Kun[ingui] Pranciškui Viksvai, prierašas prie kelių keverzonių, įrašytų į jo seksterną“).

Telšiuose³³⁰ (spėtina, kad pas Borisevičius), į kuriuos jis turėjo atvykti iš Varnių, kur, kaip nurodo Mikšytė³³¹, rugpjūčio 11 d. laikė stojamuosius egzaminus į seminariją.

Tad šiame kontekste galima suprasti, kaip Praniauskaitė galėjo turėti *Wiersze* ir atskirą „Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“ variantą bei gauti sankciją iš Baranausko tekstui į seksterną įrašyti. O patį kūrinį galima matyti kaip savotišką palydėjimo ar atsisveikinimo eilėrašį prieš Baranauskui išvykstant studijuoti į Varnius. Šiame kontekste suprantamesnis tampa tik rankraštiniame variante likęs raginimas 38–39 eilutėse: „Idźz tą drogą, Bracie mój młody, / Nic jeszcze nie ćmi Twojej pogody.“³³² Taigi, Praniauskaitė, norėdama įrašyti savo eilėrašį į *Wiersze*, pirmiausiai turėjo baigti perrašyti „Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“ – Baranausko tik pradėtas perrašinėti kūrinys potencialiai jau buvo užėmęs tam tikrą erdvę (tai kiek primena jau aptartą situaciją, kai dar nesantys tekstai Dienoraštyje jau buvo užėmę laisvą plotą). Spausdintinė kultūra laisvą puslapio erdvę (jeigu ji nėra funkcionali, t. y. skirta paraštėms ir pan.) yra linkusi interpretuoti kaip nereikšmingą, mat reikšmė kaupiasi ten, kur yra *vienu kartu* atspaustos grafemos. Rankraštinėje sferoje laisva puslapio erdvė interpretuojama veikiau kaip potenciali, nes, priešingai nei spaudinio atveju, puslapį galima pildyti daugyšk ir neprivalu to atlikti išsyk ir iki galo. Taip ir Praniauskaitė, reaguodama į pradėto perrašinėti eilėraščio potencialiai ar, veikiau, – metonimiškai užimamą erdvę, ją išpildo. Jos tekstas turi eiti po Baranausko kūrinio, o norint šį eiliškumą išpildyti, pirmiausiai reikia baigti perrašyti „Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“.

Tad, jeigu priimame versiją, kad Praniauskaitė savo tekstą į *Wiersze* įrašo maždaug 1856 m. rugpjūčio 15 d., tenka konstatuoti, kad šitas įrašas daromas praėjus metams ir beveik trims mėnesiams nuo Baranausko ir Praniauskaitės pažinties pradžios. Savo ruožtu tai reiškia, kad beveik tokį patį

³³⁰ Tą galėtų paliudyti ir eilėraštis „Do tęsknoty“. Baranauskas nurodo, kad jis parašytas 1856 m. rugpjūčio 12 d. Telšiuose. NB tai paskutinis Baranausko tekstas prieš jam įstojant į seminariją.

³³¹ Mikšytė, 1993, 282.

³³² *Ant upės krašto blindelė auga*, 66. „Ženk tuo keliu, jaunasis mano Broli, / Niekas dar nedrumsčia Tavo ramybės.“ (*Ten pat*, 67.)

laiką seksternas neturėjo būti pildomas. Ir būtent dėl to, kad *Wiersze* kurį laiką nepildytas, čia ir gali atsirasti Praniauskaitės įrašas – tai savotiškas seksterno *post scriptum*. Tai pabaigos tekstas – juk ir Baranauskas jį interpretuoja ne kaip įterpimą (toks jis gali pasirodyti skaitant baigtą seksterną), bet kaip pridėjimą – prirašymą. „Dopisek p. K. P.(roniewskiej)“ – šis pavadinimas skirtas ne turinio tematizavimui, o įrašo seksterno kontekste charakterizavimui. Taigi „Dopisek p. K. P.(roniewskiej)“ matomas ne kaip atskiras (jo kaip tokio neišskiria nė pati Praniauskaitė, kuri aiškiai nežymi nei „Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“ pabaigos, nei savo eilėraščio pradžios), o kaip paraštinis, nuo didesnės visumos priklausęs tekstas. Susisaistymą su šia visuma mėginama nukirsti, kuomet kūrinys iš asmeninio, rankraštinio susirašinėjimo erdvės, perkeliamas į anoniminę ir viešą spausdintos knygos skaitytojų auditoriją – jis turi tapti savarankiškesnis, atskiresnis, „vienetiškesnis“. Beje, Praniauskaitės įrašą galima vadinti įrašu paraštėje, tik šiuo atveju tai ne „horizontali“, o „vertikali“ paraštė, t. y. ji priklauso ne vienam kūriniiui („Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“), o visam seksternui išsyk. Jacques Neefs pastebi, kad „Paraštė – tai adresatui palikta vieta, kad jis galėtų išreikšti savo nuotaiką, išreikšti dėmesį ir nustatyti savo santykį su tekstu“.³³³ Nors šioje citatoje mokslininkas kalba apie spaudinius, tačiau teiginys apie laisvą plotą po/šalia/virš kūrinio, kaip reakcijos vietą, tinka ir dabar nagrinėjamai situacijai.

Pastebėtina, kad svetimas raštas *Wiersze* pasirodo seksterno pabaigose ir visuomet turi apibendrinamąjį pobūdį. Pabaigas rašau daugiskaita, nes pastarųjų yra bent dvi: vieną žymi Praniauskaitės, kitą – cenzoriaus įrašas. Praniauskaitės kūrinys neatsitiktinai atsiduria *Wiersze* (tam netgi reikia įveikti kliūtį – baigti nebaigtą perrašyti eilėraščių), o ne atskirame lape, kaip kitais atvejais, – tai asmeninis, arti turintis būti ir tuo pat metu apibendrinantis tekstas. Todėl į jį žiūrėtina ne tik kaip į tekstą, bet ir kaip į gestą. Dėl to svarbu ne tik tai, kas eilėraštyje rašoma (šia prasme jis neišsiskiria iš kitų Baranausko-

³³³ Жак Неф, „Поля Рукописи“, *Генетическая критика во Франции. Антология*, 195.

Praniauskaitės dialogo tekstų), bet ir *kur* bei *kada* jis rašomas³³⁴. Per *Wiersze* įvyko Praniauskaitės ir Baranausko susitikimas, kurį Praniauskaitė savo eilėraštyje „Sen“ interpretavo kaip vienas kito atpažinimą bei dvasinį susigiminiavimą. Galų gale per šį seksterną Baranauskui tapo įmanoma stoti seminarijon, kurion Praniauskaitės tekstas jį ir palydi. Tad Praniauskaitės knygoje po „Serce poczwiwe“ atsirandanti data nurodo šio gesto laiką.

Jei į *Wiersze* žiūrime kaip į vientisą, pabrėžtinai autorinį tekstą, Praniauskaitės įrašas jame pasirodo kaip intertekstas, žymintis lūžio tašką, į kurį reaguodami kinta visi seksterne toliau esantys kūriniai. O platesniame Baranausko kūrybos kontekste šis įrašas gali būti matomas ir kaip savotiška metafora, aiškinanti Praniauskaitės vaidmenį jame. Materialinėje plotmėje – tai daiktas, pakeitęs Baranausko likimą, kitaip tariant – šis daiktas galimas matyti kaip viena priežasčių, lėmusių tokių tekstų kaip „Dainu dainelę“, „Anykščių šilelis“, „Kelionė Petaburkan“ ir kt. sukūrimą.

Nepildomas seksternas. Susiejus „Serce poczwiwe“ bei Praniauskaitės įrašo datas, teko konstatuoti, kad seksterno rašymo istorijoje esama nemažo pertrūkio. Jo ribos nėra visai aiškios, bet apytikriai jas galima matuoti nuo eilėraščio pulkininkaičiui iki Praniauskaitės teksto įrašymo. Taigi maždaug nuo 1855 m. balandžio pradžios iki 1856 m. rugpjūčio, *summa summarum* – metai ir keturi mėnesiai. Per šį laikotarpį Baranauskas parašo bent dešimt eilėraščių³³⁵, tačiau tuo laikotarpiu į seksterną jie neįrašinėjami. Pusė šio epizodo tekstų susiję su konkrečiu asmeniu ar asmenimis, tačiau tik vienas jų proginis – skirtas vardinėms. Baranausko, kaip raštininko, karjeroje šis

³³⁴ Apskritai rankraštinėje sferoje teksto ir gesto ryšys kur kas aiškesnis ir stipresnis. Ne tik dėl to, kad teksto atsiradimas čia neįtarpinamas ir atliekamas sava ranka, t. y. teksto rašymas yra performatyvus ir siejamas su konkrečiu asmens kūno veikla. Taip yra ir dėl rankraštiniams tekstams būdingo situaciškumo, įgrimzdimo į rašymo įvykį kontekstualizuojančias aplinkybes.

³³⁵ „Pożegnanie Onikszta i Rodziny“ (par. 1855 m. balandžio 10 d. Raseiniai), „Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“ (par. 1855 m. balandžio 30 d. Seda), „Do Panny Karoliny Proniewskiej“ (par. 1855 m. gegužės 20 d. Seda), „Z powinszowaniem Imienin M. N.“ (1855 m. rugsėjo 29 d., Skuodas), „Do P. K. P.(roniewskiej)“ (par. 1855 gruodžio 28 d. [Skuodas?]), „Homo proponit deus disponit“ (par. 1856 m. [Skuodas?]), „Cudny Pioński kwiat serce me i świat“ (par. 1856 m. [Skuodas?]), „Akrostych“ (par. 1856 m. sausio 4 d. Telšiai), „Urywek“ (par. 1856 m. balandžio 15 d. Skuodas), „Do Tęsknoty“ (par. 1856 m. rugpjūčio 12 d. Telšiai).

laikotarpis apima darbo Raseiniuose pabaigą (1855 m. balandis), darbą Sedoje (1855 m. balandis–birželis) bei Skuode (1855 m. birželis – 1856 m. rugpjūtis). Minėta, kad būtent šitas laikotarpis priklauso jau prirašytajai autobiografinėi Dienoraščio daliai, kurioje daugiausiai dėmesio skiriama Sedos laikotarpiui, o ilgiausias Skuodo laikotarpis aptariamas labai trumpai ir fragmentiškai – vienintelė konkreti detalė yra atvykimo į Skuodą bei lankymosi Kalvarijos atlaiduose laikas.

Taigi, nors tekstai rašomi, į seksterną jie nebeperrašinėjami. Ir tai lemia ne eilėraščių pobūdis, o pasikeitęs *Wiersze* vaidmuo. Kaip žinome, rinkinys vienu iš įvadinių eilėraščių dedikuojamas tėvui, nors pastarajam jis įteiktas ir nebuvo. Tėvo figūra seksternui turėjo suteikti tikslingumo bei sukurti (kad ir formaliai) bent minimalią auditoriją tekstams, kurie, priešingu atveju, atrodytų atsitiktiniai bei stokojantys pagrindimo. Tiesa, pastarojo ieškota ir rašto šlovės paradigmoje, tačiau, kaip matėme, šitas bandymas nebuvo rezultatyvus – netikrumas ir nepasitikėjimas savo rašymu neišnyko. Tad tėvo figūra ir orientacija į rašto šlovės paradigmą turėjo suteikti tvirtesnį užnugarį Baranausko kūriniais bei savotiškai pagrįsti jų pretenzijas bent į rankraštinių viešumą ir taip pateisinti *Wiersze* buvimą aplinkoje, kurioje veikiausiai dar nebuvo nei girdėta, nei kalbėta apie kūrinio autonomiją bei savaiminę vertę. Be to, įvadiniai eilėraščiai kūrė pastovią kūrinių auditoriją (ar jos iliuziją) ir taip leido kiek atsipalaiduoti nuo konkrečios aplinkos, kurioje Baranausko tekstus skaitydavo pavieniai ir neretai atsitiktiniai asmenys.

Šią struktūrą (ji susiformuoja išvykus iš Rumšiškių, kur Baranausko rašymą rėmė mokytojas Aleksas Višnevskis bei kunigas Feliksas Višinskis) Praniauskaitės figūros pasirodymas griauna išsyk. Ji tuojau pat tampa autoritetu, kurio Baranauskas taip intensyviai ieškojo. Be to, šis autoritetas Baranauską traktuoja kaip lygiavertį dialogo (konstruojamo pagal brolio-sesers santykio modelį) partnerį, kuris, tiesa, dar reikalingas paskatinimo. Naujo ar, veikiausiai, – tikro autoriteto iškilimas perkonfigūruoja ir komunikacinę Baranausko kūrinių struktūrą. Nors *Wiersze* tampa pažinties bei dialogo pagrindu, po Praniauskaitės perskaitymo seksternas nustoja savo reikalingumo.

Praniauskaitė tampa auditorijos centru, todėl tekstai rašomi tiesiogiai jai, atsižvelgiant į jos tekstus bei juos cituojant. Seksternas, kurio auditorija modeliuojama pirmiausiai pagal tėvo-sūnaus santykį bei priklausymą rašto šlovės paradigmai, keičia ar, tiksliau, – pratęsia Praniauskaitės pasiūlytas brolio-sesers santykius. Komunikacinį modelį kai *Wiersze* kreipiasi į visus, bet ir nieką vienu metu, keičia konkretų adresatą numatanti komunikacija laiškais. Nežinia, kiek tikslingai jis siūlomas, bet pasiūlymo būta taiklaus, nes jis ir toliau leidžia išlaikyti rašymą tame pačiame šemos sdantykių modelyje. Kitaip tariant, Praniauskaitė ne steigia naują tekstinę bendruomenę, bet išplečia senąją. Šiuo aspektu iškalbinga Dienoraštyje pateikiama reakcija į Praniauskaitės eilėraščių „Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany...“:

[...] a słodkie słowo „Brat“ po wyjeździe od Rodziców piérwszy raz obok tak poważnych i razem jakąś świętością i prostotą tchnących myśli, szeroko rozległo się jeśli tak się wyrażę po pustych przestrzeniach duszy.³³⁶

Praniauskaitė taip pat siūlo ir naują rašymo sampratą bei priartina Baranauską arčiau oficialios literatūros lauko. Šį nuotolį beveik galima matuoti metais – nors eilėraštyje Praniauskaitei³³⁷ Baranauskas sakosi skaitęs ir naujus, ir senus autorius, tačiau savo rašymo sampratą jis grindė pastarųjų nuostatomis. Vienos svarbesnių pavardžių jam buvo Karpińskis ir Krasickis. Pastarojo knyga, kaip atsimename, Baranauskui (veikiausiai kaip sektinas kūrinys) įduodamas pasiskaityti Kauno kanceliarijoje. Baranausko aplinkos literatūrinis skonis buvo palyginti konservatyvus (plg., Mickevičius debiutuoja 1822 m.) Tad ir rašto šlovės paradigma leido būti suprastam bei įvertintam. Kitokia Baranausko laikysena (jeigu ji būtų) bei pretenzija būti poetu atrodytų pernelyg ekscentriška ir nesuprantama.

³³⁶ *Raštai VII/1*, 83. „[...] o mielas žodis „Broli“, [suskambėjęs] pirmą kartą išvažiavus nuo Tėvų šalia tokių rimtų ir kartu kažkokiu šventumu ir paprastumu dvelkiančių minčių, plačiai nuaidėjo, jei taip galima pasakyti, tuščiose sielos erdvėse.“ (*Ten pat*, 306).

³³⁷ Žr. eil. „Do Panny Karoliny Proniewskiéj (odpowiedź na Jej wiersz: Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany... odsyłając Syrokomlę. Dziennik str. 24.“ – *Raštai I*, 79.

Kaip minėta, pasakėčioje „Góra i dolina“, Baranauskas savo rašymo sampratą ėmė formuluoti kaip nesutampančią su klasicistine poetika ir į pirmą planą siekė iškelti dvasinį gyvenimą, kurį jis traktavo kaip esminį ir pirminį. Tačiau atmetus ar bent pasiruošus atmesti rašto šlovės paradigmą, jos alternatyva nebuvo aiški. Neaiškumas dingsta susipažinus su Praniauskaite – Baranauskas greitai perima jos rašymo sampratą, nes ji kaip tik ir leido rašyti taip, kaip jis siekė. Šia prasme jam svarbūs turėjo būti ne tiek Praniauskaitės paraginiai, kiek tekstų pavyzdžiai.

Dvasinė giminystė. Perimta rašymo samprata keičia ne tik Baranausko kūrinį, bet ir auditoriją, į kurią jie orientuoti. Norint suprasti, kaip kinta jo tekstų komunikacinis pobūdis, reikia grįžti į pažinties su Praniauskaite pradžią ir pasižiūrėti, kaip išplečiama Baranauskų tekstinė bendrija. Remiantis Baranausko Dienoraščiu³³⁸ (kuris, kaip pamename, rašytas praėjus maždaug metams ir trims mėnesiams po šių įvykių) galima nustatyti tokią įvykių seką:

Gegužės 15 d. – į Šventosios Dvasios atsiuntimo (kitaip – Sekminių) šventę Sedoje, iš Telšių atvyksta Borisevičiai. Čia susipažinę su Baranausku jie išsiveža Praniauskaitei parodyti *Wiersze*.

Gegužės 16 d. – Baranauskas gauna vakarykštės šventės proga rašytą ir Praniauskaitės jam siųstą eilėrašį „Zesłanie Ducha Świątego“³³⁹.

Gegužės 18 d. – Baranauskas gauna Praniauskaitės jam pasiskaityti atsiųstą Vladislovo Sirokoslės knygą (veikiausiai tai pirmasis tomas 1853 m. Varšuvoje išleisto „Gawędy i rymy ulotne“) bei neišlikusį jos eilėrašį, prasidedantį eilute „Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany...“³⁴⁰

³³⁸ *Raštai VII*, 306.

³³⁹ Tiesa, Baranauskas nemini, kad tai buvusi gegužės 16 d. – jis rašo, kad eilėrašį gavęs kitą dieną po Borisevičių išvykimo.

³⁴⁰ Neaišku, ar šis eilėraštis turėjo pavadinimą – Baranauskas mini, kad eilėraštis turėjo (pa)antraštę (nadpis) „Do młodego poety“, bet tame pačiame sakinyje eilėraščio pavadinimą jis žymi kitu žodžiu (tytuł). Nors *Raštuose* tai tampa eilėraščio pavadinimu, veikiausiai tai būta epigrafo, juolab kad rašydamas atsakymą į šį eilėrašį, Baranauskas nurodo ne pavadinimą, o incipitą – žr. *Raštai I*, 78. Beje, Baranauskas nenurodo datos, kuomet jis gavo Sirokoslės tekstus ir Praniauskaitės eilėrašį – Dienoraštyje sakoma, kad tai įvyko praėjus dviem dienom po pirmojo Praniauskaitės eilėraščio gavimo.

Gegužės 20 d. – perskaitęs Sirokomlę ir ruošdamasis gražinti knygą, Baranauskas parašo eilėraštį „Do Panny Karoliny Proniewskięj (odpowiedź na Jej wiersz: Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany... odsyłając Syrokomlę. Dziennik str. 24.“³⁴¹

Gegužės 26 d. – Baranauskas gauna Praniauskaitės eilėraščių rinkinėlį (Dienoraštyje seksternu jis nevadinamas) bei eilėraštį-atsakymą (į gegužės 20 d. rašytą tekstą) „Za cóż tak chlubném darzysz mię Imieniem...“³⁴².

Iš šios trumpos suvestinės galime matyti tik užsimezgsio poetinio dialogo intensyvumą. Tačiau pirmiausiai dėmesį norėčiau atkreipti į Baranausko nepaminėtą Praniauskaitės eilėraštį „Sen“, kuris, kaip ir „Zesłanie Ducha Świątego“ bei dar pora kūrinių, parašomas gegužės 15, t. y. *Wiersze* gavimo dieną.

Kaip ir anonsuoja pavadinimas, eilėraštis pasakoja apie sapną. Šiame tekste sapnas pasirenkamas kaip naracijos būdas, leidžiantis biografinių aplinkybių pasakojimą susieti su alegoriniu peizažu. Reikšminiai kūrinio mazgai koncentruojami ties sapno-būdravimo priešprieša, kuri persikloja su dvasios-kūno, vidaus-išorės, balso-bebalsiškumo dichotomijomis³⁴³. Beje, sapno kaip vidinio gyvenimo vizualizacijos sampratą (pasyvus kūnas – aktyvi dvasia) šiame eilėraštyje siūlo ir pati Praniauskaitė – „Czuwanie duszy

³⁴¹ Tiesa, Dienoraštyje Baranauskas nenurodo šio eilėraščio pavadinimo, užrašydamas tik pirmąją jo eilutę. Pavadinimas atsiranda, kai eilėraštis atitraukiamas nuo konkrečios situacijos ir įrašomas į *Wiersze*. Regis, iš pradžių pavadinimo būta trumpesnio – sprendžiant pagal eilučių tankį seksterne, tekstas skliausteliuose (antrąjį skliaustą Baranauskas veikiausiai pamiršta uždėti) turėtų būti prirašytas vėliau.

³⁴² Šio įvykio laiko Baranauskas irgi nenurodo – jį galima spėti pagal datą po Praniauskaitės atsiųstu eilėraščiu – gegužės 25 d.

³⁴³ Jeigu Praniauskaitė (veikdama romantiniame kontekste) sapną sieja su vidiniu, dvasios pasauliu, *ergo* „tikresne“ tikrove, tai Baranausko traktuotė yra kitokia. Dienoraštyje kalbėdamas apie miegą, sapnavimo (kaip sąmonės aktyvumo ženklo) jis beveik nemini, mat miegas jam yra už(si)miršimo, tikrovės atsitraukimo būseną, kuri – priešingai nei Praniauskaitės atveju – yra ne tikrovės at(si)skleidimo galimybė, o pasitraukimas nuo jos. Tiesa, čia lyginami ne visai lygiaverčiai aspektai – sapnas Praniauskaitės poezijoje bei miegas Baranausko Dienoraštyje. Tačiau šis palyginimas leidžia pamatyti, kad traktuodamas miegą kaip aktyvumo praradimą, Baranauskas pasaulio supratimą sieja su aktyviu nukreiptumu į pasaulį, kurį (norint suprasti) reikia „pramatyti“. Tam reikalinga ne tiek intuicija bei proto atpalaidavimas, kiek valingas susikaupimas ir intensyvi pastanga, galinti reikštis įvairiomis formomis: tiek poezijos, tiek matematikos.

przedłuża sen cichy, / I widzę ogród i kwiatów kielichy.³⁴⁴ O šiame sode
veikėja aptinka giminaičius bei artimuosius:

Witam serdecznie, wszystkich zapytuję
Czyli mię znają? widzą serce moje?
Ach nikt nie poznał – i matka kochana
Mnie nie poznała...³⁴⁵
[kursyvas – T. A.]

Nors atpažinti prašoma tų, kurie klausiančiąją jau pažįsta, atsakymo nesulaukiama. Jo nėra, mat klausiamieji (net motina) siejami su kūnu, tačiau pastarasis miega – aktyvi ir klausianti yra dvasia. Taigi, sutiktieji lieka bebalsiai, negalintys net atsakyti į pasveikinimą, kuris (kaip ir jiems adresuojamas klausimas) siejamas su širdimi. Matomos ar galimos matyti širdies įvaizdis eilėraščio veikėją susieja su Šv. Mergelės Marijos vaizdiniu, kuris eilėraštyje nėra akivaizdžiau eksploatuojamas. Tačiau tai vienaip ar kitaip bus pajutęs ir Baranauskas, kuris į šį tekstą reaguodamas kūrinio „Cudny Piošniki kwiat serce me i świat“, Praniauskaitės figūrą taip pat netiesiogiai susiejo su Šv. Mergele Marija. Klausimas apie galimą matyti širdį iškelia ir kitą svarbų aspektą – išorės nebuvimą. Nes čia kalbama apie pirmąjį vidaus-išorės „slenkstį“ – kūną. Širdies matymo metafora, pastarąją priešpriešą suspenduoja³⁴⁶, pertvara tarp išorės ir vidaus išnyksta, kitaip tariant, yra širdis, bet nėra „odos“.

Toliau sceną su bežadžiais giminaičiais keičia kita: du sužeisti bei kenčiantys angelai veikėją veda ant kalno – jo viršūnėje auga medis (virš šio spindi kryžius) žydintis rožėmis, iš kurių angelai pina vainikus ir dabina kenčiančiųjų galvas. Vainikavimo, kaip pomirtinio atpildo vaizdinys,

³⁴⁴ *Piosneczki Karoliny Proniewskiej*, 117. „Budėjimą sielos sapnas pratęsia tylus, / Ir sodą regiu, ir gėlynų žiedus.“

³⁴⁵ *Ten pat*, 117. „Sveikinuos širdingai, klausiu visų / Ar pažįsta mane? Regi širdį mano? / Ak nieks napažino – ir mama mylima / Manęs napažino...“

³⁴⁶ Šis suspendavimas yra lokalus bei nedestruktyvus kitų dichotomijų atžvilgiu – veikiau priešingai, jis kaip tik ir reikalingas tam, kad būtų galima toliau plėtoti vidaus-išorės priešpriešą.

priklausantis ir šlovės sampratai, paplitęs tiek vaizduojamajame mene, tiek literatūroje (lietuvių literatūroje bene geriausiai žinomos šios eilutės: „Kam nusviro galva, tam Dangaus angelai / Vainiką iš diemantų pina.“³⁴⁷) ir jis mums leidžia suprasti, kad prieš akis turime rojaus peizažą, į kurį projektuojamas pasakojančiosios gyvenimas³⁴⁸. Taigi rojus čia yra rėminanti, kontekstualizuojanti ir įvykiams reikšmę suteikianti struktūra, todėl jis matytinas ne kaip vyksmo fonas ar „dekoracija“, o kaip žvilgsnio perspektyva, žiūrėjimas į save iš anapus. Tokia žiūrėjimo perspektyva kuria netipiską kūrinio laiką – nes čia į savo gyvenimą, jo praeitį ir dabartį žvelgiama iš ateities, ir visi šie laikai pasirodo kaip vienalaikiai (kaip pastebi Danuta Danek, laikų suliejimas yra būdingas romantiniam sapnui³⁴⁹). Todėl šioje anapustinėje perspektyvoje savas gyvenimas segmentuojamas ne chronologiškai, bet erdviškai, ir toji erdvė yra nevienalytė bei hierarchiškai padalyta. Padalinimų ribos čia yra aiškios ir tvirtos, todėl veikėja jas gali įveikti tik lydima angelų. Pastarieji ją perkelia prie kalvos, kurios viršūnėje ir auga medis. Čia vėl sutinkami žmonės:

Wiele ich bylo znanych i nieznanym,
Widziałam w ele [sic] osób ukochanych,
Których oddawna już nie ma na ziemi,
Wszystkich widziałam – rozmawiałam z niemi.³⁵⁰

Žemiau palikus gimines ir artimuosius, atsiduriama centre – erdviškai svarbiausioje ir kryžiumi pažymėtoje vietoje. Čia sutiktųjų pažinti jau nebeprašoma – jie *jau* pažįstami, nors ir neturintys biografinių sąsajų. Tai savotiška dvasios bendrija ar – išlaikant priešpriešų logiką, – dvasios giminės.

³⁴⁷ Maironis, *Raštai I*, Vilnius: Vaga, 1987, 112.

³⁴⁸ Gali pasirodyti, kad šioje interpretacijoje nenuosekliai žymima sapno erdvės prigimtis, mat iš pradžių sakoma, kad tai yra vidinio gyvenimo vizualizacija, o vėliau kalbama jau apie „rojaus perspektyvą“. Tačiau Praniauskaitės eilėraštyje šiedu aspektai persilieja. Iš erdvės nepriklausomumo nuo veikėjos, jos autonomiškumo, galima matyti, kad pasakojama ne tik apie sielos peizažą, bet ir sielą peizaže, kuriame sumišęs šiapusinis biografiškumas bei anapustinė amžinybė. Šis sumišimas neišvengiamas, nes tai – individualus, autorinis kūrinys, kuriame siekiama parodyti kaip viena pro kitą prasišviečia dabartis ir amžinybė.

³⁴⁹ Žr. Danuta Danek, „Sen“, in: *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, 870.

³⁵⁰ *Piosneczki Karoliny Proniewskiej*, 118. „Daug jų buvo žinomų ir ne, / Daug mačiau numylėtų veidų, / Kurių žemėj jau seniai nėra, / Visus mačiau – kalbėjau su jais.“

Dėl to čia gali būti ir seniai mirusių bei biografiškai nepažintų asmenų. Kaip tik tokia giminystė ir nustato veikėjos priklausomybę šiai centrinei erdvei, ir kaip tik todėl čia atsiranda bendriją kuriantis ir palaikantis balsas („kalbėjau su jais“). Po jo pasirodymo eilėraštis krypsta link kulminacijos – susitikimo su jaunuoliu:

Tylko zdaleka przychodził młodzieniec,
Z lauru i ciernia miał przed sobą wieniec.
A ja zerwałam z drzewa kwiatów dwoje,
Trzymałam w dłoni, patrząc w cudne zwoje.
I jedna róża w listka się rozwiła,
Druga rozwita na wpół pozostała...
I tak spotkałam cudnego młodzieńca,
Wdzięcznym spójrzeniem i słowem mię witał,
Czy go poznaję? serdecznie zapytał.
A ja mu różę uplotłam do wieńca.
Zniknął sen luby, a serce sieroty,
Rzewną modlitwą i łzami tęksnoty
Wielbiło Boga i coś przeczuwało,
Jakby nadziei szczęścia doczekało.
I promień szczęścia błysnął niespodzianie,
Dzień ten na zawsze pamiętnym zostanie.³⁵¹
[kursyvas – T. A.]

Kaip matome, susitikimo su jaunuoliu scena kuriama kaip inversiška pirmajam susitikimui – dabar jau jaunuolis yra veikiantysis, kuris ne aptinkamas, o pats ateina ir klausia. Jo klausimas (taip pat susietas su širdimi) atkartoja pirmąjį, tik šįsyk veikiančioji iš klausimo adresantės tampa adresate. Ar jaunuolio figūros pasirodymą galima sieti su Praniauskaitės ir Baranausko

³⁵¹ *Ten pat*, 119. „Tik iš tolo jaunuolis artėjo, / Laurų ir erškėčių vainiką su savim jis turėjo. / O aš nuo medžio dvi gėles nuskyčiau, / Laikiau delne stebėdama jų stebuklingą pynę. / Ir rožė viena sulapojus pražydo, / Kita pusiau išsiskleidus liko... / Ir taip sutikau stebuklingą jaunuolį, / Žaviu žvilgsniu bei žodžiu jis sveikino mane, / Ar pažįstų jį? Širdingai paklausė. / O aš rožę jo vainikan pinu. / Išnyko sapnas mielas, o našlaitės širdis / Malda graudžia ir ilgesio verksmu / Dievą garbino ir nujautė kažką, / Tarsi laimės vilties sulaukė. / Ir netikėtai švystelėjo laimės spindulys, / Diena ta su visam atimintina paliks.“

susitikimu? Manychiau, kad taip, tačiau su išlyga, kad kalbame apie susitikimą per tekstus, tiksliau – per *Wiersze*.

Kūrinys nagrinėjamame eilėraštyje suprantamas kaip kreipinys ir klausimas, į kurį tiesiogiai negali atsakyti, bet kurį gali atpažinti ir pripažinti. Per tekstą kitas gali ne tik pasirodyti, bet su juo galima ir susitikti. Rašytinis, gal net reikėtų patikslinimo – ranka rašytas, tekstas čia dar suvokiamas kaip artimas balsui, žyminčiam kontakto betarpiškumą ir kalbančiojo artumą³⁵². Be to, kalbame apie seksterną, kuriame surašyti ne bet kokie tekstai, o eilėraščiai – dėl to galima susitikti su jaunuoliu, kalbančiu ta pačia dvasios kalba, ir kuris į peizažą ateina, kaip ir *Wiersze* pas Praniauskaitę, – kažkur iš šalies Šventosios Dvasios atsiuntimo dieną.

Jaunuolis eilėraštyje vaizduojamas su laurų ir erškėčių vainiku – poetinė kūryba čia neatsiejamai persipynus su religine plotme bei kentėjimu. Baranauskas, rašydamas pasakėčią „Góra i dolina“, bandė aiškiau suformuluoti tokią pat laikyseną, ir ją Praniauskaitė atpažįsta išsyk. Atsiradęs bendrumas eilėraštyje pasirodo ne tik per kalbėjimą viena kalba, bet ir susipynusių rožių įvaizdžiu. Viena tų rožių jaunuoliui įpinama į vainiką kaip dabartinio pripažinimo (ir būsimo dangaus atpildo už patirtas kančias) gestas bei kaip atsakymas į jo klausimą. Iš esmės visą eilėrašį galima matyti kaip šio įsegimo gesto tekstualizaciją. Antroji, pusiau išsiskleidusi rožė pasilieka sau ir siejama su eilėraščio veikėja. Tai Praniauskaitėi būdingas ėjimas – jis kartojamas ir kitame su Baranausku veikiausiai susijusiame eilėraštyje „Do H. B.“ (nors inicialai nesutampa su Baranausko, tačiau kūrinyje turėtų būti kalbama apie jį). Štai pirmoji jo strofa:

Błądząc po ziemskiej przestrzeni,
Spotkali się dwaj podróżni,
Bytem i oświatą różni ,
Myślą – czuciem zjednoczeni.

³⁵² Čia galime prisiminti vieną iš laiško užbaigos formulių, priklausančių XIX a. pabaigai bei XX a. pradžiai: „Sudiev pasilieku sveikas aplankytas su tamstų gromata.“ (Bronė Buivydatė, *Vargai vartus kilnoja*, Vilnius: Vaga, 1982, 215).

Świetny kwiat, co swym kielichem
Zbierał jasny promień słońca ;
I trawka w ustroniu cichém,
Pod cieniem smutku kwitnąca.³⁵³

Susisiejimas su neišsiskleidusiu žiedu ar liūdesio šešėlyje augančia žole yra ne tiek siekis iškelti Baranausko tekstus, kiek sąmoningai pasirinkta ir nuolat kartojama nusižeminimo pozicija.

Eilėraštyje „Sen“ kursyvu išskyriau eilutę – jaunuolio klausimą. Jį jau susiejome su Baranausko tekstų skaitymu. O atsaką, ar, tiksliau, atsako gestą – su rožės įpynimu į vainiką, kurio tekstinė išsklaida yra pats eilėraštis. Tačiau tai dar ne pats atsakymas – atsakymas parašomas dviem ar trim dienom vėliau, ir tai yra eilėraštis, kurio žinome tik vieną (paantraštės ar epigrafo) eilutę – „Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany...“ Bet ir jos užtenka, idant galima būtų suprasti šio eilėraščio ir „Sen“ ryšį bei jame plėtojamą nesusitikimo ir giminingumo, kraujo ir dvasios giminių dialektiką. Taigi matome, kad per *Wiersze* įvykęs atpažinimas, kaip priklausymo vienai neapibrėžtai bendrijai suvokimas, įvyksta išsyk. Tai lemia naujais ryšiais pagrįstos tekstinės „dvasios giminių“ bendruomenės atsiradimą, kuri tekštais prasideda ir jais yra palaikoma. Besikuriantis poetinis dialogas remiasi balsų persipynimu ir yra iš principo intertekstualus, t. y. įtraukiantis ir atliepiantis kito balsą. Gija prasideda nuo *Wiersze* skaitymo, „Sen“ rašymo bei jį pratęsiančio „Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany...“, o po Baranausko „Do Panny Karoliny Proniewskiej (odpowiedź na Jej wiersz: Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany... odsyłając Syrokomlę. Dziennik str. 24.“ – atsiranda pirmasis mazgas, užsimezga dialogas.

Jau nuo pat dialogo pradžios matome pakitusią (palyginti su ankstesniais tekštais) Baranausko rašymo sampratą. Todėl galima manyti, kad susitikimas su Praniauskaite įvyko lūžio laikotarpiu – Dienoraštis jau nustotas

³⁵³ *Piosneczki Karoliny Proniewskiej*, 142. „Klaidžiodami po pasaulio erdvę, / Du keleiviai susitiko, / Buitim, išsimokslinimu skirtingi, / Mintim – jautimu vieningi. / Puiki gėlė, kur žiedu savu / Rinko saulės spindulio šviesą; / Ir žolelė tyliam nuošaly, / Liūdesio šešėlyje žydinti.“

rašyti, veikiausiai – ir seksternas. Atsakydamas į Praniauskaitės „Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany...“, kuriame jis pavadinamas poetu, Baranauskas poziciją pristato kaip bevarde, anoniminę nuošalę, tuo metu Praniauskaitės balsas siejamas su miestu („Piosnka, co w Telszach nad jeziorem dzwoni, / I mnie smutnego dosięgła w ustroni“³⁵⁴). Beje, šitoks pozicijų išdėliojimas daugmaž atitinka jūdviųjų pozicijas tuometiniame literatūros lauke, kuriame Telšiai buvo nuošalė, o niekam nežinomo Baranausko pozicija bevardė.

Kaip jau minėta, dvasinė giminystė atrandama per poetinius tekstus, ir ši sąsaja išlieka visą Baranausko ir Praniauskaitės bendravimo laiką. Žinoma, tokia išvada pirmiausiai pasirodo todėl, kad nėra likę nei vieno Baranausko Praniauskaitei (ir atvirkščiai) rašyto laiško. Tačiau atsakydamas Praniauskaitei, Baranauskas šiuodu dalykus mato greta: „A Ty mię zowiesz w Chrystusie swym bratem / I chlubném mianem zaszycasz Poety [...]“³⁵⁵. Brolis Kristuje yra ir poetas. Ir atvirkščiai. Tikėtina, kad lig tol Baranauskas nesyk buvo pavadintas poetu, tačiau niekas neturėjo autoritetinės rašančiojo galios, kurią dviem eilėraščiais įgijo Praniauskaitė.

Pirmasis Praniauskaitei rašytas eilėraštis primena Vainuto klebonui Liudvikui Butkevičiui rašytą pasiaiškinimą, nes čia kitam pristatoma savo rašymo situacija ir rašymo samprata. Jame Baranauskas galutinai atsimeta nuo rašto šlovės paradigmos bei rašymą pristato tik kaip asmeninį, nuo poeto vardą suteikiančios bendruomenės atsietą užsiėmimą (galbūt šis pokytis įvyko kiek anksčiau, ir su tuo galima sieti pertrūkį *Wiersze*):

O szczęściu przyszlém, o sławie – nie tuszę.
Te są nie dla mnie, nie dla mnie niestety!
Lecz serce nagli pisać – pisać muszę,
Nie dla chlubnego Imenia Poety,
Lecz bym wylaniem ulgę sobie sprawił

³⁵⁴ *Raštai I*, 78. „Dainelė, kur Telšiuose virš ežero skamba, / Ir mane liūdną pasiekė nuošalėje“ (*Raštai I*, 444).

³⁵⁵ *Ten pat*, 78.

I, by „Bóg cnotę – pracę błogosławił.“³⁵⁶

Tokį rašymo hermetizavimąsi galima sieti su auditorijos išnykimu. Walteris Ongas ne vienoje savo studijoje primygtinai kartoja (tiesa, ši mintis įvairiai artikuliuojama ne vieno mokslininko darbe), kad autorius visuomet numato (arba – fikcionalizuoja) teksto adresatą³⁵⁷, tačiau Baranauskui, kurio auditorija buvo atsitiktinė, nėra ko numatyti. Už namų ribų vienintelis tikras adresatas buvo jis pats. Tad čia galų gale ryškėjo du variantai – bandyti eiti į viešumą, t. y. publikuoti savo tekstus, arba tiesiog „uždusti“, t. y. nustoti rašius. Atrodo, kad prieš pat pažintį su Praniauskaite Baranauskas artėjo link pastarojo varianto.

Beje, kaip žinome, čia aptariamas Baranausko eilėraštis yra atsakymas į „Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany...“, kuris savo ruožtu yra smarkiai susijęs su „Sen“. Įdomu tai, kad Baranauskas sugeba netiesiogiai reaguoti į pastarąjį (tuomet jam dar žinomą neturėjusį būti) kūrinį: „Czytać tak czule!, tak czule wyrazy / I widziéc serce szlachetne i tkliwe / Przy wznioslój duszy – w szczęściu nieszczęśliwe.“³⁵⁸ [kursyvas – T. A.]

Išsibarsčiusi bendruomenė ir tekstų kaupimas. Nors pažintis su Praniauskaite ir perkeičia Baranausko rašymo sampratą, tačiau tai dar nenurodo priežasčių, kodėl ir kaip grįžtama prie *Wiersze*. Dabar ir reikėtų pamėginti jas išsiaiškinti.

Seksterno rašymo pertrūkis, kaip ir sugrįžimas prie jo rašymo, žymi skirtingus Baranausko gyvenimo etapus. Kaip atsimername, Praniauskaitė savo eilėraščių rašo į maždaug metus ir tris mėnesius nepildomą seksterną³⁵⁹. Tačiau

³⁵⁶ *Ten pat*, 79. Beje, *Raštuose* žodis „Poety“ pateikiamas didžiosiomis raidėmis, tačiau neatrodo, kad tekstas *Wiersze* galėtų būti taip interpretuojamas. „Apie džiaugsmą būsimą, apie šlovę – nesvajoju. / Tai ne man, tai ne man skirta, deja! / Bet širdis verčia rašyti – rašyti privalau / Ne dėl Poeto Vardo grabingo, / Bet kad išsiliejus palengvėtų / Ir, kad „Dievas dorybę – darbą laimintų““ (*Raštai I*, 444, vertimas koreguotas).

³⁵⁷ Žr. pvz.: Ong, 2011, 161–163, 221, 258.

³⁵⁸ *Raštai*, 79. „Skaityti tokius jautrius!, tokius jautrius žodžius / Ir širdį regėti taurią ir švelnią / Su siela dora – laimėje nelaimingą“ (*Raštai I*, 444).

³⁵⁹ Tiesa, čia galimos išlygos, mat nors „Pożegnanie Onikszt i Rodziny“ bei „Wieczor Wiosenny na brzegu Wardawy“ parašomi dar iki pažinties su Praniauskaite, į *Wiersze* jie

šis įrašas netapo postūmiu vėlesniam *Wiersze* pildymui. Postūmio ieškotina jau Baranausko gyvenime Varnių seminarijoje.

Pagal rašalo bei rašysenos skirtumus matyti, kad penki po Praniauskaitės įrašo einantys tekstai³⁶⁰ įrašomi per keturis kartus („Akrostych“ bei „Homo proponit Deus disponit“ turėtų būti vienalaikiai užrašymai)³⁶¹. Visiems kitiems po jų seksterne esantiems eilėraščiams būdinga panaši rašysena, raidžių dydis, rašalo spalva, tekstų antraštės bei datos. Šioje *Wiersze* dalyje jau nustojama po kiekvienu eilėraščiu žymėti inicialus, taigi didėja pasitikėjimas auditorija. Šie eilėraščiai įrašomi ne per vieną kartą, tačiau matyti, kad dažnu atveju įrašomi bent keli kūriniai išsyk. Taigi sporadiškus, skirtingų spalvų rašalu darytus įrašus su skirtingomis antraštėmis, keičia vientisos stilistikos įrašai. Dėl to šią *Wiersze* atkarpą (iš viso 33 iš 81 seksterno eilėraščių) galima sieti su vienu perrašymo projektu. Svarbu pastebėti, kad šios seksterno dalies kūriniai apima studijų Varniuose metu rašytus tekstus (išskyrus kelis ankstesnius „ikiseminarijinius“ dialogo su Praniauskaite eilėraščius). Pastebėtina ir tai, kad ties seminarijos „slenksčiu“ nutrūksta ir Dienoraščio pasakojimas. Tik prie pastarojo, priešingai nei prie seksterno, jau nebegrįžtama. Kada atsiranda projektas perrašyti eilėraščius į *Wiersze*, sunku pasakyti, tačiau viena vėlyviausių datų galėtų būti 1857 metų kovo mėnuo – šio mėnesio 19 d. datuojamas eilėraštis „Siostrze w Bogu“, kuris įrašomas prieš keliolika anksčiau

galėjo būti įrašyti ir vėliau. Tačiau net jeigu šių dviejų tekstų įrašymas ir „perkerta“ minėtą metų ir trijų mėnesių laikotarpį, tai dar nebūtų vadintina seksterno rašymo atnaujinimu.

³⁶⁰ „Z powinszowaniem Imienin M. N.“ (par. 1855 m. rugsėjo 29 d. Skuode), „Do p. K. P.(roniewskiej)“ (par. 1855 m. gruodžio 28 d.), „Akrostych“ (par. 1856 m. sausio 4 d.), „Homo proponit Deus disponit“ (par. 1856 m. [Skuode?]), „Urywek“ (par. 1856 m. balandžio 15 d.).

³⁶¹ Iš šitų penkių eilėraščių tik vienas – „Homo proponit Deus disponit“ – neturi tikslios datos, nurodomi tik teksto parašymo metai – 1856–ieji. Iš likusių keturių kūrinių datavimo matyti, kad jie įrašomi laikantis chronologinės tvarkos. *Raštuose* „Homo proponit Deus disponit“ nukeliamas į 1856 m. pradžią kartu su kitais kūrinių, kurių parašymo data žymima tik šiais metais. Tačiau atrodytų, kad šį tekstą galima būtų patalpinti – kaip tai daroma seksterne – tarp 1856 m. sausio 4 d. Telšiuose rašyto „Akrostych“ bei tų pačių metų balandžio 15 d. Skuode rašyto „Urywek“. NB dėl tokio chronologinio eilėraščių pateikimo būdo (jo kritiką žr. Subačius, 2001, 262–265), kuomet žinant tik parašymo metus, tekstas perkeliamas į tų metų pradžią, gerokai pasiankstina Klemensui Kairiui skirtas akrostichas – anksčiausiai šis eilėraštis galėjo būti parašytas Varnių seminarijoje, kur Baranauskas su Kairiu susipažįsta maždaug spalio mėnesį. Pats Baranauskas šitą tekstą įrašo tarp lapkritį ir gruodį rašytų eilėraščių.

rašytų eilėraščių³⁶². Tai yra ketvirtasis naujojo perrašymo projekto tekstas. Nežinia kodėl šis eilėraštis taip „pasiankstina“, juolab kad kone visi šios seksterno dalies kūriniai rašomi laikantis chronologinės tvarkos³⁶³ (kuri nors ir nežymiai, tačiau nuolat buvo pažeidinėjama pirmojoje *Wiersze* dalyje iki Praniauskaitės įrašo).

Iš šios tvarkos iškrenta tik du atvejai. Pirmuoju chronologinėje sekoje sukeičiami du greta esantys eilėraščiai – 55-asis „Urywek“ bei 56-asis „Do X. F. W. /:w Imionniku:/“; antruoju – pagal datavimą vėlyviausias eilėraštis „Do X. F. W. /:w Imionniku:/“ įrašomas 65 pozicijoje. Galima būtų galvoti, kad čia kartojasi „Siostrze w Bogu“ atvejis. Tačiau šio eilėraščio datavimas nėra visai aiškus. Pirmiausiai pasakytina, kad Baranauskas nenurodo minimo teksto parašymo datos. Tačiau eilėraščio pavadinime esančią F. jis ženkle susieja su pirmoje eilutėje esančiu kreipiniu „Frańciszku“. Dėl to šio vardinėms skirto eilėraščio adresatas identifikuojamas kaip Baranausko bendramokslis Pranciškus Viksva, kurio vardinės minimos Šv. Pranciškaus Asyžiečio mirties dieną – spalio 4-ąją. Kadangi 1856 m. Viksvos vardinėms Baranauskas jau buvo skyręs sveikinimo eilėraščių, aptariamojo kūrinio data nukeliama į 1857 m. Tačiau šių metų spalio 4 d. Viksvos seminarijoje būti jau neturėjo, nes jis studijas sykiu su Klemensu Kairiu³⁶⁴ baigė 1857 m. Be to, jeigu atkreipsime dėmesį į pirmąją eilėraščio eilutę („Znowu *Frańciszku Twoje Imieniny“³⁶⁵), pirmasis citatos žodis verčia abejoti, ar teksto datavimas spalio 4 d. yra tikslus. Vardynos remiasi cikline metų samprata, ir šia prasme jos nesikartoja, o kassyk įvyksta. Šis cikliškumas nenumato istoriškumo ir jis neskirtas žmogaus amžiaus matavimui, kaip kad cikliškumą ir istoriškumą derina gimimo dienos minėjimai. Taigi vardynos būna ne *vėl*, bet *jau*. Todėl

³⁶² Iš 81 seksterne *Wiersze* eilėraščių, „Siostrze w Bogu“ įrašomas 53-uju, nors chronologinėje sekoje jis turėtų būti 70-as. Toks skirtumas tarp įrašymo ir chronologinės sekos ir leidžia nustatyti vėliausią galimą perrašymo laiką.

³⁶³ Dėl to tikėtina, kad jau minėtas akrostichas Kairiui parašytas tarp 1856 m. gruodžio 2 d. bei tų pačių metų gruodžio 31 d. – šiomis datomis žymimi seksterne apžabui akrosticho esantys eilėraščiai „Wpis do zbioru poezyj X. Klemensa Kajro“ bei „Do W. J. X. F. S. W dzień Nowego Roku“. Kitaip tariant, šiame seksterno pildymo etape, chronologiją žymi ne datos, o erdviniai tekstų santykiai – jų surašymo seka.

³⁶⁴ Mikšytė, 1993, 55.

³⁶⁵ *Raštai I*, 156.

šios vardynos turėtų būti siejamos ne su spalio 4-a, o kaip nurodo Subačius³⁶⁶ – sausio 24, kuomet minima Pranciškaus Saleziečio (į kurio veikalą eilėraštyje ir nurodoma) diena. Kad eilėraštis turėjo būti parašytuos šiuo laiku, rodo ir tai, kad seksterne abipus jo yra tekstai „Do W.J. X. F.S. /:w dzień Nowego Roku:/“ bei „Do X. K. K.“, parašyti 1856 m. gruodžio 31 ir 1857 vasario 8 dienomis³⁶⁷.

Kaip minėta, tekstai į *Wiersze* perrašomi pluoštais. Taip matome atsikartojant *Wiersze* pildymo pradžios situaciją – iš kito šaltinio ar šaltinių perrašinėjamos grupės kūrinių. Jei pasižiūrėsime į *Wiersze* esančius seminarijos laikų eilėraščius, pamatysime, kad dauguma jų (bent 25 iš 30-ties) kam nors skirti – ar tai būtų poetinio dialogo su Praniauskaite ir Kairiu tekstai, ar įrašai kolegų albumuose. Kitaip tariant, matome intensyviai veikusią tekstinę bendruomenę, kurioje tekstų sklaidai nereikėjo *vieno* šaltinio – kūriniai siunčiami vienas kitam, perrašinėjami į kitų seksternus bei (jeigu reikia) persirašinėjami. Atskirais atvejais tokia „intensyvi“ tekstų apykaita gali „tirštėti“. Iš *Wiersze* esančių eilėraščių galima matyti, kad taip būta bent trissyk: kai Baranauskas Praniauskaitei siuntė savo seminarijoje rašytų eilėraščių seksterną, kai Praniauskaitei jis siunčia savo ir Kairio kūrinius bei pluošto eilėraščių perrašymas į Viksvos seksterną³⁶⁸. Šie trys atvejai rodo, kad apykaitos „intesyvumo“ bei „tirštėjimo“ logika koreliuoja su erdvinėmis problemomis. Tekstų kaupimąsi vienoje vietoje veikia atsirandąs atstumas tarp tekstinės bendruomenės narių. Tai aiškiai matyti Praniauskaitės atveju – tiek Baranausko jai siųstas seksternas, tiek jai siųsti Baranausko ir Kairio kūriniai³⁶⁹ siunčiami nutolusiam žmogui. Į Viksvos seksterną eilėraščiai perrašomi pastarajam baigiant seminariją, t. y. prieš išvykstant³⁷⁰. Taigi bendruomenei

³⁶⁶ Subačius, 2001, 263.

³⁶⁷ Beje, 1923 m. Popiežius Pijus XI Pranciškų Salazietį paskelbė rašytojū globėju.

³⁶⁸ Žr. *Raštai I*, atitinkamai – psl.: 124, 153, 145.

³⁶⁹ Neaišku, kokia forma tai buvo daroma; tikėtina, kad tai buvęs dar vienas seksternas, nes eilėraštyje siunčiamas pluoštas vadinamas puokšte, t. y. tuo, kas surinkta bei sukaupta daiktan.

³⁷⁰ Toks rinkinėlis buvo įteiktas ir Klemensui Kairiui – tą galima spėti tik iš nuorašais likusio eilėraščio „Alleluja! Klemensai broli te knygėlę mano“ (žr. *Raštai I*, 283). Po šiuo kūrinio nurodomas parašymo laikas – 1859 m. Velykos (taigi – balandžio 24 d.), todėl knygelė turėjo būti įteikta jau studijų Dvasinėje akademijoje metu. Tad šiuo atveju nematome nuotolio tarp bendrijos narių, tačiau čia yra apslopes bendravimas eilėmis.

išsklidus (ne išnykus) bei apslopus komunikavimo intensyvumui, tekstai ima kauptis „sietuose“. Čia pavyzdžiu galėtų būti Kairio sąsiuvinis „Zbiorek Rymów i Poezyj sporządzony przez Klemensa Kayro w roku 1857 17 Kwietnia w Worniach.“³⁷¹ Data rodo, kad rinkinys pradėtas pildyti paskutiniais studijų Varniuose mėnesiais – prieš išsiskiriant su savo bičiuliais. Tą aiškiai patvirtina ir pirmasis rinkinio eilėraštis „Na pożegnaniu kolegów“³⁷², kuriame draugų susirinkimas bei susiejimas į vieną būrį tampa nebe tekstus generuojančiu veiksmu – tuo, kas lieka kontekste, už kūrinio, o aprašymo objektu, taip mėginant atlikti apimantį, apibendrinamąjį judesį atsidūrus prie atitolimo nuo bendruomenės ribos.

Tad ir Baranausko projektą persirašyti tekstus į *Wiersze* galima sieti su Kairio ir Viksvos išvykimu. Išsklidusi bendruomenė jau nebegali palaikyti intensyvesnės tekstų apykaitos, dėl to ankstesnį judrumą bei nuolatinį atsinaujinimą atliepančios formos – nuorašai, perrašai bei pavieniui siunčiami tekstai – jau nebetinka. Dingus judrumui, tekstai „nusėda“ į tokiose stagnuojančiose situacijoje didesnę tvarumą užtikrinančias formas. Aktyvų steigimą keičia sauga. Šitame kontekste panašiai galima žiūrėti ir į Praniauskaitės įrašą *Wiersze* ar Baranausko eilėraščius Viksvos seksterne.

Kaip atrodė „intensyvi“ tekstų apykaita studijų Varniuose metu, galima matyti iš Baranausko autografų Kairio byloje, saugomoje Lietuvos valstybės istorijos archyve³⁷³. Tai eilėraščiai, kurių dauguma rašyti ant atskirų lapelių. Pavyzdžiui, kūrinys, kuris seksterne pavadinamas „Do X. Klemensa Kajro. odpowiedź na wiersz: ‚Lubo nie umiem tego języka‘“³⁷⁴, Kairiui siųstame variante pavadinimo neturi ir užrašomas ant perpus sulenkto lapo. Tiesa, ten yra užrašas „Wielmożnemu Imci Księdzu Klemensowi Kajro w Worniach“, tačiau tai ne pavadinimas, o adresato nurodymas. Bendravimo kontekstui atsitraukus bei eilėraščių perrašant į *Wiersze*, ryškinama komunikacinė situacija – kam kūrinys skirtas, ir į kokį tekstą reaguojama. Panašiai atsitinka ir

³⁷¹ LLTIR, f. 1–577.

³⁷² Žr. *Ant upės krašto blindelė auga*, 134–138.

³⁷³ LVIA, f. 378, ap. 220, b. 200.

³⁷⁴ Žr. *Raštai I*, 109.

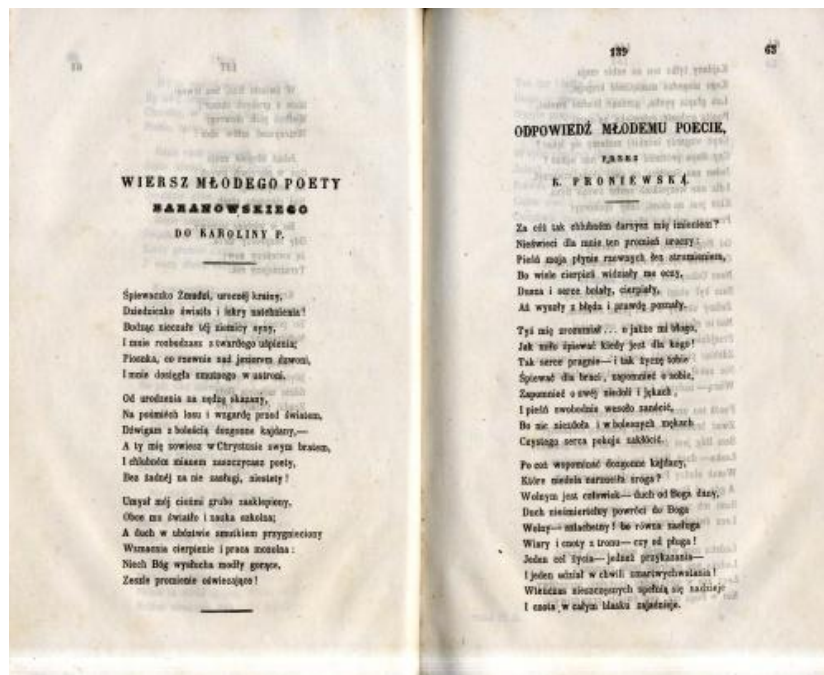
su kitu eilėraščiu, kuris į seksterną įrašomas išsyk po „Do X. Klemensa Kajro. odpowiedź na wiersz: „Lubo nie umiem tego języka““. Ir šįsyk kūrinys yra be pavadinimo – jis užrašomas tekstą perkeliant į *Wiersze* – „Ad eundem. Odpowiedź na wiersz „Amice mi suavis!“³⁷⁵. Pavadinimas šįsyk ne tik iškelia komunikacinę situaciją, bet ir įtraukia tekstą jau į seksterno tvarką – nurodydamas, kad kūrinys skirtas tam pačiam asmeniui, kaip ir prieš tai seksterne esančiame eilėraštyje. Adresatas aiškėja iš erdvinio tekstų gretimumo. Eilėraščių pavadinimų nebuvimas rodo, kad šie tekstai buvo asmeninio Kairio ir Baranausko bendravimo pratęsimas – jie neturi ko atskirai tematizuoti, nes yra įtraukti ir tuo pat metu įsitraukę į dviejų žmonių santykius, jų kontekstą. Kontekstui nunykus, tekstus arba reikia palikti asmeninei atminčiai, arba daryti juos prieinamus kitiems, tačiau tam reikia ryškinti ir jų komunikacinę situaciją. Tad kontekstas turi būti tekstualizuojamas (kaip tai atsisveikinimo eilėraštyje darė Kairys), įvykių gretimumą perkeičiant į erdvinį gretimumą seksterne, situacijas iškeliant į pavadinimus. Todėl tolimesnis *Wiersze* pildymas priklauso ne tik nuo bendruomenės išsisklaidymo, bet ir nuo siekio persiorientuoti į kitą auditoriją, o kad tokios seminarijoje būta, rodo gausūs antrojoje *Wiersze* dalyje esantys paskyrimai.

Taigi, bendruomenei išsklidus, Baranauskas mėgina daiktan suskliausti tai, kas parašyta. Taip grįžtama ne tik prie parašytų eilėraščių, bet ir seksterno. Taip *Wiersze* pildymą galima matyti kaip pulsuojančią pagal susidarančias ar siekiamas atrasti bendruomenes. Taip galima išskirti tris etapus – (1) „švaraus“ seksterno rašymas baigus raštininkų mokyklą iki pažinties su Praniauskaite, (2) trumpas „atokvėpis“ prieš stojant į seminariją ar ką tik atvykus į Varnius, kurio metu vėl įrašinėjami tekstai, (3) po bendraminčių išsiskirstymo seminarijoje.

Paskutiniuoju etapu, seksterno rašymo istorija tampa trūkšminga – visi likę tekstai surašomi keliais prisėdimais. O po to sustojama. Be jokių išankstinių signalų ar perspėjimų. Paskutinis eilėraštis – „Do X. J. M. i J. R. /:w Imionniku:/“ – datuojamas 1857 m. birželio 22 d. ir tai yra pasveikinimas

³⁷⁵ Žr. *Ten pat*, 112.

Jono vardo dienos proga. Įdomu, kad pavadinimu Baranauskas nu- rodo, jog šį tekstą jis adresuojas dviem asmenims – dviem Jonams – išsyk, tačiau kūri- nio tekste kreipia- masi tik į vieną asmenį. Nepai- sant to, kad kū-

1857 m. antrasis *Teka Wileńska* numeris – pirmoji Baranausko publikacija spaudoje

rinys veikiausiai įrašomas į kiekvieno vardyną atskirai, priklausomai nuo albumo savininko turėjo kisti ir pavadinimas (jei jis buvo). Taigi šitas tekstas adresuotas ne tiek konkrečiam asmeniui, kiek abstrakčiam Jonui vardo dienos proga – kitaip tariant, jis priklauso rašytinio folkloro, ar tiksliau – albuminės poezijos laukui, su jai būdingais nuolat perrašinėjamais, adaptuojamais bei varijuojamais subendrintais proginiais tekstais. Seksterno rašymo istorijos požiūriu, čia aptartą eilėrašį galima sieti su 1857 mokslo metais – su kurių pabaiga chronologiškai sutampa ir *Wiersze* pabaiga.

Galima manyti, kad šie tekstai įrašomi prieš atiduodant *Wiersze* cenzūrai. Tačiau tuomet lieka neaišku, kodėl perrašomi ne visi tekstai – esant „intensyviai“ tekstų komunikacijai, Baranauskas nesukaupė visų savo rašytų tekstų, dalį jų žinome tik dėl to, kad juos išsaugojo Kairys, iš kurio jie, savo ruožtu, buvo konfiskuoti žandarų. Nežinia, kada *Wiersze* atiduotas cenzūrai, bet aprobata datuojama 1861 m. gegužės 4 d., taigi, tarp paskutinio eilėraščio ir cenzoriaus Urbanavičiaus parašo – ketverių metų skirtumas. Todėl veikiausiai rinkinys įteiktas jau studijuojant Dvasinėje akademijoje. Čia Baranauskas iš Kairio galėjo gauti ne tik savo autografus, bet ir seksternan įrašyti vėliau sukurtus tekstus. Neatrodo, kad *Wiersze*, kaip Poškos *silva rerum* atveju, yra tik

pirmasis tomas – nėra jokių eiliškumą žyminčių ženklų, be to, seksternas pildomas ne iki pabaigos – lieka dar bent trys arba penki (jeigu skaičiuosime paskutinį „viršelio“ lapą) puslapiai. Tad nutrauktas *Wiersze* pildymas sietinas su kintančiu požiūriu į savo tekstus, o taip pat ir pačių tekstų pokyčiu.

Dainavimas broliams ir ribojamas viešumas. Akivaizdžiausia minėtų pokyčių išraiška – 1857 m. vasarą parašoma „Dainu dainelę“. Tačiau pastarasis tekstas rodo jau atrastą auditoriją. Minėtas atradimas nebuvo paprastas, tą galima matyti iš to, kad pirmieji mokslo seminarijoje metai pažymėti savotiškų kraštutinių: pirmosios Baranausko publikacijos spaudoje iš vienos pusės bei lig tol nematyto savo tekstų viešumo ribojimo – iš kitos. Visa tai galima aiškinti pasiekto viešumo (kuris Baranauskui nebuvo savaiminė vertybė) bei pagal naują kūrybos sampratą ieškotos auditorijos nesutapimu.

Dabar ir reikėtų aptarti minėtą publikaciją bei Baranausko mėginimus riboti savo kūrinių viešumą – tai ne tik leis geriau suprasti paskutinę *Wiersze* dalį, bet ir padės suprasti aplinkybes, kurios vedė link „Dainu dainelę“ parašymo.

Jau pažinties pradžioje Praniauskaitė, atsakydama į Baranausko eilėraščių, kūriniję, kuris publikacijos metu bus pavadintas „Do Młodego Poety“, rašė: „[...] i tak życzę tobie / Śpiewać dla braci, zapomnieć o sobie.“³⁷⁶ Nors šitas raginimas pirmąsyk pasirodo kaip reakcija į Baranausko teiginį, esą jis rašas tik sau, tačiau tai programinis raginimas, nesyk atsikartojantis Praniauskaitės ir Baranausko poetinio dialogo tekstuose. Bet lieka neaišku, į kokią auditoriją Baranauskui reikėtų persiorientuoti – kas gi yra tie broliai? Galima manyti, kad Praniauskaitė siūlo iš rankraštinės apykaitos pereiti į spausdintinės publikacijos formas – ne tik publikuotis, bet ir orientuotis į viešesnę kalbėjimą. Tačiau valstietiškos kilmės Baranauskas, neturėdamas istorinės bajoriškosios atminties (kurios Praniauskaitė nestokojo), vargu ar galėjo atrasti bendrumą bei jaustis susisaistęs kad ir dvasinės brolystės ryšiais su lenkiškos Lietuvos spaudos skaitytojais ir bendradarbiais. Čia veikiau būta

³⁷⁶ *Ant upės krašto blindelė auga*, 60. „[...] ir taip linkiu tau / Dainuoti broliams, užmiršti save.“ (*Ten pat*, 61).

ne giminingumo, o svetimumo jausmo, kurį padidinti galėjo ir pirmoji jo publikacija spaudoje (1857 m., antrajame „Teka Wileńska“ numeryje), aiškiai parodžiusi, kokią vietą literatūros lauke užima Praniauskaitė ir kokią – Baranauskas, kuris čia pristatomas kaip jaunas poetas, o iš aštuonių jo eilėraščio strofų išspausdinamos viso labo trys. Tuo metu Praniauskaitės atsakymas yra kone triskart didesnės apimties. Kaip atsimername, Baranauskas eilėraščių „Do Panny Karoliny Proniewskiej (odpowiedź na Jej wiersz: Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany... odsyłając Syrokomlę. Dziennik str. 24.“³⁷⁷ rašo kaip atsakymą į Praniauskaitės jam siųstą tekstą „Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany...“, tačiau publikacijoje dialogo beveik nelieka. Pokalbio struktūra permodeliuojama į jauno, niekam nežinomo poeto kreipimąsi, kuris tampa pretekstu išplėtotam „vyresnės“ ir publikai jau gerai žinomos poetės atsaką. Čia kreipiasi ir dialogą „iš apačios“ inicijuoja Baranauskas – jis klausiantysis bei esantis hierarchiškai žemiau ir todėl negali tapti atsakančiuoju. Publikacija asmeninį, intymų poetinį dialogą pakeičia oficialiu poetų susirašinėjimu. Tai ryškėja ir pavadinimuose: „Wiersz młodego poety Baranowskiego do Karoliny P.“, „Odpowiedź młodemu poecie, przez K. Proniewską.“ – tik pavardę turintis jaunas poetas kreipiasi į Praniauskaitę, kuri atsako ne tik jam, bet ir visiems sykiu. Baranausko balsas asmenišką, Praniauskaitės – bendruomenišką. Kitaip tariant, net išspausdintas Baranauskas neįgyja bendruomeniško, broliams galinčio kalbėti balso – jis čia pristatomas kaip „balsas iš salės“, kuris svarbus kaip impulsas kalbėti autoritetui, o ne kaip tas, kurio žodžių klausomasi.

Veikiausiai publikacija taip hierarchiškai sumodeliuota jau „Teka Wileńska“ redakcijoje. Tikėtina, kad siunčiant kūrinį, kurių būta daugiau nei dviejų, dialogą norėta pristatyti kiek kitaip. Bent taip galvoti siūlo priešpaskutinės Praniauskaitės eilėraščio strofos paskutinė eilutė: „Lecz by Bóg cnotę, pracę błogosławił“³⁷⁸. Būtent šią eilutę Baranauskas cituoja eilėraštyje „Do Panny Karoliny Proniewskiej (odpowiedź na Jej wiersz: Bracie

³⁷⁷ Publikacijoje jis pavadintas „Do Karoliny P.“

³⁷⁸ *Teka Wileńska*, 1857 m., nr. 2, 65.

w Chrystusie chociaż mi nie znany... odsyłając Syrokomlę. Dziennik str. 24“ – tiesa, publikacijoje ji priklauso neišspausdintajai eilėraščio daliai. O kadangi Baranausko tekstas yra ankstyvesnis už Praniauskaitės, galimi du variantai – (1) Praniauskaitė percituoja savo eilutę iš Baranausko teksto, arba (2) publikuotas jos eilėraštis yra kontaminuotas iš „Bracie w Chrystusie chociaż mi nie znany...“ bei atsakymo į Baranausko eilėrašį. Tiesa, galimi pirmojo teksto fragmentai pasirodo tik pačioje publikuoto kūrinio pabaigoje.

Tad nors Baranauskas ir neatmetė siūlymo dainuoti broliams, nauja auditorija dėl to neatsirado. Situacija keičiasi Varniuose – skaitytojų ratas plečiasi, tačiau jis ir toliau išsilaiko rankraštinio viešumo ribose, tai reiškia, kad skaitytojais yra pažįstami, seminarijos bendruomenei priklausantys asmenys. Bet to, neatrodo, kad skaitytojų ratą mėginta plėsti, netgi priešingai – tekstų sklaidą siekta riboti. Antai 1857 m. birželio 22 d. datuojamame laiške Aleksui Višnevskiui, savo buvusiam mokytojui iš Rumšiškių raštininkų mokyklos, Baranauskas rašė:

Względem zaś umieszczenia niekiedy niektórych moich bazgranin w gazecie Warszawskiej, zpuszczam się na bezinteresowny sąd Pański; ale razem spodziewam się, że Pan, uważając z jednéj strony wysoki rozwój obecnej literatury Polskiej i ztąd wielkie wymagania po pisarzach, a z drógiéj całą nędzotę moich bazgranin, nie zechce mię na publiczne posmiewisko i przyznawanie pretensyj pisarskich wystawić. Do tego nie życzyłbym takiego ogłaszania i z innych powodów, które, jeśli Pan kiedy pozwoli osobiście się zobaczyć, objawię.³⁷⁹

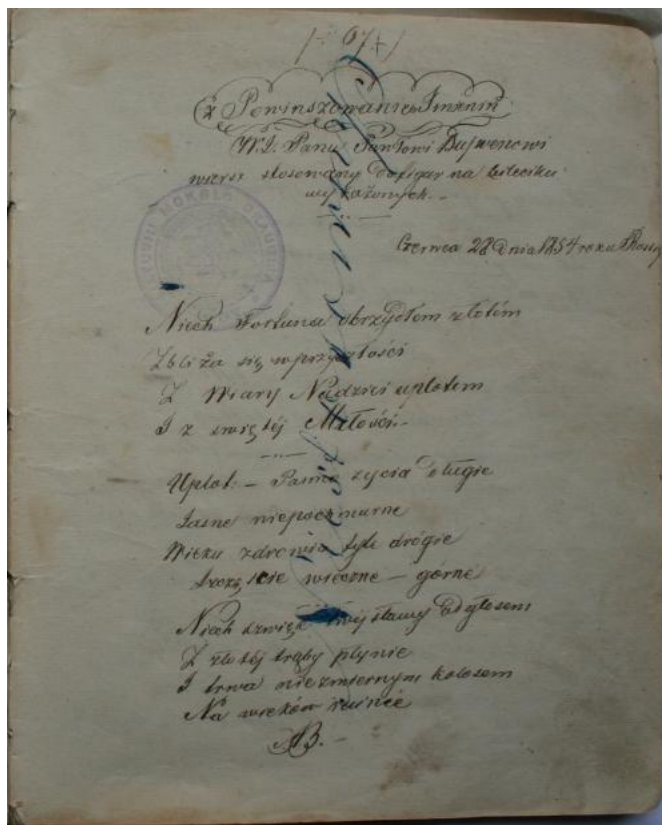
Neaišku, kokie gi buvo tie laiškuose nerašytini sumetimai, tačiau atrodo, kad nenoras spausdintis nebuvo tik poza. Tų pačių metų kovo mėnesį, Praniauskaitei iš seminarijos siųsdamas seksterną su savo eilėmis, Baranauskas

³⁷⁹ *Raštai VII/1*, 112. „Dėl kai kurių mano terlionių spausdinimo kartais *Gazeta warszawska* laikraštyje pasikliaunu Pono nesuinteresuota nuožiūra, bet kartu tikiuosi, kad Ponas, žinodamas, viena – aukštą dabartinės lenkų literatūros lygį bei didelius reikalavimus rašytojams, ir antra – visą mano terlionių menkystę, nepanorėsi, kad iš manęs viešai pasijuoktų ir įžiūrėtų rašytojo pretenzijas. Dėl šito nenorėčiau taip apsiskelbti ir kitais sumetimais, kuriuos išdėstysiu, jei Ponas kada nors leisite asmeniškai pasimatyti.“ (*Ten pat*, 333).

prirašo eilėraštį „O
Wieszczko Dostojna! Masz
zbiorek ...“, kuris baigiamas
tokiomis eilutėmis:

Więc proszę o jedną rzecz kornie
By wiersze te nie poszły dalej
Za progi rodzinne, za Wornie. –
Zresztą nie troszczę się wcale.³⁸⁰

Taigi, dainavi-
mas broliams yra dainavimas
keliems broliams – neturint
pretenzijų į didesnę viešumą.
Eilėraščiai rašomi ir cirku-
liuoja pažįstamųjų ir artimųjų
rate – iš esmės tai jau
minėtasis rankraštinis viešu-

Vienintelis cenzoriaus atmetas Wiersze eilėraštis „z Powinszowaniem Imienia / W. J. Panu Pawłowi Bujwenowi wiersz stosowany do figur na bileciku wyrażonych“. Skersai eilėraščio užrašyta „Niestosowny“

mas iš kurio, regis, išsprūsti nė neketinama. Eilėraščiai lieka asmeniniu reikalu, dėl to jie ir funkcionuoja tarp pažįstamų asmenų. Antai jau minėtame eilėraštyje-prieraše Viksvos seksterne, Baranauskas trečiojoje strofoje rašo:

Nie szukam sławy, ni chleba kęsa –
Sercem rozdartém gałęźmi ostu
Śpiewam dla siebie i dla Klemensa
Śpiewam powoli szczerze po prostu.³⁸¹

Dainavimas lieka tarpasmeniniu reikalu, nepretenduojant
į bendruomenės suteikiamą šlovę, nei jos galimą suteikti duonos kąsnį arba kaip

³⁸⁰ *Raštai I*, 125. „Tad vieno prašau nuolankiai / Kad tie eilėraščiai nepasklistų toliau / Nei slenksčiai šeimos, nei Varniai. – / Kitkuo nesirūpinu visai.“ (*Raštai I*, 466, vertimas koreguotas).

³⁸¹ *Ten pat*, 145. „Garbės neieškau nei duonos kąsnio / Širdimi dagio šakom suraižyta / Giedu sau ir Klemensui / Giedu palengva, nuoširdžiai, paprastai.“ (*Raštai I*, 478, vertimas koreguotas).

eilėraštyje „Ing skaitytoją“ rašė Kairys: „Kas man galvoj užplaukė – krūtinėn įsėdo, / Tą žino ir popierius, ir namai susiedo.“³⁸² Nors atrodytų, kad studijos Varniuose yra intensyviausias (bent kiekybiškai) Baranausko kūrybinis laikotarpis, o su Kairiu jie vienas kitą vadina Lietuvos žadintojais, tačiau tiek kūrybinės energijos, tiek viešo veikimo programų plitimas yra ribojami. Vienas geriausių to pavyzdžių – paskutinės dvi neseniai cituoto eilėraščio Viksvai eilutės: „Jeśli kto spyta czyje te wiersze? / Nie mów mu zatém mego Imienia.“³⁸³ Taigi nustatomos ribos, už kurių pažinėjimas turi virsti anonimiškumu, kitaip tariant, kirtęs jam skirtas auditorijos ribas, tekstas turi sunaikinti savo autorystę, už numatytos bendruomenės ribų jis turi netekti atpažįstamumo ir veido, idealiu atveju – nustoti reikšti. Žinoma, šios dvi Baranausko eilutės nėra griežtas prisakymas, tačiau negalima nekreipti dėmesio į čia pasirodančią „išsivardinimo“ tendenciją.

Viksvai skirtame eilėraštyje auditorijos ribos pasirodo ir ne taip akivaizdžiai. Savo kūrybinių nepriklausymą (arba jų tolimumą) oficialiam tuometinės lenkakalbės spausdintinės literatūros kontekstui, Baranauskas rodo išskeldamas savo valstietišką kilmę: „Z litewskich lasów prosty sielanin / Spiewam po prostu nie znam ogłady [...]“³⁸⁴. Tiesa, valstietiška kilmė čia jau aiškiai konstruojama ir pateikiama per istorinį lietuviškų miškų vaizdinį (Lietuvos metonimiją), o formuluotėje gan aiškiai girdimos Sirokohlės intonacijos³⁸⁵. Pro akis nepraleistina drąsa akcentuoti savo valstietišką kilmę, tačiau nepamirština, kad tai daro šį luomą palikti besiruošias asmuo, kuriam kūrybinis intensyvumas nėra tiesiogiai susijęs su siekiu publikuoti, o rankraštinė kūrybinių apytaka, priešingai nei raštininkavimo laikotarpiu, jau nėra slegianti. Tai savotiškas ribų ir savo rašymų vietos atradimas.

³⁸² *Ant upės krašto blindelė auga*, 118.

³⁸³ *Raštai I*, 145. „Todėl, paklaustų jei kas – kieno šitos eilės? / Jam Nesakyk mano Vardo.“ (*Raštai I*, 478, vertimas koreguotas).

³⁸⁴ *Ten pat*, 145. „Iš lietuviškų miškų paprastas kaimietis / Dainuoju paprastai dailiai nemokėdamas“ (*Raštai I*, 478, vertimas koreguotas).

³⁸⁵ Plg. Sirokohlės „Dedykacja gawęd gminnych litwinom“: „U nas, wiadomo, domowa czeladka, / Wiersz od siekiery, robota niegładka“ (*Gawędy i rymy ulotne Władysława Syrokomli*, Warszawa: Nakładem Księgarni pod firmą Zawadzkiego i Węckiego, 1853, 8.)

Šiame kontekste kiek netikėtai atrodo paskutinis *Wiersze* įrašas – cenzoriaus Urbonavičiaus aprobeta datuojama 1861 m. gegužės 4 d. Didesnė paslaptis yra ne tai, kodėl gavus cenzoriaus leidimą tekstai nebuvo išspausdinti, o tai, kodėl jie cenzoriui apskritai buvo įteikti. Juk 1861 m. jau parašytas ir išspausdintas „Anykščių šilelis“, parašyta „Kelionė Petaburkan“³⁸⁶ bei „Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva“, atskiros giesmės atspausdintos „Kantičkose“ ir t. t. Be to, *Wiersze* – aiškiai rankraštinio pobūdžio tekstų rinkinys³⁸⁷. Žinoma, tai nėra kliūtis spausdinti – nemenka dalis Praniauskaitės rinkinio tekstų priklauso proginei ir albuminei poezijai, o pati knyga skiriama: „Bogu na chwałę, na pamiątkę przyjaciołom.“³⁸⁸

Kad ir kaip ten būtų, seminarijoje susiformavusi bendruomenė jau keičia Baranausko rašymą ir veda jį nauja kryptimi. Giminytės ir, veikiausiai, kaimynytės ryšiais paremtą Baranauskų tekstinę bendruomenę Praniauskaitė išplečia, pasiūlydama vienas kito „širdį matančių“ dvasios giminių koncepciją (Baranausko atveju, priešingai nei jau aptartame eilėraštyje „Sen“, nėra prieštaros tarp dvasios ir kraujo giminių). Baranauskų ir dvasinių giminių tekstines bendruomenes aiškiausiai sujungia Varnių seminarijos auklėtinis, už Baranauską metais jaunesnis, iš gretimo Liudiškių kaimo kilęs Klemensas Kairys. Pažintis su juo ženklina Baranausko posūkį link rašymo lietuviškai. Tai sykiu reiškė auditorijos, o taip pat ir tekstų sklaidos būdų permainą. Šiam

³⁸⁶ Šios poemos tekstas radikalai kertasi su *Wiersze* esančiu eilėraščiu „Hold wdzięczności Do Zwierzchności“, kuriame ne tik dėkojama vyresnybei už raštininko vietą bei žadama stropiai dirbti, tačiau ir reiškiamas pasiryžimas už imperatorių ir Rusijos imperiją negailėti kraujo bei galvos.

³⁸⁷ Seminarijos laikų eilėraščių būdingos dažnos nuorodos į rankraštinę sferą – tekstų pavadinimuose nuolat kartojama, kad tai įrašas, kito asmens *album amicorum* ar seksterne. Kitaip tariant, kūriniai pateikiami ne kaip atskiri vienetai, bet kaip priklausantys konkrečiam biografiniam kontekstui. Dažniausiai tai yra „vienkartiniai“ rimavimai, tekstualūs gestai, dėl to ir reikia nurodyti į jų kontekstą, situaciją, mat tik socialiniame kontekste tokio gesto reikšmės gali cirkuliuoti.

Tokie pavadinimai sykiu demonstruoja ir „įcentrinę“ rankraštinė tekstų prigimtį – kūriniai kaupiami (įrašomi, perrašomi, persirašomi) tam tikrose vietose – lokaliuose, vienam asmeniui dažniausiai priklausančiuose bei tekstams skirtuose laukuose (seksternuose, užrašų knygelėse, albumuose etc.) Toks įgrimzdimas į situaciją, kūrinio lokalumas bei abstrahavimosi ir „vienetiškumo“ stoka, rodo, kad šie tekstai nėra orientuojami į spaudinio auditoriją. Teksto susisiejimas su veiksmu, pavadinimų nebuvimas rodo jų priklausymą rankraštinėi sferai (žr. Ong, 2011, 191–192).

³⁸⁸ *Piosneczki Karoliny Proniewskiej*, 3.

pokyčiui aprašyti Baranausko autografų nagrinėjimo jau neužtenka – tam reikia gręžtis į oralinei-rankraštiniai apykaitai priklausančius Baranausko tekstus.

5. Raštas, balsas ir vietos

Wiersze – paskutinis stambesnis poetinių Baranausko tekstų šaltinis. Po šio seksterno nebuvo parašytas ar – kas mažiau tikėtina – neišliko didesnis, vientisas jo rankraštinių tekstų rinkinys. Pakitus ir išsiplėtus Baranausko kūrinių auditorijai, *Wiersze* kaip savireprezetacijos priemonė tampa nebereikalingas. Todėl galima sakyti, kad galimybės pasakoti vientisesnę Baranausko kūrinių rašymo istoriją tveria iki 1857 m. vasaros – laiko, kuomet nustojamas rašyti seksternas. Nuo šios vasaros pastebimai mažta ne tik parašytų kūrinių, bet ir išlikusių jų autografų skaičius. Tiesa, jeigu kreipsime dėmesį ne į kūrinių, o į parašytų eilučių skaičių, bus galima sakyti, kad nuo 1857 m. prasideda bei maždaug iki 1863 m. tęsiasi pirmajam „šešiamečiui“ (1851–1857 m.) prilygstantis laikotarpis. Tad nuo 1857 m. vasaros labiausiai keičiasi ne tiek Baranausko kūrybinis intensyvumas, kiek jo kūrinių pobūdis bei funkcionavimo specifika.

Taigi rašymo sekų rekonstrukcijos galimybės kinta, todėl rašymo istorijos pasakojime akcentas perkeliamas nuo teksto rašymo, link teksto funkcionavimo. Šiame skyriuje bendrais bruožais parodysiu, kokioje komunikacinėje situacijoje (ar situacijose) atsiranda vėlyvesni kūriniai, suformavę Baranausko, kaip lietuvių literatūros klasiko, figūrą. Juolab, kad šis jo kūrybos etapas prasideda ne kaip revoliucija (nors daug kam jo posūkis į rašymą lietuviškai bei Lietuvos praeities šlovinimą atrodė ir atrodo būtent taip), o kaip evoliucija – anksčiau pasirodžiusių bei prieš tai buvusiose disertacijos dalyse aprašytų trajektorijų pratęsimas.

Norint aptarti klasikinius Baranausko kūrinius, reikia atkreipti dėmesį į anksčiau jo rašytus kūrinius bei jų funkcionavimo būdus – jų aptarimas mus įvesdins į „Dainu dainelę“, o sykiu ir vėliau rašytų tekstų nagrinėjimą. Kitaip tariant, ketinant žengti žingsnį priekin, reikia ir žingsnio atgal – reikia grįžti prie Baranauskui kadais priklausiusio eilėraščio. Vartoju būtąjį laiką, kadangi netrukus aptarsimas kūrinys – „Vilko ir piemenų karė“ – į Baranausko

tekstų korpusą patenka tik sykį. Tai atsitinka 1912 m. išleidus pirmuosius jo raštus³⁸⁹. Tačiau nors ir dingęs iš Baranausko tekstų korpuso, šis kūrinys iš viešumos nesitraukia bei inkarnuojasi Antano Strazdo tekstų korpuse: kaip gerokai trumpesnis eilėraštis be pavadinimo, prasidedąs eilute „Pusį avelės suvėdįs...“. Bet ir čia jis patenka neilgam, mat po penkių dešimtmečių užginčyta jo atribucija. Tad priklausęs tiek Strazdui, tiek Baranauskui³⁹⁰, šis kūrinys galų gale atsiduria „niekieno žemėje“. Tačiau ir šita priklausomybė, regis, gali būti užginčyta.

5.1. Baranauskas ir poetinė Strazdo mokykla

Pirmiausiai pabrėžtina (nors tai jau buvo netiesiogiai nurodyta), kad Baranauskui bei Strazdui buvo priskiriamas ne vienas ir tas pats tekstas, o du kūrinio variantai: „Vilko ir piemenų karė“ bei „Pusį avelės suvėdįs...“ Juos palyginus matyti, kad Baranauskui priskirtas variantas esti daugiau nei dukart ilgesnis – jį sudaro 13 tetrastichų, o tuo metu Strazdo variantą – 11 distichų. Štai kaip atrodo šiuodu tekstai:

Vilko ir piemenų karė.

Pusę avelės suėdęs,
 Užų krūmo atsisėdęs
 Vilkas krapštė galvą savo
 Ir labai sunkiai dejavo:
 Kad nėra miške tiek takelių,

Pusį avelės suvėdįs,
 Ažu krūmā atsisėdįs,
 Vilkas krapštė galvų savā
 Ir labai sunkiai dūsavā,
 Kad nėra miški tiek lapelių,
 Kiek jā skūrās neprietelių:
 Šunes mėšų, žmānēs skūrų,

³⁸⁹ *Vyskupo Baranausko raštai*, 99–102.

³⁹⁰ Beje, tai ne pirmas kartas kai Baranausko kūriniai vienaip ar kitaip susyja su Strazdu. Štai pirmoje didesnėje Baranausko tekstų publikacijoje – 23 psl. knygelėje *Tevyniszkos giesmes* (*Tevyniszkos giesmes* išduotos per K. Žalvarį. [Petras Legeckas] Vilniuje 1892. [Kontrafakcija – 1892 (Tilžė: M. Jankaus sp.)] – publikuojamas „Anykščių šilelis“ (tai vienintelis tekstas, kurio autorystė nurodoma) bei keturios giesmės: „Giesmė syratos.“, „Sudiev Lietuva.“, „Giesmė 3.“ („Nu Lietuva nu Danguva [sic.], / Pasilikiet sveiki...“), „Giesmė 4.“ („Dainu dainelė...“). Galima spėti, kad „Giesmė syratos“ į šią knygą patenka kaip numanomas Baranausko kūrinys. Tekstų painiava bei „Dainu dainelė“ teksto trumpumas (greičiausiai ji paimama iš publikacijos *Auszroje*) leidžia spėti, kad knyga rengta be autoriaus žinios.

Kiek jo neprietelių:
Šunys, piemenis ir žmonės –
Visi be jokios malonės!

Už vieną menkutę avį
Džiaugiasi vilką pagavę;
Šunys mėsą, žmonės kailį,
O piemu drasko pasturgalį.

Pagalvojo vilkas šitai:
Kad jau kailio neandraskytų,
Jau avelių nebeįpjausiu,
Bet, kaip jautis, žolę rausiu.

Su žmonėmis taikiai gyvensiu,

Su jų galvijais lakstysiu,
Nuėjęs jiems pasakysiu:

Tegul šunų nebelaiko,
Manęs nuo avių nevaiko:
Tegul vaikščioja sau ramios,
Nes pasbaigė vilko karės.

Tai pasakęs atsistojo
Ir iš miško sau kulniojo.
Baigdams į piemenis eiti,
Pamatė, kad puodą kaitė.

Avį papjovę išvirę,
Plėšė dantim atsispirę.
Kada tai vilkas pamatė –
Galvą kratė, ausis statė!

Paskum tas piktas žvėris
Riebią avelę nustvėręs.
„Užmušikai nelabieji
„Ir vagiai išties tikrieji!

„Jūs nuo manęs avis saugot,
„O patį delko jas smaugot?“

Piemo draskė vilką rūrų,
Šones, piemenes ir žmānēs,
Visi be jākīās malānēs,
Až vienų mizarnų avį,
Tiešijās vilkų pagavį.

Pamislījā vilkas šitų:
Kad man skūrās neandraskytų,
Avjų daugiau nebeįpjausiu,
Bet kaip jaučias žālį rausiu;
Su žmānēm zgdāj gyvinsiu,
Nuvejįs jiem pasakysiu,
Tegul šunų nebelaikā,
No galvijų mañ nevaikā,
Tegl bus avīs spakainās –
Pasibaigē vilkā vainās.³⁹²

³⁹² Iš kun. Antano Strazdo gyvenimo ir raštų, spaudon prirėngė J. Basanavičius, Vilniūje, spaustuvė Rūmų (Dvorcovaja) g–vė № 4., 1911, 30 (toliau cituojant iš šio leidinio bus nurodomas knygos pavadinimas ir puslapio numeris).

Ant piemenų taip sušuko,
 Su avim miškan įsmuko.
 Dabar vilkas nuo tų „čėsu“
 Neėda žolės, bet mėsą,
 Ir ne vienas avelės:
 Jaučius, karves, kumeles,
 Šunis, veršius ir paršiokus.

 Nes, mat, kad labai užpyko!
 Žiemą ir ant žmogaus tyko.
 Ir ką netvėręs papjauna –
 Nežiūri, kad rėkia ar bliauna!³⁹¹

Didesnių abejonių dėl akivaizdaus šių tekstų ryšio kilti neturėtų. Dabar reikėtų aptarti, kaip juodu buvo priskirti vienam ar antram autoriui ir vėl tapo anoniminiais eiliavimais. Šių aplinkybių aptarimas turėtų išryškinti komunikacines situacijas, kurios bus svarbios suprasti 1857 m. prasidėjusį Baranausko kūrybos etapą.

„Pusį avelės suvėdįs...“ ir neapibrėžiamas Strazdo tekstų korpusas. Šį eilėrašį Strazdui priskyrė Liudvika Didžiulienė-Žmona, remdamasi savo poetą pažinojusios senelės liudijimu. Tiek „Pusį avelės suvėdįs...“, tiek „Vilko ir piemenų karė“ publikuojami panašiu metu – pirmasis 1911 m.³⁹³, kitąmet – 1912 m. – ir antrasis³⁹⁴. Tačiau, priešingai nei Baranausko atveju, pirmoji publikacija netapo paskutiniąja – „Pusį avelės suvėdįs...“ Strazdui buvo priskiriama dar bent pusę šimto metų³⁹⁵. Tačiau 1966 m.

³⁹¹ *Vyskupo Baranausko raštai*, 99–101. Knygos rengėjai nurodo, kad brūkšniais sužymėtų eilučių rankraštyje nėra (tad veikiausiai naudotasi nuorašu, o ne autografu). „Vilko ir piemenų karė“ čia cituojama nepateikiant knygos rengėjų nurodytų leksinių pakeitimų (pvz.: skūra, rūra, pamislįjo keitimas į: kailis, užpakalis, pagalvojo), kurie kiek pridengia dviejų čia pateikiamų tekstų artimumą. Minėti pakeitimai matyti pateikiamoje šios publikacijos faksimilėje.

³⁹³ *Iš kun. Antano Strazdo gyvenimo ir raštų*, 30.

³⁹⁴ *Vyskupo Baranausko raštai*, 99.

³⁹⁵ P.vz., Antanas Strazdas, *Poezija*, Vilnius: Valstybinė Grožinės Literatūros Leidykla, 1963, 58.

Vytautas Vanagas šį eilėraščių priskyre tekstams, kurių atribucija nepatikima³⁹⁶. Dar po dvejų metų pasirodžiusioje studijoje *Antanas Strazdas*, nagrinėdamas Strazdo tekstų autentiškumą, Vanagas pažymėjo, kad šis aspektas yra „[...] opiausia ir, neperdedant, svarbiausia Strazdo literatūrinio palikimo problema, beje, jau seniai iškilusi, bet neišspręsta.“³⁹⁷ Pastarąją problemą mokslininkas išsprendė iš keliasdešimt Strazdui priskiriamų kūrinių griežtai atskyręs tik tuos, kurių autorystė neabejotina. „Pusį avelės suvėdįs...“ ne tik nebuvo priskirtas prie pastarųjų, bet ir pateko į tekstų grupę, kuri apibūdinta taip:

Taigi išvada sektų tokia: visa ši Strazdui priskiriamų kūrinių grupė neturėtų būti siejama su jo vardu, vadinasi, būtina jų atatezė. Nebekalbant jau apie jų panaudojimą poeto kūrybai apibūdinti, tie kūriniai neįtrauktini ir į jos leidimus – net į „dubia“ skyrių.³⁹⁸

Pastebėtina, kad „Pusį avelės suvėdįs...“ atatezė Vanagas grindžia ne tik teksto formos ir turinio raiškos neatitikimu autentiškajai poeto kūrybai, bet dar ir tuo, kad jis kadais buvęs priskirtas Baranauskui. Gali būti, jog remiantis tokiu pačiu argumentu (teksto priskyrimas Strazdui) iš Baranausko tekstų korpuso išimama „Vilko ir piemenų karė“.

Vanago atlikta Strazdui priskiriamų tekstų atatezė pirmiausia rėmėsi spaudinio autoritetu – iš 11-os mokslininko Strazdui priskirtų pasaulietinių kūrinių, 9 publikuoti *Giesmes swietiszkas ir szwintas*. Dar du kūriniai atkeliauja iš rankraštinės sferos. Oraline sfera nepasitikima. Iš tiesų tik taip ir galima griežtai bei aiškiai – kaip to ir siekė mokslininkas – atskirti autentiškus Strazdo kūrinius. Vanago pasirinkta Strazdo tekstų korpuso formavimo strategija priešinosi lig tol vyravusiai praktikai tik gausinti poeto palikimą. Tačiau Strazdo kūryba nepriklausė tik spausdintinei (kurioje puikiai veikia tekstologiniai atribucijos instrumentai bei argumentai), bet ir oralinei sferai. Pastarojoje paprastai ilgiau neišsaugoma tai, ką įtvirtina (ne atranda),

³⁹⁶ Vytautas Vanagas, „Ką parašė ir ko neparašė Antanas Strazdas“, *Pergalė*, 1966, nr. 6, 111–121.

³⁹⁷ Vanagas, 1968, 154.

³⁹⁸ *Ten pat*, 178.

suvisuotina ir stabilizuoja spausdintinė kultūra – autoriaus vardo bei autorinės formos. Dėl to Strazdo tekstų korpuso ribos (jeigu pretenduojama ne tik į jų aiškumą, bet ir siekiama nužymėti autoriaus kurtų tekstų visumą) yra padūmavusios ir aiškiai nenužymimos, o pasakojimas apie jo tekstų korpusą negali turėti „laimingos pabaigos“ – galutinio korpuso išgryninimo, atskiriant tikruosius Strazdo tekstus, nuo netikrųjų. Galima pritarti Viktorijai Daujotytei, teigiančiai, kad Vanagas nužymi Strazdo kūrybos centrą³⁹⁹. Tačiau centras apima dalį kūrinių, todėl nepavyktų be išlygų pritarti mokslininko teiginiui, kad „Strazdo poetinį palikimą sudaro tų 11 išvardytų kūrinių. Jais remdamiesi ir tegalime išryškinti Strazdo-poeto kūrybinį veidą bei nustatyti jo vietą lietuvių literatūroje.“⁴⁰⁰ Pratešiant Vanago metaforą, galima sakyti, kad Strazdo „kūrybinis veidas“, nors ir turi aiškių kontūrų, visgi yra išplaukęs, pereinantis į foną. Jei žiūrėsime iš tokios perspektyvos, teks konstatuoti, kad tikrumo, aiškumo siekis čia ne visuomet sutampa su Strazdo, savo tekstus patikėjusio oralinei sferai (o savo tekstų korpusą pasmerkusio netikrumui), valia.

Apie išplaukusius Strazdo tekstų korpuso rėmus čia kalbama ne ketinant paneigti „Pusį avelės suvėdįs...“ atatezę, o parodyti tarpinę sritį, kurioje susiduria anoniminiai, autoriniai, o kartais tik pusiau autoriniai, ar pusiau anoniminiai tekstai, dalis kurių atsiranda kintant (žvelgiant iš perspektyvos, akcentuojančios autorinės formos stabilumą, galima sakyti – nykstant, degraduojant) autoriniams tekstams, sekant jais ar galų gale „autorizuojant“ kokį nors anoniminių tekstą. Dėl to ir Strazdo kūrinių kanonas turi satelitinių, jo stilistika sekant parašytų tekstų (nagrinėdamas Strazdo tekstų autentiškumo problemą, Vanagas užsimena, kad „[...] galima kalbėti net apie XIX a. susidariusią tam tikrą Strazdo poetinę mokyklą.“⁴⁰¹), atsirandančių perrašant jo

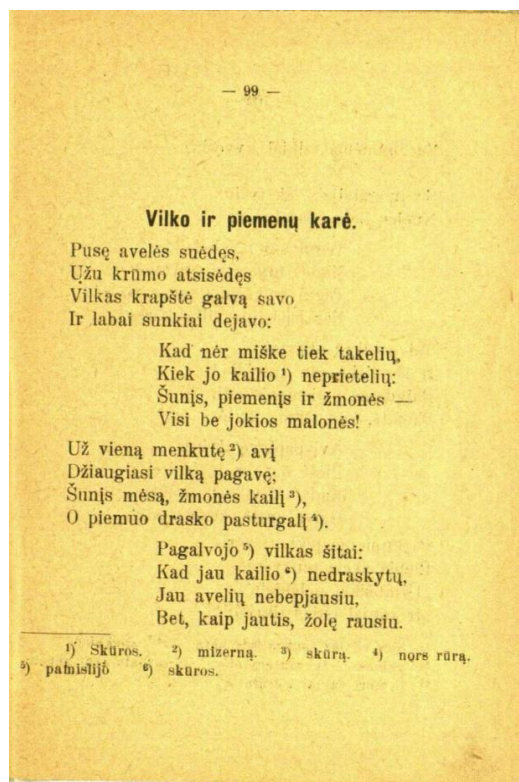
³⁹⁹ Žr. Viktorija Daujotytė, *Tautos žodžio lemtys*, Vilnius: Vaga, 1990, 126.

⁴⁰⁰ Vanagas, 1968, 180. Aptariant Strazdo kūrinių korpusą, taip pat reikėtų kalbėti ir apie religines giesmes (neatrodytų, kad jas galima būtų atskirti kaip nepriklausančias poetiniam palikimui), tačiau tai yra jau atskiro tyrimo rūpestis, kuriame nedaug vietos tektų diskusijai su Vanagu, savo tyrimo publikavimo metu negalėjusio daugiau dėmesio skirti šiai Strazdo kūrybos daliai.

⁴⁰¹ *Ten pat*, 159–160. „Strazdo poetinė mokykla“ nereiškia buvus asmenų grupę, kuri sekė Strazdo tekstais. Čia veikia kalbėtina apie jo įtaką, kuri kone visuomet buvo anonimiška,

kūrinius ar tiesiog priskiriant jam vieną ar kitą tekstą, žinant (ar nujaučiant), kad tai autorinis tekstas, dėl to jis gravituoja link vardo, figūros *galėjusios* tai padaryti. Užsirašomi ir dainuojami tokie tekstai (Didžiulienė-Žmona „Pusį avelės suvėdįs...“ užrašo kaip senelės dainuotą), nors ir esantys žingsniu arčiau rašto, kinta greičiau nei tradicinės liaudies dainos. Tad (jau minėtas) nuolatinis Baranausko pasirašinėjimas po savo kūriniais gali būti matomas ir kaip pastanga apginti tekstus, o su jais ir savo, kaip poeto vardą, nuo šios „pilkos zonos“.

„Vilko ir piemenų karė“. Pirmą ir, regis, paskutinį sykį šis eilėraštis su Baranausko pavarde išspausdintas *Vyskupo Baranausko raštuose*, kuriuos „Žmonių knygyno“ serijoje 1912 m. Seinuose išleido įmonė „Laukaitis, Dvaranauskas, Narijauskas ir Bendrovė“. Šiame leidinyje, išskyrus „Vilko ir piemenų karė“, daugiau nėra kūrinų, kurių atribucija vėliau suabejota. Remiantis Mikšytės *Raštuose* paruoštais komentarais, galima sakyti, kad tekstai į šią, Seinuose išlietą knygą, patenka ne iš vieno šaltinio – dalis jų paimta iš Didžiulio nuorašų, „Kelionė Peterburgan“ – iš Jono Baranausko nuorašų, „Anykščių šilelio“ tekstas – iš 1905 m. Jono Jablonskio paruošto kūrinio leidimo. Dalies tekstų – tarp jų „Vilko ir piemenų karė“ – šaltiniai

Vyskupo Baranausko raštai – „Vilko ir piemenų karė“ pradžia

nežinomi. Tačiau galima matyti, kad publikacija rengta ieškant patikimesnių, o ne lengviausiai pasiekiamų šaltinių – dalimi pirmųjų remiamasi ir paskutiniame *Raštų* leidime. Tekstai gaunami iš Baranausko giminių,

pasirodanti ne per jo vardą, o per kūrinų stilistiką. Beje, ir apie Strazdą galima būtų pasakyti, kad jis priklausęs „liaudies dainų poetinei mokyklai“.

jo kūrinis kaupusių asmenų. Be to, knygos sudarytojas Juozas Vailokaitis pats rinko atsiminimus apie Baranauską. Iš Baranausko aplinkos buvo ir knyga išleidusios bendrovės steigėjai, Seinų dvasininkijos atstovai. Tiesa Jurgis Narijauskas ir Vincas Dvaranauskas į Seinus atvyko, praėjus metams po Baranausko mirties, tačiau Juozas Laukaitis paskutinius penkerius Baranausko gyvenimo metus buvo jo kapelionas⁴⁰², jis taip pat yra publikavęs atsiminimus apie Seinų vyskupą⁴⁰³.

Kad ir kokios būtų 1912 m. *Raštų* išleidimo aplinkybės, vėliau, t. y. 1970 m. bei 1995 m., išleistuose Baranausko *Raštuose* „Vilko ir piemenų karė“ jau neberasime. Deja, neaišku, kokiais argumentais remdamasi minėtų leidinių rengėja Regina Mikšytė atliko atatežę – 1970 m. *Raštų* pobūdis dar nereikalavo argumentuoti tokio sprendimo, o 1995 m. leidimą, daug kur besiremiantį ankstesniuoju, atatežė pasiekė jau kaip savaimė suprantama ir nebeaiškintina. Todėl argumentus galima tik spėti – (a) *Vyskupo Baranausko raštų* atribucija iki galo nepatikima, (b) nėra likę nei autografo, (c) nei jo nuorašo bei (d) galima Strazdo autorystė. Atrodytų, kad to galėtų užtekti atatezei pagrįsti. Bet dar nepaleiskime šio teksto iš akių.

Reikia pastebėti, kad „Vilko ir piemenų karė“ Baranauskui pirmąsyk priskiriama ne rengiant knygą, o likus penkeriems metams iki jos išleidimo. 1907 m. antrajame *Draugijos* numeryje paskelbiamas Anupro Baranausko tekstas „Jauno Vyskupo Baranausko dienos“, kuriuo reaguojama į kitame leidinyje pasirodžiusį straipsnį: „Praėjusiuos metuose Sausio 5 dienoj dienraštyje ‚Vilniaus Žinios‘ № 4-me buvo patalpinta atkarpe ‚Jaunos Vyskupo Barono dienos‘.“⁴⁰⁴ Beveik sutampančiuose straipsnių pavadinimuose besiskiriantys pavardės variantai rodo vieną pagrindinių polemikos temų, kurią

⁴⁰² *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XI, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, 610.

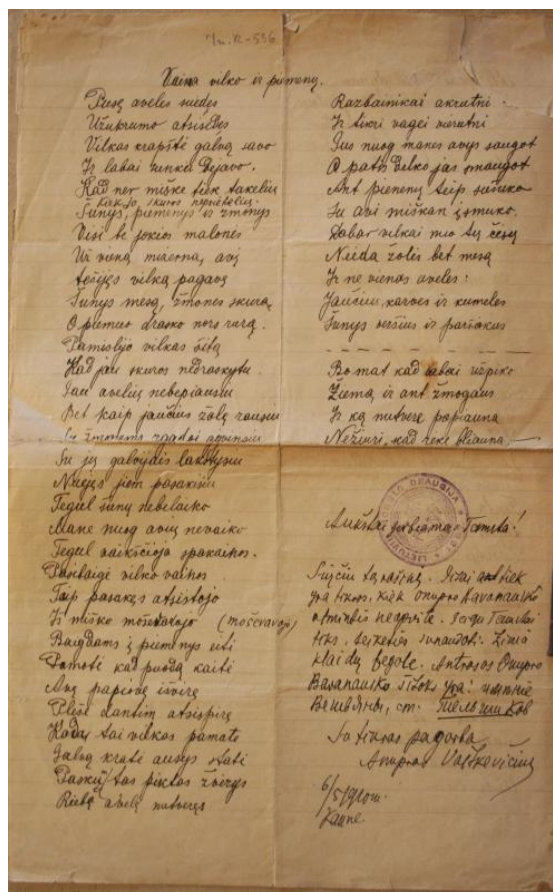
⁴⁰³ Žr. Juozas Laukaitis, „Vyskupas Antanas Baranauskas“, in: *Tiesos Kelias*, 1935, nr. 3.

⁴⁰⁴ *Draugija*, 1907, nr. 2, 103. Tiesa, bibliografinė nuoroda į 1906 m. 4-ąjį, sausio 5 d. *Vilniaus žinių* numerį yra netiksli – tekstas „Jaunos Vyskupo Barono dienos“ šiame laikraštyje publikuotas metais anksčiau, jis pasirašytas Vilkaičio slapyvardžiu, kuriuo pasirašinėjo vienas pirmųjų Baranausko biografų Vincas Mickevičius-Kapsukas (žr. *Lietuviškieji slapyvardžiai*, t. 2, 1023), kuris, beje, buvo Vandos Didžiulytės (Didžiulio ir Didžiulienės-Žmonos dukters) vyras.

plėtodamas Anupras Baranauskas parašo ir tokį sakinį: „Tuos savo pravardžiavimus Antaniukas paskui suvartojo į savo pseudonimą, nes parašęs eiles: „Mažų dienų atminimai“ ir „Vaina vilko ir piemenų“, pasirašė: „Jurkštas Smalausis Užupiečiuos“⁴⁰⁵. Kiek galima pasitikėti šiuo liudijimu? Viena vertus, tokiose situacijose siūloma būti atsargiems:

Rašytojo aplinkos žmonių žinios apie veikalų autorystę, ypač žodine tradicija pateikiami eiliavimai turi būti priimami su atsarga – tiek dėl tautosakėjimo ir kontaminacijos procesų, tiek dėl psichologinio polinkio vienais atvejais padidinti mirusiojo asmens nuopelnus, kitais – apsaugoti „gerą vardą“, kuriam pakenktų erotiniai, satyriniai, ideologiškai angažuoti ir panašūs tekstai.⁴⁰⁶

Tačiau „Vilko ir piemenų karės“ tekste, regis, nėra vietų, dėl kurių reiktų slėpti ar, priešingai, – priskirti šį kūrinį Baranauskui. Tad ar vertėtų pasitikėti

Anupro Baranausko liudijimu? **Anupro Baranausko Vienybės redakcijoje Galima prisiminti, kad jis buvo padiktuoto „Vaina vilko ir piemenų“ vienas iš Baranauskų tekstinės užrašymas (LLTIR, f. 1536)**

bendruomenės narių bei *Ulamki*... bendraautorių. Todėl galima tikėtis, kad jis turėjo neblogai išmanyti savo brolio eiliavimus, ypač ankstyvuosius lietuviškus⁴⁰⁷. Taip pat prisimintina praktika pasitikėti brolių liudijimais – antai į kanoninį „Dainu dainelę“ variantą, kurio pagrindą sudaro Stanislovo Didžiulio

⁴⁰⁵ *Draugija*, 1907, nr. 2, 105.
⁴⁰⁶ Paulius Subačius, *Tekstologija. Teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius: Aidai, 2001, 216.
⁴⁰⁷ „Vilko ir piemenų karė“ priskirtina patiems ankstyviausiems lietuviškiems Baranausko tekstams – tai galima matyti iš kūrinio formos, leksikos bei tematikos.

nuorašas (autografas neišliko), įtraukiamos papildomos brolių Jono ir Juozapo iš *atminties* atkurtos 77–88 eilėraščio eilutės⁴⁰⁸; *Raštuose* tarp „Kelionės Petaburkan“ nuorašų sąrašo IV numeriu nurodomas tekstas, kur pažymima: „Nuorašas darytas apie 1910 metus, prie jo prisegtas prierasas: *Šitas eiles iš atminties surašė a. a. Vyskupo Antano Anupras Baranauskas* [1910 m. Anupru suėjo 68-eri – T. A.], *dabar gyvenęs Žemaičių pavyskupių dvarelyje Viešvėnuose Telšių pavieto Gadunavo valsčiaus*.“⁴⁰⁹ Iš pastarosios citatos matome, kad Anupro atmintimi, bent dėl faktinių dalykų, galima pasitikėti. Tad, jeigu brolių atmintis „kanonizuojama“ dėl atskirų eilučių konkretybės, tai kodėl turi būti atmetinas gerokai abstraktesnis autorystės liudijimas?

Viena iš atmetimo priežasčių gali būti ta, kad Anupras Baranauskas savo rašytame tekste vis dėlto nemini eilėraščio pavadinimu „Vaina vilko ir piemenų“ – šis įrašomas jau redaguojant laišką, kurio autorinis variantas vadinasi „Jaunų vysk. Baranausko dienų pereiškinimas“⁴¹⁰. Visgi laiškas *Draugijos* redakcijai nebuvo vienintelis atvejis, kai Anupras Baranauskas aptariamąjį kūrinį siejo su savo broliu. Tai buvo padaryta ir 1909 m. *Vienybės* redakcijoje (ją, kaip ir *Draugiją*, leido „Šv. Kazimiero draugija“), kurioje lankydamasis Anupras Baranauskas iš atminties padiktavo kelis tekstus – vienas jų „Vaina vilko ir piemenų“⁴¹¹. Negana to, *Vyskupo Baranausko raštų* sudarytojas, Juozas Vailokatis, savo užrašų knygelėje, naudotoje Anykščiuose renkant duomenis Baranausko biografijai⁴¹², šalia „Mažų dienų atminimų“ užsirašo ir „Vainą vilko ir piemenų“⁴¹³ (tiesa, tekstų pateikėja(s)

⁴⁰⁸ Žr. *Raštai I*, 485.

⁴⁰⁹ *Ten pat*, 517. Iš cituotos pastabos galima matyti, kad Anupro Baranausko pateiktas „Kelionės Petaburkan“ variantas nėra nuorašas, bent jau ne originalo nuorašas.

⁴¹⁰ Žr. Anupro Baranausko laiško rankraštį – LLTIR, f. 1–562.

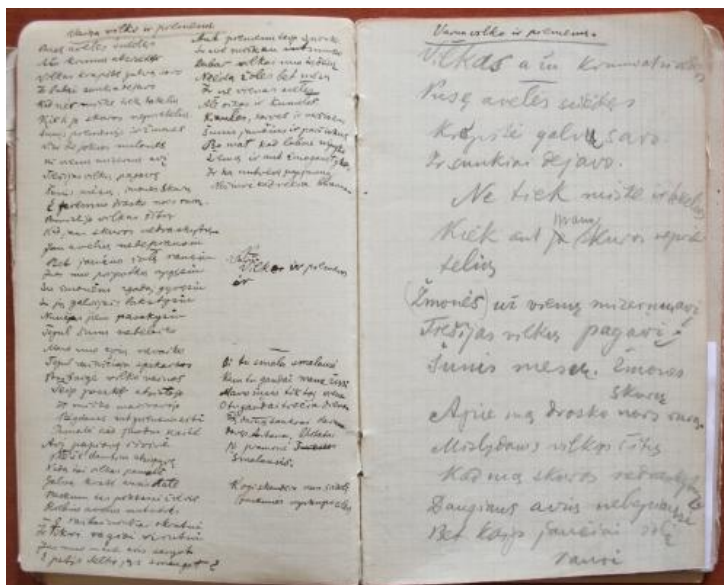
⁴¹¹ Žr. LLTIR, f. 1–536.

⁴¹² Žr. LLTIR, f. 1–560.

⁴¹³ Taigi, turime keturis atvejus, kuomet šis tekstas siejamas su Baranausku. Pastebėtina, kad trisvyk nurodomas vienas ir tas pats pavadinimas – „Vaina vilko ir piemenų“. Ir tik *Vyskupo Baranausko raštuose* pavadinimas yra „Vilko ir piemenų karė“. Šitoks pavadinimo variantas veikiausiai atsiranda taisant Baranausko kūrinio kalbą – tai galima matyti iš to, kad tarp šio eilėraščio pakeitimų nurodomas žodžio „vaina“ keitimas į „karė“ (žr. *Vyskupo Baranausko raštai*, 100). Todėl galima sakyti, kad originalus – arba jam artimiausias – pavadinimas yra „Vaina vilko ir piemenų“. Pastebėtina ir tai, kad nors „Vainos vilko ir piemenų“ nėra Anupro Baranausko laiško autografe, tai dar nereiškia, kad šis (o ir kiti) laiško pakeitimai nebuvo su

nenurodoma(s), tačiau tai neturėjo būti Anupras Baranauskas, kuris tuomet gyveno jau nebe Anykščiuose ir kurio pateiktu variantu – sprendžiant pagal pasikartojanti vienos eilutės, ar veikia, rimo užmiršimą kūrinio pabaigoje – veikiausiai remtasi *Vyskupo Baranausko raštuose*). Galima tik spėti, kodėl Vailokaitis knygelėn užsirašo būtent/tik šiuodu tekstus. Manychiau, kad tai aiškintina tuo, kad šių kūrinių autografų nebuvo likę, t. y. jie užrašomi jau kaip dainuojami (ar deklamuojami) Baranausko kūriniai⁴¹⁴. O kad šiedu kūriniai buvo dainuojami, galima matyti iš dar vieno, šį tekstą Baranauskui priskiriančio liudijimo. Tiesa, jis kiek komplikuoja situaciją, tačiau drauge leidžia geriau suprasti kūrinio funkcionavimo specifiką.

Minėtas liudijimas saugomas Lietuvių tautosakos rankraštyne (LTR). Kartu su juo – dar trylika (tarp jų ir jau minėtas Didžiulienės-Žmonos Basanavičiui siųstas bei Strazdui priskirtas tekstas) čia aptariamo kūrinio variantų. Didžioji jų dalis užrašyta iš pateikėjų pirmojoje XX a. pusėje – anksčiausias datuojamas

Juozo Vailokaičio knygelė užrašytas „Vaina vilko ir piemenų“ variantas (LLTIR, f. 1-560)

1926 m., vėliausias – padaryta Panevėžio apskrityje ir tik vienas – netoli gimtųjų Baranausko vietų. Būtent prie jo ir apsisistokime.

Šis tekstas užrašomas 1937 m., iš tuomet 80-mečio Adomo Kavoliūno (vos metais jaunesnio nei Didžiulienė-Žmona), gyvenančio

juo suderinti. Juolab kad tuometis žurnalo redaktorius buvo Baranausko bičiulis Aleksandras Dambrauskas–Jakštas.

⁴¹⁴ Tas matyti ir knygelėje esančiame „Mažu dienu atminimai“ užrašyme, kur po eilutės „Kaip beržai be lopo.“ skliausteliuose pateikiama pastaba – „Nebežino eilutės“.

Pienionių⁴¹⁵ kaime. Kavoliūnas vienintelis iš pateikėjų, kuris tekstą „Vilkas avį suėdęs...“ (taip prasideda jo variantas) priskyre Baranauskui. Lyginant su kitais užrašymais, tai yra ilgiausias tekstas: pirmųjų ilgis svyruoja nuo 7 iki 30 eilučių, o Kavoliūno variantas siekia 60 eilučių. Bet šiuo atveju svarbu ne tiek teksto ilgumas (juoba kad vėliau matysim, jog tai – kontaminacija), kiek jo siužetas. Mat visų – išskyrus aptariamąjį variantą – siužetai pasakoja apie vegetaru tapti nutarusį vilką. Tuo metu tiek iš Kavoliūno užrašytas, tiek *Vyskupo Baranausko raštuose* esantys tekstai pasakoja ne tik tapimo vegetaru, bet ir vilko sugrįžimo į mėsėdžių gretas istoriją. Tiesa, Kavoliūno variante visa ši istorija sutraukiama į pirmas 27 eilutes. Likusios 32 priklauso tekstui, kuris geriausiai žinomas pavadinimu „Mažu dienu atminimai“. Tad, apskę ratą, vėl atsiremiamie į *Draugijoje* paskelbtus Anupro Baranausko žodžius: „Tuos savo pravardžiavimus Antaniukas paskui suvartojo į savo pseudonimą, nes parašęs eiles: „Mažų dienų atminimai“ ir „Vaina vilko ir piemenų“, pasirašė: „Jurkštas Smalausis Užupiečius“⁴¹⁶. Todėl, turint omenyje tai, kas buvo išdėstyta šiame poskyryje, galima sakyti, kad „Vaina vilko ir piemenų“ turėtų būti Baranausko kūrinys, ir jam vertėtų grįžti į jo tekstų korpusą (bent jau *dubia* skyriuje).

Tačiau tai nereiškia, kad ir visi kiti LTIR saugomi tekstai (tarp jų ir Strazdui priskirtasis) turėtų priklausyti Baranauskui. Tam kliudo aplinkybės, kuriomis „Pusį avelės suvėdįs...“ pateko į Strazdo tekstų korpusą. Basanavičiui rašydama apie jam siųstą dainų sąsiuvinį, Didžiulienė-Žmona⁴¹⁷ pažymi:

Drąsiai ir tvirtai užtikrinu Tamstą [...] kad visos dainos, patalpintos žalioje knygutėje, pažymėtosios mėlynu paišeliu, tikrai – kunigo Strazdelio, tos-gi, prie kurių ženklas klausimo padėtas, abejotinos. Pirmąsias visas dainuodavo mano bobutė.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Aprašyme užrašytoja(s) nurodo ne Pienionių, bet Pienenių kaimą (atrodo, kad anksčiau šis kaimas dar vadintas Peneniais). Kaimo tokiu pavadinimu rasti nepavyko. Anykščių rajone yra du Pienionių kaimai – vienas nuo Anykščių nutolęs apie 16 km, kitas – 4 km. Mums rūpimas kaimas turėtų būti arčiau Anykščių (taip galima aiškinti pateikėjo sąsajas su Baranausku), mat „antrieji“ Pienionys išsilaiko ne Anykščių, kiek žymiai arčiau (maždaug už 5 km) esančio Kavarsko orbitoje.

⁴¹⁶ *Draugija*, 1907, nr. 2, 105.

⁴¹⁷ Laiške ir sąsiuvinyje naudojanti savo mergautinę pavardę – Liudvika Nitaitė.

⁴¹⁸ *Iš kun. Antano Strazdo gyvenimo ir raštų*, 26.

Šioje citatoje reikėtų atkreipti dėmesį ne į užtikrinimą dėl tekstų autentiškumo, o į teiginį, kad „mėlynu paišeliu pažymėtas“ dainas dainavusi Strazdą pažinojusi bobutė, mat pažymėtosioms priklauso ir „Pusį avelės suvėdįs...“. Nors Didžiulienė-Žmona buvo 21 metais jaunesnė už Baranauską, visgi mažai tikėtina, kad Baranausko parašytas tekstas galėjo pasklisti taip greitai, jog ne tik būtų dainuojamas bobutės, bet dar būtų suspėta jį priskirti Strazdui. Taigi galima daryti bent du apibendrinimus: (1) daina, kurioje pasakojama apie vilko tapimą vegetaru neturėtų būti nei Strazdo, nei Baranausko tekstas (Strazdui, remdamasi savo bobute jį priskyrė tik Didžiulienė-Žmona); (2) daina, kurioje pasakojama apie vilko tapimą vegetaru bei vėlesnį jo atsivertimą, keturių šaltinių (Anupro Baranausko, *Vyskupo Baranausko raštų* rengėjų, asmens, pateikusio šį kūrinį Juozui Vailokaičiui ir Adomo Kavoliūno) priskiriama Antanui Baranauskui, be to, nėra (ar bent nepavyko aptikti) atvejų, kad ši daina būtų priskirta kam nors kitam ar būtų likusi be autoriaus. Neatrodo, kad ilgesnysis Baranauskui priskiriamas tekstas plisdamas būtų galėjęs skilti per pusę, nes tokiu atveju tektų konstatuoti, kad jis visur sutrumpėjo iki tos pačios vietos, o kiekvienas toks sutrumpėjimas „užmiršdavo“ autorių ir tik pilnesnės versijos išlikimas „apgynė“ autorių nuo užmaršties. Tokia simetrija neatrodo įtikinama. Tad čia veikiausiai susiduriame ne su dviem vieno kūrinio tekstais, o dviem atskirais kūriniais. Gali būti, kad „Vaina vilko ir piemenų“ atsiranda pasinaudojus jau esamu tekstu ir sueilijuojant jam pratęsimą (gali būti, kad jis sukuriamas pagal žinotą sakmę, kurios tik pirmąją dalį pasakojo dainos tekstas).

Nors „Pusį avelės suvėdįs...“ nebelaikomas Strazdo veikalas, tačiau jo priskyrimą poetui galima aiškinti kūrinio artimumu tekstams, kuriuos Vanagas apibūdino kaip Strazdo poetinę mokyklą. Tad ir Baranauską, kaip „Vainos vilko ir piemenų“ autorių, galima būtų pavadinti vienu iš tos anoniminės ir plačios Strazdo poetinės mokyklos atstovų.

Kaip dainos eilėraščių virto. Išryškėjus kai kurioms „Vainos vilko ir piemenų“ parašymo bei funkcionavimo aplinkybėms, pasakojimą po truputį galima kreipti link 1857 m. vasaros. Pastebėtina, kad nei „Vaina vilko ir

piemenų“, nei „Mažu dienu atminimai“ autografų neliko. Pastarojo teksto likę du užrašymai – vienas priklauso Stanislovui Didžiuliui ir datuojamas 1870–1880 m. (taigi nuo parašymo praėjus maždaug 25 metams), kitas – Anuprui Vaitkevičiui, kuris 1909 m. vasario 5 d., diktuoju Anuprui Baranauskui, *Vienybės* redakcijoje užrašė kelis Antano Baranausko tekstus (tarp jų ir minėtą „Vaina vilko ir piemenų“ variantą)⁴¹⁹. Turint tai omenyje bei prisiminus atvejus, kai diktuoju Anuprui Baranauskui užrašomas „Kelionės Petaburkan“ variantas, arba kuomet Baranausko brolių iš atminties padiktuotos eilutės įtraukiamos į „Dainu dainelę“, galima sakyti, kad dalis Antano Baranausko tekstų (pirmiausia lietuviški kūriniai) Baranauskų tekstinėje bendruomenėje gyvavo atsimenami. Ir ne tik atsimenami, bet ir dainuojami. Tačiau tai nereiškia, kad buvo tik dainos ar tik eilėraščiai, čia veikiau reikėtų kalbėti apie jų priklausymą mišriai rankraštinei-oralinei komunikacijai.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kaip, anot brolio liudijimo, Antanas Baranauskas pasirašo „Mažu dienu atminimai“. „Jurkštas Smalausis Užupiečiuos“ – šitoks slapyvardis nestebina, nes tai žinomiausias Baranausko pseudonimas, kurio sutrumpintu variantu – Jurksztas Smalausis – pasirašoma ne viena publikacija. Tikslinant prasminius niuansus, galima sakyti, kad Anupro Baranausko nurodomą parašą tiksliau vadinti pseudonimu, o ne slapyvardžiu, mat šiame paraše nėra nieko slapta. Priešingai – juo kaip tik aiškiai nurodoma, kas yra kūrinio autorius. Kad šis pseudonimas nieko neslepia, matyti ir iš Anupro Baranausko pasakojimo:

Anykščių miestelis (Aukmergės pav.), dalijasi į tris dalis. Ant kairio upės Šventosios krašto pats miestelis Anykščiai ir Jurzdikas; ir ant dešinio krašto upės – Užupiečiai.

[...]

⁴¹⁹ Nors „Mažu dienu atminimai“ autografas neišliko, jo atribucija abejonių nekelia – ją grindžia 1853 m. gegužės 3 d. datuojamas įrašas Baranausko dienoraštyje: „[...] – pisalem wiersz po litewsku ‚*Walaukin Gribautu – Namo – diržautu.*‘“ (*Raštai VII/1*, 23. „Rašau lietuviškai eiles ‚*Walaukin Gribautu – Namo – diržautu.*‘“ (*Ten pat*, 268).) – tai pirmosios šio kūrinio eilutės (beje, tą patį vakarą pradedamas lenkiškas eilėraštis „*Noc poprzedzająca rozłąkę z rodziną*“). *Raštuose* Mikšytė nurodo esant du minimo eilėraščio nuorašus, tačiau esama ir trečio užrašymo, esančio jau minėtoje Vailokaičio užrašų knygelėje.

Lietuviai jeigu interpia kam pravardžiavimą, tai jau aiškų pritinkantį. – Antaniuką vadindavo nevien tik smalausiu, bet da ir jurkštu o už tai, kad jis mėgdavo tankiai dainuoti, o balsą turėjo negražų, šiurkštą; taigi jam, juokdamies, kiti sakydavo: „jurkšte, ką tu čia jurkšti?“ – O smalausiu už tai, kad jis kartais dainuodavo dainelę, gal jo paties sudėtą: „Oj tu smala, smalausi, kam tu gaudai mano žąsį“ ir tt.⁴²⁰ [išretinimai – originale]

Pasirašinėjant savo pravarde ir nurodant gyvenamąją vietą (Jurkštas Smalausis Užupiečiuos), slaptumo išgauti nepavyktų⁴²¹. Todėl ieškotina kitokios parašo motyvacijos. Pradėkime nuo to, kad tekstą visgi *reikėjo* pasirašyti⁴²². Tai rodo, kad jis suprastas kaip autorinis kūrinys. Tačiau kodėl autorinis tekstas pasirašomas ne tikroju vardu? Tą galima aiškinti humoristiniu kūrinio pobūdžiu – laiške Anupras Baranauskas rašo: „Tokios pravardžiowimus Antaniukas paskui suwartojo į sawo pseudonimu, nes parasis gan juokingas eilelas ‚Mažu deinų atminimai, didį buvo prispaudimai‘ etc.“⁴²³ Kūrinio pobūdis siūlo ir parašą. Darsyk pasižiūrėkim, kaip atsiranda ši pravardė. Abi jos lytys kildinamos iš oralinės sferos – viena dainavimo būdo, kita – dainuojamo teksto. Į šią sferą ir nurodo Baranauskas, pasirašydamas „Jurkštas Smalausis Užupiečiuos“. Turint omeny tolimesnį „Mažu dienu

⁴²⁰ *Draugija*, 1907, nr. 2, 104–105. Lietuvių tautosakos rankraštyne (LTR) saugoma beveik 40 Anupro Baranausko minimos dainos variantų. Dažniausiai tai yra ketureilis. Labiausiai įvairuoja pirmoji eilutė – vietoj „smala, smalausi“, gali būti „svote baltaūsi“, „gūdai baltaūsi“ ir pan. Paskutinės dvi eilutės paprastai baigiasi: „mano žąsis tik viena, o tu gaudai kas diena“ (iš to matyti, kad žodis „smalausis“ padarytas ne (kaip gali pasirodyti dėl trumpos „u“) suduriant „smala“ ir „ausis“, o – „smala“ ir „ūsai“). Vienas iš LTR esančių šios dainos variantų priskirtas prie talalinių, dalis – prie vestuvinių dainų. Nemažai pateikėjų šį tekstą įvardino kaip priešokį, o kitur – kaip tekstą, kuriuo vaikai erzino vieni kitus. Štai kaip jį 1971 m. komentavo 67 m. pateikėja Rozalija Kauzienė: „Kap ganom, tadu vaikai teip juokaunam. Cia tai panašu kaip gudas mergų ima. Tai kaip štuka. Kap šlėkta, Senkantai [?], kap ganom kartu, tep droznijamės.“ (LTR, 4312 (89)). Beje, didelė šių tekstų dalis – matyt, remiantis Anupru Baranausku – rankraštyne priskirta Antanui Baranauskui. Tačiau tiek variantų gausa, tiek skirtingas jų vartojimas verčia abejoti Baranausko autoryste – jam nebent galima būtų priskirti pirmąją eilutę.

⁴²¹ Jurksztas Smalausis tampa slapyvardžiu, kuomet juo pasirašoma „Anykščių šilelio“ publikacija, t. y. kai kūrinys ima funkcionuoti už bendrijos, kurioje šio slapyvardžio sandai atpažįstami kaip dvi vieno ir to paties asmens pravardės, ribų.

⁴²² Atkreiptinas dėmesys, kad šis eilėraštis neįrašomas nei į *Wiersze* (kuriame pasirašinėjama tik tikroju savo vardu–pavarde), nei *Ułamki...* Į pirmąjį kūrinys neįrašomas, mat tuo metu lietuviški tekstai į seksterną *dar* nepatekdavo, o antrajame jo nėra veikiausiai dėl to, kad Baranauskų tekstinėje bendruomenėje jis *jau* buvo žinomas.

⁴²³ LLTIR, f. 1–562.

atminimai“ funkcionavimo būdą, galima sakyti, kad parašo formuluojama komunikacinė situacija leidžia kalbėti apie tai, jog lietuviškieji Baranausko tekstai jau nuo pradžių dalyvavo mišrioje – rašytinėje-oralinėje komunikacijoje. Baranauskas kaip poetas formuojasi judėdamas iš sakytinės tradicijos į rašytinę, kurioje jis pasirodo jau kaip autorius – tas, kuris pasirašo. Tad su laiku Baranausko tekstuose matoma kintanti orientacija į sferas. Šis judėjimas galimas matyti ir kaip savotiška spiralė, kuomet judama nuo dainavimo, prie užrašymo (ankstyvieji lietuviški tekstai), vėliau – rašymo (lenkiškieji tekstai) bei nuo užrašymo prie dainavimo (vėlyvesnieji lietuviški tekstai). Šios sąlyginės schemos etapai vienas kitą keičia ne neigdami, o pratęsdami. Tai galima pamatyti, jei darsyk grįžtume prie Adomo Kavoliūno – asmens, pateikisio „Vainos vilko ir piemenų“ bei „Mažu dienu atminimai“ kontaminaciją. Štai kaip aprašomas šis pateikėjas:

Dainininkas Adomas Kavoliūnas, gyv. Pienienių km. Anykščių v. Utenos aps., gim. 1857 m. (80 m.) gimė ir augo ten pat. Rašyti nemoka, skaityti menkai. Dainas išmoko vakaruškose, tėvas buvo dainininku. Knygnešys. Vyskupo Baranausko dainas išmoko iš knygų. Tekę girdėti ir vyskupą dainuojant. Apylinkė plačiai dainavusi Baranausko dainas. Gyveno kurį laiką Rusijoje, Dauskaja oblast, Petrauskio zavade prie geležies įvairių dalių, reikų [?] – darbininkas. Bent kiek dainuodavo ir rusiškų dainų. Anykščių šilelį pats Baranauskas dainuodavęs. Mėgsta įsigerti. Ir į Archyvą pirmą dieną buvęs trūktelėjęs atėjęs.⁴²⁴

Iš aprašymo matyti, kad Kavoliūnas priklausė paties Baranausko iniciuotai jo tekstų dainavimo tradicijai. Pastarosios dalimis buvo ne tik minėtas „Anykščių šilelis“, bet ir anksčiau rašyti „Mažu dienu atminimai“ bei „Vaina vilko ir piemenų“. O tai reiškia, kad Baranausko kūrinų dainavimo tradicija yra ne tuščioje vietoje įgyvendinamas projektas, o ankstesnių veikimo modelių pratęsimas. Tačiau jeigu anksčiau kūrybinis, numatytų ribų nesilaikantis aktyvumas galėjo būti realizuojamas bei legalizuojamas „nerimtais“, karnavališkais piemenų tuokimais ar „žydiškų pamokslų“ sakymais, tai į savo sukurtų giesmių mokantį seminarijos, o vėliau ir Dvasinės

⁴²⁴ LTR, 1033.

akademijos studentą (būsimą ar esamą kunigą) žiūrima jau rimtai. Jis *jau* tas, kuris (beveik) gali suteikti santuokos sakramentą bei sakyti „tikrus“ pamokslus. Vaizdžiai tariant, Jurkštas Smalaūsis tampa Antanu Baranausku. Kinta asmens statusas, tačiau jo veikla išlieka panaši. Bet šitoks veikimas yra lokaliai apibrėžtas, besiremiantis oraline tekstų apytaka. Galima sakyti, kad dėl to Anykščių apylinkėse formuojasi ir kurį laiką išlieka specifinė ir lokaliai apibrėžta Baranausko tekstų recepcija. Kai kurie jos bruožai išryškėja štai šitoje pastaboje apie Adomą Kavoliūną:

Pasakotojas labai mėgsta vysk. Baranausko eilėraščius, kuriuos moka mintinai ir dažnai dainuoja. Jis pats jas vadina giesmėmis. Taip pat moka ir visą „Anykščių šilelį“. Kai kurias giesmes Baranausko giedodamas, net apsiverkiąs, taip jos žmogaus vargus gerai ir teisingai aprokuojančios.⁴²⁵

Beje, Kavoliūnas turėjo specifinių sąsajų su Baranausku. Jį savo atsiminimuose mini ir Antanas Vienuolis: „Ateidavo dar ir knygnešiai – Užupiečių kaimo valstietis Peleksas Kairys ir Penenių – Kovaliūnas. Abu jie buvo dideli mano senelio [Jono Baranausko – vyriausiojo Antano Baranausko brolio – T. A.] bičiuliai, dideli jo brolio pavyskupio Antano Barono gerbėjai, ir abu, aršūs kovotojai už lietuvišką ‚driuką‘, už katalikybę, neapkentė obrusitelių žandarų, ‚ruskos vieros‘ ir kovojo prieš ‚graždanką‘.“⁴²⁶ Beje, paminėtas knygnešys Peleksas Kairys buvo Klemenso Kairio (kuris ne tik padėjo kurti melodijas Baranausko kūriniam, bet ir jo paties tekstai buvo giedami sykiu su Baranausko) pusbrolis. Tad galima sakyti, kad pradžioje Baranausko tekstų recepcija koncentravosi Baranauskų tekstinėje bendruomenėje, tačiau po pirmojo seminarijos kurso įvyksta permaina – tapę dainuojami, kūriniai išplinta. Šitoks išsiplėtimas nepanaikina centrinės Baranauskų tekstinės bendruomenės pozicijos, tačiau šalia atsiranda „naujų“ asmenų siejamų ne tik giminystės, bet ir draugystės (Kairys ir jo giminės) bei bendros kultūrinės veiklos (pvz., knygnešystės). Panašiomis aplinkybėmis čia pasirodo ir netoli Anykščių

⁴²⁵ *Ten pat.*

⁴²⁶ Vienuolis, 1982, 202.

gyvenęs Stanislovas Didžiulis – oralinės Baranausko tekstų giedojimo tradicijos užrašinėtojas, kurio nuorašai tapo pagrindu ne vienam kanoniniam Baranausko tekstui.

Paskutinėje Kavoliūną aprašančioje citatoje matyti, kaip persidengia užrašinėtojo ir pateikėjo perspektyvos. Pirmoji apeliuoja į rašytinę plotnę, Baranausko kūriniai jam yra eilėraščiai – tai, kas užrašyta, skaitoma ir gali būti išmokstama mintinai ir tada dainuojama. Tačiau rašyti nemokančiam bei menkai skaitančiam Kavoliūnui Baranausko kūriniai yra ne tai, kas užrašyta – ne eilėraščiai, o giesmės – tai, kas giedama. Pažymima, kad Baranausko kūriniai išmokstami iš knygų. Tačiau taip galėjo būti pasakyta tik apie kai kuriuos, o ne visus kūrinius. Priešingu atveju, nei apylinkė juos plačiai dainuotų, nei būtų tekę girdėti giedant ir patį vyskupą. Net ir užrašyti Baranausko kūriniai „nepaliekami“ tik raštui. Pastarasis yra savotiškas pakraštys, iš kurio kūrinys perkeliamas į pagrindinę – oralinę – jo gyvavimo sferą, nes būtent čia jis įgyja savo galią išreikšti žmogaus pasaulį (teisingai ir gerai „aprokuoti“ vargus) bei leisti išsireikšti (o tai galima padaryti tik įsitraukus – giedant) jam pačiam. Tokio sutapimo pojūtis yra ir stiprus emocinis išgyvenimas⁴²⁷.

Skirtumas, ryškėjantis tarp užrašinėtojo ir Kavoliūno perspektyvų, siūlo kryptį ir tolimesniam pasakojimui. Dabartinė Baranausko kūrinių recepcija remiasi pirmąją perspektyva, kurioje Baranauskas matomas kaip poetas klasikas – jo kūriniai skaitomi jau mokykloje, o apie antrąją perspektyvą kalbėti beveik netenka, nors, regis, kaip tik į ją buvo orientuojama bent dalis vėliau eilėraščiais tapusių Baranausko kūrinių⁴²⁸. Tad šioje disertacijos dalyje

⁴²⁷ Beje, Vienuolis savo atsiminimuose Baranausko ir Kairio tekstus vadina tiek eilėraščiais, tiek dainomis, tiek giesmėmis (Vienuolis, 1982, 150–213).

⁴²⁸ Kad dainos specifikos užmiršimas gali turėti savitų pasekmių kūrinių recepcijai, galima matyti ir iš „Vilko ir piemenų karės“ publikacijos *Vyskupo Baranausko raštuose*. Knygoje pateikiamame variante, kaip matyti neseniai pateiktoje citatoje, brūkšniais sužymėtos trūkstamos eilutės. Jų vienoje vietoje trūksta vienos, kitoje – trijų. Tačiau šį variantą palyginus su tekstu, esančiu Juozo Vailokaičio užrašų knygelėje, atrodo, kad dainoje stokojama tik dviejų eilučių. Dar dviejų eilučių trūkumas atsiranda dėl to, kad rengėjai kūrinių suskirsto ketureiliais, nors dainai, kuriai „neaktuali“ jos grafinė išraiška plokštumoje, adekvatesnė būtų iš gretutinių rimų pasirodanti dvieilių strofika arba astrofinis pateikimo variantas.

bus nužymimi minėtos perspektyvos formavimosi bruožai. Pastaroji, kaip matėme, pradeda formuotis jau pačioje Baranausko kūrybos pradžioje, tačiau naują pavidalą ji įgauna minėtų 1857 m. vasarą, kuomet sukuriama „Dainu dainelė“.

Taigi, atradus perspektyvą jungiančią ankstyvuosius ir brandžiuosius lietuviškai rašytus Baranausko kūrinis, galima imtis „Dainu dainelė“ nagrinėjimo. Tačiau prieš tai reikėtų pasižiūrėti, kaip studijų seminarijoje metu lietuvių kalba pasirodo Baranausko kūryboje, ir koks statusas jai tenka.

Lietuvių ir lenkų kalba. „Dainu dainelė“ žymi Baranausko posūkį link rašymo lietuviškai. Tačiau pasakytina, kad minėtas „posūkis“ žymi ne rašymo perėjimą nuo vienos kalbos prie kitos, o pakitusią proporciją tarp lenkiškai ir lietuviškai rašomų tekstų kiekio. Mikšytė, veikiausiai remdamasi neseniai minėtu pirmojo Baranausko biografo Kapsuko straipsniu, laikosi nuomonės, kad lietuviškai rašyti Baranauską paskatino Praniauskaitė⁴²⁹. Tuo metu Anupras Baranauskas, neseniai aptartu laišku reaguodamas į Kapsuko publikaciją, tvirtina priešingai:

Praniauskaitė ligkol nepažino Baranausko, nieko nerašė lietuviškai. Iš to matyties aiškiai kokia buvo įtekmė lietuviškame rašyme Praniauskaitės į Baranauską; paskutinis jau rašė lietuviškas eilias, nors nedaug, apie 1851 –ius metus, o Praniauskaitė pradėjo tikrai 1856 metuose rašyti lietuviškai. – Tai gi, čia rodos, kad graičiau Baranauskas padarė savo įtekmę į Praniauskaitę lietuviškame rašyme.⁴³⁰

Tačiau atrodo, kad nei vieni, nei kiti nėra iki galo teisūs. Čia reikėtų kalbėti apie kelis veiksnis, kurie mums turėtų padėti išsiaiškinti ne įtakų kryptis, o bendresnes situacijas, kreipusias rašyti lietuviškai. Išlikę tekstai neleidžia spręsti nei apie Baranausko, nei apie Praniauskaitės skatinimus kalbėti lietuviškai. Tiesa, žinome ankstyvesnių lietuviškų Baranausko kūrinų negu 1856 m. datuojamas Praniauskaitės darytas Kraševskio poemos „Anafielas“

⁴²⁹ Tiesa, ši nuostata pasirodo ne tiesiogiai, o per netrukus aptarsimą Praniauskaitės kūrinio vertimą.

⁴³⁰ Anupras Baranauskas, 1907, 109.

fragmento, atpasakojančio Eglės žalčių karalienės istoriją, vertimas į lietuvių kalbą (uždirbęs jai pirmosios lietuvių poetės etiketę). Bet šitoks pirmumas neleidžia kalbėti apie įtaką, juolab kad 1856 m. Baranauskas labiau mokėsi iš Praniauskaitės nei ją mokė. Tačiau, žvelgiant į išlikusius tekstus, nepanašu, kad Praniauskaitė būtų Baranauską kreipus keisti kūrinių kalbą – jai, regis, buvo aktualesnė ne lingvistinė, o tematinė permaina. Juolab kad nežinome nei vieno (išlikusio) lietuviško Baranausko ir Praniauskaitės poetinio dialogo teksto⁴³¹.

Kalbant apie „Dainu dainelę“ genezę, paprastai minimas Praniauskaitės skatinimas „iš po storo pelėsių sluoksnio prikelti praeitį, prisiminti senus padavimus“ – apie tai Baranauskas kalba eilėraštyje „Do p. K. P.(roniewskiej)“. Tačiau tokių pat skatinimų iš Praniauskaitės sulaukia ir Sirokomlė⁴³². Iš to matyti, kad Baranauską stengtasi kreipti link rašymo patriotinėmis temomis. Tačiau tam – kaip minėta – jam reikėjo atrasti ne tik auditoriją, bet ir santykį su istorija, o tai valstiečiui Baranauskui buvo kur kas sudėtingiau, nei bajoraitei Praniauskaitei. Todėl šiame kontekste neatrodo tikslus Mikšytės sprendimas Praniauskaitės eilėraščio „Cudny krajobraz duszę zachwyca...“ eilutę „Budzić uczucie ojczystym dźwiękiem“ versti kaip „Žadintų jausmus gimtąja kalba“⁴³³. Pažodžiui šią eilutę galima būtų versti taip „Žadintų jausmus tėvynišku skambesiu“. Todėl Praniauskaitės minimas skambesys turėtų būti siejamas ne su gimtosios kalbos garsais (nors tautinio atgimimo kontekste šios eilutės gali būti interpretuojamos būtent taip), o tėvynės skambesiu. Dėl to neatrodo, kad perėjimas prie lietuvių kalbos būtų tiesioginis Praniauskaitės nuopelnas.

Todėl žvilgsnį reikėtų kreipti į Varnių seminarijos aplinką. Mikšytė mini čia susidariusį Baranausko-Kairio-Viksvos „triumviratą“, kurie seminarijoje ėmė viešai kalbėtis lietuviškai⁴³⁴. Tiesa, seminarijoje tam būta

⁴³¹ Be to, 1858 m. per Velykų atostogas (taigi, jau parašęs „Dainu danelę“ ir bent dalį „Artoju giesmes swintos“ tekstų) lankydamasis Telšiuose (ir veikiausiai apsistojęs pas Praniauskus), Baranauskas parašo paskutinį „pasaulietinį“ lenkišką eilėrašį (jeigu neskaičiuotume autorinio „N‘aramūmo“ vertimo) „Pieśń“.

⁴³² Žr. eil. „Do W. Syrokomli“, in: *Piosneczki Karoliny Proniewskiej*, 202.

⁴³³ *Ant upės krašto blindelė auga*, 66–67.

⁴³⁴ Mikšytė, 1993, 55.

palankios vietos ir laiko. Tačiau tokia vieša triumvirų veikla neatsirado iš niekur – ji turėjo prasidėti privačioje sferoje, privačiame kalbėjimesi. Vienas nuo kito netoli gyvenusiems, o galbūt net ir kažkiek pasižinojusiems, Baranauskui ir Kairiui lietuvių kalba buvo *loci communes* – tai ne tik ta pati tarmė, bet ir ta pati vieta, tai, kas bendrina ir bendrumą palaiko. Pirmi lietuviški Baranausko tekstai seminarijoje atsiranda kaip tokio bendravimo pratęsimas. Pirmasis mums žinomas seminarijoje lietuviškai rašytas tekstas – tai Kairio pasveikinimas vardo dienos proga „Paswiējkinimas dienōj Wardūwiu Brōlo Wieszpatīj Klēmense“. Šiame eilėraštyje Baranauskas Kairiui perkelia Praniauskaitės programą:

Suskūmbint' kūnklējs mūsu žiemies gārso,
Idant Lietuvā isz jilgo ir skiarso,
Isz Tōwo giesmies dāgiszku prajēwu,
Pažintū dōrbus sianūolu ir Tiewu,
Ir szwintāj s žōdziējs gōrbindama Kristu
Miējlēj minietu sōwo Citaristu.⁴³⁵

Šį perkėlimą, kuomet kartojama programa, bet keičiama kalba, jau galima matyti kaip aiškų žingsnį „Dainu dainele“ link. Tai yra lūžio ar, tiksliau, – linkio vieta, mat čia susiduria lietuvių ir lenkų kalbos – juk galima būtų pakartoti Praniauskaitės siūlytą programą lenkiškai, tačiau, matyt, šiame tekste svarbi ne tik pati programa, bet Baranausko-Kairio bendravimo ir bendrumo kontekstas, mat eilėraštis kuriamas reaguojant į jį. Šitas perkėlimas ir rodo Baranausko kūrybos lingvistinio posūkio pradžia. Posūkio, kuris įcentruotas kraštietiško bendrumo, ir tai yra dar vieno Baranauskų tekstinės bendruomenės išsiplėtimo momentas. Tai aiškiai matyti kitame, išsyk po „Paswiējkinimas dienōj Wardūwiu Brōlo Wieszpatīj Klēmense“ parašomame bei į *Wiersze* perrašomame eilėraštyje „Tawiei žodziēj łabėj moń pamiēgo...“⁴³⁶: „Ir Towo

⁴³⁵ *Raštai I*, 114.

⁴³⁶ Seksterne šis kūrinys pavadinamas „Ad Eundem“. Bet, kaip jau minėta, tai ne tiek pavadinimas, kuris eilėraščiui suteikia atskirumą bei vienetiškumą, kiek priklausomybės nuo greta esančio teksto nurodymas.

runkuos sudieť szirdies nosztu / Dróugiszkoj kaľboj apie gimties krosztu.⁴³⁷ Šioje situacijoje apie didesnį seminarijos aplinkos poveikį kalbėti dar negalime, mat pastarasis eilėraštis rašytas 1856 m. lapkričio 12 d. – trečiąjį studijų seminarijoje ir antrąjį pažinties su Kairiu mėnesį. Panašios nuostatos kartojamos ir vėlesniuose, tačiau jau lenkiškai Kairiui rašytuose eilėraščiuose (beje, lietuviškų eilėraščių seksterne yra tik du, ir abu jie rašyti 1856 m. lapkritį). Taigi Praniauskaitės praplėsta tekstinė bendruomenė seminarijoje nenustoja kisti – lietuvių kalba čia pirmąsyk pasirodo ne tik kaip galimybė susišnekėti, bet ir susirašinėti. Tiesa, šis perėjimas nuo šnekėjimo prie rašymo nėra visai paprastas. Antai perrašęs abu minėtus lietuviškus tekstus į seksterną, Baranauskas vėliau įrašo pastabą: „Dwoje tych wierszy pisałem przed przeczytaniem uwag o języku Litewskim s. p. X. Kitkiewicza, dla tego tu pisownia niezaletna.“⁴³⁸ Šitos pastabos nėra ankstesniame, Kairiui siųstame variante – ji atsiranda kūrinį perrašius į *Wiersze*, kurio numatomas viešumas, „oficialioji“ kalba taip ir lieka lenkų. Atsiradę lietuviški įrašai įreminami, tvarkomi bei komentuojami lenkiškai⁴³⁹. Šia prasme iškalbingas Kairiui siųsto „Tawiei żodziéj łabéj moń pamiégo...“ variantas, po kuriuo lenkiškai aiškinama kai kurių lietuviškų žodžių reikšmė:

„Purliegas wyraz na Litwie służył mi za przydomek, gdy trzody rodzicielskie sześć lat pasłem.

[...]

„Wéjdas“ pozwoliłem sobie utworzyć od słowa „Wajdienos“ marzyłosię, tu oznacza kraj marzeń.⁴⁴⁰

Įdomu, kad šitie pastebėjimai, atsidūrę ant Kairiui perduoto varianto, formuoja skaitytojų auditoriją, kuriai turėtų priklausyti ne vienas Kairys – dėl to pastabos rašomos lenkiškai. Tačiau tuo pat metu šios pastabos

⁴³⁷ *Raštai I*, 116.

⁴³⁸ *Raštai I*, 460.

⁴³⁹ Taigi, rašto plotmėje lietuvių kalba subordinuojama lenkų kalbos, kuria rašomi komentarai – tekstą reguliuojanti, taisykles nustatanti bei „paskutinį žodį“ tarianti galia. Lenkiškai net rašomos pastabos apie ne visai tikslią lietuvių kalbos *rašybą*.

⁴⁴⁰ *Raštai I*, 462.

skirtos lietuviškai ar bent aukštaitiškai (iš pateiktų pastabų matyti, kad Baranauskas skiria Lietuvą ir Žemaitiją) suprantančiam bei skaityti gebančiam asmeniui. Čia susidaro specifinė situacija, kai lietuviškai nuo mažens kalbančiam asmeniui, dėl galinčių atsirasti *rašto* kalbos supratimo trikdžių, pasitelkiama lenkų kalba. Žinoma, šitos pastabos atsiranda ir dėl to, kad esama problemų *rašant* lietuviškai bei pritrūkstama leksinių vienetų. Tačiau tai nėra dvikalbystės išprovokuotas padarinys – toks „įrėminimas“ matyti ir vėlesniame tekste. Tai 1859 m. birželio 13 d. Peterburge (taigi, praėjus puse metų nuo ką tik aptartų kūrinių parašymo⁴⁴¹), Kairys Baranauskui įteikia ant lapo užrašytą lietuvišką eilėraščių-sveikinimą⁴⁴² vardo dienos proga. Integrali (nes eilėraštyje minima ir aprašoma) šio sveikinimo dalis yra puokštė, kurią Kairys nupiešia lapo viršuje. Ji vaizduojama perrišta juodu kaspinu, ant kurio užrašyta: „Z powinszowaniem Imienin R. 1859 13 czerwca“⁴⁴³. Taigi, oficialioji erdvė priklauso lenkų kalbai, kuri kaskart pasirodo, kai Kairio-Baranausko *rašytinis* dialogas peržengia privačią erdvę.

Tad lietuvių rašto kalba tarsi įrėminama lenkų kalbos, teikiančios gerokai didesnių raiškos raštu galimybių, tačiau šnekamojoje kalboje atvirkščiai – čia pagrindas yra lietuvių kalba. Tad, jeigu ir sakome, kad Baranauskas turėjo „dviaukštę“ LDK tapatybę, tai nereiškia, kad „motinos“ ir „tėvo“ kalbos tolygiai sluoksniavosi bei persidengė – dažnų syk jos dengė skirtingus plotus. Dėl gerokai silpnesnio lietuvių kalbos bei rašto ryšio, lietuviški tekstai kur kas stipriau buvo susiję su oraline sfera, ar, anot Ongó, išlaikė „oralinį likutį“.

⁴⁴¹ Tuo laiku jau parašyta „Dainu dainelė“ pirmoji „Anykščių šilelio“ dalis bei pradėta „Kelionė Petaburkan“.

⁴⁴² Vertėtų pacituoti šio eilėraščio pradžią, nes joje esama specifinės ir įdomios metaforos: „Tavo šiandieną gražiausia diena, / Dėl jos ir dūšios kilsta blakstiena, / Nes vardo Tavo pašvaistė šventa / Iš dangaus tiesiai ant tavęs krenta.“ (*Ant upės krašto blindelė auga*, 123).

⁴⁴³ Žr. VUBR, f. 1–D29. Pasveikinimo faksimilė paskelbta knygoje *Ant upės krašto blindelė auga*.

5.2. Kraštovaizdis ir tekstai

„Dainu dainele“ – permaina ir pratęsimas. Kaip matėme, „Vaina vilko ir piemenų“ bei „Mažu dienu atminimai“ cirkuliuoja rankraštinės bei oralinės sferų sambūvio zonoje, kurioje judėjimui nuo balso prie rašto (ir atvirkščiai) dažnų tarpininkauja aktyvus autoriaus veikimas. Kadangi toks rankraštinės bei oralinės apykaitos simbioze besiremiantis veikimas yra lokalus bei naudojami oralinės kūrybos apykaitos kanalais, autorius turi priklausyti bendruomenei, į kurią cirkuliuoti paleidžiamas kūrinys. Kaip matyti iš anksčiau cituotų pasakojimų apie Baranauską jaunystę, tokio pobūdžio veikimas, išryškintas negebėjimo ar nenoro dirbti pagrindinių, t. y. ūkio darbų fone, buvo vienas iš alternatyvių būdų dalyvauti bendruomenės gyvenime⁴⁴⁴. Tiesa, kalbant apie tokį veikimą, galime minėti tik du žinomus Baranauską kūrinius – abu juos randame Adomo Kavoliūno kontaminacijoje.

Šiandieniniai kūriniai įvesdina mus situacijon, į kurią Baranauskas įsitraukia 1857 m. vasaros atostogų grįžęs namo. Prieš pat šias atostogas baigiamas pildyti *Wiersze* – paskutinis seksterno eilėraščių datuojamas 1857 m. birželio 22 d., – tai minėtas dviem Jonams skirtas sveikinimas vardadienio proga „Do X. J. M. I J. R. / :w Imionniku: /“. Šis eilėraščių žymi *Wiersze*, o sykiu ir seksterno reprezentuojamo kūrybos etapo pabaigą, mat kitas, jam chronologiškai artimiausias kūrinys jau yra „Dainu dainele“⁴⁴⁵. Nors šiuodu eilėraščių parašomi tą pačią vasarą, tačiau jų parašymą skiriančio laiko tarpo

⁴⁴⁴ Žinoma, neverta pažodžiui pasikliauti pateiktais liudijimais. Ir ne tiek dėl to, kad esama nemažo nuotolio tarp įvykių ir jų pasakojimo, kiek dėl to, kad pasakojama yra apie vyskupo ir poeto jaunystę, kuri turi koreliuoti su vėlyvesne jo veikla. Tačiau nepaisant šios neišvengiamos selekcijos, skirtinguose liudijimuose matomos bendros tendencijos leidžia kalbėti apie tipišką situaciją, kai kūrybingas asmuo iš žemdirbiškos bendruomenės galimų pasiūlyti socialinių vaidmenų repertuaro renkasi netipišką rolę. Tai, kad Baranauskas veikiausiai peržengs jam nustatytas ribas, buvo matyti jau vaikystėje, kai mokytojas jo tėvui pasakęs: „Baranauskai, tavo sunelis bus arba didžiu žmogum arba eis Sibirijon“ (Anupras Baranauskas, 1907, 106).

⁴⁴⁵ Šis tekstas datuojamas pagal Stanislovo Didžiulio nuorašę pažymėtą laiką: „Raszyta 1857 m. sakė pats sudėtojus“ (*Raštai I*, 160). Jeigu pritartumėme Reginos Mikšytės spėjimui, kad „Dainu dainele“ parašyta Anykščiuose (žr. *Raštai I*, 485), teks konstatuoti, kad tai padaryta vasarą, kada Baranauskas buvo sugrįžęs atostogų (galima prisiminti, kad vasaros atostogų metu parašoma ir nemaža vėlyvesnių tekstų). Kad kūrinys rašytas Anykščiuose, galima spręsti ir iš jo orientacijos į anykštėnų bendruomenę.

menkumas yra atvirksčiai proporcingas jų skirtumų gausai. Nepaisant to, skirtumų gausa nenurodo radikalių Baranausko pasaulėžiūros, biografijos ar poetikos permainų. Netgi priešingai – „Dainu dainelę“ galima matyti kaip nuoseklią pažinties su Praniauskaite ir Kairiu metu susiformavusių nuostatų tąsą. Tik pastarosios įtraukiamos į „Vainos vilko ir piemenų“ nagrinėjimo metu išryškėjusią komunikacinę situaciją. Didžioji dalis Baranausko kūrybos „naujovių“ gali būti aiškinama pakitusiu adresatu – *Wiersze* pabaigoje esantys tekstai orientuojami į seminarijos kolegas bei Praniauskaitę, o „Dainu dainelę“ skirta Anykščių apylinkių žmonėms.

Taigi, 1857 m. atostogų į Anykščius Baranauskas grįžta turėdamas pakitusį socialinį statusą – jis klierikas, būsimas kunigas, dvasininkų luomo atstovas. Tokia permaina gerai matyti šiame, Vailokaičio užrašytame atsiminime: „Klieriku ėsant per vakaciją dažnai susirinkdavo pas jį kaimo mergos, šnekėdavo, klausinėdavo, *ale jau apie kitokius daigtus*, jau nesakydavo žydiškų pamokslų [kursyvas – T. A.]“⁴⁴⁶. Kursyvu išskirta vieta iškelia minėtą pokytį – pasikartojančią komunikacinę situaciją bei pakitusį kalbėjimą. Tiesa, pakitęs socialinis statusas tik įgalina, o ne nulemia kalbėjimo permainas. Pastarosios realizuojamos veikimu. Todėl pro akis nepraleistina tai, kad atostogų grįžtantis klierikas iš Žemaitijos vyskupo Motiejaus Valančiaus jau yra gavęs užsakymą (ar pasiūlymą) sukurti religinių giesmių (šių vasarą Anykščiuose ir bus parašyti pirmieji „Artoju giesmes szwintos“ tekstai). Nežinia, kokios buvo sutarimo su Valančiumi sąlygos, tačiau svarbu atkreipti dėmesį į jo atveriamas ir iki tol nepasiekiamomis buvusias komunikavimo galimybes. Parodytas pasitikėjimas bei atsakomybė sukurti religinius tekstus, kuriuos galėjo skaityti ir giedoti daugelis lietuviškai skaitančių asmenų, matytinas kaip vienas didesnių postūmių, kreipusių Baranauską link klasikinių tapusių kūriniių parašymo bei leidusių „pastatyti balsą“ – tikslinti ir tvirtinti kalbėjimą.

Nagrinėjant Baranausko kūrybos pokyčius, verta atkreipti dėmesį į dar vieną tekstą, kuris galėjo būti parašytas baigiantis 1856–1857 akademiniams

⁴⁴⁶ LLTIR, f. 1–560.

metams. Tai rašinys „O mowie ludu Źmudzkiego i Litewskiego“⁴⁴⁷. Jame Baranauskas lietuvių kalbą pristato kaip liaudies švietimo priemonę ir iškelia uždavinį:

Žeby zatem dobroczynnem światłem wiary świętej skuteczniej objaśnić o wysokiem przeznaczeniu chrześcijanina i zacności cnót świętych, potrzeba wprzód mowę jego uczynić zdolną i do objęcia tych wszystkich prawd świętych, i do łatwego zrozumienia ludowi.⁴⁴⁸

Lietuvių kalba Baranauskui atrodė išgyvenanti savo nuosmukio laiką („Mowa litewska, jakkolwiek dziś zaniedbana, na wiele niewykończonych narzeczów rozdrobiona, wielą cudzoziemskimi przyćmiona, nie była taką od początku [...]“⁴⁴⁹). Šis kalbos nuosmukis tiesiogiai susiejamas su tautos istorijos nuosmukiu. Ir štai čia Baranauskas pateikia savotišką lietuviško Babelio mito variantą, pasak jo:

[...] mowa litewska miała kiedyś zupełniejsze wykończenie w formach i więksość obfitość wyrazów, ale z postępem czasu uległa ruinie i może być w terażniejszym swym stanie porównaną do gruzów wspanielego i ozdobnego gmachu, gdzie piękne i wykończone dzieła snycerstwa i architektury połamane ręka czasu giną rozrzucone w nieładzie.⁴⁵⁰

Cituotame sakinyje galime atpažinti suirusio, nudegusio rūmo metaforą iš „Anykščių šilelio“ pradžios, o Baranausko bendrinės rašybos

⁴⁴⁷ „Apie žemaičių ir lietuvių liaudies kalbą“.

⁴⁴⁸ „Antoni Baranowski o mowie ludu Źmudzkiego i litewskiego.“, *Litwa*, 1913, nr. 11–12, 109. „[...] kad labdaringa švento tikėjimo šviesa sėkmingiau apšviestų tos liaudies protą, kad ją išmokytų aukštesnės krikščionio paskirties ir šventų dorybių kilnumo, reikia pirma padaryti kalbą pajėgią suvokti tas visas šventas tiesas ir lengvai suprantamą liaudžiai.“ (*Literatūra ir kalba*, 1986, 210).

⁴⁴⁹ „Antoni Baranowski o mowie ludu Źmudzkiego i litewskiego.“, 1913, 109. „Lietuvių kalba šiandien apleista, susiskaldžiusi į daugelį neišbaigtų tarmių daugybe svetimų žodžių užtemdyta, iš pradžių tokia nebuvo [...]“ (*Literatūra ir kalba*, 1986, 211).

⁴⁵⁰ „Antoni Baranowski o mowie ludu Źmudzkiego i litewskiego.“, 1913, 111. „[...] lietuvių kalba turėjo kadaise tobulesnes formas, didesnę žodžių išteklių, bet ilgainiui sunyko ir savo dabartinėje būklėje gali būti palyginta su puikių ir prabangių rūmų griuvėsiais, kur sudaužyti meniški skulptūros ir architektūros kūriniai žūsta netvarkingai išmėtyti.“ (*Literatūra ir kalba*, 1986, 211).

projektą, pagal kurį vienodai užrašytą žodį kiekvienos tarmės atstovas galėtų skaityti saviškai – kaip pastangą sukurti rašybą buvusiai vienai ir galingai lietuvių kalbai ir taip prie jos priartinti dabartinę lietuvių kalbą. Tačiau šiuo atveju reikėtų kreipti dėmesį ne į „O mowie ludu Żmudzkiego i Litewskiego“ sąsajas su vėlesniais Baranausko darbais, bet į rašinyje aptariamą sąryšį tarp lietuvių kalbos, istorijos bei pastoracinės veiklos⁴⁵¹, nes pirmąsyk pasirodžiusi šiame rašinyje, ji bus matoma ir visuose svarbiausiuose Baranausko kūrinuose. Aptariant Baranausko „posūkį“ į rašymą lietuviškai, minėta, kad Praniauskaitė dar pažinties pradžioje ragino Baranauską gręžtis į istoriją. Tačiau, regis, jam nepavykdavo sureguliuoti savo santykio su istorija, nes atsakydamas Praniauskaitei, Baranauskas skundėsi Dvasios pažinimo ir jėgos stygiumi:

Męztwo Twój Duszy będzie mi wzorem
W tęsknej dla braci uroczej pieśni
Wskrzesić zpod grubej przeszłości pleśni
Wiekow zmarłych dawne wspomnienia
Cudnym ozdobić kwiatem marzenia
Zebrać od Ludu dawne podania
Zeby w czarownym wdzięku ożyły
To jest zaszczytnie, lecz mi zabrania
Mierność poznania Ducha i siły. –⁴⁵²

Postūmį šioje situacijoje galėjo suteikti Daukanto veikalų (nuorodos į kuriuos matomos ne tik „Dainu dainelę“) skaitymas, galėjęs pasiūlyti ne tik sankabą tarp istorijos ir lietuvių kalbos, bet ir lengviau

⁴⁵¹ Tiesa, šito teksto nereikėtų vertinti kaip signalo apie netrukus įvyksiantį Baranausko „atsivertimą“ į lietuvių kalbą. Baranauskas visą laiką buvo (ir liko) dvikalbis poetas. Ir nors dažnusyk lietuviškus tekstus jam sekėsi rašyti geriau nei lenkiškus, galime kalbėti ne apie tautinio atgimimo laikotarpiui taip būdingus atsivertimus, o apie etapus, kuomet daugiau rašyta viena ar kita kalba.

⁴⁵² *Raštai I*, 82–83. „Tavo sielos tvirtumas man pavyzdžiu bus / Ilgesingoje, broliams puikioj giesmėje / Prikelti iš praeities storų pelėsių / Mirusių amžių senus atminimus / Papuošt juos svajos nuostabiu žiedu / Surinkti iš Liaudies senus padavimus / Kad jie kerinčiam grožy atgytų / Tai garbinga yra, bet man neleidžia / Menkas pažinimas Dvasios ir jėgų“ (*Raštai I*, 446, vertimas koreguotas).

pasisavinamą istorinį naratyvą, kurio atpasakojimui skirta didžioji „Dainu dainelė“ dalis.

Lietuvos istorija Anykščiuose. Aptarus „Dainu dainelė“ sukūrimo prielaidas, reikėtų atidžiau pasižiūrėti ir į patį tekstą.

Dainu dainelę, sawa gėsmele
Apė klapatus wargelus
Lėtuwos kraszto, ne teip isz raszto
Dainu senuju žodelus.
Kałnai ant kałnu, e an tu kałnu
Kałnai ir maži kałnelai:
Tinai Lėtuwa, par amzius buwo
Kaip sako musu senelai
Ten miszkai snaude, ten meszkas gaude
Kasdėn Lėtuwiai isz seno [...] ⁴⁵³

Tai pati kūrinio pradžia, kuri leidžia suprasti, kad tekstas komponuojamas kaip daina. Motiejus Miškinis netgi akcentuoja principinę šio kūrinio sąsają su balsu, daina:

„Dainu dainelė“ nepasiduoda „taisyklingai“ perskaitoma: skaitant dainuotiniai kirčiai nustelbia gramatinius, skaitymas pereina į recitaciją ir sukelia norą dainuoti. „Taisyklingas“ skaitymas užmuša jos dvasią. Iš to matyti, kad poetas, prieš užrašydamas „D. dainelės“ tekstą, ją dainuote išdainavo. ⁴⁵⁴

„Dainu dainelė“ atveju, orientacija į oralinę sferą pasirodo ir kaip aktyvus rėmimasis folklorine tradicija ⁴⁵⁵, gal net kaip bandymas pasinaudoti

⁴⁵³ *Raštai I*, 158.

⁴⁵⁴ Motiejus Miškinis, *Lietuvių literatūra*, Kaunas: Šviesa, 1990, 243.

⁴⁵⁵ Atrodo, kad Baranauskas lietuviškų poetinių kūrinių kokybę siejo su jų „padainuojamumu“. Balso ir teksto sąryšį jis akcentavo kaip esmingą (tad užrašymas yra tik kūrinio užlaikymas laike iki jį galės „realizuoti“ balsas). Kritikuodamas Donelaitį, Baranauskas tai panaudojo kaip argumentą, tvirtindamas, kad jo tekstai esą nepadainuojami (žr. *Przegląd katolicki* 1883, nr. 380, 608). Šiuo atveju ne tiek svarbus Baranausko argumentų tikslumas bei teisingumas (juolab kad Donelaičiui nepalankumą Baranauskas pirmiausiai reiškė dėl to, kad jis buvo protestantų pastorius), bet tai, kad toks argumentas galėjo būti pateiktas, kad jis buvo daugiau ar mažiau galiojantis. Stiprias Baranausko tekstų

nunykusiomis jos formomis. Tai galime matyti jau pačioje kūrinio pradžioje, kuri siejasi su „mokslynyško literaturas yr gražiuju prytiryumu“ Simono Stanevičiaus užrašyta daina:

Asz padaynusu daynu daynele,
asz daynu bernuzelys;
asz adarisiu daynu skrinele,
paleyssiu i lustely.
Akmu be krauja , wandu be sparnu,
papartys be židelu;
asz bernuzelys, asz jauns bernelys,
be jaunos merguželes.⁴⁵⁶

Kalbėdama apie šių dviejų kūrinių ryšį, Viktorija Daujotytė pastebi, kad Stanevičiaus užrašyto kūrinio pradžią galima sieti su ritualine didesnio teksto ar ciklo pradžia⁴⁵⁷. Atrodo, kad Baranauskas orientuojasi į panašaus teksto atlikimo situaciją. Visų pirma čia susiduriame su ankstesniems Baranausko kūriniams nebūdingu kalbėtoju. Tai nebe privati, jausmus išpažįstanti, bet autoritetinga, mokanti (nes „senųjų žodelius“, o sykiu ir laiko gelmę galinti atskleisti) figūra, kuri skaitytojus iškeičia į klausytojus bei

sąsajas su balsu galima matyti ir iš to, kad buvo dainuojami net tokie dabar „nedainingais“ atrodantys tekstai kaip pasveikinimai Valančiui vardo dienos proga. Kad jie buvo dainuojami galima spręsti iš Didžiulio nuorašų, kuriuose 1873 ir 1874 m. rašyti varduvių pasveikinimai vyskupui perrašomi su natomis (žr. *Raštai I*, 558–559). Šie kūriniai, Vaižganto liudijimu, giedoti ne tik seminarijos ar kurijos aplinkoje: „Vargonininkai su savo choru dar mokėjo Baranausko pasveikinimų, kitąkart parašytų ir sukomponuotų Vyskupui Motiejui, dabar taikinamų bet–kuriam dvasiškajam tėveliui per bet kurias iškilmes.“ (Doc. p. e. J. Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Antanas Baranauskas 1835–1902*, Kaunas: „Vaišos“ b–vės leidinys, 1924, 40.)

⁴⁵⁶ *Daynas Žemaycziu surynktas yr yszdutas par Symona Stanewicze Mokslynyška Lyteraturas yr Gražiuju Prytiryumu. Wylniuje. Spaustuwiej B. Neumana. Metuose 1829.*, 7. Beje, tiek Stanevičiaus pateiktame, tiek Miškinio tekste kūrinio pavadinimas yra daiktavardinis – „Dainų dainelė“. Tuo metu Baranausko tekste „dainu“ yra tarminė veiksmažodžio „dainuoti“ forma (žr. *Raštai I*, 486), tačiau tai neužkerta kelio Stanevičiaus užrašytos dainos bei Baranausko kūrinio gretinimui. Jei į skirtumą tarp „dainų“ ir „dainu“ pažvelgtume ne kaip į statišką, o – dinamišką struktūrą, galima būtų kalbėti apie „daiktavardžio veiksmažodėjimą“ – dainos vartimą dainavimu. Šis dinamiškumas yra parankus suvokiant performatyvų liaudies dainos ir „Dainu dainelę“ pobūdį: daina tveria dainuojama ir atvirkščiai – dainavimas sukuria dainą. Apskritai, kaip bus netrukus matyti, statikos vertimas dinamika yra būdingas „Dainu dainelę“ bruožas.

⁴⁵⁷ Žr. Daujotytė, 82.

kreipiasi jau ne į konkrečius, o į neapibrėžtą daugelį asmenų. Praeities išmanymas tiesiogiai susijęs ir su galia pranašauti, ar, tiksliau, – žadėti ateitį. Tad ir mokymas čia konservatyvaus pobūdžio, nes jo siūlomos veiksenos turi jungti praeitį, dabartį bei ateitį.

„Dainu dainelę“ pasakotojas ne tik dainuojantis, bet ir mokantis, jo žodis autoritetingas, žinojimą perduodantis („Dainu senųjų žodelius“). Neatskleidžiama, kas pasakotojui suteikia autoritetą taip kalbėti⁴⁵⁸. Atrodo, kad pastarasis įrakinamas pačioje komunikacinėje situacijoje, formuojamoje kūrinio pradžioje esančių rudimentinių formulių, „prisimenančių“ autoritetingo, žinančio kalbėjimo situaciją⁴⁵⁹ ir tokiu būdu perduodančių ją kūrinio pasakotojui.

„Dainu dainelę“ pasakotojas kūrinyje prisistato kaip perduodantis ir liudijantis senųjų žodelius – tas, kuris veikia, remdamasis žodine tradicija. Tiesa, senųjų žodžiai dainuojami „ne taip isz raszto“⁴⁶⁰. Neatrodytų, kad šioje vietoje nurodoma į Daukantą, kurio veikalais remiantis kūrinyje pasakojama Lietuvos istorija. Čia veikia kalbėtina apie žinojimo, išmanymo ir specifinio gebėjimo semantiką – tai gali būti dar vienas kalbėjimui autoritetą teikiantis šaltinis.

⁴⁵⁸ Viena vertus, galime galvoti, kad pasakotojo autoritetas yra paremiamas autoriaus – būsimo kunigo – autoritetu. Tokia autoriteto „paskola“ galėjo būti suteikiama, nes apykaitai, kurioje funkcionavo „Dainu dainelę“, būdinga stipri sąsaja tarp teksto ir jį sukūrusio asmens. Tačiau šiuo atveju aktualesnis klausimas, ar pačiame tekste yra nuorodų į kalbėjimui suteikiamą autoritetingumą.

⁴⁵⁹ Stanevičiaus pateiktame tekste žinojimą nurodo „dainų skrynelės“ metafora, kurioje svarbus ne tik vidaus ir išorės santykis (dainos paleidimo iš skrynelės), bet ir skrynelės, kaip vietos, kurioje laikoma tai, kas saugotina. Tad dainų skrynelėje turėtų būti ne bet kurios, o konkrečios dainos, kurias reikia mokėti ar išmanyti (gebėti atidaryti skrynelę). Šis objektyvavimas svarbus, nes, kaip pastebi Giedrė Šmitienė, dainininkai dainas paprastai žino ne kaip tam tikrą objektyvizuotą dalyką, dainos jiems veikia egzistuoja netematizuotu pavidalu, kaip pats gebėjimas dainuoti (žr. Giedrė Šmitienė, „Dainavimas kaip terpė ir buvimo būdas“, in: *Tautosakos darbai*, 2010, nr. XXXIX, 83). Šioje metaforoje galima atpažinti savotišką tekstų kaupimo idėją, kuria remiasi ir knyga. Minėtos idėjos realizaciją galima matyti ir jau minėtu Poškos, svarbesnius laiškus saugančiu knygos pavidalo skrynelėje, atveju.

⁴⁶⁰ Išnašoje galima palikti niekaip nepatvirtinamą prielaidą, kad „ne taip isz raszto“ čia pasirodo kaip savotiškas „Dainu dainelę“ nesančios, bet Stanevičiaus variante pasirodančios bei ankstesnėje išnašoje aptartos „dainų skrynelės“ metaforos transformacija, nurodanti, kad daina paimama iš kito autoritetingo ir „tikro“ šaltinio.

Teksto pradžios dalis, kuriose kalbama vienaskaitos pirmuoju ir kolektyviniu daugiskaitos pirmuoju asmeniu⁴⁶¹, jungia priedainis („Kalnai ant kalnu, e an tu kalnu / Kalnai ir maži kalnelai“). Tai ne tik dažniausiai kartojama, bet ir visą kūrinį bendrinanti (dėl to smarkiai kontekstualizuota bei didesnę semantinę apkrovą gaunanti) teksto dalis. Paprastai sutariama, kad priedainis į „Dainu dainele“ įveda peizažą, tačiau kadangi pastarasis yra labai apibendrintas, jį linkstama traktuoti bent dvejopai. Vienų jis siejamas su kalvotomis Anykščių apylinkėmis (juolab kad ir teksto pabaigoje esama eilutės: „Anykszcú mēstas, kalnais aprēstas“). Ši sąsaja ne visuomet išsakoma tiesiogiai, tačiau jai pritariama kassyk, kai kartojamas *loci communes* tapęs teiginys, kad Baranausko kūrybą veikė kalvotas Anykščių peizažas. Kiek tiesiau apie tai kalba Mikšytė, kuri „Dainu dainele“ nagrinėjimą pradeda tokiu sakiniu: „Žvelgiant į kalnų juosiamą akiratį Anykščiuose – Piliakalnio, Kepurkalnio, Smėliakalnio, Storių viršūnes, o gal gaivinant širdžiai mielus kelionių per kalvotąją Žemaitiją prisiminimus, brėžėsi didinga senovės Lietuvos vizija.“⁴⁶² Tokiu atveju vaizdinys „kalnai ant kalnų“ suprantamas kaip kalvoto peizažo perspektyvoje (iš už kalvų pasirodančios kalvos) atsiveriantis vaizdo gylis.

Kitais atvejais linkstama akcentuoti ne vaizdo gylį, o aukštį, t. y. ne perspektyvą, o plokštumą – „[...] tokios aukštos Lietuvos dar niekas nėra matęs.“⁴⁶³ – taip priedainį komentavo Justinas Marcinkevičius, pridurdamas, kad čia Baranauskas pamato Lietuvą kaip medį kylančią aukštyn, o jo vaizduojamas peizažas yra ne tiek geografinis, kiek dvasinis⁴⁶⁴. Apie šiame priedainyje esantį kosminį aukštumos, Žemės stogo pojūtį viename interviu

⁴⁶¹ Perėjimas nuo vienaskaitos prie daugiskaitos, iškelia klausimą dėl individualumo ir kolektyviškumo santykio šiame dainavime ir bendruomenės telkimui skirtame kūrinyje. Situaciją įmanu narplioti teigiant, kad individualumas ir kolektyviškumas čia yra derinami – pirmasis leidžia autoritetingai „atsiminti“ senus tapatybinius pasakojimus, t. y. individualumas inicijuoja naują kolektyviškumą.

⁴⁶² Mikšytė, 1993, 63.

⁴⁶³ Justinas Marcinkevičius, „Štai kas yra ‚mes‘“ in: *Literatūra ir kalba*, 1986, 32.

⁴⁶⁴ *Ten pat*, 32.

kalba ir Saulius Šaltenis su Sigitu Geda⁴⁶⁵. Šitoks matymas pabrėžia vaizdo vertikalumą, peizažo susietumą su Dievu.

Šios dvi interpretacijos viena kitai esmingiau neprieštarauja ir atrodo, kad Baranausko tekstas netgi leidžia jas matyti kaip viena kitą papildančias. Jas buvo susiejęs Subačius, kuomet, pratęsdamas jau minėtą Marcinkevičiaus interpretaciją, rašė:

[...] ne vien aukštumo, stiebimosi, augimo, veržimosi, sutapimo su medžiais, gyvastingumo [...] įspūdį implikuoja tas kalnuotas peizažas, kurio realusis pamatas – Rytų Lietuvos reljefas. Šitie kalnai [...] veda mūsų mintį daug toliau – link pirmojo lietuviško poetinio kosminės erdvės ir amžino laiko įprasminimo [...]⁴⁶⁶

Tad „Dainu dainelę“ priedainyje galime matyti peizažo gylį ir aukštį kaip prasišviečiančius ir pasirodančius vienas pro kitą: peizažo konkretybė, gylis bei vertikalumas čia yra viena – tarsi vienas ir tas pats piešinys būtų matomas išsyk kaip neperspektyvinės ir perspektyvinės dailės kūrinys. Priedainis iškelia vaizdinio vertikalumą, kuris atliepia dainos laiko struktūros vertikalumą. Laikas čia ne linijinis, horizontalus, o vertikalus, gelminis. Dėl to jis ir reiškiasi per konkrečią vietą – Anykščių apylinkių vaizdą. Galima netgi sakyti, kad istorija čia pasirodo per peizažą, kuris ir yra tas „raštas“, iš kurio ir perduodami senųjų žodeliai. Tad laikas čia yra augalinis ir eschatologinis – iš apačios besistiepiantis aukštyn, Dievo link⁴⁶⁷. Dviejų aptartų

⁴⁶⁵ Žr. Sigitas Geda, *Man gražiausias klebonas – varnėnas*, Vilnius: Vyturys, 1998, 150–151. Beje, Geda buvo įžvalgus Baranausko skaitytojas – nemažai jo įžvalgų yra perspektyvios bei vertos tolimesnio plėtojimo.

⁴⁶⁶ Paulius Subačius, 2010, 99–100.

⁴⁶⁷ Beje, labai panaši struktūra pasirodo viename 1894 m. Jonui Basanavičiui rašytame Vinco Pietario laiške: „1892 metuose parvažiavęs į Lietuvą, su broliu nedėdienyje grįžtu sykį pavakare namo iš laukų. Kaip buvo tikrai, nemenu, žinau tik tiek, jog ties viduriu kiemo kaip stabas mane ištiko. Išgirdau giedant giesmę sutartinai negirdėtu da man balsu. [...] Tai tartum volungė rakauja liūdnei sodo medžiuose, tai, rodosi, vėjas gaudžia šile, dejuoja. Kyla atmintyje seni užmiršti vaizdai jaunų dienų: plačios lankos paupiu, saulėtvankoje mirgančios ir dūzgiančios visokių vabalėlių, skambančios paukščių giesmėmis... Tai skardo vėsa užsupa, tai tamsi slapta nakties tvostelia... Galybė neišpasakyta giesmėje gyvena!

Kapai ant kapų, ant kapų kapai – tai mūsų tėvynė. Tie kapai medžiais, medeliais apžėlę. O tie medeliai mūsų ašaromis ir krauju laistyti. Argi dyvai, jog teip liūdno giesmės jų paunksnyje dygo? Išminties ir jausmų mūsų dvasios nuo amžių pajėgos tvenkėsi giesmėje ir pasakoj. Argi dyvai dėl to, jog jos galingos?

planų sujungimas priedainyje prisodrina peizažą reikšmių – neprarasdamas konkretumo, jis įgyja istorinę dimensiją, kuri yra ir santykio su Dievu plotmė. Kaip minėta, dainoje ne tik perduodami „senųjų žodeliai“, bet ir žadama ateitis:

Sztai dėna auszta, naktis iszlaužta
Niksta terp prastu žmonelu
Bet koks mums žodis, tėsą parodis
Koks kelavedys wes kelą
Ant laikswės laisti linksmi ir skaisti
Ko klausys Lėtuwos žmones
Kas metė laimės iszmokys baimės
Ir szwentos Dėwo małonės
Nesibijokim' nebėdawokim
Dėwas ko reikia mums žino [...] ⁴⁶⁸

Auštanti laisvė kaip neapibrėžta atsiveriančių galimybių visuma, reikalinga stabilizuojančios ir orientuojančios figūros – keliavedžio, asmens, mokančio Dievo baimės ir malonės. Tai pagrindiniai orientyrai, kurių turėtų laikytis bendruomenė, todėl keliavedys turįs būti dvasininkas (asmuo, tarpininkaujantis tarp bendruomenės ir Dievo), konkrečiau – Klemensas Kairys⁴⁶⁹. Tai, kad keliavedžiu turi būti Kairys, galima aiškinti jo ir Baranausko pažintimi; tai, kad keliavedžiu turi būti dvasininkas, – Baranausko istorijos samprata. Istorija jam – ne žmogiškosios veiklos rezultatas, o (remiantis Senojo Testamento modeliu) bendruomenės santykio su Dievu arena. Būtent tai ir leidžia paaiškinti, kodėl kūrinys baigiamas epizodu, aprašančiu Anykščių bažnyčioje giedančius žmones:

Ir vėl lietuviška giesmė skrenda į lietuvių namus, ir vėl Medžiojima tartum pabudusi rėkia: "Auginkite girias." Ant aukštų kalnų vasaros karštyje tirpsta ledai, sniegas, vanduo pašokiais griūva į klonius, užlieja lygias pakalnes – lankas! Teip ir lietuvystė." [kursyvas – T. A.] (Jonas Basanavičius, *Rinkiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1970, 657–658).

⁴⁶⁸ *Raštai I*, 160.

⁴⁶⁹ Kad Baranauskas omenyje turėjęs Kairį, savo nuoraše nurodo Didžiulis: „Kelio vedeju vadino čia numiletą Knunigū Klemansą Kairį (sakė pats sustatytojas dainos. StD“ (*Raštai I*, 485).

Łanko Bażnyczą, wisú ulyczu
Kas nedel wisi žmoneles
Gėsmem(is) ir małdom(is), net kłausant sałdu
Bażnyczos murus siaudina
Gėsmem(is) małónės, ir dėkawónės,
Dėwiszką szirdį griaudina.⁴⁷⁰

Šis aprašymas skirtas ne bendruomenės religingumui iliustruoti. Nuo giesmių siaudžiantys bažnyčios mūrai bei grundanti Dievo širdis žada artėjančias permainas, o dabartis yra lūžinis momentas („naktis išslaužta“). Tad „Dainu dainelę“ ne tik plėtojamas pasakojimas apie praeitį, žadama ateitis, bet ir aktualizuojama dabartis („Sztai dėna auszta“), kuri yra ypatingas ir labai aktyvus laikas. Jam aprašyti paskutinėje kūrinio dalyje pasitelkiami itin ekspresyvūs įvaizdžiai. Štai paskutinės kanoninio „Dainu dainelę“ varianto eilutės:

Užia szilėlai, kriokia upelai;
Ir kałnai staugia terp weju
Pėwos žaloja, girios lingūja
Auklėja kelo wedejų. (K. Kl. K.)⁴⁷¹

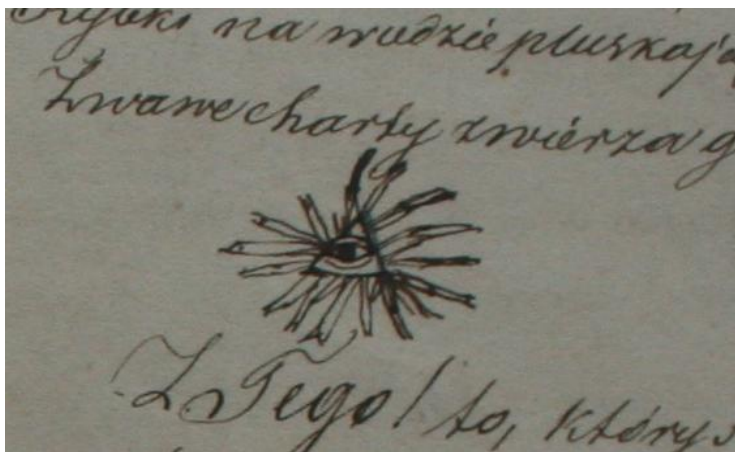
Šiose keturiose eilutėse pateikiamas labai intensyvaus pasaulio aprašymas, kuriame išjudinama net įprastos frazės „Pėwos žaloja“ semantika, mat žaliavimas čia patenka į vieną gretą su tokiais aktyviais veiksmoždziais kaip „ūžia“, „kriokia“, „linguoja“. Tad žaliavimas čia yra ne pasyvi savybė, o reiškimosi būdas, kuris gali būti pamatomas kaip labai aktyvus⁴⁷². Šitoks aplinkos aktyvumas rodo intensyvią reikšmių apytaką, nes peizažas „Dainu dainelę“ (kaip ir visoje lietuviškoje Baranausko kūryboje) nėra tik gamtovaizdis, bet reikšmės sklidina erdvė. Intensyvus aplinkos išgyvenimas Baranausko kūryboje paprastai susijęs su šventybės išgyvenimu, dėl to toks aktyvumas, reikšmių cirkuliacija ir gali auklėti iš šių vietų kilusį bei su jomis

⁴⁷⁰ *Raštai I*, 160.

⁴⁷¹ *Ten pat*, 160.

⁴⁷² Darsyk pasitelkus analogiją iš dailės srities, galima būtų sakyti, kad „žaliavimas“ čia „van gogiškai“ aktyvus.

susisaisčiusį kelio vedėją. Galima patikslinti – kelio vedėją anykštėnams. Nors „Dainu dainelė“ kalbama apie Lietuvos istoriją, tačiau konkretumą jį įgyja tik Anykščių peizaže – šitokį konkretumo ir abstraktumo derinį⁴⁷³ jau aptarėme nagrinėdami

Baranausko piešinys eilėraštyje „Burza“ (LLTIR, f. 1-572)

priedainį. Tegalima pridurti, kad Anykščius šiame tekste įmanu nagrinėti kaip miestą, aprašomą naudojant šventiesiems miestams būdingas mitologemas – tai uždaras, „kalnais apriestas“, aukštai iškilęs, arti Dievo esantis miestas⁴⁷⁴.

Minėta, kad „Dainu dainelė“ baigiama epizodu su Anykščių bažnyčioje giedančiais žmonėmis. Tačiau taip baigiamas tik kanoninis variantas. *Vyskupo Baranausko raštuose* paskelbtame variante išlaikoma kiek

⁴⁷³ Jį galima iliustruoti pavyzdžiu iš 45-osios „Dainu dainelė“ eilutės – „Upė szwentoja, grėkus mazgojo“. Galima manyti, kad čia kalbama apie šventą upę, nes ji nuplovė krikštijamų lietuvių nuodėmes, antra vertus, čia (tuo pat metu) gali būti kalbama ir apie pro Anykščius tekančią Šventąją.

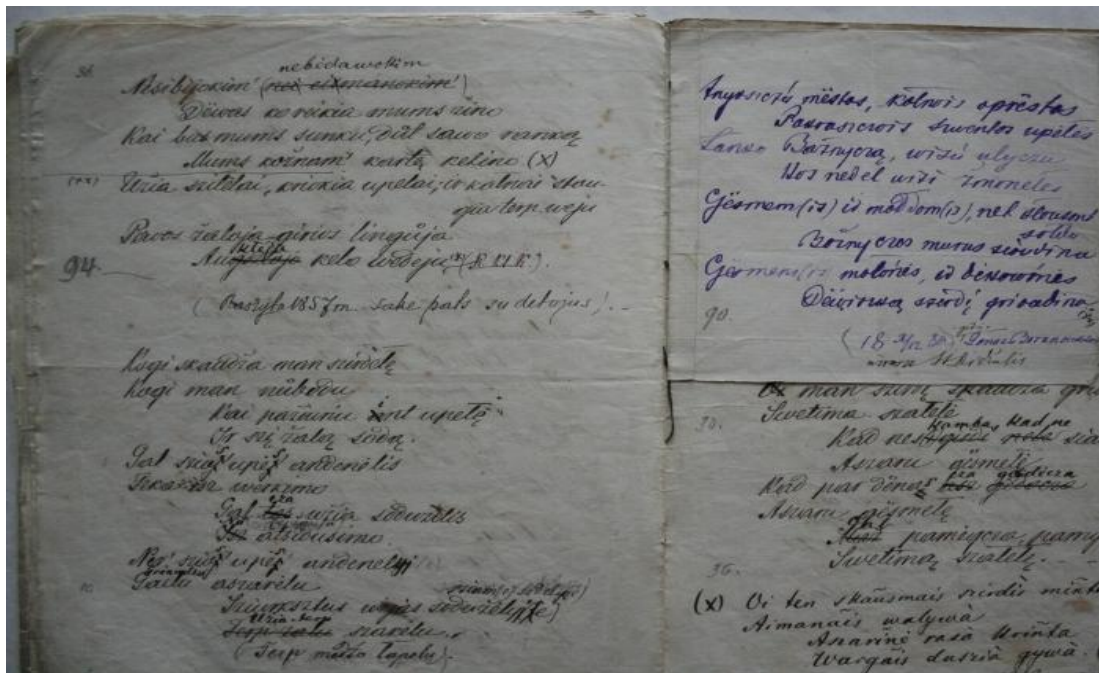
⁴⁷⁴ Žr. Mircea Eliade, *Šventybė ir pasaulietiškumas*, vertė: Petras Račius, Vilnius: Mintis, 1997, 23–47. Anykščiai Baranausko kūryboje paprastai pasirodo kaip ypatinga, harmoningo sambūvio su pasauliu vieta. Tą galima buvo matyti anksčiau minėtame *Ulamki...* įrašytame eilėraštyje „Saula tekis“. Panašaus pobūdžio yra ir 1852 m., vasaros atostogų Anykščiuose metu, sukurtas eilėraštinis „Burza“. Jame pasakojama apie miestelį užklupusią audrą. Kūrinyje pro miestelio vaizdą su jo gatvėmis, daržais, sodais bei parduotuvėmis (Baranauskas čia vartoja žodį „sklep“, kurį galima versti ir kaip „rūsys“, ir kaip „namą, į kurį patenkama tiesiai iš gatvės“, t. y. „parduotuvė“. Todėl neatrodo adekvatu šį žodį versti „sandėlis“, kaip tai padaryta *Raštuose*) prasišviečia kitas, biblinis peizažas. Taip šalia miestelio atsiranda audringa jūra, o apylinkėse iškyla aukštos uolos, kurios sykiu su jūra yra peizažo detalių transformacijos, jų pratęsimai (beje, jau aptartame Praniauskaitės kūrinyje „Sen“ veikia vien tik šis „antras“ planas). Jūra pasirodo kaip perkeista Šventoji, uolos – apylinkių kalvos. Tad šie peizažo „egzotizmai“ veikia ne kaip detalės, padedančios raiškiau aprašyti audros stiprumą, kurio išsiūbuota vaizduotė perkuria vaizdo konkretybę. Gilios jūros bei aukštų uolų vaizdiniai rodo pasakojime dalyvaujant ir dievišką, nuo konkretybės neatsiejamą, tvarką (tai matėme ir aptardami „Dainu dainelė“ priedainį). Pagrindinė „Burza“ tema yra šių plotmių neatsiejamumas, mat audra čia nurimsta tik dėl to, kad žmonės kreipiasi į Dievą pagalbos, nuo kurio valios (kaip teigiama paskutinėje, apibendrinančioje „Burza“ dalyje) ir priklauso tiek audros pradžia, tiek pabaiga, tiek pačios audros buvimas apskritai. Pastebėtina, kad minėta apibendrinamoji eilėraštinio dalis nuo kitų dar atskiriama Apvaizdos akies piešiniu, kuris siūlo interpretuoti kūrinių kaip vieno iš santykio su Dievu modalumų aprašymą.

kitokia kompozicija. Nors abu šie variantai remiasi Didžiulio nuorašu, tačiau skiriasi dalies eilučių išdėstymas:

<p>Ant laikswės laisti linksmi ir skaisti Ko klausys Lėtuwos žmones Kas metè laimės iszmokys baimės Ir szwentos Dėwo malonės</p>		<p>Laisvužèn leisti linksmi ir skaisti Ko klausys Lietuvos žmonės? Kas metu laimės išmokys baimės Ir šwentos Dievo malonės?</p>
<p>Nesibjokim' nebėdawokim Dėwas ko reikia mums žino Kai bus mums sunku, dūt sawo ranką Mums kožnam' kartę ketino.</p>		<p>Nesibijokim, nebėdavokim! Dievas – ko reikia mums – žino: Kad bus mums sunku – duot savo ranką Mums kožną kartą ketino.</p>
<p><i>Kalnai ant kalnu, e ant tu kalnu</i> <i>Kalnai ir maži kalnelai</i> <i>Ten' tewai musu, ten' brolai musu</i> <i>Ten' gywen' musu senelai.</i></p>		<p>Ūžia šileliai, kriokia upeliai Ir kalnai staugia tarp vėjų; Pievos žaliuoja, girios linguoja Auklėja kelio vedėją.</p>
<p><i>Anyksczú męstas, kalnais apręstas</i> <i>Pakraszczais Szwentos upelės</i> <i>Lanko Bažnyczą, wisú ulyczu</i> <i>Kas nedel wisi žmoneles</i></p>		<p>Kalnai ant kalnų, o ant tų kalnų Kalnai ir maži kalneliai: Ten tėvai mūsų, ten broliai mūsų, Ten gyven mūsų seneliai.</p>
<p><i>Gėsmem(is) ir maldom(is), net klausant</i> [saldu <i>Bažnyczos murus siaudina</i> <i>Gėemem(is) malónės, ir dėkawónės,</i> <i>Dėwiszką szirdį, griaudina.</i></p>		<p>Anykščių miestas kalnais apriestas, Pakraščiais Šwentos upelės; Lanko bažnyčių visų ulyčių Kasnedėl visi žmonelės.</p>
<p>Užia šileliai, kriokia upelai; Ir kalnai staugia terp weju Pėwos žaloja, girios lingūja Auklėja kelo wedejų. (K. Kl. K.).⁴⁷⁵</p>		<p>Giesmēm ir maldom – net klausant [saldu – Bažnyčios mūrus siaudina, Giesmēm malonės ir dėkawonės Dievišką širdį griaudina.⁴⁷⁶</p>
<p>[kursyvas – T. A.]</p>		

⁴⁷⁵ *Raštai I*, 160.

⁴⁷⁶ *Vyskupo Baranausko raštai*, 89–90.

Stanislovo Didžiulio „Dainu dainelę“ užrašymo pabaiga. Dešiniu prisiūtas lapelis, kuriame mėlynu rašalu užrašytas Jono Baranausko pagiedotas fragmentas. Kitoje lapelio pusėje – Juozapo Baranausko padiktduotas fragmentas (LLTIR, f. 1-527)

Ištisine linija pažymėtos keturios eilutės, kurių pozicija *Raštuose* bei *Vyskupo Baranausko raštuose* skiriasi. Žiūrint kūrinio nuoseklumo, variantas iš *Vyskupo Baranausko raštų* atrodytų tinkamesnis, mat taip viename segmente pradedama plėtoti ir be pertrūkių baigiama ateities žadėjimo bei keliavedžio tema, o pats kūrinys nuosekliai baigiamas Anykščių bažnyčioje giedančių žmonių vaizdu, kuris sujungia istorinį kūrinio pasakojimą bei naujos ateities žadėjimą.

Kaip minėta, abu variantai remiasi 1874 m. datuojamu Didžiulio nuorašu, turinčiu savų komplikacijų. Pirmiausia Didžiulis užrašo variantą be citatoje kursyvu išskirtų eilučių. Pastebėtina, kad šitų (bei paskutinių keturių) eilučių nėra tiek išlikusiuose „Dainu dainelę“ nuorašuose, priklausiusiuose Danieliui Jankūnui (nuorašas datuojamas apie 1860 m.) bei Jonui Šliūpui (veikiausiai – 8-asis XIX a. dešimtmetis) ⁴⁷⁷, tiek ir pirmojoje kūrinio publikacijoje spaudoje – pirmajame *Auszros* numeryje 1883 m.

⁴⁷⁷ Žr. *Raštai I*, 486.

Kursyvu išskirtos eilutės Didžiulio nuoraše atsiranda per du kartus – 1880 m. dalį jų padiktuoja Jonas, 1903 m. – Juozapas Baranauskai⁴⁷⁸. Taigi šios eilutės išsaugomos tarp Baranauskų tekstinės bendruomenės narių ir užrašomos praėjus bent 23 metams po kūrinio parašymo. Jono Baranausko papildymas atsiranda praėjus 46 m. nuo sukūrimo bei 26 m. nuo pirmosios kūrinio publikacijos. „Dainu dainele“ tekstas rašto plotmėje tvirtinasi taip ilgai, kad net netoli Anykščių gyvenęs, Baranausko tekstus kaupęs bei su juo susirašinęs Didžiulis dabartinę kūrinio versiją užrašo praėjus metams po kūrėjo mirties. Tad paradoksaliai galima sakyti, kad pilniausias „Dainu dainele“ variantas užrašomas po Baranausko mirties. Grįžtant prie eilučių išdėstymo tvarkos, pastebėtina, kad nors Didžiulio nuorašas ir yra kiek chaotiškas, negalima ginčyti, kad *Raštuose* pateikiama nuorašo neatitinkanti „Dainu dainele“ versija. Tačiau turint omenyje nuorašo chaotiškumą bei metus, skiriančius dainos sukūrimą ir užrašymo etapus, mintis apie vietomis susikeitusias eilutes atrodo svarstyтина. Juolab kad ir *Vyskupo Baranausko raštų* sudarytojas Vailokaitis, pažinojęs ne tik Seinų vyskupo aplinką, bet ir bendravęs su jo giminaičiais, parinkdamas tokią strofų seką irgi turėjo kažkuo remtis.

Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, galima pritarti įsigalėjusiai nuostatai „Dainu dainele“ aiškinti ir kaip priešukiliminių nuotaikų bei nuostatų išraišką. Gali būti, kad sukilimo pralaimėjimas taip pat prisidėjo prie dalies „Dainu dainele“ teksto deaktualizacijos ir nykimo – kelio vedėjas ir dainos melodijos kūrėjas Kairys miršta tretyje 1864 m., Baranausko broliai Jonas ir Anupras taip pat ištremiami iki gyvos galvos (tik po 12 metų, carui paskelbus manifestą, jie grįžta). Pats Baranauskas represijų išvengia, kadangi tuo metu studijuoja užsienyje, kur sukilimo metu, po dvejų metų nerašymo sukuria paskutinį neproginį ir nebažnytinį bei vieną geriausių savo kūrinių „N`aramumas“. Naują prasmę įgyja ir dar iki sukilimo rašytos „Kelionės Petaburkan“ eilutės apie neleidžiamą turėti raštą ir druką. Kartu su sukilimo pralaimėjimu pasibaigia ir šešerius metus trukęs Baranausko kūrybos etapas,

⁴⁷⁸ Trys pirmos kursyvu išskirtos eilutės padiktuojamos Juozapo, likusios – Jono Baranausko.

kuris iš pradžių jį padarė vienu iš lietuvių tautinio atgimimo herojų, vėliau – antiherojumi, o paskiausiai – jau raštą ir druką atgavusios bei per spaudą suvienytos jaunos lietuvių tautos literatūros klasiku, didžiausiu jos XIX a. poetu.

Iš rankraščio į spaudinį, iš Anykščių – į Lietuvą. Nagrinėtas „Dainu dainelę“ variantas buvo orientuotas į Anykščių miestelio ir jo apylinkių gyventojus. Tačiau vėlesnės kūrinio publikacijos ne tik keičia jo auditoriją bei interpretaciją, bet ir lemia Baranausko konfliktą su tautiniu atgimimu.

Galima pasikartoti – „Dainu dainelę“ sukuriama 1857 m. ir skiriama giedoti. Pirmas šio kūrinio žingsnis link dabartinio – klasikinio teksto – statuso datuotinas 1883 m., kuomet jis pavadinimu „Lietwôs senowês paminejimas“ publikuojamas pirmajame *Auszros* numeryje. Praėjus 25 metams po sukūrimo, oralinėje ir rankraštinėje sferose gyvavęs tekstas išspausdinamas – publikacija dainą įtvirtina kaip eilėrašį. Tačiau šis eilėraštis nemažai skyrėsi nuo dainos. Palyginę su Didžiulio nuorašu, matysime, kad publikacijoje ne tik keičiami atskiri žodžiai ar eilučių reikšmės, bet ir prirašomos naujos. Taip pat trūksta dvidešimties paskutinių eilučių, todėl tekstas baigiasi klausimu apie keliavedį ir Dievo pagalbos žadėjimu.

Palyginę Didžiulio užrašytą ir *Auszroje* išspausdintą variantus, pamatysime įdomų reikšmės persislinkimą⁴⁷⁹. Pirmiausiai pasakytina, kad „Lietwôs senowês paminejimas“ pozicionuojamas kaip programinis kūrinys, nes dedamas išsyk po Basanavičiaus prakalbos. Išspausdinimas dainą paverčia eilėrašiu ir taip redukuoja Kairio, „Dainu dainelę“ melodijos kūrėjo, bendraautorystę. Balsas pakeičiamas į spaudinį. Kairio figūra išnyksta ir iš „Lietwôs senowês paminejimas“ teksto, mat čia nepatenka eilutės apie peizažo auklėjimą keliavedį. Štai kaip atrodo paskutinės dvi publikacijos strofos bei jas atitinkantis fragmentas iš Didžiulio nuorašo:

⁴⁷⁹ Žinoma, toks palyginimas yra kiek komplikuotas. Kaip jau žinome, Didžiulio nuorašas baigtas pildyti jau po „Lietwôs senowês paminejimo“ publikacijos. Taigi šiame gretinime vėliau užrašytas Didžiulio nuorašas atstovauja *ankstesnį* variantą.

– Sztai diena auszta, naktis iszlaužta	Sztai dėna auszta, naktis iszlaužta
Nyksta tarp letu žmoneliu ...	Niksta terp prastu žmonelu
Bet koks mums žodis tiesą parodys,	Bet koks mums žodis, tėsą parodis
Koks kelewedis wes keliu?	Koks kelawedys wes kelą
	Ant laikswės laisti linksmi ir skaisti
Nesibijokim, neeimanuokim –	Ko klausys Lėtuwos žmones
Diewas, ko reikia mums, žino,	Kas metė laimės iszmokys baimės
Kad bus per sunku del sawo ranku,	Ir szwentos Dėwo małonės
Mumis pagalbet ketino.....	Nesibijokim' nebėdawokim
1862 m.	Dėwas ko reikia mums žino
A. B ⁴⁸⁰	Kai bus mums sunku, dūt sawo ranką
	Mums kožnam' kartę ketino. ⁴⁸¹

Taigi keliavedys *Auszros* variante jau nebe tas, kuris tarpininkauja tarp Dievo ir bendruomenės, o tas, kuris nukreipia, veikdamas žodžiu. Kitaip tariant – keliavedys čia jau nebe asmuo, nebe Kairys, o *Auszra*⁴⁸². Eilėraštyje taip pat nelieka Anykščių apylinkių konkretybės. Dainoje keliavedys galią skelbti tiesą turi todėl, kad tarpininkauja tarp tiesos šaltinio – Dievo – ir žmonių. Dėl šios priežasties klausant jo ir gali įvykti istorinės permainos, nes tai bendruomenės ir Dievo santykių lygmuo. *Auszros* keliavedys savo autoritetą įgyja dėl spausdinto žodžio autoriteto. Sakralumas pakeičiamas technologija. Spauda – racionalios veiklos sfera, dėl to ir aušros šviesa čia žymi ne tiek bręstančias permainas, kiek apšvietos (visų pirma istorinės) šviesą. Tai galima suprasti ir iš priešpaskutinio Basanavičiaus pratarmės sakinio: „Kaip auszrai ausztant nyksta ant žemes nakties tamsybe, o kad taipjau praszwistu ir Lietuwos dwase!“⁴⁸³ Tad istorija čia yra jau žmogiškos veiklos ir apsisprendimų erdvė. Pakitusi samprata keičia veiklos būdus. Baranauskas Lietuvos siūlė ieškoti bažnyčioje⁴⁸⁴, nes tautiškumas ir valstybiškumas turi būti subordinuojamas

⁴⁸⁰ *Auszra*, 1883, nr. 1.

⁴⁸¹ *Raštai I*, 160.

⁴⁸² Tai nurodo ir semantinis sąskambis tarp laikraščio pavadinimo ir eilutės: „Sztai diena auszta, naktis iszlaužta“. Naktis baigiasi ir aušra/*Auszra* – parodys kelią.

⁴⁸³ *Auszra*, 1883, nr. 1.

⁴⁸⁴ „Pasikalbėjime giesminyko su Lietuva“, pirmasis „Lietuvos“ atsakymas baigiamas eilute: „Bõ gyw'anù àsz Bažnýczoj, už Diėwo Altõrius.“ (*Raštai I*, 247).

aukščiausiai vertybei – Dievui. Tik tokia subordinacija išryškina tai, kas tikra. Tuo metu *Auszra* Lietuvą ir lietuviškumą kuria ir formuoja per spaudos mechanizmą.

„Lietwôs senowês paminejimas“ į *Auszrą* patenka per Basanavičių⁴⁸⁵. Nors jis ir tiesiogiai bendravo su Baranausku, tačiau nežinia, ar kūrinio tekstas gautas iš autoriaus. Basanavičius mini tik tai, kad Baranauskas jam deklamavęs šį kūrinį⁴⁸⁶. Galima galvoti, kad „Lietwôs senowês paminejimas“ – tai iš rankraštinės apykaitos išnyrantis ir per nurašymus smarkiai pasikeitęs kūrinys. Tačiau net jeigu tai būtų tiesa, vis viena matyti, kad bent dalis pakeitimų „Lietwôs senowês paminejime“ atsiranda jau teksto „adaptacijos“ *Auszrai* metu. Kitaip tariant, „Dainu dianele“ gana pragmatiškai pritaikoma *Auszros* reikmėms. Tiesa, kūrinio publikacijos kontekstas formuluoja tiesioginį ir netgi priežastinį ryšį tarp laikraščio ir Baranausko teksto. Tai galima matyti ir iš po kūrinium pridėtos datos, kuri sukuria situaciją, kai į teksto klausimą apie keliavedį po dvidešimties metų savo atsiradimu atsako *Auszra*. Taip Baranauskas bent antrąsyk padaromas savotišku pranašu⁴⁸⁷, numačiusiu laikraščio atsiradimą. „Dainu dainele“ *Auszroje* rekontekstualizuojama, ir tai keičia jos interpretacijos kryptis; ir nors vėliau – pirmiausiai *Vyskupo Baranausko raštuose* – paskelbiamas pilnas kūrinio variantas, tačiau Basanavičiaus redakcijų suformuotas interpretacinis takas nesikeičia.

Auszros „išpranašavimas“ prisideda prie laikraščio atsiradimo ir gyvavimo būtinybės pagrindimo, suteikia jam taip reikalingą mitologinio pobūdžio pagrindą. Tačiau reali situacija įgavo kitokį pobūdį. Tais pačiais metais Peterburge lenkų kalba leidžiamame laikraštyje *Kraj* pasirodo žinutė apie Prūsijoje išleistą pirmąjį *Auszros* numerį – jo turinį bei

⁴⁸⁵ Mikšytė, 1993, 68–69.

⁴⁸⁶ *Ten pat*, 68.

⁴⁸⁷ Pirmąsyk jis juo tampa tuomet, kai dar prieš sukilimą „Kelionėj Petaburkan“ parašo eilutes: „Anej rosztó anej druko mum turet neduoda / Tegul soko bus letuwa ir tumsi ir joda“ (*Raštai I*, 218). Vaižangtas yra įžiūrėjęs ir dar vieną pranašystę: „O posmai 19–23 išsilieję iš tikro pranašo galvos: „Drebėk ir tu, sūnaus šiaurės! Pats krisdams pražuviman, mūsų neįtrauksi!“ Juk tai jau įvyko.“ (Tumas, 1924, 49.) Tikriausiai Vaižangtas omenyje turi Rusijos imperijos žlugimą bei Tarybų Sąjungos sukūrimą.

bendradarbiaujančius asmenis. Tarp pastarųjų paminėtas ir Baranauskas (nežinia, kas šios informacijos autorius, tačiau jis turėjo žinoti, kad „Dainu dainelę“ parašė Baranauskas, nes *Auszroje* nurodomi tik autoriaus inicialai). Reaguodamas į tai, Baranauskas siunčia laikraščiu tekstą, kuriame tvirtina, kad jo kūrinys *Auszroje* išspausdintas neatsiklausus bei su iškraipymais, be to, jis nenorįs būti siejamas su šiuo leidiniu. Baranauskui *Auszroje* kliūva ir joje esantis Kraševskio „Anafielo“ palyginimas su Biblija bei kai kurie teiginiai apie Daukantą. Panašaus turinio, tik jau vokiškai rašytą laišką, Baranauskas išsiunčia ir *Auszros* redakcijai⁴⁸⁸. Mikšytė, remdamasi Marcijono Jurgaičio laišku Jonui Šliūpui, teigia, kad Baranauskas buvęs numatytas *Auszros* redaktoriumi, todėl jis įsižeidęs dėl nelaukta ir jo asmenį apeinant išleisto numerio. Tai, esą, lėmė ir vėlesnį jo atsiribojimą⁴⁸⁹. Tad situacija nėra visai aiški, tačiau jos aplinkybių tikslinimas nėra šios disertacijos uždavinys. Svarbiau yra tai, kad aptariamas konfliktas išryškino takoskyrą tarp tautinio lietuvių atgimimo veikėjų ir Baranausko. Tiesa, konfliktas tebuvo fonas, kuriame išryškėjo jau anksčiau turėjusi būti⁴⁹⁰ takoskyra. Tačiau daliai prie tautinio atgimimo prisidėjusiųjų, būtent šitas susikirtimas (susiformavęs ir pasirodęs vienoje pagrindinių kovos arenų – spaudoje) žymėjo Baranausko „atkritimą“. Tad kartu minima situacija yra simbolinė pradžia jau aptarto „autoriaus nužudymo“, kuomet Baranauskas atribotas nuo savo tekstų⁴⁹¹.

Tačiau visa tai įvyksta jau XIX a. pabaigoje, o mums dabar reikėtų palikti tekstų recepcijos istoriją ir aptarti po „Dainu dainelę“ parašytus ir Baranauską išgarsinusius bei klasikinius tapusius kūrinius. Iš jų norėtūsi išskirti „Anikszczu Szilę“ bei „Kelonę Petaburkan“.

Kaip matėm, „Dainu dainelę“ – giedojimui skirtas kūrinys, apie kurio išspausdinimą veikiausiai negalvota. Tuo metu „Anikszczu Szilę“ ir

⁴⁸⁸ Trumpai ši situacija pristatoma: *Raštai VII/1*, 398.

⁴⁸⁹ *Žr. Ten pat*, 398.

⁴⁹⁰ Išsamiau Baranausko nuostatas bei šią situaciją yra aptaręs Egidijus Aleksandravičius (*Giemininko kelias*, Vilnius: Versus aureus, 2004, 165–182).

⁴⁹¹ Situacija kai dviejų elementų – Baranausko asmens pozicijos paskelbtos lenkiškame laikraštyje ir jį kaip poetą reprezentuojančio kūrinio publikavimo lietuviškame laikraštyje – ryšys suvokiamas kaip prieštaraujantis vienas kitam, sukuria matricą vėlesniam, maždaug šimtmetį trukusiam Baranausko figūros vertinimui.

giedotas, ir spausdintas, „Kelonie Petaburkan“ – savo vientisumą išlaikė tik rankraščiuose, tačiau labiausiai paplito atskirų jos dalių giedojimas. Taigi, šie kūriniai orientuoti į skirtingus sklaidos būdus, o tai veikia ir pačius tekstus, kurie vis dar liko susiję su Baranauskų tekstine bendruomene.

„Anikszcziu Szilelis“ – nuo miško iki archyvo. Kaip atsimename, „Dainu dainele“ parašoma 1857 m. vasarą, po metų (1858 m.) taip pat per vasaros atostogas – „Anikszcziu Szilelis“. Tačiau jau kitąmet šis tekstas tampa tik pirmąja kūrinio dalimi, nes 1859 m. poemai parašoma antroji dalis. Parašyta 1858 m., pirmoji „Anikszcziu Szilelis“ dalis išspausdinama 1860 m. Šie dveji parašymą ir išspausdinimą skiriančios metai nebuvo „tuščias“ kūrinio gyvavimo laikas. Kaip ir Strazdo atveju, kūrinys pirmiausiai publikuojamas, jį nukreipiant į oralinę apykaitą, kurioje jis cirkuliuoja kaip daina⁴⁹². Tokios situacijos susidarymą labiausiai lemia du vienas su kitu tiesiogiai susiję ir vienas kitą tiesiogiai formuojantys veiksniai: (1) publikavimo spaudoje sunkumai – ne tik lietuviškos literatūros institucijų, bet ir pačios literatūros nebuvimas, cenzūros priežiūra ir kt.; (2) kūrinių adresatai – valstiečių luomas su jame dominuojančia oraline kultūra. Baranausko atveju galima būtų konkretinti – kūrinių orientacija į Baranauskų tekstinę bendruomenę. Kaip minėta, ši bendruomenė per kelis etapus (pažintis su Praniauskaite, įstojimas seminarijon, draugystė su Kairiu, „Dainu dainele“ parašymas) smarkiai pakinta ir išsiplečia. Jos centre toliau lieka Baranauskų šeimyna ir sodyba, mat čia ne tik rašomi ir – „Kelonės Petaburkan“ atveju – adresuojami kūriniai, jie čia pat saugomi (autografais, nuorašais bei atmintyje)⁴⁹³. Ir galbūt ne tik saugomi, bet ir naikinami⁴⁹⁴.

⁴⁹² Žodynai žodį „publikacija“ dažniausiai apibrėžia kaip tai, kas paskelbta spauidinyje. Tačiau kalbame taip pat ir apie publikaciją, paskelbimą, paviešinimą kitose medijose: radijuje, televizijoje, internete. Tad paviešinimas, priklauso nuo viešumo (kurį priešiname privatumui), o ne medijos (kurios dalyvavimą praleidžia žodynai), dėl to ir galime kalbėti apie, tarkim, Strazdo kūrinio publikaciją žodžiu. Kadangi šio žodžio semantika susijusi su spaudos medija, nėra įprasta kalbėti apie daugkartinį publikavimą. Nepaisant to, publikavimu galime vadinti ir, pavyzdžiui, Charleso Dickenso rengtus viešus savo kūrinių skaitymus, kurie, beje, jam atnešdavo didesnes pajamas nei knygų pardavimas.

⁴⁹³ Galime prisiminti, kad po Baranausko mirties iš šios šeimos institutu paremtos literatūrinės institucijos didelė kūrinių dalis, tarpininkaujant Basanavičiui, perkeliama į kitą instituciją – Lietuvių mokslo draugiją. Čia matome beveik identišką situaciją, kaip ir „Dainu dainele“ virtimo „Lietwôs senowês paminejimas“ atveju. Tekstai, prarasdami savo lokalų

Minėtas tekstinės bendruomenės išsiplėtimas vyksta per oralinės komunikacijos kanalus, o jos centre išlieka aiškus ryšys su raštu.

Tad 1858 m. parašytas „Anikszcziu Szilelis“ pirmiausiai publikuojamas ne Ivinskio kalendoriuje, o Anykščių apylinkėse. Tiesa, oralinėje apykaitoje šis kūrinys nepaplinta ir netampa toks populiarus kaip „Dainu dainelę“. Pastarąjį kūrinį su „Anikszcziu Szileliu“ sieja panaši poetika, juos iš dalies netgi galima matyti kaip aiškinančius vienas kitą. Nors ir netapęs populiarus, „Anikszcziu Szilelis“, palyginti su kitais lyriniais Baranausko kūriniais, sulaukė palankiausio likimo. Abi poemos dalys išspausdinamos netrukus po parašymo. Iki 1918 m. kūrinys išspausdinamas dar keturis kartus. Galiausiai „Anykščių šileliui“⁴⁹⁵ atitenka vieno pagrindinių lietuvių literatūros tekstų pozicija, jis įtraukiamas į mokyklinio švietimo programas, o Baranauskas pirmiausiai siejamas su šiuo veikalu. Dėl to poema, palyginti su kitais Baranausko kūriniais, sulaukė daugiausia dėmesio ir interpretacijų. Čia norėtusi pažymėti tik mažiau aptartą aspektą – kūrinio sąsają su vieta, kuri vėliau tampa oralinės Baranausko tekstų tradicijos „archyvu“.

Pastaruuju metu mokslininkai kaip nebepakankamo atsisako (kadais bendrinio buvusio) teiginio, kad „Anikszcziu Szilelis“ esąs miško grožį aprašantis kūrinys⁴⁹⁶. Ir išties, jei poemą vertinsime kaip miško grožio

susisaistymą, tampa apibrėžiami jau ne per šeimos ar vietos bendruomenės, bet per tautos sampratą.

⁴⁹⁴ Omenyje turimas sukilimo metu – 1864 m. Baranausko namiškiams iš Romos siųstas laiškas, kuriame yra toks sakiny: „Bukit sweiki! tik kepkit wisus obolus, bo czesas ne swejkas.“ (*Raštai VIII/1*, 108). Štai kaip Mikšytė komentuoja cituotą laiško fragmentą: „Pasak Antano Vienuolio, žieminais obuoliais namiškiai vadindavę iš Šiaurės, t. y. Peterburgo, siuntinėjamuose laiškuose *Kelionės Petaburkan* dalis, dar vadinamas *Gromata iš Petropilės*. Poetas prašęs rankraščius sudeginti. Poemos autografas neišliko.“ (*Ten pat*, 330.)

⁴⁹⁵ Vartojant skirtingus poemos pavadinimo variantus – „Anikszcziu Szilelis“ bei „Anykščių šilelis“ – siekiama atskirti konkretaus leidimo tekstą ir veikalą. Skirtingose publikacijose Baranauskas yra pateikęs bent keturis nevienodos rašybos pavadinimo variantus. Čia naudojamas ankstyviausiu, Ivinskio kalendoriuje pateiktu pavadinimu, mat jis, priešingai nei kiti variantai, atitinka chronologinius darbo rėmus. Šis pavadinimas taip pat vartojamas, kai omenyje turimas ne tik išspausdintas, bet ir Anykščių apylinkėse dainuotas tekstas. Variantas bendrine kalba – „Anykščių šilelis“ įsitvirtino nuo Jono Jablonskio parengto ir 1905 m. išleisto poemos teksto. Vartojant šį pavadinimą, turimas omenyje ne konkretus poemos tekstas, o veikalas (daugiau apie veikalo ir teksto skirtumą žr. Paulius Subačius, *Tekstologija*, Vilnius: Aidai, 2001, 63–71).

⁴⁹⁶ Pvz.: Marcelijus Martinaitis, „Antano Baranausko „Anykščių šilelis“ – šventovės modelis“, in: *Literatūros klasikos interpretacijos*, Vilnius: Alma littera, 2005; Brigita

aprašymą, tuomet ir „Trakų pilį“ įmanu apibūdinti kaip architektūros kūrinio aprašymą. Tiesa, Marcelijus Martinaitis savojoje interpretacijoje linksta atsieti poemą nuo „tikrojo“ šilelio⁴⁹⁷, tačiau jeigu paisytume „Anikszczyų Szilelio“ dainavimo tradicijos, t. y. jo įtrauktumo į oralinę sferą, kurioje referentas visuomet yra konkretus, su tokia mokslininko nuostata sutikti nepavyktų. Bent kol kalbame iš istorinės perspektyvos, galime teigti, kad poema veikiausiai *buvo* siejama su mišku. Žinoma, čia reikėtų kalbėti ne apie tiesmuką miško ir teksto ryšį. Kaip žinome, oralinėje sferoje (nesant abstrahuojančio rašto) kalbėjimas yra konkretus, įtrauktas į konkretybę, todėl kalbama ne tik per dainą, bet ir per šilelį, kurie aiškina vienas kitą. Drauge reikia pripažinti, kad, atsitraukę nuo Anykščiuose susiformavusios poemos recepcijos, poetiniame kūrinyje aprašyto šilo atpažinti negalime – priešingai negu Trakų pilis, jis yra neapibrėžtas, čia visi medžiai, grybai, paukščiai ir kiti gyviai yra bendriniai. Šį teksto „plevenimą“ su vieta sukabina tikriniai vardai. Pirmiausia tai lėčiausiai kintantys ir bene seniausi, taigi ir „giliausiai“ vieton nusėdę vardai – hidronimai: Marčiupis bei Šventoji. Nors „Anikszczyų Szilelyje“ nedaug kalbama apie konkrečias vietas, tačiau poema tampa savotišku metatekstu, kuriame į viena pinami mitai (pvz., Eglė žalčių karalienė), sakmės (pvz., apie Puntuką), senosios Lietuvos istorija bei nūdienos įvykiai. Visus šiuos pasakojimus į vieną susieti leidžia jų sąryšis su šilo konkretybe.

„Anikszczyų Szilelis“ nėra vientisas kūrinys. Pats Baranauskas jį pavadina „gesme nepabajgta“⁴⁹⁸. Tačiau aiškiai galime atskirti dvi jos dalis – jas skiria ne tik parašymo laikas, bet ir pasakojimo būdas bei tematika. Mikšytė jas vadina lyrine ir epine dalimis⁴⁹⁹, tačiau šiuo atveju svarbiau jas atskirti tematiškai – apibendrintai galima sakyti, kad pirmoji dalis pasakoja apie miško patyrimą, antroji – miško istoriją.

Speičytė, *Poetinės kultūros formos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, 323–342. Poemą vadinti miško grožio aprašymu interpretatoriams, matyt, siūlė kūrinio invokacija – „Kas jusu grazej senobinej tiki?“ (*Raštai I*, 177). Tokioje situacijoje kūrinys matomas kaip buvusio šilelio grožio aprašymas.

⁴⁹⁷ Martinaitis, 2005, 31.

⁴⁹⁸ *Raštai I*, 187.

⁴⁹⁹ Žr. Mikšytė, 1993, 93.

Jau nuo pirmųjų interpretacijų imta ryškinti šilo aprašymo struktūrą, jo nuoseklų, vertikaliai kylantį vizualųjį planą, atskirtus kvapų bei garsų aprašymus. Tačiau, kaip parodė Brigita Speičytė, ši skirstymo ir išskaičiavimo logika poemoje nuolat patiria nesėkmę, nes vis pasirodo jos veikimo ribotumas, kuomet mėginimas apibrėžti, atskirti, išskaičiuoti kaskart įsiremia į neapibrėžiamumą:

Tačiau aprašant skirtingomis joslėmis įgytus įspūdžius paradoksaliai visais atvejais prieinamas netikėtas slenkstis, dalumo riba, potyrio šerdis, kai pojūčiai praranda aiškumą, „sumyšta“, kai sąmonė nebespėja tų pojūčių aprėpti, jų atskirų elementų išskirti. Sakytume, poemos pasakotojas čiuopia ribą, kai juslinis pojūtis tampa kažkuo kitu, kokybiškai pasikeičia.⁵⁰⁰

Kaip tik skirstymui bei dalijimui patyrus galutinę nesėkmę, kuomet lig tol atskirai aprašomi pojūčiai ima sinestetiškai pintis, pasiekiami poemos kulminacija. Tad šilas čia ne tik reiškiasi (atrodo, skamba, kvepia), bet ir tampa savotišku juslių „greitintuvu“, kurių intensyvinama sąmonė atsiveria mistiškam tylos išgyvenimui:

O siuodzia gražej miszkas, ne til, kwepia gardzej,
Siuodzia, uzia ir skamba linnksmaj, dajlej, skardzej.
Widunaktij tejp tiku, kad girdi kajp jaunas
Łapas arba źedelis ant szakelu kraunas.⁵⁰¹

Nuo intensyvaus skambėjimo, kuris sinestetiškai persipynęs su kvepėjimu, nuo užimo ir siaudimo, staiga pereinama į tylą. Atrodo, kad panašų principą galima matyti ir Baranausko matematiniuose tyrimuose, kuomet tyrinėdamas transcendentinę progresiją, bandė matematiškai įrodyti Dievo buvimą.

Kad poema nėra miško aprašymas, galime matyti ir iš to, kad šilas niekaip neapibrėžiamas, jis neturi pusių, kryptių, ploto, santykio su apylinkėmis, tarsi būtų savaime suprantamas ir ranka parodomas. Apie miško

⁵⁰⁰ Speičytė, 2004, 334.

⁵⁰¹ *Raštai I*, 181.

vidaus-išorės ribą čia tik užsimenama, kiek aiškesnis viršaus-apačios bei būtojo ir esamo laiko atskyrimas. Aprašymas net negali įsibėgėti, nes be pavadinimo nėra būtinųjų, pasakojimą koordinuojančių ribų. Neapibrėžtas lieka ir pasakotojas – nėra aišku, kaip ir kur jis juda, nėra fiksuojama jo stebėjimo perspektyva. Pastarosios, galima sakyti, beveik ir nėra, mat ji ištirpus tiek erdvėje⁵⁰², tiek laike („Miszkan budawo ejni“). Tad į pasakojimą čia susikloja daugkartinės patirtys, kurias į vieną suveria neryškus chronologinis diena-naktis-rytas punktyras. Minimą neaiškumą galima aiškinti pirmine poemos orientacija į anykštėnų bendruomenę, kuriai šilelis buvo „ranka parodoma“ konkretybė, nereikalaujanti jokių judėjimui erdvėje „pralaidžių“ abstrakčių kategorijų. Vietos bendruomenei šilelis nereikalingas kategorizacijos, jis čia pat, tad jį reikia ne apibrėžti, o atskleisti. Skirtumas tarp praeityje buvusios šilelio pilnatvės ir dabarties kirtimų, be viso kito reikalingas ir moraliniam patosui sukurti. Tačiau išryškinta dabarties-praeities priešprieša, dar nereiškia, kad plynai iškirstas *visas* šilelis. O ir Baranauskui rūpi ne tai *kiek* iškirsta, ar *kiek* liko, nes kirtimai pažeidė šilo integralumą, o kartu su juo siejamą sakralumą, nes šventumas negali būti dalinis ar stokojantis⁵⁰³. Baranauskui rūpi antropologinės tokių iškirtimų priežastys – kaip keitėsi žmonių santykis su šilu, o sykiu su savo aplinka, kad ji tapo matuojama, įvertinama bei galima konvertuoti į pinigus. Visa tai galima matyti kaip santykio su aplinka desakralizavimo padarinį. O jeigu atsiminsime, koks santykis su aplinka pasirodo „Dainu dainelę“, „Burza“, kituose lenkiškuose

⁵⁰² Tai galime matyti iš kvapų aprašyme pasirodančios metaforos – „Tartum miszkas dwesuoja – neliginant żweris.“ (*Raštai I*, 181). Šioje metaforoje esama prieštaringo vidaus–išorės santykio. Viena vertus, dvėsuojančio žvėries nasrų vaizdinys formuoja buvimo *priešais* kažką poziciją, tačiau, antra vertus, iš konteksto matome, kad pasakotojas stovi ne *priešais* mišką, o jo – miško–žvėries – viduje, vaizdžiai tariant, tarsi žuvies prarytas Jona. Todėl ir dvėsavimas čia yra bekryptis, sklindantis iš visur vienu metu. Šioje metaforoje sukuriama aiškesnė pasakotojo pozicija tuo pat metu yra nutrinama, naikinant ne tik vidaus–išorės priešpriešą, bet ir kryptis. Beje, Speičytės manymu, šioje metaforoje atsiveria itin archajiškas sąmonės klodas, sutrikdęs netgi kūrinio į lenkų kalbą vertėją (žr. Speičytė, 2004, 336). Galima prisiminti, kad panašią situaciją matėme „Dainu dainelę“, kurioje minimi vėjuose staugiantys kalnai. Prisiminus kaip Vladimiras Toporovas iš Vilniaus reljefo bandė išskaityti mitą, galima būtų mėginti labai hipotetiškai spėlioti, kad galbūt Baranauskas čia prisiliečia prie archajiško, vietovėn įrašyto mito fragmentų.

⁵⁰³ Žr. Skirmantas Valentas, *Lingvistinis pasaulis poezijoje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, 67.

eilėraščiuose bei Dienoraštyje, „Anikszczyų Szifelį“ bus galima susieti su visai Baranausko kūrybai būdinga temine linija. Tokiame kontekste papildomos reikšmės įgyja paskutiniosios poemos eilutės: „Mat toj pati galibé, ku miszkus sugrauze, / Szirdi, dusziu apgriuwo, ir giesmi nułauze.“⁵⁰⁴

Antrojoje poemos dalyje jau ima ryškėti objektinis santykis su mišku. Ši dalis pradedama atogrąža į ankstesnę dalį („Oj budawo, budawo isz musu szifelo / Didžiausio patogumo, gražous ramumelo“⁵⁰⁵). Miško išgyvenimas, sietas su neapibrėžtu subjektu, dabar pateikiamas kaip lietuviams bendros vidujybės dėmuo. Tad galima sakyti, kad pirmoji dalis pradedama judesiu nuo asmens link bendruomenės. Šis judesys išreiškiamas per šilelio „interiorizaciją“ („Poskum jilgaj krutinej szifelis kwepuoja; / Atsidusus krutine lig giria linguoja.“⁵⁰⁶), kuri atskiria iki tol persiliejusius vidų ir išorę ir sykiu leidžia bendrinti (bendra yra ne tai, kas laikina, kintama ir kūniška, t. y. išorė, o tai, kas pastovu – vidus). Pasakojimui pereinant nuo asmeninio prie bendruomenės santykio su mišku aprašymo, neišvengiamai atsiranda istorinė dimensija. Tokiu būdu ima ryškėti ne tik miškas, kaip patyrimų „greitintuvas“, bet ir miškas, kaip atminties vieta. Tačiau norint išryškinti šį aspektą, jau reikalingas vietos konkretumas, kuris pasirodo (kartu su juo atsiranda ir aiškus pasakotojas) pasakojant apie ažuolynus:

Do atménu senelej po szitos smelinus
Paskajjłakas senobju, gražius užolinus.
[...]
No Puntuko lig Szłowej užołu dougibi,
Łajjki žmones lig koku didžiu szwinténibi⁵⁰⁷

Laiko dinamiškumas pasirodo per vietos stabilumą, per paminklą. Toks pasakojimo konkretėjimas – būtina atsiminimo sąlyga. *Tada* ryškinama per *čia*. Tokią situaciją puikiai iliustruoja Poškos epigrama Baublyje: „Tis

⁵⁰⁴ *Raštai I*, 187.

⁵⁰⁵ *Raštai I*, 183.

⁵⁰⁶ *Ten pat*, 183.

⁵⁰⁷ *Ten pat*, 184–185.

manem Perkunasui degie awis, oszkas, / o Dabar manie Giwen Dionizas Poszkas⁵⁰⁸. Taip anonimiškoje, bendrinėje, amorfiškoje miško visumoje pasirodo du konkretūs medžiai, kuriuos išskiria jų amžius. Tiedu ąžuolai ne tik jungia praeitį ir dabartį, bet ir Baranausko poemą su vieta. Tiesa, galima būtų sakyti, kad šalia esąs Puntukas, tačiau jis nesiejamas su žmonių veikla. ąžuolai, kaip gamtos dalis, paminklais tampa ne tik dėl savo amžiaus, bet ir dėl žmonių veiklos. Jie ne tik matomi kaip šventųjų senosios Lietuvos girių likutis (kuris sykiu nurodo ir jų išskirtimą, kurį Baranauskas sieja su Jogaila ir krikščionybės įvedimu). Su dabartimi juos jungia ir žmonių veikla:

Doug Puntuki užoło kełmu tebépusta.
E do dujan pre keluj ir dabar béstowi,
Wirszunem bézaluoja, nors jou szokos dziowi.
Szenawoja jos žmones, nej rotajs né trunnko,
Tułas ligos suspaustas isz inžodzio łunnko.⁵⁰⁹

Šiuos ąžuolus galima vadinti savotišku „užuomazginiu“ lietuvių genealoginiu medžiu – per juos parodoma tautos istorija, jos santykis su šventybe ir taip sykiu apibrėžiama dabartis. Baranausko pasakojimas apie ąžuolus vėliau tampa pasakojimu apie vietą. Čia minimų ąžuolų pora, vadinama Šventaisiais ąžuolais, auga iki šiol⁵¹⁰. Šalia jų pastatytas informacinis stendas – jame pateikiama citata iš „Anykščių šilelio“, kurioje minimos senosios girios ir šiedu medžiai. Po citata esama tokio teksto:

„Abipus kelio du vienodo augimo ąžuolai, jau gana stori, neapkabintum vienas žmogus. Pagal pasakojimus čia ąžuolų buvo labai daug. Valdžia visus pardavė žydams, išpjovė ir išvežė. Marijonos Skrebūnaitės-Valikonienės mamos tėtė atpirko nuo žydų vieną ąžuolą už rublį, galvodamas įkelti Dievo kančią. Antrą ąžuolą, kuris stovi greta, bet kitapus kelio, nupirko Skapiškio ulyčios žmonės. Už jį jau mokėjo žydui 3 rublius. Mat, žydas, sužinojęs, kokiam tikslui ąžuolai perkami, pakėlė kainą. Taip ligi šios dienos šiedu ąžuolai išliko Anykščių šilelyje“.

⁵⁰⁸ Poška, 1959, 520.

⁵⁰⁹ *Raštai I*, 185.

⁵¹⁰ Tiesa, vienas medis po audros 1990 m. nulūžo, bet jo vietoje pasodintas naujas ąžuolas.

(Marijona Skrebūnaitė-Valikonienė, gim. 1879 m. Anykščių parapija Dvaronių kaimas)

Tikrai, dar prieš 1863 metus aplinkinių kaimų žmoneliai sekmadieniais, po pamaldų, susirinkdavę po tais ąžuolais pasimelsti – giedodavo litanijas, rožančių, poterius kalbėdavo. Visai pavakary išsiskirstydavo. Taip būdavo ir per Kryžiaus dienas. Vėliau šis paprotys išnyko, pakeisdamas Šeštinių minėjimą Puntuke šokiais ir gegužinėmis.

Prie šių ąžuolų įvykdavę daug pagijimų ir tikrų stebuklų. Vysk. Baranausko brolienė važiavusi į Ukmergę pas vyrą, kuris tais „metežių“ metais buvo į kalėjimą padėtas. Iš namų išvažiavusi jautėsi ligota, bet prie Puntuko taip pasidarę bloga, kad jau norėjusi namo grįžti. Tik atsiminusi Šventus ąžuolus. Vos išsiritus iš ratų, vos ne vos apšliaužusi keliais keletą kartų aplink ąžuolus ir prisilietusi lūpomis ąžuolo žievės, pasijuto visai sveika; laimingai nuvykusi į Ukmergę ir namo sugrįžusi.

Pasakojimą apie ąžuolus, kaip senųjų girių likučius, keičia Skrebūnaitės-Valikonienės istorija, kuri ne tik parodo, kaip išsaugoti medžiai, bet ir juos susieja su religinėmis katalikų praktikomis. Čia svarbu ne tik ketinimas įkelti Dievo kančią, bet ir religinis susikirtimas, kuomet medis išperkamas iš kitatikio žydo. Pastarasis atstovauja materialųjį pasaulį – jis medžius perka, parduoda, manipuliuoja kainomis, tuo metu pasakotojos tėvui ir Skapiškio *ulyčios* bendruomenei, ąžuolai atstovauja pastoviai, dvasinei, todėl pinigais nevertintinai sferai. Šią liniją pratęsia pasakojimas apie vyskupo giminaičius. Tad galime matyti, kaip Anykščių apylinkėse Baranausko kūriniai ar jų dalys tampa bendro pasakojimo apie vietas ir jų matymo „filtru“. Tai galima vadinti savitu Baranausko darbo padariniu, nes jis įprastą ir beveik jau nepastebimą apylinkių peizažą atvėrė kaip paveldėjimo – tapatybės (at)gavimo ir istorinės dimensijos atsivėrimo vietą. Cituotasis stendas priklauso etapui, kai vietovės istoriškumas įtvirtinamas instituciškai, tačiau įtvirtinimas remiasi dar Baranausko nužymėtomis trajektorijomis. LLTI rankraštynas saugo daugumą Baranausko rankraščių, Anykščių apylinkes taip pat įmanu matyti kaip savotišką archyvą, kur saugomos vietos ir objektai, kurie paveldimi per Baranausko tekstus⁵¹¹.

⁵¹¹ „Verta pažymėti, kad ‚kraštovaizdinei‘ kultūros paveldo sampratai formuotis galėjo padėti tradiciškai stiprus gamtosauginis Lietuvos kultūros pradas, ypač ryškus tautosakinėje ir

Jei darsyk grįžtume prie „Anykščių šilelio“, Šventųjų ąžuolų bei Poškos epigramos Baublyje ir dar prisimintume jo eilėraštyje „Mana darželis“ minimą ąžuolą su Sarbievijaus eilėmis, ar (ten pat minimą) praktiką atmintinus įvykius įrašyti medžių kamieniuose, galima būtų kalbėti, kad čia susiduriame su specifine, atskiro tyrimo reikalaujančia kultūrine situacija, kurioje persipina medis, raštas ir istoriškumas. Baranausko atveju tokia situacija kiek komplikuojasi, nes papildomai persipina su jo kalbos tyrinėjimais. Augustas Šleicheris, rašydamas apie senas nykstančias ir jaunas „gyvybingas“ kalbas, pasitelkė medžio vaizdinį. Reaguodamas į tai (ir prieštaraudamas Šleicherio pasekėjams), Baranauskas 1858 m. Varniuose rašytame ir Antanui Valentui adresuotame „geražodyje“ lietuvių kalbą lygina su senu, gyvybingu ąžuolu (iš aprašymo, beje, panašiu į Šventuosius ąžuolus). Šiame eilėraštyje ataidi ir „O mowie ludu Žmudzkiego i Litewskiego“ idėjos. Štai kaip minimame eilėraštyje baigiamas ąžuolo aprašymas:

Deltō Brōli Letuwi!
Do né esam prazuwi
Jej su Diewu pradēsma,
Diewo garbes norēsma
Diewas bajgs mūsu dorbu:
Térpu dīwu prajēwu
Iszkas užsleptu skorbu
Su garrbī musu tēwu.⁵¹²

Kalba – vieta, kur galima iškasti lobį, kuris čia yra ne svetimas, o savas turtas, nes jis iškeliamas sykiu su tėvų garbe. Iš esmės tai yra siekis paveldėti ir iš užmaršties tamsos bei neprieinamumo švieson iškelti (taigi, padaryti viešu ir bendruomenei pasiekiamu) kalboje esantį „skarbą“. Paveldėjimas turėtų atkurti nutrūkusį perdavimo veiksmą, leidžiantį bendruomenei palaikyti savo tikrąją, nes istorija paremtą ir paveldėtą tapatybę

klasikinėje literatūroje (K. Donelaičio „Metai“, A. Baranausko „Anykščių šilelis“, J. Biliūno „Kliudžiau“, visa V. Krėvės Mickevičiaus kūryba ir pan.)“ (Čepaitienė, 2005, 327.)

⁵¹² *Raštai I*, 241–242.

(tokį praeities-dabarties jungimą, papildytą ateities žadėjimu, matėme nagrinėdami „Dainu dainelę“). XIX a. lietuvių literatūroje bene ryškiausia lobio-paveldėjimo vaizdinį galime rasti Vinco Pietario romane *Algimantas*⁵¹³, taip pat prisimintinas ir Maironio tekstas „Tėvynės dainos“⁵¹⁴.

„**Kelonie Petaburkan**“ – *silva rerum modifikacija*. Kaip minėta anksčiau – pilnas, Mikšytės parengtas „Kelonie Petaburkan“ tekstas, pirmąkart publikuojamas tik 1989 m., praėjus 130 metų nuo poemos parašymo. Tokia situacija rodo ne tik tai, kad maištingas šimtametės poemos patosas sovietinei cenzūrai atrodė pavojingas, bet ir specifinę šio kūrinio recepciją, kuomet svarbus ne visas tekstas ištisai, o atskiros jo dalys. Tokią recepciją labiausiai lėmė tematinis bei intonacinis atskirų dalių nevienalytiškumas, arba, anot Baranausko, – tekstų svyravimai tarp „rankos“ (rašymo) ir „ašaros“ (giedojimo), „regėjimo“ ir „jautimo“:

Dabar Tewelej, dabar brolelej, dabar sesiules mono
Prijmkit *runku, ir akiu sunku*. su gromatu Untono
Jsz sziu gesmelu, pažinot kielu, kurio sunus waziowo
Jr cze sudejo, ku tik *regejo, ir jautie* szirdji sowo.
[kursyvas – T. A.]⁵¹⁵

Labiausiai išpopuliarėjo dainomis virtę „Kelonie Petaburkan“ fragmentai, o poema vientisumą, taigi ir savo kaip poemos tapatybę, išsaugojo tik rankraštinėje sferoje. Dėl to tie patys tekstai, rašto plotmėje priklausę vienai poemai, tapę giesmėmis, jau „nebeatsimindavo“ savo bendrumo – atskiros

⁵¹³ Pagrindinis veikėjas Algimantas, po daugybės užmaršties metų grįžta į gimtąjį pilį, kurioje tegyvena aplinkinių vaiduokliu laikoma jo motina. Tą pačią naktį jis su motina leidžiasi į pilies požemius, kur atranda lobį, kurį ten užkasė Algimanto tėvas ir senelis (paveldėjimas, net tapatumo, vyksta per vyrišką liniją). Romane tai yra lūžio momentas (Danyla tampa Algimantu), po kurio prasideda ankstesnės tvarkos restauracija. Beje, pastaroji prasideda kone savaime – kitą rytą pabudęs Algimantas jau mato pilį taisančius žmones, pilies link joja būsimoji jo kariuomenė ir t. t. (žr. Vincas Pietaris, *Algimantas*, Vilnius: Vaga, 1989, 178–190).

⁵¹⁴ Paskutinioji šio eilėraščio eilutė: „Kas atdarytų aukso skrynią / Tėvynės dainų malonių? / Ir kas prižadintų gadynę / Sesučių, dainomis garsių? / Tėvynės dainos, jūs auksinės, / Be jūsų šala mums krūtinės!“ (Maironis, 1987, 113).

⁵¹⁵ *Raštai I*, 235.

„Kelonie...“ dalys užsirašinėtos greta „Dainu dainele“ ir kitų Baranausko kūrinų⁵¹⁶. Šia prasme iškalbingas J. Stakausko pasakojimas, kurį jis grindė tuomečių Seinų seminarijos klierikų – Pijaus Andziulio bei Jurgio Narjausko liudijimais:

Baranauskas pirmais savo vyskupavimo metais atvyko į seminarijos klierikų pokylį, kuriame dalyvavo seminarijos vadovybė ir profesūra. Per šias iškilmes buvo dainuojamos lietuviškos dainos. Narjausko vedamas choras padainavo „Nu Lietuva, nu Dauguva“ [tai 5-oji poemos giemė – T. A.]. Baranauskas išgirdęs klierikų chorą dainuojant jo dainele, labai susijaudinęs klausė. Chorui baigus šią dainele dainuoti vyskupas dar ilgesnę valandėlę sėdėjo užsimastęs ir susijaudinęs. Paskui tarsi atsipeikėjęs klausia: „A czy słyszeliście“, „Šaly plento po kairej ežerėlis tvokso“? [tai 12-oji poemos giesmė] ir pradėjo klierikams solo dainuoti.⁵¹⁷

Jau minėta, kad „Kelonie Petaburkan“ orientuota į rankraštinę sferą – parašymo metu negalima buvo tikėtis teksto publikavimo spaudoje. Priešingu atveju *išspausdintos* eilutės „Anej rosztó anej druko mum turet neduoda / Tegul soko bus letuwa ir tumsi ir joda.“⁵¹⁸ netektų savo reikšmės. Nors cituotą fragmentą įpratome sieti su spaudos draudimais ir kitais XIX a. kultūros apribojimais, dažnai pro akis praslysta, kad šiose, *atspausdintose* eilutėse kalbama ir apie jų *negalimumą būti atspausdintomis*. Kitaip tariant, „Kelonie Petaburkan“ skaitytina kaip rankraštinei sferai priklausantis kūrinys, kuris ne tik rankraščiais sklido, bet ir buvo orientuotas į tokią sklaidą. Pasitelkus Poškos ir Ažukalnio rankraštinių knygų paralelę, galima sakyti, kad poema lygintina ne su spaudai paruošta, bet dėl cenzūros suvaržymų neišspausdinta *Rasztej Letuwiszki tikras runkas...*, o su *Pszczólka w Baublu*. Tai galėtų paaiškinti tiek kūrinio kompoziciją, tiek atskirų poemos dalių nevienalytiškumą, skirtingą jų recepciją bei sunkumus, kurie kyla mėginant apibendrinti poemos pobūdį.

⁵¹⁶ Tumas, 1924, 40.

⁵¹⁷ Juozas Stakauskas, „Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje“, *Tiesos kelias*, 1940, nr. 3, 108.

⁵¹⁸ *Raštai I*, 218.

Dabartinis poemos pavadinimas labiau akcentuoja kelionę – „Kelonie Petaburkan“, tačiau likusių poemos nuorašų pavadinimai (iš jų dažniausiai kartojasi– „Gromata iš Petropilo“⁵¹⁹) rodo, kad tekstas pirmiausiai traktuotas kaip epistolografinio žanro kūrinys. „Kelonie Petaburkan“ išryškintas lietuviškųjų Baranausko kūrinių adresatas – išsiplėtusi Baranauskų tekstinė bendruomenė. Šis išryškinimas sietinas su epistolografiniu poemos pobūdžiu, aiškiai nurodančiu adresatą, adresantą bei jų santykį. Tas aiškiai matyti ir pirmosiose poemos eilutėse:

Swejki tewelej. swejki brolelej
Swejkos Sesiules mono
Prijmkit runku, ir akiu sąku
Su gromatu Untono
Tomstas palikis guduos atwikis
Raszau kiek tiktej spieju [...] ⁵²⁰
[kursyvas – T. A.]

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad teksto adresatai (taigi ir skaitytojai) apribojami šeimynykščiais. Tačiau tekste įrašyta dar viena, tik jau abstraktesnė adresatų grupė – tą rodo daugiskaitos galūnė žodyje „Siesules“. Antai Mykolas Biržiška *Lietuviškojoje enciklopedijoje* rašo, kad Antanas Baranauskas buvęs „Jono (1804–1868) ir Teklės Povilionytės (m.1872) trečiasis vaikas (jaunesnis už Joną 6 metais ir Rozaliją 3 metais, Anuprą 7 metais, buvo ir daugiau, tik maži mirė) [...]“⁵²¹. Tad pirmąsias poemos eilutes skaitydami pro *Lietuviškosios enciklopedijos* straipsnį, turime konstatuoti, kad daugiskaitos galūnė rodo ir apibendrinantį judesį, kuris atskleidžia ne tiek dvilypę, kiek dvisluoksnę komunikacinę struktūrą. Žinoma, čia galima suabejoti, kiek legalus yra toks tiesmukas „ar taip tikrovėje buvo“ aiškinimas? Tokį judesį, manyčiau, legalizuoja apibrėžtas tikslas (teksto adresatų nustatymas) bei poemos kaip

⁵¹⁹ Žr. *Raštai I*, 516–518.

⁵²⁰ *Raštai I*, 212.

⁵²¹ Biržiška, 1934, 1158.

laiško šeimynai kompozicija, kuri nėra butaforinė (vargu ar reikia įrodinėti, kad šis kūrinys yra biografinio pobūdžio).

Taigi, ankstyvoji Baranausko kūryba nenumatė aiškaus adresato; pažinties su Praniauskaite metu adresatu tampa dvasios giminė bei sesė Kristuje; studijų Varnių seminarijoje – dvasios broliai. Pradėjus rašyti lietuviškai adresatais tampa „tėveliai“ – asmenys reprezentuojantys Baranauskų tekstinės bendruomenės branduolį⁵²² bei „broleliai“ ir „seselės“ – visi bendruomenės nariai. Bendruomenę čia apibrėžia gyvenamoji vieta bei konfesija. Apie tai pasakoja ir Vaižgantas:

Užtat Anykščių apygardoje, žiūrėk, *per dešimtį mylių į visus kraštus* ėmė tuo pat laiku garsėti ‚Antano Gromata‘, kur ir dievobaimingumo buvo tiek pat, kaip ir kantičkoje, ir Lietuvos meilės kupinai. Dar aš atmenu, kokia meile nušvisdavo žmonių veidai, kai jie užsimindavo Antaną Baranauską, *kaimyną* anykštietį, kurs, apdainavęs visas savo krašto vietas ir visus savo žingsnius. Anykščių šilelio, Šventosios, Šlavės, Marčiupio, Anykštos, Valaukio upių upelių, kalnų kalnelių, kriaušių pakriaušių, pievelių; Utenos Daugailių, Zarasų plento dainius buvo jiems pernelig suprantamas: visi aukštaičiai didžiausi savo pabalių patriotai, lyg tie rusų velniukai, kurių kiekvienas savo pelke girias; aišku ir delko: kad ten jis yra gimęs augęs, tai geriausiai žino, prie to priprato ir jam tai pasidarė maloniausia. Tuo atžvilgiu ‚Anykščių Baranauskas‘ buvo liaudies dainius, Aukštaičių dainius.

‚Antano Gromatą‘ itin gerai praplatinti tarp žmonių padėjo jo broliai ir giminės. Jie mielai davinėjo ją nusirašyti, mielai ir giedojo tas giesmeles, išmokę jų gaidos iš paties autoriaus.⁵²³ [kursyvas – T. A.]

Citatoje gerai matyti ne tik poemos orientacija į lokalią bendruomenę, bet taip pat šios bendruomenės centras – „broliai ir giminės“. Nuo jų plinta giesmės – jie žino gaidą bei turi tekstus. Šį išcentrinį judėjimą kursyvu išskirtame fragmente rodo ir Vaižgantas. Toks aiškus Baranauskų namų tapimas poemos teksto sklaidos centru, sietinas su kūrinio pobūdžiu. „Kelonie Petaburkan“ kompnuojma kaip laiškai ar laiškas namo, todėl tikėtina, kad ji pirmiausiai iš Peterburgo siūsta namiškiams. Laiško adresas susieja tekstą

⁵²² Galima pastebėti, kad poemos tekste Baranauskas kreipiasi į abu tėvus – čia atsikartoja jau aptarta situacija, kai į vienasmeniškus tėvo laiškus sūnus atsako kreipdamasis į abu tėvus.

⁵²³ Tumas, 1924, 39–40.

su vieta bei Baranauskų namams suteikia centro statusą. Tačiau poemos adresatų ratas, kaip matėme, yra kur kas platesnis nei galima nurodyti ant laiško.

Atskiros, giesmėmis virtusios „Kelonie Petaburkan“ dalys, tapo populiariausiais Baranausko kūriniais. Jų populiarumą galima matuoti ne tik tekstų pasklidimu, jų dainavimo ilgalaikiškumu, bet ir tuo, kad bent kuriam laikui įsteigia savitą žanrą – dainuojamą laišką.

Keli eilėraščiai, skirti tėvams ir broliams pasveikinti, primena tuos gaudžius laiškus, kuriuos siųsdavo saviesiems mūsų naujokai iš tolimų Rusijos kraštų, kareiviai iš karo lauko arba išeiviai iš Amerikos. Nemažai panašių eiliuotų laiškų mūsų kaimo žmonės moka atmintinai. Juos jaunimas ne per seniai dainų vietoje dainuodavo –

Aš Lietuvos bernužėlis
Gromatą rašysiu,
Amerikos gyvenimą
Visiems apsakysiu.
[...]

Yra pagrindo spėlioti, kad eiliuoti Baranausko laiškai, su kuriais jo apylinkės žmonės netrukus susipažino ir kuriuos dideliu pamėgimu dainavo, paskatino juos pačius kurti šį ypatingą naujosios kaimo poezijos žanrą. Kai kurie rytų aukštaičių laiškai iš Amerikos ir japonų buvo dainuojami „Kelionės Petaburkan“ gaida („*Nu Lietuva, nu Dauguva*“).⁵²⁴

„Kelonie Petaburkan“ – įvairialypis tekstas, joje galima matyti ir sugrįžimą prie ankstyvajai kūrybai būdingo eiliuoto laiško namo formos, ar atsikartojančią eilėraščio „Pożegnanie Onikszt i Rodziny“ situaciją, taip pat ir „Dainu dainele“ istoriškumą bei „kantičkų“ giesmių dievobaimingumą. Dėl

⁵²⁴ Miškinis, 1990, 248–249. Kalbant apie „Kelonie Petaburkan“ ir liaudies dainų poetikos santykį, verta atkreipti dėmesį į tai, kad kelionės aprašymas nutrūksta pasakotojui pasiekus geležinkelio liniją. Nors traukinio ir kelionės juo aprašymas adresatams turėjo būti nemažiau įdomus nei ankstesnė kelionės dalis, tačiau pasakojimas čia, regis, nutrūksta dėl to, kad nėra *kaip* papasakoti. Religinių tekstų ir liaudies dainų poetika, kuria remiasi Baranausko kūryba, neleidžia adekvačiai aprašyti tokios patirties, kuri poemoje taip ir lieka neišreikšta.

poemos dalių tematinio ir intonacinio nevienalytiškumo, kūrinio orientacijos į rankraštinę sferą „Kelonie Petaburkan“ galima matyti kaip savotišką Baranauskų *silva rerum Ulamki...* variantą. Čia taip pat svarstomos nutolimo ir bendruomenės (tik šįsyk ne vien šeimos, o išsiplėtusios Baranauskų tekstinės bendruomenės – Anykščių apylinkių katalikų) tapatumo problemos.

Tad „Kelonie Petaburkan“ galima matyti ir kaip savotišką apibendrinantį kūrinį. Nors aiškiausiai, galima sakyti netgi „sonetiškai“, Baranausko kūrybą apibendrina „N`aramūmas“. Šis per 1863 m. Velykas Miunchene parašytas tekstas, žymi simbolinę Baranausko kaip poeto karjeros pabaigą, jo atsveikinimą su poezija⁵²⁵. Šiam, Vaižganto manymu, geriausiam Baranausko kūriniiui, autorius dar sukuria melodiją, pagal ją giedamas ir Kastanto Przewdzieckio į lenkų kalbą išverstas šio teksto variantas. Taip „N`aramūmas“ sujungia raštą ir balsą, lietuvių ir lenkų kalbas bei sykiu apibendrina Baranausko kūrybinį kelią, besitęsusį vos keliolika metų, tačiau užtikrinusį jam lietuvių literatūros klasiko poziciją, dėl kurios Baranausko kūriniai iki šiol skaitomi, nuolat perleidžiami bei sulaukia naujų tyrinėjimų.

⁵²⁵ Žr. Brigita Speičytė, „Pabaigos tekstai: atsisveikinimai su poezija“, in: *Colloquia*, 2009 nr. 22.

Išvados

Disertacija *Originalieji Antano Baranausko tekstai (1853–1863)* – rašymo istorija skirta Antano Baranausko (1835–1902) rankraščių rašymo istorijai tirti. Tyrime aprašomos rankraščių formavimosi istorijos, kurios siejamos su autorinės savimonės, kūrybos sampratos, kūrinių auditorijos ir recepcijos formavimosi specifika bei pokyčiais.

Rankraštiniai Baranausko tekstai yra XIX a. rankraštinės literatūros dalis. Rankraštinės literatūros situaciją šiame amžiuje labiausiai veikė du veiksniai: (1) rankraštinės literatūros tradicija (jai priklauso tokios raštijos formos kaip *silva rerum*, eilėraščių sąsiuviniai arba seksternai, albumai etc.) ir (2) stipri valstybinė cenzūra (ji lėmė tokius reiškinius kaip uždraustų ar publikuoti neleistų knygų, jų fragmentų perrašinėjimas). Su pirmuoju veiksmiu susiję ankstyvieji Baranausko rankraštiniai tekstai, antrasis labiausiai veikė lietuviškai rašytų jo kūrinių sklaidą. Disertacijoje teigiama, kad viešos erdvės, kaip, pavyzdžiui, tarp XVIII a. bajorų, rankraštiniai tekstai nebesukuria – jie paprastai funkcionuoja nedidelėse ir apibrėžtose žmonių grupėse – tekstinėse bendruomenėse.

Disertacijoje teigiama, kad Baranauskas kaip poetas pradeda formuotis sakytinės kultūros aplinkoje. Sakytinė ir rašytinė kultūra, o kartu lenkų ir lietuvių kalbos ima pintis jam aktyviai dalyvaujant besikuriančioje Baranauskų tekstinėje bendruomenėje – čia jis pasirodo kaip pasakojantis, perpasakojantis bei balsiai skaitantis. Šia laikotarpis sietinas su 1845–1848 m., kuomet Baranauskas lankė Anykščių pradinę mokyklą.

Baranausko, kaip kuriančiojo raštu figūra, ima formuotis tik nutolus nuo prigimtinės bendruomenės, kuomet jis 1848 m. išvyksta į Gelvonų kleboniją, kur ankstesni kūrybingo dalyvavimo modeliai tampa neefektyvūs. Šį perėjimo momentą Baranauskas fiksuoja Dienoraštyje, kuomet laiško tėvams sueiliavimą nurodo kaip kūrybos pradžią. Minėtas momentas yra Baranausko kūrybinio centro persislinkimas iš lietuvių kalbos dominuojamos sakytinės plotmės į lenkų kalbos dominuojamą rašytinę. Šios dvi kalbos egzistuoja

nekonfliktiškai ir dažniausiai dengia skirtingus socialinės tikrovės ir kūrybinės raiškos laukus.

Išnagrinėjus Baranausko rankraščius daroma išvada, kad atitrūkus nuo namų, rašymas tampa savirealizacijos plotme, o kartu ir būdas dalyvauti Baranauskų tekstinėje bendruomenėje. Nuotolis balsą keičia raštu, o kartu Baranauską paverčia poetu – asmeniu, kurio kūrybinis aktyvumas realizuojamas rašant. Kartu raštas atrandamas ne tik kaip atstumo nuo savos bendruomenės įveikimo, bet ir savistabą įgalinančio nuotolio sukūrimo priemonė. Tai matyti Dienoraščiui pradžių duodančiose, 1853 m. parašytose meditacijose ir netrukus po to užsirašomose taisyklėse. Pastarosiomis siekiama išsaugoti ir realizuoti laikysenos bei elgsenos normas, perimtas gyvenant Anykščiuose. Užrašymas bei norminimo pastanga Dienoraštyje sumodeliuoja „bendruomenės akį“, taip jis tampa savistabos erdve – privačiu, bendruomenę pavaduojančiu tekstu. Toks Dienoraščio pobūdis motyvuoja „kalendorinę“ jo struktūrą, o taip pat ir pildymo strategiją, kuomet vienu prisėdimu užrašomi daugelio dienų įvykiai. Sureikšmintą teksto struktūrą įgalina ir vėlesnį dalies Dienoraščio perrašymą, po kurio atsiranda eiliuotos, mėnesio užrašus skiriančios užsklandos (vietomis liekančios „tuščiais eilėrašciais“). Šios užsklandos bei mėnesio ar metų pabaigos pastabose esantys parašytų eilėraščių sąvadaai rodo, kad Dienoraštis skirtas ne tik savo elgsenų ir laikysenų, bet ir savęs kaip poeto stebėjimui.

Baranausko kaip poeto vaidmuo pradeda ryškėti kai 1853 m. pavasarį – baigus mokslus Rumšiškėse. Kaune jo eilės sulaukia pagyrimų, o pakitus socialiniam statusui – iš mokinio tapus raštinės darbuotoju bei atkeliavus į pirmąją savo darbovietę Vainute, 1853 m. vasarą Baranauskas užveda naują seksterną, pavadintą *Wiersze*. Seksternas skirtas Baranausko sukurtiems tekstams kaupti bei Baranauskui kaip poetui reprezentuoti. Pats rinkinys dedikuojamas tėvui, tai rodo, kad autoritetu vis dar lieka Baranauskų tekstinės bendruomenės centrinė figūra – tėvas Jonas Baranauskas. Jam skiriama ir *Ułamki...* – 1855 m. Baranauskų tekstinės bendruomenės viduje parengta, iš skirtingu laiku rašytų bei skirtingo pobūdžio fragmentų sukomponuota *silva rerum*. Tai privačiam naudojimui skirta bei už oficialiųjų

institucijų ribų paruošta knyga, savitai pratęsianti privačios rankraštinės literatūros tradiciją. Šioje knygoje varijuojami nutolimo ir tapatumo įtampos motyvai ir matoma pastanga šią priešstatą įveikti per raštą (balso betarpiškumą, situatyvumą bei akustiškumą pakeičiant į rašmens fiksuotumą bei vizualumą) ir taip patvirtinti išliekančius tekstinės bendruomenės, o sykiu ir visos šeimynos ryšius bei tapatumą. Ši pastanga ir suteikia vientisumą šiai, iš pažiūros padrikai, knygai.

Disertacijoje teigiama, kad apsisprendęs būti poetu, Baranauskas literatūros sklaidos ir tvermės supratimo modelius perima iš rašto garbės paradigmos. Tačiau šie, iš klasicistinės literatūros perimti modeliai, remiasi spausdintine tekstų sklaida bei Baranausko aplinkoje nesančiais socialiniais santykiais. Tikslindamas savą poezijos ir kūrybos supratimą, Baranauskas eilėraštyje „Objašnienie...“ (1853 m. rugpjūčio 1 d.) suformuluoja klasicistinei sampratai opozicišką „pėsčios minties“ sampratą. Ši nuostata tikslinama po trijų mėnesių parašytoje pasakėčioje „Góra i dolina“.

Lūžinis *Wiersze* rašymo, o taip pat ir visos Baranausko biografijos momentas – 1855 m. gegužę įvykusi pažintis su Karolina Praniauskaite (1828–1859). Poetinio dialogo metu, Praniauskaitė pasiūlo naują dvasios giminių koncepciją, kuri modifikuoja ir išplečia kraujo ir kaimynystės ryšiais grįstą Baranauskų tekstinę bendruomenę. Taip Antano Baranausko tekstuose akcentas nuo tėvo-sūnaus santykio perkeliamas link santykio su broliais ar/ir seserimis. Šis pakeitimas Baranauskui leidžia atrasti nedidelę, tačiau pastovią ir autoritetingą auditoriją bei pokalbio partnerius – tai, ko jis dvejus metus po apsisprendimo būti poetu nesėkmingai ieškojo.

1856 m. įstojęs į Varnių seminariją (į studijas Praniauskaitė jį išlydi *Wiersze* įrašydamas eilėraštį, vėliau pavadintą „Dopisek p. K. P.(roniewskiej)“) Baranauskas susipažįsta su Klemensu Kairiu (1836–1864), kilusiu iš Anykščiams gretimo Liudiškių kaimo. Kairys įtraukiamas į išsiplėtusią tekstinę bendruomenę. Kontaktuojant su Praniauskaite, eilėraščiai pakeičia kasdienį bendravimą, Kairio atveju – eilėraščiai kasdienį bendravimą pratęsia.

Išnagrinėjus *Wiersze* teigiama, kad seksternas baigimas rašyti 1857 m. vasarą. Tiek *Wiersze* pradžia, tiek pabaiga susijusios su kintančiu Baranausko socialiniu statusu. Baranausko patekimas į dvasininkų luomą išplečia jo kalbėjimo būdus ir siūlo naujus komunikacinius modelius, kur jam tenka autoritetingo kalbėtojo vaidmuo. Šioje vietoje įvyksta Baranausko kūrybos posūkis, kuomet nuo rašymo daugiausiai lenkų kalba, pereinama prie rašymo daugiausiai lietuviškai. Šią permainą ženklina per 1857 m. vasaros atostogas parašoma „Dainu dainelę“ – tai Anykštėnams adresuotas ir giedoti skirtas kūrinys. Jis parašomas remiantis ankstyvajai kūrybinei veiklai (pvz., eilėraštis „Vaina vilko ir piemenų“) būdingais komunikaciniais modeliais. Tad šis Baranausko kūrybos posūkis sujungia dvi jo kūrybos atšakas – vieną, ankstyvųjų, su oraline komunikacija susijusių kūrinių, kitą – susijusių su rašytine komunikacija ir pradėjusių formuotis po išvykimo į Gelvonus.

Baranauskui pradėjus rašyti giedoti skirtus tekstus (be „Dainu dainelę“ minėtina pirmoji „Anikszczyų Szilėlis“ (1858) dalis, atskiros „Kelonie Petaburkan“ (1858) dalys, „N`aramūmas“ (1863) bei religinės giesmės), jo kūriniai imami kaupti nebe seksterne, o Baranauskų namuose – šeimynykščiai tampa tais, kurie žino ar turi daugelį jo lietuviškų tekstų ir duoda juos nusirašyti ar moko giedoti pagal Kairio ar Baranausko sukurtą melodiją. Kūrinių gyvavimą palaikė iki šiol išlikusi Kairio ir Baranausko įsteigta judviejų kūrinių giedojimo tradicija.

Literatūros sąrašas

Sutrumpinimai

LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas

LLTIR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

VUBR – Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynas

Šaltiniai

LTR, 1033 (Adomo Kavoliūno pateikti tekstai)

LLTIR, f. 1-527 (Stanislovo Didžiulio nuorašų rinkinys)

LLTIR, f. 1-536 (Anupro Baranausko *Vienybės* redakcijoje padiktuoti tekstai)

LLTIR, f. 1-560 (Juozo Vailokaičio užrašų knygelė)

LLTIR, f. 1-562 (Anupro Baranausko laiškas *Draugijos* redakcijai)

LLTIR, f. 1-572 (*Wiersze*)

LLTIR, f. 1-575 (*Ułamki moich uczuć...*)

LLTIR, f. 1-573 (1853 m. Dienoraščio knygelė)

LLTIR, f. 1-574 (1854 m. Dienoraščio knygelė)

LLTIR, f. 1-576 (1855–1856 m. Dienoraščio knygelė)

LLTIR, f. 1-577 (Klemenso Kairio eilėraščių sąsiuvinis)

LLTIR, f. 1-604 (*Listy i Korrespondencyje Familijne...*; *Uwaga: 1853 roku, Stycznia 4 dnia*, Baranauskui siųsti laišakai, Jono Baranausko knygos viršeliai, Klemenso Kairio laiškas)

LLTIR, f. 1- 620 (Mykolo Biržiškos išrašas iš Jono Baranausko knygos)

LVIA, f. 378, ap. 220, b. 200 (Klemenso Kairio byla)

VUBR, f. 1-D29 (Antanui Baranauskui skirtas Klemenso Kairio sveikinimas)

Ant upės krašto blindelė auge, parengė: Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1987

Baranauskas, Antanas, *Raštai I*, Vilnius: Vaga, 1970

- Baranauskas, Antanas, *Raštai II*, Vilnius: Vaga, 1970
- Baranauskas, Antanas, *Raštai I*, Vilnius: Baltos lankos, 1995
- Baranauskas, Antanas, *Raštai VII/1*, Vilnius: Baltos lankos, 2003
- Baranauskas, Antanas, *Rinktinė*, Vilnius: Baltos lankos, 1994
- Baranauskas, Antanas, *Dienoraštis*, Vilnius: Baltos lankos, 1996
- Piosneczki Karoliny Proniewskiej*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1858
- Vyskupo Baranausko raštai*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narijausko ir Bvės spaustuvėje, 1912

Kritinė ir teorinė literatūra

- Adomo Mickevičiaus Kauno mokykloje dėstyti dalykai 1819–1821. Seksterny wykładów kowieńskich Adama Mickiewicza 1819–1821*, paruošė: Vladas Abramavičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956
- Aleksandravičius, Egidijus, *Giesmininko kelias*, Vilnius: Versus aureus, 2003
- Ališauskas, Vytautas, *Sakymas ir rašymas*, Vilnius: Aidai, 2009
- Beal, Peter, *A Dictionary of English Manuscript Terminology 1450–2000*, Oxford University Press, 2009
- de Biasi, Pierre-Marc, „Genetinė kritika“, vertė: Rūta Kisielytė, in: Daniel Bergez, Pierre Barbéris, Pierre-Marc de Biasi, Marcelle Marini, Gisèle Valency, *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*, Vilnius: Baltos lankos, 1998
- de Biasi, Marc, „What is a Literary Draft? Toward a Functional Typology of Genetic Documentation“, translated by: Ingrid Wassenaar, *Yale French Studies*, 1996, nr. 89
- Biržiška, Mykolas, „Antanas Baranauskas“, in: *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 2, Kaunas: Kooperacijos sąjunga „Spaudos fondas“, 1934
- Biržiška, Mykolas, *Antanas Klementas. Lietuvių rašytojas pradžioj XIX-ojo amžiaus.*, Vilniūje, M. Kuktos spaustuvė Rūmų (Dvorcovaja) g-vė № 4., 1910

- Biržiška, Vaclovas, *Senųjų lietuviškų knygų istorija, I dalis*, Chicago lietuvių literatūros draugijos leidinys, 1739 South Halsted Street Chicago 8. Illinois, 1953
- Bohusz, Xavier, *O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa przez Xawiera Bohusza...*, wydrukowana w Warszawie. W Drukarni Gazety Warszawskiej, 1808
- Bučas, Jurgis, „Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai“, *Kultūros paminklai*, nr. 1, Vilnius: Savastis, 1994
- Brensztejn, Michał, *Dionizy Paszkiewicz, pisarz polsko-litewski na żmudzi w pierwdziej połowie XIX wieku*, Wilno, 1934
- Brückner, Aleksander, *Dzieje kultury polskiej*, t. II, Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1931
- Bukowiec, Paweł, *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej*, Kraków: Universitas, 2008
- Chartier, Roger, „Stosowanie pisma“, in: *Historia życia prywatnego*, t. 3 (Od renesansu do oświecenia), red.: Philippe Ariès, Georges Duby, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 2005
- Cicėnienė, Rima, *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės rankraštinių knygų kultūra (iki XVI a. antrosios pusės)*, daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija (06 H), 2011
- Čepaitienė, Rasa, *Laikas ir akmenys*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005
- Čiočytė, Dalia, *Biblija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999
- Darnton, Robert, „Kas yra knygos istorija“, vertė: R. Kriauciūnienė ir A. Navickienė, in: *Knygotyra*, 1998, t. 34
- Daujotytė, Viktorija, *Tautos žodžio lemtys*, Vilnius: Vaga, 1990
- Dunin, Janusz, *Pismo zmienia świat. Czytanie, lektura, czytelnictwo*, Warszawa-Łódź: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998
- Dziechzińska, Hanna, *Kultura literatcka w Polsce XVI i XVII wieku*, Warszawa: Semper, 1994

- Eliade, Mircea, *Šventybė ir pasaulietiškumas*, vertė: Petras Račius, Vilnius: Mintis, 1997
- Foucault, Michel, „Kas yra autorius?“, vertė: Vida Gumauskaitė, in: *Metai*, 1992, nr. 9–10
- Genetic Criticism and the Creative Process Essays from Music, Literature, and Theater*, Rochester: University of Rochester Press, 2009
- Glinskis, Rimantas, *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006
- Godlewski, Grzegorz, *Słowo-pismo-sztuka słowa. Perspektywy antropologiczne*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008
- Green, Richard Firth, „Textual production and textual communities“, in: *The Cambridge Companion to Medieval English Literature 1100–1500*, edited by Larry Scanlon, New York: Cambridge University Press, 2009
- Griškaitė, Reda, „Emilijos Beniovskytės-Vrublevskienės (Emilia z Beniowskich Wróblewska, 1830-10-05–1886-12-23) dienoraščiai (1850-08-05–1886-09)“, *Archivum Lithuanicum*, nr. 14, 2012
- Hawthorn, Jeremy, *Moderniosios literatūros teorijos žinynas*, vertė: Dalia Čiočytė, Vilnius: Tyto alba, 1998
- Jaworski, Stanisław, „Piszę, więc jestem“ o procesie twórczym w literaturze, Kraków: Universitas, 1993
- Jenny, Laurent, „Genetic Criticism and its Myths“, translated by Richard Watts, in: *Yale French Studies*, nr. 89
- Kavolis, Vytautas, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994
- Kaunas, Domas, *Knygos kultūra ir kūrėjas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009
- Kaunas, Domas, *Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004
- Knygotyra. Enciklopedinis žodynas*, Vilnius: Alma littera, 1997
- Lejeune, Philippe, *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*, redakcja: Regina Lubas-Bartoszyńska, przekład: Wincenty Grajewski, Stanisław

- Jaworski, Aleksander Labuda, Regina Lubas-Bartoszyńska, Kraków: Universitas, 2007
- Lejeune, Philippe, „*Drogi zeszyte...*“, „*drogi ekranie...*“. *O dziennikach osobistych*, przekład: Agnieszka Karpowicz, Magda i Paweł Rodakowie, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010
- Literatūra ir kalba*, t. XVIII, Vilnius: Vaga, 1981
- Literatūra ir kalba*, t. XIX, Vilnius: Vaga, 1986
- Marinelli, Luigi, „O rękopiśmiennym i anonimowym charakterze poezji polskiego baroku: cenzura jako hipoteza konieczna“, in: *Staropolska kultura rękopisu*, Warszawa: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 1990
- Maciejewski, Janusz, *Obszary i konteksty literatury*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1998
- Maciejewski, Janusz, „Specyfika rękopiśmiennego obiegu literatury w XVI–XVIII wieku“, in: *Napis*, Seria VIII, 2002
- Maingueneu, Dominique, *Literatūros kūrinio kontekstas. Sakymas, rašytojas, visuomenė*, vertė: Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998
- Marcus, George E., „A Broad(er)side to the Canon: Being a Partial Account of a Year of Traveling Among Textual Communities in the Realm of Humanities Centers, and Including a Collection of Artificial Curiosities“, in: *Rereading Cultural Anthropology*, edited by George E. Marcus, Duke University Press, 2000
- Markevičienė, Neringa, *Balio Sruogos kūrinio Dievų miškas rašymo ir redagavimo istorija*, daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, filologija, 04H, Vilnius, 2012
- Martinaitis, Marcelijus, „Antano Baranausko ‚Anykščių šilelis‘ – šventovės modelis“, in: *Literatūros klasikos interpretacijos*, Vilnius: Alma littera, 2005
- Miškinis, Motiejus, *Lietuvių literatūra*, Kaunas: Šviesa, 1990
- Mikšytė, Regina, *Antanas Barnauskas*, Vilnius: Vaga, 1993
- Mitosek, Zofia, *Teorie badań literackich*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2004

- Mrociewicz, Kryzysztof, „Drukarz w wirydarzu. Czyli co pisali autorzy staropolskich rękopisów o swoich wierszach“, in: *Staropolska kultura rękopisu*, Warszawa, IBL PAN, 1990
- Navickienė, Aušra, *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010
- Ong, Walter Jackson, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, przekład: Józef Japola, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011
- Pacevičius, Arvydas, „Skaitymas“, in: *Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001
- Peters, John Durham, *Kalbėjimas vėjams. Komunikacijos idėjos istorija*, vertė: Patricija Droblytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004
- Ricœur, Paul, *Apie vertimą*, vertė: Paulius Garbačiauskas, Vilnius: Aidai, 2010
- Rodak, Paweł, *Między zapisem a literaturą. Dziennik polskiego pisarza w XX wieku*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011
- Rozzak, Stanisław, *Archiwa sarmackiej pamięci. Funkcje i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2004
- Saudauskienė, Jurga, *Didaktinės lietuvių dainos. Poetinių tradicijų sandūra XIX–XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006
- Simonides, Dorota, „Między literaturą a folklorem“, in: *Kultura, literatura, folklor*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1988
- Speičytė, Brigita, „Pabaigos tekstai: atsisveikinimai su poezija“, in: *Colloquia*, 2009, nr. 22
- Speičytė, Brigita, *Poetinės kultūros formos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004
- Stock, Brian, *The Implications of Literacy. Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Princeton: Princeton University Press, 1983
- Stonienė, Vanda, *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo (1864–1990)*, Vilnius: Versus aureus, 2006

- Subačius, Paulius, *Antanas Baranauskas. Gyvenimo tekstas ir tekstų gyvenimai*, Vilnius: Aidai, 2010
- Subačius, Paulius, *Tekstologija. Teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius: Aidai, 2001
- Sulima, Roch, „Między oralnością a piśmiennością. Strategia kolekcjonera a ludowa kultura rękopisu (XIX–XX wiek)“, in: *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, 1997, nr. 1
- Šmitienė, Giedrė, „Dainavimas kaip terpė ir buvimo būdas“, in: *Tautosakos darbai*, 2010, nr. XXXIX
- [Tumas-Vaižgantas, Juozas], Doc. J. Tumas, *Lietuvių literatūros draudžiamąjo laiko paskaitos* [Antanas Vienažindys, Antanas Kriščiukaitis, Ksaveras Sakalauskas, Martynas Jankus], Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1925
- [Tumas-Vaižgantas, Juozas], Doc. p. e. J. Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Antanas Baranauskas 1835–1902*, Kaunas: „Vaivos“ b–vės leidinys, 1924
- Vaicekauskas, Mikas, „Lietuviška rankraštinė knyga spaudos draudimo laikotarpiu“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2009, nr. 1–2
- Valentas, Skirmantas, *Lingvistinis pasaulis poezijoje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997
- Vanagaitė, Gitana, *Autobiografijos teorijos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008
- Vanagas, Vytautas, *Antanas Strazdas*, Vilnius: Vaga, 1968
- Vanagas, Vytautas, „Ką parašė ir ko neparašė Antanas Strazdas“, *Pergalė*, 1966, nr. 6
- Vanagas, Vytautas, *Dionizas Poška*, Vilnius: Pradai, 1994
- Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XI, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007
- Wasylewski, Stanisław, *Sztambuch – skarbnica romantyzmu*, Nakładem A. Altenberga i J. Mortkowicza Lwów H. Altenberg – Warszawa Tow. Wydawnicze, druk. Narodowa w Krakowie, 1922

Zachara, Maria, „Silva Rerum“, in: *Słownik literatury staropolskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1998

Генетическая критика во Франции. Антология, Москва: ОГИ, 1999

Дебрэ, Режи, *Введение в медиологию*, перевод: Б.М.Скуратова, Москва: Праксис, 2009

Кеппен, Петр, *О происхождении языкъ и литературъ литовскихъ народовъ*, Санктпетербургъ, въ Типографіи Карла Крайя, 1827

Лотман, Юрий Михайлович, *Культура и взрыв*, Москва: Гнозис, 1992

Мак-Люэн, Маршалл, *Галактика Гутенберга*, перевод: Алесандра Юдина, Киев:Ника-Центр, 2004

Текстология и генетическая критика: общие проблемы, теоретические перспективы, Москва: ИМЛИ РАН, 2008

Шартье, Роже, *Письменная культура и общество*, перевод: Ирина Стаф, Новое издательство, 2006

Internetiniai šaltiniai

„Avantekstas“ – Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas:

<http://www.avantekstas.flf.vu.lt/default.asp>

De Biasi, Marc „What is a Literary Draft? Toward a Functional Typology of Genetic Documentation“: <http://www.item.ens.fr/index.php?id=13599>

Lietuvos egodokumentinio paveldo internetinė svetainė: <http://legodoc.lt/>

Иванов, Вячеслав Всеволодович, „Беседы с Анной Ахматовой“:

<http://www.akhmatova.org/articles/ivanov.htm>

Неклюдов, С.Ю., „Авантекст в фольклорной традиции“:

<http://www.ruthenia.ru/folklore/avantext.html>

Kiti šaltiniai

LTR, 4312 (Rozalijos Kauzienės pateikti tekstai)

VUBR, f. 1-E 232 (Mykolo Oginskio dvaro svečių knyga)

Apuokas [Vladas Mongirdas?], „Pasikalbėjimas“, *Varpas*, 1903, nr. 1

Ažukalnis, Valerjonas, *Raštai lietuviški*, Vilnius: Vaga, 1968

Baranauskas, Anupras, „Jauno Vyskupo Baranausko dienos“ in: *Draugija*, 1907, nr. 2

Basanavičius, Jonas, „Apie insteigimą ‚Lietuvizškôs mokslû bendrystês (draugystês)‘“, *Auszra*, 1883, nr. 4.

Basanavičius, Jonas, *Iš kun. Antano Strazdo gyvenimo ir raštų*, spaudon prirengė J. Basanavičius, Vilniūje, M. Kuktos spaustuvė Rūmų (Dvorcovaja) g–vė № 4., 1911

Basanavičius, Jonas, *Rinkiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1970

Buivydaitė, Bronė, *Vargai vartus kilnoja*, Vilnius: Vaga, 1982

Daynas Žemaycziu surynktas yr yszdutas par Symona Stanewicze Mokslynynka Lyteraturas yr Gražiuju Prytirymu. Wylniuje. Spaustuwiej' B. Neumana. Metuose 1829

Didžiulienė-Žmona, Liudvika, *Ką aš beatmenu (Rokiškiuojant). Redagavo doc. J. Tumas.*, Kaunas: Koper. s-gos spaudos fondo leidinys, 1926

Ezopo pasakos – surinko ir į lietuvių kalbą išvertė Karolis Vairas, Vilnius: Algita, 1991

Geda, Sigitas, *Man gražiausias klebonas – varnėnas*, Vilnius: Vyturys, 1998

Goštautas, Jonas, *Ponas teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją*, Vilnius: Vaga, 1967

Gawędy i rymy ulotne Władysława Syrokomli, Warszawa: Nakładem Księgarni pod firmą Zawadzkiego i Węckiego, 1853

Gudavičius, Edvardas, „I Lietuvos statuto redagavimo etapai“, *Mokslas ir gyvenimas*, 2002, nr. 9

Horacijus, *Lyrika*, vertė Henrikas Zabulis, Vilnius: Vaga, 1977

Inčiūra, Kazys, *Nelaisvės psalmės*, Kaunas: Santara, 1998

Kėkštas, Juozas, *Ramybė man*, Gabija, 1951

Knigiale apraszanti broctwa Pamoksla krikscioniszka po wardu Families Szwentos tay ira Jezusa Mazutele, Marios P. ir Jozupa S. essanti wysu pirmiausey bažnicioy katedralnoy Žemayciu biskupistes metusy 1630. uždieta, o potam kitoms bažnicioms pazwalita..., Wilniuy: drukarnie J.K. Milistos Akademios, 1773

Laukaitis, Juozas, „Vyskupas Antanas Baranauskas“, in: *Tiesos Kelias*, 1935, nr. 3

Lietuviškėji slapyvardžiai, t. 2, parengė ir sudarė: Jonas Mačiulis, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2004

Lietuviškoji enciklopedija, t. 2, Kaunas: Kooperacijos sąjunga „Spaudos fondas“, 1934

Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraščiai, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002

Maironis, *Raštai I*, Vilnius: Vaga, 1987

Maironis, *Raštai II*, Vilnius: Vaga, 1988

Nyka-Niliūnas, Alfonsas, *Dienoraščio fragmentai 1938–1975*, Vilnius: Baltos lankos, 2002

Pietaris, Vincas, *Algimantas*, Vilnius: Vaga, 1989

Platesnis Katekizmas arba Švento Rymo-Katalikų Bažnyčios mokslo išguldymas patvirtintas Žemaičių ir Vilniaus Vyskupijoms, vertė: Antanas Baranauskas, spaudon rengė: Juozapas Skvireckas, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1908

Poška, Dionizas, *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959
Słownik języka polskiego, t. VI, Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego. W drukarni „Gazety Handlowej“, Szpitalna, 10, 1915

Słownik języka polskiego, t. XVIII, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1966

Słownik literatury polskiej XIX wieku, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawnictwo, 2009

Stakauskas, Juozas, „Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje“, *Tiesos kelias*, 1940, nr. 3

Strazdas, Antanas, *Giesmės svietiškos ir šventos. Faksimilinis leidinys*, Vilnius: Vaga, 1991

Strazdas, Antanas, *Poezija*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963

Surinktos dainos iš visos Lietuvos, Išleista turtu P. P. Miklaucko, „Žvaigždės“ Spaustuvėje. Shenandoah, Pa., 1906

Šaltenis, Rapolas, *Mūsų Baranauskas*, Vilnius: Vaga, 1985

Šatrijos Ragana, *Vincas Stonis*, Vilnius: „Vilniaus žinių“ spaustuvė, 1906

Teka Wileńska, 1857, nr. 2

Tevyniszkos giesmes (Tevyniszkos giesmes iszduotos per K. Žalvarį. [Petras Legeckas] Vilniuje 1892. [Kontrafakcija – Tilžė: M. Jankaus sp., 1892]

Trys baroko saulėlydžio literatai. Pranciška Uršulė Radvilienė, Konstancija Benislavska, Juozapas Baka., Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003

Vaičaitis, Pranas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996

Valančius, Motiejus, *Namų užrašai*, Vilnius: Baltos lankos, 2003

Varpai, t. 2, 1944

Vienuoelis, Antanas, *Iš mano atsiminimų*, Kaunas: Šviesa, 1982

Vyskupo A. Baranausko, Dvasiškos giesmės, spaudon priėmė ir prakalbą pridėjo A. Jakštas., Švento Kazimiero Draugijos išleidimas, Kaunas: Simono Banaičio spaustuvė, 1909

Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. XI, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007

Žemaitė, *Rytą giedrą*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 2005